યથાર્થ ગીતા.

સ્વામી સ્વરૂપાનંદજી.

જગદ્‌ગુરુ શંકરાચાર્ય મહારાજે વેદવ્યાસ પૂર્વે ગોવિંદપાદ શ્રીમત્ પૂજ્યપાદને ઉપનિષદ્ મહોત્સવ. જ્ઞાનયજ્ઞ જ પરંપરા રહેવાને તોડ. રહેમણે ચારવેદ, બ્રહ્મસૂત્ર, મહાભારત, ભાગવત તથા ગીતા જેવા ગ્રંથોમાં પૂર્વસંચિત બૌદ્ધિક ચેમજ ~~રહસ્ય~~ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનરાશિનું રહેડપણ કર્યું. રહેને રચવા ત્રિગર્ભાત્મક રચના માં કહ્યું

"વેદો જ વેદોનાં પ્રાણ, ઉપનિષદો નો પણ સાર એક માત્ર ગીતા છે."

ગીતાનો ખૂબ મનનપૂર્વક અભ્યાસ કરવો. રહેને હૃદય માં ધારણ કરવી.

આ ગીતામાં જે સત્યનું નિરૂપણ કર્યું છે તે છે આત્મા! આત્મા સિવાય કશું પણ શાશ્વત નથી. આ ગીતામાં રહે યોગેશ્વરે જ્ઞાનનો ગર્ભ કરવો રહેના પર પ્રકાશ પાડ્યો! રહેમણે કહ્યું "ઈં! અર્જુન, રહોમ રહે રહસ્ય પરમાત્માનું નામ છે. રહેનો જાપ કર રહને મારું દેવાળ ધર! રહાને જ્ઞદ્‌ધાથી હૃદય માં ધારણ કર!"

રહસ્ય

ગીતા ધ્વારા સુખ-શાંતિ તો મળે જ છે, પરંતુ ગીતા તો રહસ્ય રહનામય પદ પણ પ્રાપ્ત કરાવે છે.

ધર્મ સિદ્ધાંત - રહેક

1) રહો પ્રભુનાં પુત્રો:-
મમૈવાંશો જીવલોકે જીવભૂત: સનાતન: ।
મન:ષષ્ઠાનીન્દ્રિયાણિ પ્રકૃતિસ્થાનિ કર્ષતિ: ॥ 15/7
બધાં માનવ પ્રભુનાં બાળકો છે.

2) માનવશરીર નાં રહાર્થકતા -
સુખરહિત જ્ઞાગભંગુર. પરંતુ દુર્લભ માનવશરીર ને મેળવીને મારું ભજન કર, રહર્થાત ભજન નો રહધિકાર મનુષ્ય શરીરધારી ને છે. 4/33

3 માનવ નાં કેવળ બે જાતિ -
માનવ ફક્ત બે પ્રકાર નાં છે: દેવતા રહને દાનવ. જેના હૃદય માં દૈવી રહંપત્તિ કાર્ય કરે છે તે દેવતા તથા રાક્ષસ રહંપત્તિ કાર્ય કરે છે તે રાક્ષસ. ગીતા કોઈ જાતિ ધર્મ માં નથી.

4 ભગવાન નાં શરણ રહ પાપો નો ભારા.

સંપૂર્ણ પાપોથી વધારે પાપ કરવાવાળા પણ જ્ઞાનરૂપી નૌકાથી નિશ્ચિંદેહ પાર ઉતરે છે. 4/36

5 જ્ઞાન
આત્માનાં સ્વાધિષ્ઠાત્વમાં સ્વાચરણ, તત્વજ્ઞાં સ્વર્ધરૂપ ભગવાન જ્ઞાં પ્રત્યક્ષ દર્શન જ્ઞાન છે. અને એનાથી વિપરીત જે કાંઈપણ છે, તે અજ્ઞાન છે. તેથી ભગવાનનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ તે જ્ઞાન છે. 13/11

6 ભજન નો અધિકાર કોને -
અત્યંત દુરાચારી પણ મારું ભજન કરવાથી પરમ ધર્માત્મા થઈ જાય છે અને શાશ્વત શાંતિને પ્રાપ્ત કરી લે છે. તેથી ધર્માત્મા બને છે કે કુમશ: ભગવાન પ્રત્યે સમર્પિત છે 9/30-31

7 ભગવત્પથ માં ભય નો ભારો નહીં.
આ આત્મદર્શનના કિંચિત્ થોડું સ્વાચરણ પણ જન્મમરણ નાં મહાન ભયથી ઉદ્ધાર કરનારું છે. 2/40

8 ભગવાન નો વાસ.
ભગવાન બધા જીવો, પ્રાણીઓનાં હૃદયમાં રહે છે. 18/61

9 સંપૂર્ણ ભાવથી આ એક પરમાત્મા નાં શરણમાં જાઓ, જેમની કૃપાથી તું પરમશાંતિ, શાશ્વત પરમધામ પામશો. 18/62

10 યજ્ઞ -
સંપૂર્ણ ઇન્દ્રીયોમાં આ વ્યાપારથી ભગવત્ ચેતનાઓનાં જ્ઞાનથી પ્રકાશિત થયેલ આત્મામાં સંયમરૂપ યોગાગ્નિમાં હવન કરે છે. 4/27

કોઈ યોગીઓ શ્વાસનું પ્રશ્વાસમાં હવન કરે છે અને કોઈ પ્રશ્વાસનું શ્વાસમાં, તથા અવરુદ્ધ ઉષ્ણતા થતાં શ્વાસ-પ્રશ્વાસ ની ગતિ રોકીને પ્રાણાયામપરાયણ થઈ જાય છે. આ પ્રકારે યોગસાધના ના વિશેષ પ્રકારના વિધિ ને યજ્ઞ કહે છે તે યજ્ઞને ફાલીભૂત કરવું તે કર્મ છે. 4/29

11 યજ્ઞ કરવાનો અધિકાર -
યજ્ઞ ન કરવાવાળા તે ફરતા મનુષ્યદેહ નથી મળતો, અર્થાત જેને મનુષ્યદેહ મળેલ છે. તે જ યજ્ઞ કરવાનો અધિકાર છે. 4/31

12 ભગવાન ને જોઈ શકાય છે -
અનન્ય ભક્તિ દ્વારા જ પ્રત્યક્ષ જોવા-જાણવા તથા પ્રવેશ કરવા

માટે પડ્યા રહેવામ દેવું. 11/54

આ પ્રતિબંધોને કારણે કોઈ વિચાર કે આચારની જુદાઈ પ્રત્યક્ષ દર્શિત છે. 2/24

13 આત્મા જ સત્ય છે, અનાત્મ છે -

આત્મા જ સત્ય છે. આત્મા જ અનાત્મ છે. 2/24

14 વિદ્યાના અને અવિદ્યા ઉપરાંત કૃષ્ણ તત્ત્વ છે -

બ્રહ્મા અને તેમાંથી નિર્મિત સૃષ્ટિ, દેવતા, અને દાનવ દુઃખોના ભાડા, કરતાંબૂર અને તત્ત્વ છે. 5/26

15 દેવપૂજા -

1) કામનાઓના જેમના બુદ્ધિ આકાંક્ષા છે એવા મૂઢ બુદ્ધિવાળા પરમાત્મા સિવાય અન્ય દેવતાઓની પૂજા કરે છે. 7/20

2) દેવતાઓની પૂજા કરવાવાળા ખરેખર તો મારી જ પૂજા કરે છે, પરંતુ તે પૂજા અવિધિપૂર્વકની છે, તેથી માટે તત્ત્વ ઘટ તત્ત્વ છે. 9/23

3) આર્થિક ફાયદાવાળા દેવતાઓને પૂજે છે. પરંતુ એવા પૂજા-વાળાને પડ્યા તું રાકાર ભાગ. 17/6

16 અહમ -

જે પરમ નિત્ય વિધિ છોડીને કલ્પિત વિધિઓની પૂજા કરે છે, તે કુર કર્મ, પ્રપંચવાળા તથા માનવોમાં અધમ છે. 17/5

17 નિત્ય વિધિ શું છે?

હું જે અકારણ બ્રહ્મનો પરિચાયક છે, જેનો જય તથા મારું-પરમાત્માનું ઉચ્ચારણ તત્ત્વદર્શિ મહાપુરુષનાં સંરક્ષણમાં દ્યાન. 8/13

18 ધર્મ -

ધાર્મિક ક્રિયાકાંડોને છોડી એકમાત્ર મારા જ શરણમાં આવ. અર્થાત મારા ભગવાન પ્રતિ પૂર્ણ સમર્પણ જ ધર્મનું ફળ છે. તે પુરુષને પ્રાપ્તવાળા નિત્ય વિધિ જ ધર્મચરણ છે 2/4

અને જે તે કરે છે તે અત્યંત પાપ પડ્યા રાહુ ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થતા છે. 9/30

A કડોકડા માં ઘોટલ પડુકી જ રહ્યા છે. અને બીજા વિચાર મુજબનો કોઈ વિકલ્પ નથી.

બારોબાર મુક્ત.

B પેપુકમબદા - (હલ્યા) ના ઉપાસના દ્વારા ફરીવાર વિકારો ને બારા કરો, દુઃખનું કારણ આ વિકારો જ છે.

મહાત્મા બુદ્ધ

C ભગવાન મહાવીર -
આત્મા જ સત્ય છે. કડોર તપશ્ચર્યા દ્વારા આ જ જન્મમાં અંતે બીજા રોકાયા છે.

પુરોવચન

ઘોડિયા ના બુદ્ધિ પર જીવન-તમસ અને સત્વ ગુણોનો જેટલા પ્રમાણમાં પ્રભાવ હોય, તેટલા પ્રમાણમાં તે તે રજસ તે વાતને પકડે, એનાથી (એના માનસિક મૂંઝવણ) બહાર એને કોઈ સમજાવું નથી.

બાકીના માનવ સંશયમાં પડી ગયા છે. સત્ય ની ધારા તો વહેતા રહે જ છે.

આથી કોઈ મહાપુરુષ નો આશ્રય લેવો જોઈએ, કેમકે બીજાઓ કોઈ ભિન્ન સત્ય નો દર્શાવ્યું નથી. ગોકર્ણેશ્વરે અનેક રીતે જેનું ગાન કર્યું છે તે જ હું કહી રહ્યો છું. બીજાઓ એમ પણ કહ્યું નથી કે આ ગાન માટે હું જ જાઉં છું અથવા માટે હું જ બોલાવીશ. ઉલટું એમણે તો કહ્યું કે 'કોઈ તત્વદર્શી પાસે જાઓ. નિયમિત બાવીને તેમની સેવા કરો અને તે જ્ઞાન મેળવો.' બીજાઓ મહાપુરુષોએ રોકેલા સત્ય ને ખુલ્લું કર્યું છે.

કેટલાક ગ્રંથોએ, પરંપરા, પૂજાવિધિઓ પણ બારણામાં મારે છે. બારણે પૂજા બિરાજે છે.

પરિવારમાં 'મૂલ-પૂજા' મારી તો મૂલ-મૂલ રહેશે. કોઈ શિવ-શિવ, કોઈ કૃષ્ણ કૃષ્ણ, તો કોઈ કેઈક તે કેઈક પકડીને બેઠે છે. એ એને છોડી શકતો નથી.

એ કદાચ પૈતૃક સંપત્તિ - ધનદોલત નો

વારસો તો ઘોડા રાકડો, પરંતુ આ કૃતિઓ અને ધર્મ ની પકડ ઘોડા નકૂરો રાકે.

પૂર્વગ્રહ ન મુક્ત થઈ સત્ય ના બોધ કરનાર માટે આ સમર્થ ગ્રંથ છે. તેજ રથાન છે.

વેદ એટલે જ્ઞાન, પરમાત્મા ના માહાત્મ્ય. એ પરમાત્મા ની તો સંસ્કૃત માં છે, ના તો સંસ્કૃતાક્ષરો માં છે. પુસ્તક તો એનો સંકેત માત્ર છે. કાર્યક્રમ માં તો પરમાત્મા હૃદય માં જ છે.

વિશ્વામિત્રે કહ્યું, 'હું બ્રહ્મર્ષિ છું તો વેદ મારું વરણ કરે.' વેદ વિશ્વામિત્ર ના હૃદય માં પ્રગટ્યા. જે તત્વ સમજવું નકૂરું. આ જ્ઞાન જ વેદ છે. વેદ એટલે પોથી નકૂરી

શ્રીકૃષ્ણ આમ જ કહે છે. સંસાર અવિદ્યા થી પ્રપંચ નું મૂકય છે. જ્યાં પરમાત્મા નું એનું મૂળ છે. અને ત્યાંથી પ્રકૃતિ પર્યંત રાખ્યો છે. જે વ્યક્તિ પ્રકૃતિ નો અંત લાવવા પરમાત્મા ને ભજવા લે છે તે જ વેદજ્ઞ છે. પ્રકૃતિ નાં પ્રપંચ અને અંતના માર્ગે જે પરમાત્મા ની અનુભૂતિ પ્રાપ્ત છે. ~~એનું~~ એનું નામ વેદ છે. આ અનુભૂતિ પ્રત્યુક્ષ્ય નું ફળ છે. વેદ ને એટલે જ અપૌરુષેય કહ્યો છે. મહાપુરુષ અપૌરુષેય કોય છે. એના માધ્યમ થી, એના માધ્યમ પરમાત્મા જ બોલે છે. જે વ્યક્તિ કિયાત્મક માર્ગે જીવને આ અપૌરુષેય (Non-Person) કિયાત્મ ને પામે છે. જેમનો અહમ પરમાત્મામાં વિલીન થઈ ચુક્યો છે તે જ તે સત્યને ભજી રાકે છે.

વાસ્તવમાં વેદ અપૌરુષેય છે, પરંતુ બોલનારા તો સો-દોઢસો મહાપુરુષો જ કોય. એમના વાણી નું સંકલન 'વેદ' કહેવાય છે,

પરમતત્વને પ્રાપ્ત કરનાર પ્રત્યેક મહાપુરુષ સ્વયં એક ધર્મગ્રંથ છે. એમના વાણી નું સંકલન વિશ્વમાં કયાંય પણ થાય તો તે ૨૧-૨૧ વારકે રહેવાય છે.

૨૧-૬.

યુદ્ધ :- દૈવ અને આસુરી વૃત્તિઓનો સંઘર્ષ યુદ્ધ છે. આ બન્ને વૃત્તિઓ સંબંધ કરી ની છે.

કુરુક્ષેત્ર :- આ માનવશરીર તથા મન સમેત ઇન્દ્રીયોનો સમુહ એ જ યુદ્ધભૂમિ છે.
જ્ઞાનયોગ :- આરાધના જ કર્મ છે.
જ્ઞાન :- પરમાત્મા ના પ્રત્યક્ષ અનુભવ જ્ઞાન છે.
નિષ્કામ કર્મયોગ :- ઈશ્વરને જ શ્રદ્ધા રાખીને, સમર્પણ ના ભાવના સાથે કર્મમાં પ્રવૃત્ત થવું નિષ્કામ કર્મયોગ છે.
વર્ણસંકરતા :- પરમાત્મા ના યથાર્થ જ્ઞાનનો અભાવ થવો તે વર્ણસંકરતા છે.
અવતાર :- વ્યક્તિ ના હૃદયમાં કોણ છે, બહાર નહિ.
વિશ્વરૂપદર્શન :- યોગના હૃદયમાં ઈશ્વર દ્વારા પ્રાપ્ત અનુભૂતિ છે. ભગવાન સાધકમાં દૃષ્ટિ બનીને ઉભો રહે છે ત્યારે તેને વિશ્વરૂપ નું દર્શન થાય છે.
પુરુષોત્તમ યોગ :- હૃદય એકમાત્ર પરાત્પર પુરુષ જ પુરુષોત્તમ યોગ છે. જે હૃદયમાં વિશ્વરૂપ માન છે. જેનો પ્રાપ્તિ નો હર્ષ જ અવ્યક્ત સ્વરૂપમાં સ્થિત પ્રાપ્તિવાળા મહાપુરુષો છે.

- પ્રત્યક્ષ દર્શન નું નામ જ્ઞાન છે.
- પરમાત્મા નો પુરુષ નું રથ જ હૃદય જ છે. જેમાં ધ્યાન, જ્ઞાન - ઉપાસના નું સિંચન વગેરે અંગોના ક્રિયાઓ એકાંતમાં બેસીને (મંદિર-મૂર્તિ સામે નહિ) કરવામાં આવે છે.

ગીતાનું ધર્મક્ષેત્ર જ કે કુરુક્ષેત્ર ભારત નો કોઈ ભૂખંડ નથી, પરંતુ આ શરીર જ એક ક્ષેત્ર છે. જેમાં વાવેલું સારું-ખરાબ, ભાવ સંસ્કાર રૂપમાં ઉગે છે. દસ ઇન્દ્રીયો, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર, પાંચ વિકાર અને ત્રણ ગુણો નો વિકાર આ ક્ષેત્રનો વિસ્તાર છે. પૂર્વાગ્રહ આ ત્રણ ગુણો પર વિવશ થઈને મનુષ્ય જે કર્મ કરવું પડે છે. તે એક ક્ષણ કાર્ય કર્યા વિના રહી શકતો નથી.

વિષાદયોગ કર્મ જ કર્તા છે, તે બંધનકારી છે. પૂર્વગ્રહ ગ્રસ્ત થતાં ધર્મરૂપ દુર્યોધનકર, અનુરાગ રૂપ અર્જુન, ભાવરૂપ નામ, નિયમરૂપ નકુલ, સહસંગરૂપી

ચારિત્ર્યકથાઓ ચાલ્યાં, કથામાં રામચરિત્રના કારણરૂપ, કર્તૃત્વ દ્વારા ભવ પર વિજય વગેરે ઇચ્છાનુસાર માનસિક પ્રવૃત્તિઓનો ઉલ્લેખ થયો છે. રામના સંબંધ ચાલ્યા આવ્યો છે. અહીં રામરૂપે ઈશ્વર. સચ્ચિદાનંદ ઈશ્વર જે નું ઘડતર થયું છે તે દૈવી સંપત્તિ: પરમાત્મા સુધીનું અંતર કાપવા માટેના રામના સોપાનો - પગથિયા રૂપે રામાયણ છે.

બીજા બાજુ છે 'કુરુક્ષેત્ર', જેમાં દરેક પાત્રોએ મનને રથરૂપ ગણી રથિ ગણાવ્યા છે. મન રૂપિત પાત્રોના ઇન્દ્રિયવર્ગના ઇચ્છિકોણ રૂપે જે ગાડબંધન છે તે છે આસુરી સંપદ: રથમાં રથસ્થાનરૂપ ધૃતરાષ્ટ્ર - ગાંધારી રૂપે પાત્રો - આધ્યાત્મિક પ્રવૃત્તિ, મોહરૂપ દુર્યોધન. દુર્બુદ્ધિરૂપ દુ:શાસન, વિષાદરૂપ કર્મરૂપ કર્ણ, ભ્રમરૂપ મામા, કપટનાં રૂપાસરણરૂપ દ્રોણાચાર્ય, રૂપાસક્તિરૂપ રથવટમા, વિકલ્પરૂપ વિકર્ણ, અસૂરી સાધનામાં કુપાત્રો રૂપાસરણરૂપ કૃપાચાર્ય એ બધાના વચ્ચે સ્થિત છે ભવરૂપ વિદુર, જે રથસ્થાનમાં રહેવા છતાં ઇચ્છિત પાંડવો પર રૂપે કે પુરુષરૂપ પ્રવાહિત પ્રવૃત્તિ પર રાખે છે. જેમકે રૂપાત્મા-પરમાત્મા નો રૂપદ્વેષ રૂપે છે. આ રીતે આસુરી સંપત્તિ પણ રૂપંત છે. કૌરવ રૂપે જ છે. - આ રીતે પરંતુ રથમાં બેસનાર પ્રવૃત્તિ બે પ્રકારની છે.

એક પ્રવૃત્તિમાં વિશ્વાસ ધરે છે. બીજી, અધમ યોનિઓનું કારણ બને છે. તો બીજા પરમપુરુષ પરમાત્મામાં વિશ્વાસ રૂપને પ્રવેશ કરાવે છે.

મહાજન ક્રમશ: સાધના કરીને દૈવી સંપત્તિનો ઉત્કર્ષ સાધે છે, રૂપને આસુરી સંપત્તિનું કેમેય માટે રામણ થઈ જાય છે. કોઈ વિકાર જ ન રહે, મન પર સંપૂર્ણ કાબૂ આવી જાય રૂપને આ રીતે નિર્વાસનિક મન પણ વિલીન થઈ જાય ત્યારે દૈવી સંપત્તિની આવશ્યકતા સમાપ્ત થઈ જાય છે.

મહાપુરુષોએ આ સુક્ષ્મ મનોભાવોને રૂપરૂપ આપીને રૂપનું વર્ણન કર્યું છે. પરંતુ રૂપના પાત્રો પ્રતીકાત્મક છે.

વસ્તુત: રૂપનુરાગ જ રૂપર્જુન છે. રૂપનુરાગ માટે મહાપુરુષ કેમેય ઉભા છે. રૂપર્જુન શિષ્યરૂપ કુતો રૂપને શ્રીકૃષ્ણ

એક સદગુરુ કુળ. વિનયપૂર્વ નમ્ર બનીને એમણે કહ્યું કે ધર્મમાર્ગમાં મારું મન મૂંઝવણ થયું છે. - કે શ્રેય (પરમ કલ્યાણકારી) કોણ તેનો મને ઉપદેશ થાયો. મને ઉપદેશ થાયો, સંભાળો, કું તમારો શિષ્ય છું તમારી શરણ માં છું. અર્જુન આર્ત અધિકારી છે. અને યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ સદગુરુ છે. તે સદગુરુ કેમેરા અનુરાગના સાથે રહે છે અને માર્ગદર્શન થાયે છે.

ફોટોગ્રાફ પૂજ્ય મહારાજના સાથે રહેવા ને ઉપાડુ કરતા, ત્યારે તેઓ કહેતા, 'અહો, ઘરે ઘર ગામે ત્યાં રહો, મનથી મારી પાસે આવો. સવાર-સાંજ રામ, શિવ, ૐ જેમ કોઈ એક બે અક્ષરનાં નામનો જપ કરો અને મારા સ્વરૂપનું હૃદય માં ધ્યાન ધરો. એક ઘડી પણ સ્વરૂપને પકડી શકશો તો જેનું નામ ભજન છે. તે કું તમને બતાવશે. બસ મારા હૃદયમાંથી કદી બીજાને કહેવા તમારા સાથે રહીશ."

ત્યારે ગુરુ હૃદય માં આવા થાય છે ત્યારે મહાપુરુષ એટલાં નજીક આવા જાય છે. તમે ભલે દૂર હો તે કેમેરા તમારા સમીપ છે. મનમાં વિચારો ઉઠે તે પહેલાં જ તે માર્ગદર્શન કરાવવા માંડે છે. અનુરાગ નાં હૃદય માં તે મહાપુરુષ એવે આત્માથી અભિન્ન થઈને જાગૃત રહે છે.

અંત માં યોગેશ્વર કહે છે. "અર્જુન, અનન્ય ભક્તિ અને હૃદયથી આ રીતે પ્રત્યક્ષ જોવા માટે [એવા રીતે તેં જોયા) તત્વથી યથાર્થ જાણવા અને મળી જવા માટે પણ કું સુલભ છું.

ગીતા માં મૌલિક ગુરુ નું ચિત્રણ કરેલ છે.

ॐ

Page No. 9
Date : / /

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞયોગ.

શ્રીમદ ભગવદ્ગીતા.

1

દરેક શરીર ક્ષેત્ર છે. ક્ષેત્ર પ્રદેશમાં હોવા સંપાત્ત વિપુલ પ્રમાણમાં ક્ષેત્ર ત્યારે આ શરીર દર્શકોને બોલ્યા થયા છે. પરંતુ જ્યારે ક્ષેત્ર માં આસુરી સંપાત્ત વધતા થઇ ત્યારે આ શરીર કુરુ ક્ષેત્ર બોલ્યા થયા છે. કુરુ એટલે ક્રૂર. આ શરીર રણક્ષેત્રમાં છે.

પૃકૃતિના ત્રિગુણ રાજ, તમ, સત્વ પ્રકારો દ્વારા માનવો કર્મ કરે છે. તે કોઈ ક્ષણ પણ કર્મ કર્યા વિના રહી શકતો નથી. તેઓ ગુણો બોલ્યા પ્રમાણે કર્મ કરાવે છે.

અર્જુન, આ શરીર જ ક્ષેત્ર છે. એમાં દશ ઇન્દ્રીયો મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર, પાંચ વિકાર એમ ત્રણ ગુણો નું બનેલું છે. તેમાં સત્વ કોણ અને આસુરી સંપદ્ માં સંતાન અને દૈવીસંપદ્ માં સંતાન, એટલે કે સજાતીય અને વિજાતીય પ્રવૃત્તિઓ.

આ ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞ વચ્ચેનો સંઘર્ષ છે. પૃકૃતિનું સંપૂર્ણ રામન કરીને ભગવાન સચ્ચિદાનંદ સત્ય નું દિગ્દર્શન કરવું અને એમાં પ્રવેશ મેળવવો એ જ આપણો વિષય છે જેમાં કાર નથી. આ મુક્તિ છે, જેનો પાછળ જન્મ-મૃત્યુ નું બંધન નથી.

સંસાર માં જેમ જેમ પ્રગતિ થતા જાય તેમતેમ
1/1 એકનો દ્વેષ પ્રાપ્ત થાય છે.

ક્ષેત્રનું જ્ઞાનરૂપ એ જ ક્ષેત્રજ્ઞાનાર્થ છે. પરમાત્માથી પોતે અલગ પડી ગયા છે એવું જ્ઞાન થાય છે (જ્ઞાન ક્ષેત્રનું જ્ઞાન છે.) એની પ્રાપ્તિ માટે તડપ પેદા થાય છે. ત્યારે આપણે ગુરુને શોધવા નીકળવાનું છે.

મોહરૂપ દુર્યોધન આપણાં પાસે બેઠો છે. મોહ બધા વ્યાધિઓનું મૂળ છે. મોહ જ્યાં સુધી પૂર્ણ
1/2 રીતે પ્રજ્ઞા રહે છે. અન્યથા બધું પૂર્ણ જ છે.

શાશ્વત સમરાંગણમાં પ્રથમ શ્રમણાર દૃષ્ટ મન એ જ દૂરદૃષ્ટમન. જ્યાંસુધી મન ના રૂપ જ કહિન
1/3 જોવા મળશે.

ધૃતરાષ્ટ્ર - દૃષ્ટ કર્તવ્ય, શોકિતમ:- ચિત્ત જ્યાં બોલ્યા ત્યાંથી તેને ખેંચીને દૂરમાં સ્થિર કરે, ક્ષણક્ષણ, ક્ષણક્ષણ

કારણમાં જેનું સ્વાસ્થ્ય છે. પુરુષિત - સ્થૂલ, સુક્ષ્મ અને કારણરૂપ શરીર પર વિજય મેળવનાર પુરુષોત્તમ. કુન્તિભોજ
1/4,5 ઋષિની સેવા પર પર વિજય, ધૌમ્ય. એટલે સત્ય વ્યવહાર. યુધામન્યુ - યુદ્ધને અનુરૂપ મનની ધારણા, અભિમન્યુ જ્યારે શુભનો સ્વીકાર થતો મોહ સ્વાર્થ મટે ત્યારે મન નિર્વિકલ્પ બને છે. તેનાં સ્વીકાર થતાં ઉત્પન્ન. પોરુ પુરુ, વાસલ્ય, વાત્સલ્ય, સહૃદયતા, ઔદાર્યભાવ
1/6,7 વિકસતા. બધામાં મહાકવિઓ છે.

જ્યાં સુધી સ્વાર્થવશ સ્વીકૃતિ પડ્યા સ્વભાવ હોય ત્યાં પૃથ્વિ વિદ્યમાન છે. પુરુષોત્તમ કહે છે. આ પૃથ્વિ પર વિજય મેળવવાના પ્રેરણા, ઉદ્ગાતાઓ પાસે થી મળે છે. સ્વસુરી શિક્ષા જ પુરુષ અજ્ઞાની માટે પ્રેરણા
1/7 પ્રદાન કરે છે.

હવે ભૂમરૂપ વિષાદ જાણ્યા છે. જેમાંથી વિકારો ઉદ્ભવે છે. સંત સુધા જાવિત રહે છે. એટલે તે વિષાદ છે. વિજાતીય કર્મરૂપ કર્મ તથા સંગ્રામ વિશ્વ કુરુક્ષેત્ર છે. સાધનાવસ્થા માં સાધક દ્વારા કુરુનું સ્વીકરણ. ભગવાન કૃષ્ણધામ છે અને પૃથ્વિ બાદ જે સંતનું પડ્યા એજ સ્વરૂપ છે. સાધનાકાળમાં જ્યાં સુધી સ્વાધકને એવા કરે ત્યાં સુધી પરમાત્મા સ્વભાવ છે. વિજાતીય પ્રવૃત્તિ જાવિત છે. મોહ મુક્ત દોરાવો છે. સ્વાર્થ પરિસ્થિતિમાં સાધક કુરુનું સ્વીકરણ કરે તો તે બધુ
1/8 પદ જાય છે.

ચૈતન્યકાળ માં સિદ્ધિઓ પ્રગટ થાય છે. તે વાસ્તવમાં સિદ્ધિઓ છે પરંતુ કૈવલ્ય પ્રાપ્તિમાં વિઘ્ન-રૂપ છે. માયા અનેક વિઘ્નો ઉભાં કરે છે સિદ્ધિઓ આપે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ સિદ્ધ બનાવી દે છે. સ્વાર્થી સ્વભાવવાળો સાધક બીજું માણ પ્રચાર થાય તો મરણાંત રોગ પડ્યા જાવવા માંડશે. તે મટે સ્વાર્થે પદ જાય પરંતુ સાધક સ્વને પોતાના દેવ માની બેસે તો પડ્યા નુકસાન પદ કરે. એક રોગનાં સ્થાને પર બીજો રોગ તેને દોરી જશે. ભજન - ચિંતનનો ક્રમ માં

અવરોધ ઉભો થશે. આમ તેમ બકેરી-બકેરીને પુદ્ગલનું જોર વધતું જશે. આમ આસક્તિરૂપી અજ્ઞાનતામાં, વિકલ્પરૂપ વિકર્મ અને ભ્રમમય જ્યાંસુધી જીવ રહેશે.

જ્યાં સુધી ભ્રમ ભવ્યો રહેશે ત્યાં સુધી વિભાવ પ્રવૃત્તિઓ (ક્રોધવો) અજેય રહેશે. અજેય તો અર્થ અરૂપી કાંઈનાદ પર જીતા રાકાય એવો. ભ્રમનો અંત આવેલો અવિદ્યા અસિત્વ નુંન બના જાય. મોક્ષવગેરે જે અંશાત: પડ્યા રહી ગયેલ ક્રોધ તો તે રાગ સમાપ્ત થઈ જશે. નિયમને ઈચ્છા મૃત્યુકુલ. ઈચ્છા નો અંત અને ભ્રમનું નિરસન એક જ વાત છે. કબીરજી એ કહ્યું છે કે 'જેને ભ્રમ નથી તુટ્યો તે અપાર અને અવિકલ્પ છે. આ શરીર નાં જન્મનું કારણ ઈચ્છા છે. ઈચ્છા જ માયા છે. જે સંપૂર્ણ પડ્યો ઈચ્છારહિત છે તેનો પાર ન પમાય. તે અપાર, અનંત, અસીમ

1/11 તત્વ માં ભળી જાય છે.

જે કામનારહિત આત્મામાં નિરાકાર અહમ્‌રૂપ છે, એનું કદાચ પતન નથી થતું. તે બ્રહ્મ ના સાથે એક થઈ જાય છે. શુદ્ધઆત્મા માં અનંત ઈચ્છાઓ ક્રોધ છે અને અંતે તો પરમાત્મા-પ્રાપ્તિની ઈચ્છા જ બાકી રહી જાય છે. જ્યારે આ ઈચ્છા પુરી થાય (બુદ્ધિરાગ્યથી) ત્યારે ઈચ્છા જ મરી જાય છે. ઈચ્છાનો અંત આવતાં ભ્રમ તો પડ્યા અંત આવે છે. આ જ નિયમનું ઈચ્છામૃત્યુ છે.

ભાવરૂપરાગ, ભાવે વિદ્યતે કેવ:। ભાવ માં અંતરાય જામતા છે કે જેનાથી અવિદિત પરમાત્મા પડ્યા વિદિત થઈ જાય છે. બુદ્ધિયજ્ઞ અને શ્રદ્ધા કરૂપ છે. ભાવમાં અંતરાય જામતા છે કે તે પરમાત્માને પડ્યા વશ કરી લે છે. ભાવ થી જ સંપૂર્ણ પુરુષાર્થપર પ્રવૃત્તિનો વિકાસ થાય છે. ભાવ પુરુષ નો અંતરકરણ છે. ભાવના રાકિત અંતરાય મોટી છે કે પરમદેવ પરમાત્મા પ્રગટ થઈ જાય છે. પરંતુ તે અંતરાય જેમકે, અંતરાય તરત ક્રોધ છે કે આજે ભાવ છે તેને કાલે અભાવ માં રૂપાંતર પલ્લાં વાર લાગતા નથી. ઈચ્છા માં અને જ્યાં પડ્યા જ્યુજતા પ્રગટ થાય તો ભાવ ડગમગવા લાગે છે.

બોધિથી પર એક મારા બ્રહ્મ છે. બ્રહ્મના સાથે અનંત સંપર્ક સ્થાપિત કરવાનો ઘોષણા એ કુમકેશ, ઈદ્ય ના અર્કરૂપ થાતા એવા બુદ્ધપુરુષો પાંચેન્દ્રિય રાંખ વગાડ્યો. પાંચેય જ્ઞાનેન્દ્રિયો ને પાંચ તન્માત્રાઓ (રાબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ)

ના રથ ભેળવીને પોતાના બધાના ધ્રેડાની માં ઠાલવી
ના ઘોષણા કરી. વિકરાળ રથરૂપે બકુડના દુષ્કૃત્યોને
ગમેરૂ ને પોતાનાં રથેવડ ના ધ્રેડામાં ઉભા કરવા રથે
પ્રેરક રહસ્યરૂ નું કામ છે. ધ્યાન માં ઈશ્વર સિવાય બીજું
કાંઈ ન જુએ, સાંભળે, બીજા કોઈનો સ્પર્શ ન કરે (મનથી)
એ રહસ્યરૂ ના અનુભવસંસાર પર આધારછે.

ફેપ્રકૃત્ત ધનંજય: દૈવી સંપત્તિને આધીન
અનુરાગ એટલે જ અર્જુન. ઈશ્વર ને અનુરૂપ વર્તાવ.
જેમાં વિસ્મય, તૈરાગ્ય, અશ્રુપાત કોય, રોમાંચ કોય, ઈશ્વર
સિવાય બીજા કોઈ વિષયવસ્તુ માટે અકેક પડ્યા રહરાય
ન થાય એને જ અનુરાગ કહે છે. ધનંજય એટલે જ
આર્જવ સંપત્તિ નિજ પુંજ છે.

ભીમસેને પૌંડ્ર અર્થાત પ્રીતિ નામનો
મહાશંખ વગાડ્યો. ભાવ હૃદયમાંથી જન્મે છે. હૃદયમાં
જ નિવાસ કરે છે. યુધિષ્ઠિરે 'અનંતવિજય' નામનો શંખ
વગાડ્યો. મહાભારત દુઃખમાં 'યુદ્યે સ્થિરઃ યઃ યુધિષ્ઠિરઃ'
તે વિચલિત થતો નથી. સ્થાયી જે અનંત છે, જેનો અંત
નથી તે છે. પરમતત્વ પરમાત્મા અને તેના પર તે એક
1115 દિવ્ય વિજય સ્થાપે છે.

નિયમરૂપ નકુલે 'સુઘોષ' નામનો
શંખ વગાડ્યો. જેમ જેમ નિયમ ઉન્નત થશે તેમ
અશુભ નું શમન થશે. શત્રુંજય સહદેવે 'મણિપુષ્પક'
નામનો શંખ વગાડ્યો. મનીષીઓએ પ્રત્યેક વ્યાયમ
ને અમુક્ય મણિના સંજ્ઞા આપી છે. મહાપુરુષોના
વાણી સાંભળવા એ શ્રવણ છે. પરંતુ યથાર્થ શ્રવણ
1116 તો આંતરિક ક્રોધ છે.

ગીતાકારનાં કહેવા મુજબ તો આત્મા
જ સત્ય છે, સનાતન છે. ચિત્ત બધામાંથી પોતાને
સંકોરી ને આત્મા ના રંગમાં રંગે ત્યારે વાસ્તવિક શ્રવણ
કહેવાય. આ ~~શ્રવણ~~ શ્રવણ ચિંતન, ધ્યાન અને
સમાધિ નાં આધારથી પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ જેમ
શ્રવણનાં આનંદમાં મન ઠરવા માંડશે, તેમતેમ
એક એક વ્યાયમ પર નિયંત્રણ આવતું જશે અને મન

સહિત તમામ ઇન્દ્રિયો કાબુમાં રહેલ કરશે. જે દિવસે સંપૂર્ણપણે
નિરોધ થઈ જશે તે દિવસે પરમતત્વ પ્રાપ્ત થશે. વાર્તાલાપની
જેમ ચિત્ત આત્માનાં સ્વર સાથે સ્વર મેળવતાને સંગત કરે
તે જ સત્સંગ છે. પ્રત્યેક સાધન નિર્મળતાનાં માર્ગ પર થોડું
થોડું અંતર કાપી રહ્યો છે. કેટલાક અંતર બેવા છે કે જે મનબુદ્ધિ
પર કાપી રાકાતાં નથી. ભગવાન સ્વયં સ્વયંપ્રકાશમાં વિરાજમાન
થઈને સાધકોને પાર કરાવે છે. સાધકો ઈશ્વર બનીને આત્મા
ઉભો થઈ જાય છે. અને પોતે જ પોતાના સ્વસ્વરૂપ ઉભો થઈને
1/18 પોતાનો પરિચય કરાવી લે છે.

સંતમહાત સંતએ સરકારના સાવૃત્ત મનને
સમજાવ્યું કે 'कर्मफलम्' દૈવશબ્દમાં કુમાર્ગ-વૈરાગ્ય જેનો
દ્વેષ છે. સ્વયં કુમાર્ગ- જેઓ માન-અપમાનનું કુનન કર્યું છે,
પૃથ્વિના ભોગોના, સાંભળેલા વસ્તુઓના વિષયોપર રાગનો
1/21 ત્યાગ એ વૈરાગ્ય છે.

મહાભારતના પ્રચલિત ગણતરી અનુસાર
અઢાર અક્ષૌહિણી બળમાં પાંચસ્ય લાખ બરાબર થાય છે.
પરંતુ પ્રચલિત ગણતરી અનુસાર બળમાં સાડા છ અબજ ના
બરાબર થાય છે જે આજની વિશ્વની વસ્તી બરાબર થાય છે.
1/26 અર્જુનને આ કુરુક્ષેત્રના યુદ્ધ છે.

મોટું સમાપ્ત કયાં થાય ? બળવાનો સંપૂર્ણ
ત્યાગ, મોટું અકુશલત્વ દુર થતાં વિષય નિશ્ચિત બને છે
મનનો વિકલ્પ જ જગત છે. યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે પડ્યા મનનો
પ્રસારને જ જગત કહીને સંબોધન કર્યું છે. જેણે આ પ્રભાવ
1/35 ને રોકી લીધો તેણે સચરાચર જગતને જીતી લીધું.

પ્રત્યેક નવો સાધક ગુરુ ના ચરણમાં જતાં
ડરે છે અને પોતે બધું ભણે છે એમ માની લે છે. અર્જુન
પોતાને બોધ્યો જ્ઞાની નથી સમજતો. સ્વાર્થમાં પ્રત્યેક
સાધક આમ જ બોલે છે. મહાત્મા બુદ્ધનું કથન છે કે " મનુષ્ય
ને જ્યારે અડધું જ્ઞાન હોય ત્યારે તે પોતાને મહાન જ્ઞાની
સમજે છે. અને અડધા પડ્યા અજ્ઞાનનો પ્રાપ્ત થવા
1/45 માંડે છે ત્યારે તે પોતાને મહામૂર્ખ સમજે છે.

---/---

અનુરાગ એટલે પ્રેમ કે પ્રારંભનો તબક્કો.
પૂર્વ મુક્તાબ્જ કહેતા: 'અદ્રષ્ટપૂર્વ જે જુદ્રષ્ટપૂર્વ ક્ષણમાં દેખાતું રહેલું અચાનક ઉદ્ભવે, અનુપાત્ત થવા લાગે, કંઠ રૂંધાઈ જાય ત્યારે સમજવું કે ત્યાં કોઈ ભક્તિનો આરંભ થઈ ગયો.
ભક્તિ એટલે કે અનુરાગનાં પ્રથમ તરંગમાં સ્વજનો તરફનો મોહ બાધક થાય છે. એ કોઈ ઇચ્છે છે કે એ પરમ તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરી લઈએ, પરંતુ આગળ વધતાં એને દેખાય છે કે આ બધા મોહ સંબંધોનો ત્યાગ કરવો પડશે ત્યારે એ ડરવા લાગે છે. પહેલાં એને જે ધર્મ, કર્મ, માનને કરવો હતો એ એમાં જ તે સંકોચ માનવા લાગે છે. પોતાના મોહનાં વિસર્જન માટે તે પ્રચલિત ઉક્તિઓનું પ્રમાણ પણ રજુ કરે છે.
આવા જ મોટા પદાર્થમાં ઈશ્વરને માનવા જુદા જુદા ધર્મ અનેક સંપ્રદાય, નાનામોટા ગુરુઓ અનેકસંખ્ય મંદિરોનાં રચના કરી લે છે. કોઈ નાક દબાવે છે, તો કોઈ કાન વીંધે છે. કોઈને બંડવામાત્ર પર ધર્મ બદલાય? બંડવું - વાળવું એ દોષ છે? દોષ વાળવામાં નહિ ઈચ્છામાત્રમાં છે.
ઈસુકાળમાં બધા સંપ્રદાયો હતા. અને જુદીજુદી ઇચ્છાઓ પણ હતા. તેમાંથી વિપુલ પણ તેનો શિકાર હતો. એણે ચાર તર્ક રજુ કર્યા.
1) બુદ્ધત્વ સ્વાભાવિક ધર્મ બદલાશે.
2) વર્ણસંકર પ્રજા પેદા થશે.
3) પિંડોદક ક્રિયાનો લોપ થશે.
4) સમગ્ર વંશનો કુલક્ષય થવાથી સનાતન ધર્મ કાયમ ચાલ્યો આવ્યો છે.
ત્યાં બુદ્ધપુરુષે કહ્યું. જેનું હૃદય પારલૌકિક છે તેવા નિર્વિવાદ સત્ય પર તને વિશ્વાસ કેવો હોય? પરિવાર માટે મરી ફીટવું એ જો વિશ્વાસ બાકીના તો મહાપુરુષો તે માર્ગે જઈ ચાલ્યા હોત.
2/2 પરિવાર માટે જે કૈવલ્ય પામે છે તેના કિર્તિ કયાં રહેતા રહેશે?
બુદ્ધ પુરુષાર્થ તો છે: "આત્મદર્શન" ગાર્ગી એ યાજ્ઞવલ્ક્ય ને કહ્યું - 'જે માનવી હૃદયસ્થ આત્મા ને બધી

પ્રેરણાનો તે પુરુષ કોણ હતાં પડ્યા જણાવેલ છે. તે પરમાત્મા જ પુરુષ સ્વરૂપ, સ્વયંપ્રકાશ, ઉત્તમ આનંદયુક્ત અને અવિનાશી છે. તેને પામવાનો પ્રયાસ જ પૌરુષ છે." કે અર્જુન! તું જણાવેલા જે પ્રકારના દોષ, હૃદયના કોમળ કુમળા વિચારોને ત્યાગી જે યુદ્ધ માટે પડકો બદલ. અસ્થિરતા નો ત્યાગ કર, એ હૃદયની દુર્બળતા
2/3 માત્ર છે.

પ્રભુ અલગ છે; કામકાજ અલગ છોડો. ક્ષેત્રનું એ માનવ જીવનના પ્રેરણાનો પ્રારંભિક સ્રોત છે. જન્મ એ જ મરણ છે. જ્યાં સુધી જન્મ છે, ત્યાં સુધી બાળકો, પરિવાર, સગા સંબંધી બધા જ કામકાજ ચાલે છે. પોતાનું ભાગવું એ જન્મનું
2/4 માહાત્મ્ય છે.

જ્યારે ચિત્ત એ પરમ આનંદમાં ભાગ બદલ જાય છે. ત્યારે બધો સાગદાતા રહે કે ગૂઢજ્ઞાનની ક્રિયાઓ શેષ રહે છે. એ જ પરમાર્થ્યાત્મ છે.

કૃષ્ણ કહે છે- "અર્જુન! તું મારામાં નિવાસ કરીશ."
- ગુરુત્વ પ્રાપ્ત કરનાર મહાપુરુષ એક જેવા બદલ જાય છે. આવા અવસ્થામાં ગુરુનો પડ્યા વિલય બદલ જાય છે. ગુરુત્વ હૃદય
2/ માં પૂર્વાવસ્થિત બદલ જાય છે.
- દરેક એકમાત્ર પરમાત્મા છે. તેને પ્રાપ્ત કરીને આત્મા સદા માટે મુક્ત બદલ જાય છે.
- પરિવારમાં મોટા ભાગનાં લોકો આવું જ કરે છે. તેઓ ઇચ્છે છે કે પારિવારિક સંબંધો અકબંધ રહે અને મુક્તિ પડ્યા
2/5 શ્વાસે શ્વાસે પ્રાપ્ત થાય.

• અર્જુન કહે છે. 'અર્વાચીન મોહિત ચિત્તવાળો હું આપને પૂછું છું. જે કંઈ નિશ્ચિત, પરમકલ્યાણકારી શ્રેય તે મારા માટે કહો. હું આપને શરણે છું. મારા ઉપદેષ્ટા બનો. પરંતુ જ્યાં હું બધું ત્યાં સંભાળો, ઉપકાર કરો.

અહીં અર્જુનનાં પૂર્વ પડ્યે સમર્પણ કરી દીધું. અત્યાર સુધારો તે ગૂઢજ્ઞાનને પોતાનાં સ્તરના જ સમજતો હતો; અનેક વિદ્યાઓમાં પોતાને કંઈક આગળ વધેલો માનતો હતો.

- સદ્ગુરુ પૂર્તિપર્યંત હૃદયમાં વસીને સાદક સાથે થાય છે તેઓ શિષ્યનાં અંતરાત્મામાં રહી બનાવે તેને પ્રકૃતિના
2/7 આંતરધરી માંથી બહાર કાઢીને પાર કરાવી દે છે.

- આ તો હૃદય-દેશના વિષાદનું નિરાકરણ છે. બાકી બહાર
ના યુદ્ધના વાદ્ય બધા કરતા. આ ક્ષેત્ર-ક્ષેત્રજ્ઞ નો સંઘર્ષ
છે. એમાં બાહ્યના સંઘર્ષનું સર્વથા શમન કરી પરમાત્મામાં
2.15 સ્થિતિ રહ્યાવાર દહ, દૈવત સંપદ્ પડ્યા શાંત થઈ જાય છે.
- અર્જુન! અસત્ વસ્તુનું અસ્તિત્વ નથી, તે છે જ નહીં
સત્યનો ત્રણે કાળ માં અભાવ નથી. બ્રહ્મરાક્ષસ પડ્યા એક
મહાન તત્વદર્શી પુરુષ હતા. પરમતત્વ પરમાત્મા નું પૃથક્
2.16 દર્શન કરાવે તેમાં સ્થિતિવાળા તત્વદર્શી કહેવાય છે.
- બાહ્ય સંસ્કારોને આધીન છે અને સંસ્કારમન
પર અધ્યાસિત છે. મન નો સર્વથા નિગ્રહ થવો, અથવા
-સ્થિર રહેવું અને અંતિમ સંસ્કાર નો વિલય થવો એક
જ કહ્યા છે. સંસ્કારો નો સ્તર તૂટી જવો એજ કારણ નો
અંત છે. આને તોડવા માટે ~~કર્મ~~ તમારે અભ્યાસના કરવો
2.18 જ પડશે. કુળ કર્મ, નિષ્કામ કર્મ ના સંસ્કાર આવ્યા છે.
બ્રહ્મરાક્ષસ દરેક સ્થાન પર યુદ્ધના દૃશ્યો આવ્યા
પડ્યા એક પડ્યા જ્યાંકે અંત નથી કે જે નૈતિક યુદ્ધ કે
મારફાડ નું સમર્થન કરતો હોય. આ યુદ્ધ સમાજ-
વિમતાનું પ્રવૃત્તિઓનું છે. આંતરિક યુદ્ધ છે.
જે- આ આત્માને કુઠારાઘો મારે છે. તથા જે આ
આત્મા ને મૃત્યુ સમજે છે. તે બન્ને આત્માને નથી જાણતા
કારણ કે આ આત્મા ન તો કુઠે છે. ન તો કુઠાવે છે
આ આત્મા કોઈ કાળે જન્મતો નથી અને મરતો પણ નથી
કારણ કે એ વસ્ત્ર જે બદલે છે. આ આત્મા હોવાથી
બાકી કંઈ થઈ શકવાનું નથી. કારણ કે આત્મા સત્ય છે;
2.19,20 નિત્ય છે, શાશ્વત અને પુરાતન છે

તમે કોણ છો? આત્મા

આત્મા, પરમાત્મા, અને બ્રહ્મ એક જ્ઞાનના પર્યાય છે.
અર્જુન, આ આત્માને શસ્ત્રો કાપી શકતાં નથી, અગ્નિ
બાળી શકતો નથી, પાણી ભીંજવી શકતું નથી, વાયુ
તેને સૂકવી શકતો નથી. આ આત્મા અછેદ્ય છે.
એને છેદી ન શકાય, આ અદાહ્ય છે, એને બાળી
ન શકાય, આ અક્લેદ્ય છે. તેને ભીંજવી ન શકાય.
આગ્રહ તેને પોતાનામાં સમાવી લઈ શકતું નથી.

આત્મા નિઃસંદેહ અશોચ્ય, અપ્રતિઘાત, અમર, નિત્ય અને
2/24 સનાતન છે.

આ અનાત્મ-શાશ્વત પદાર્થ સાથે વ્યાપ્ત છે
શ્રીકૃષ્ણ કહે છે. આ આત્મા અવ્યક્ત અર્થાત ઇન્દ્રિયો નો
વિષય નથી. ઇન્દ્રિયો દ્વારા એને સમજી ન શકાય. તે અચિન્ત્ય
છે. માટે ચિત્ત નો નિરોધ કરો.

આગળ શ્રીકૃષ્ણે જણાવેલું છે કે અસત વસ્તુનું
અસ્તિત્વ નથી. અને સત નો નાશ ત્રણે કાળમાં અભાવ નથી. તે
સત્ય છે આત્મા. આત્મા જ અપરિવર્તનશીલ, શાશ્વત સનાતન
2/25 અને અવ્યક્ત છે.

શ્રીકૃષ્ણે પહેલાં જ જણાવ્યું છે કે તત્વ સ્વરૂપે જ
પરમાત્મા. મનના નિરોધકાળમાં સાધક આત્માને પામને તેમાં
પ્રવેશ મેળવે છે. પૃથ્વિકાળમાં ભગવાન મળે છે; અને બસ જ
કારણે તે પોતાનાં આત્માને ઇન્દ્રીયોનાં ગુણધર્મોથી વિયુક્ત
જુએ છે. તે જુએ છે કે આત્મા જ સત્ય, સનાતન અને
પરિપૂર્ણ છે. આ આત્મા અચિંત્ય છે. તે વિકારરહિત અર્થાત
પરિવર્તન ના પામે એવો કહેવાયો છે. માટે હે અર્જુન, આત્મા
ને આવો જાણ. પરિવર્તન માટે વ્યર્થ ચિંતા શા માટે કરે છે?
આ આત્માને કોણ જુએ છે? આ વિશે તેઓ કહે છે:
આ આત્માને તત્વદર્શીઓએ જ જોયો છે. કોઈ વિરલ મહાપુરુષ જ
આ આત્માને આશ્ચર્યની જેમ જુએ છે. તે સાંભળતો નથી,
2/29 પૃથક જુએ છે.

હે અર્જુન કોઈ તો સાંભળીને પણ આ આત્માને
જાણી નથી શકતાં કારણ કે સાધન દ્વારા બતાવું નથી,
તમે બાબ સાધનો વડો સાંભળો. સમજો - અજાવટ થી
સમજો, સમાધિ કરો, પરંતુ મોક્ષ બધુ જ પૂર્ણવર છે. ઘોડાં જ
2/30 વારમાં તમે તમારા સાંસારિક ભોગવટાઓમાં પોરોવાઈ જશો.

અંત માં શ્રીકૃષ્ણ નિર્ણય જણાવે છે.
હે અર્જુન! આ આત્મા બધાના શરીર માં અવધ્ય છે,
અકાટ્ય છે માટે પ્રાણીમાત્ર માટે તારે શોક કરવો યોગ્ય
નથી. આત્મા જ સનાતન છે. આવાત અહીં પુરી થઈ.

હવે પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે આના પ્રતિત્વ
કઈ રીતે થાય? ગીતામાં આ માટે બે જ માર્ગ છે. પહેલો

પડેલો નિષ્કામ કર્મયોગ અને બીજો સાંખ્યયોગ. બન્ને માર્ગે કરેલાં કર્મો એક જ છે. કર્મના સંન્યાસ પર ભાર મુકીને યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ સાંખ્યયોગની વાતને કહે છે:

સ્વધર્મ. કુને કયા સ્વધર્મ કહેવો? દરેકનો એકમાત્ર સ્વભાવ જ છે. તેનો સ્વભાવ અને સ્થિર છે, તો ધર્મસંકટ શું છે? કયા સ્વભાવમાં જીવન પૂર્ણ થવાના ક્રમમાં દરેક વ્યક્તિના અલગ અલગ ક્રોધ છે. માટે 'સ્વભાવગત ક્રમમાં આવે જે સ્વધર્મ' એમ
2/31 કહ્યું છે.

સ્વભાવજ સ્પષ્ટીકરણ માર્ગ પર ચાલનારા સાધકોનું મનુષ્યને તેમના સ્વભાવગત ક્રમમાં સાધનાને આધારે ચાર વર્ગોમાં વિભાજન કર્યું છે. શુદ્ર, વૈશ્ય, ક્ષત્રિય અને બ્રાહ્મણ. સાધનાના પ્રારંભિક અવસ્થામાં પ્રત્યેક સાધક શુદ્ર અર્થાત્ અંધકાર
④ તે પૂર્ણતાના માર્ગમાં તે ક્યાંય રહ્યો નથી. ક્યારેક શુદ્રનું જીવન માં બેસે દરેક પળ તે દરેક મિનિટ પોતાનાં પક્ષમાં - સ્વરૂપ માં રહી રહ્યા નથી. આ અવસ્થામાં મનુષ્યનું જીવન અંધકાર ભર્યા સ્વભાવ માં વ્યતીત થાય છે. તે વૈશ્ય જીવનનો સાધક બની જાય છે. આંતરિક સંપત્તિ જ સ્થિર સંપત્તિ છે. તે દરેક ક્ષણે તેનો સંગ્રહ અને ઉપાર્જન અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોનું સુખ કરવા સમર્થ બને છે. કામ, ક્રોધ વગેરે ઇન્દ્રિયોને ~~કામ~~ ક્રિયા થાય છે, તથા વિવેક વૈરાગ્યથી તેનું રક્ષણ થાય છે. પરંતુ પૂર્ણતાનું નિર્ણય બનાવવાના ક્રમમાં તેમાંનો કોઈ નથી. ક્રમશ: ઉન્નતિ કરતાં કરતાં સાધકનાં અંત:કરણમાં ગૌણ રૂપોને ફેંકવાનો ક્રમ અર્થાત્ ક્ષત્રિયત્વ આવી જાય છે; આવા સ્તર પર પૂર્ણતા અને તેનાં વિકારોનો નાશ કરવાનો ક્રમ આવી જાય છે. માટે શુદ્ર અને વૈશ્ય જ રાહ જાય છે. ક્રમશ: સાધના કરતાં કરતાં સાધક બ્રાહ્મણત્વ ના જીવનમાં આવી જાય છે. આ સમયે મનનું શમન, ઇન્દ્રિયોનું દમન એકધારું ચિંતન, મનન, અનુભવ, જ્ઞાન વગેરે પ્રકાશ

સાધક માં સ્વાભાવિક રીતે પ્રગટે છે. આવા જ અનુષ્ઠાન થી ફેમરા: તે બ્રહ્મ માં પ્રવેશે છે. આ સિદ્ધાંતમાં પકડાયા તો તે બ્રાહ્મણ પણ નથી રહેતો. સ્વભાવ ઉપર ટકે છે.

મહર્ષિ યાજ્ઞવલ્ક્ય એ કહ્યું "આ આત્મા જ બોધ-પરબોધ અને સમસ્ત પ્રાણનું અંદરથી નિયમન કરે છે. સૂર્ય, ચંદ્રમા, પૃથ્વી, જલ, વાયુ, અગ્નિ, નારાયણ, અંતર્યામી, આકાશ અને પ્રત્યેક જીવ આ આત્મા ના જ શાસન માં છે તમારો આત્મા અંતર્યામી અમૃત છે. આત્મા અક્ષર છે. તેમ પર નિયમ બધું જ નારાયણ છે. આ બોધ માં જે કોઈ 'અક્ષર' ને જાણ્યા વિના યજ્ઞયાગાદિ કરે છે, તપ કરે છે. ઉમરો વર્ષો સુધી હોમ કરે છે, તેના આ બધાં જ કર્મો નાશવાન છે. આ 'અક્ષર' ને જાણ્યા વગર કોઈ પણ આ બોધ માં મૃત્યુ પામે છે, તે દયનીય છે. કૃપણ છે અને જે આ 'અક્ષર' ને જાણીને આ બોધ માં મૃત્યુ પામે છે, તે બ્રાહ્મણ છે. બૃહદારણ્યક ૩/૪-5-7/૪

સાધના ના કેટલાક પ્રારંભિક પ્રયોગ - નામસ્મરણ આપણા અને રાજસ પર વર્ણાત્મક ગુણો માં પ્રવેશ થતો ગયો છે. હવે તે બ્રાહ્મણ્યસ્વભાવ બની ગયો છે. તે સમયે બ્રાહ્મણ માં પ્રવેશ કરવાનારો બધા જ પ્રયોગો તે સાધક માં આપોઆપ કોય છે.

વાસ્તવિક સંઘર્ષ નો કોળ અને કેટલાક નો છે. જેમાં અનેકવાર વિજય થઈ ગયા પછી પ્રકૃતિ નો ભય માટે નિરોધ અને પરમ પુરુષ પરમાત્મા ના પ્રાપ્ત થઈ ગયા છે.
2/32 આ અનેક વિજયો છે, જેમાં પછી કદી હાર નથી.

બોધો શું કહેશે આવો ભાવ પણ સાધના માં સહાયક કોય છે. આપણ સાધનામાં ભાગ્યા રહેવાના પ્રસંગો મળે છે. રમણ મહર્ષિ એ કહ્યું કે કોળ-કોળા નો આ સંઘર્ષ માં જો શરીર નો સમય પૂરો થઈ જાય અને લક્ષ સુધી પહોંચી ન શકાય, તો ફરી પ્રાપ્ત કરશે. કેવો સંયમ કુદરત માં સ્થિર થશે અને આ શરીરનાં રહેવાં રહેવાં જ સંઘર્ષમાં સફળ થઈશે તો મારિષ - સંયોગ મહાન બ્રહ્મ ના મારિષાને મારિષ-આત્મા તો સર્વજ્ઞ અવિચલ મહામારિત્વને પામશે અને કોશો તો કેવલ્ય - બંને કુળ માં ઘોડુ રહેશે. આમ માંથ
2/37 પ્રાણ અને કારિ માંથ પ્રાણ છે.

આ રીતે સુખ-દુઃખ, લાભ-હાનિ, જય-પરાજય બે સમાન
2/38 સમજીને તું યુદ્ધ માટે તૈયાર થા.

કોઈ પણ કાર્ય કરીને પ્રાપ્તિ હોય છે કે જ્ઞાનમાર્ગ માં કર્મ (યુદ્ધ) નથી કરવું પડતું તેવું કહે છે, કે જ્ઞાન-માર્ગ માં કર્મ નથી. કુંતી યુદ્ધ કરું, યુદ્ધ કરું, યોગ્ય કરું અને વક્રાકિમ ગુરુના ગુરુના માં જ વર્તે છે. એવું મારા કાર્ય જોડીને બેસવા કહે છે. શ્રીકૃષ્ણ ગીતા અનુસાર બધા જ્ઞાનયોગ નથી. જ્ઞાનયોગ માં પડ્યા તે જ કર્મને કરવાનાં હોય છે કે નિષ્કામ કર્મયોગ માં કરવામાં આવે છે. બન્ને માં ફક્ત બુદ્ધિનો, દૃષ્ટિકોણ નો તફાવત છે. 'કરવું' બંને માર્ગ માં છે અને તે કર્મ પડ્યા એક જ છે. બંને માર્ગો માં તે કરવામાં આવે છે.
2/39 મારા કર્મ કરવાનાં બે દૃષ્ટિકોણ જુદાં છે.

હવે કર્મ શું છે તે કહેતાં પહેલાં તેના વિશેષતાઓ બતાવે છે. આ નિષ્કામ કર્મયોગ માં આરંભનો અર્થાત બીજ નો નાશ નથી. થતો એટલે ફલશ્રુતિ હોય નથી. માટે આ નિષ્કામ કર્મનું આ કર્મથી સંબંધિત ધર્મ નું થોડું પણ સાધન જન્મ-મૃત્યુ રૂપ મહાન ભય થી ઉગારવા દે છે. તમે આ ધર્મને સમજો એના પર બે ઘડીમાં આવજો.)

તો અર્જુન, બીજ નો નાશ નથી થતો. પૃથ્વીમાં કોઈ જ ક્ષમતા નથી. બીજને નિષ્ફળ કરી દઈ શકે એવું કોઈ શસ્ત્ર નથી. પૃથ્વિ કેવળ અવરોધ ઊભા કરી શકે છે. કોઈક વિલંબ કરી શકે છે. પરંતુ સાધન નાં આરંભ ને મિટાવી દઈ શકતાં નથી.

આગળ તેઓ કહે છે. કે જો પાપરૂપો માં પડ્યા રહેવા માટે પાપા કેમ ન હોય, જ્ઞાનરૂપી જોડા ક્યારા નિશંક પાર પહોંચાડે છે.

તમે ભલે આ સાધના છોડી દો. પરંતુ આ સાધના તમારો ઉદ્ધાર કરીને જ જંપશે. આ નિષ્કામ કર્મયોગનું થોડુંક સાધન પણ જન્મ-મૃત્યુ ના મહાન ભયથી ઉગારી લે છે. કર્મ નું આ અભ્યાસોડ્ય અવિનાશ
2/40 જેનો પહોંચ પડ્યા જ્યાં પરમધામ છે, પરમગતિ છે. ત્યાં પહોંચે.

આ નિશ્ચયાત્મક કર્મયોગમાં ક્રિયાત્મક બુદ્ધિ એકજ છે. ક્રિયા એકજ છે, અને પરિણામ પણ એકજ છે. આત્મક સંપત્તિ જ સ્થિર સંપત્તિ છે. આ સંપત્તિ પ્રકૃતિના કબજામાં હતમે હતમે પ્રાપ્ત કરવાનો વ્યવસાય છે. આ વ્યવસાય અથવા નિશ્ચયાત્મક ક્રિયા પણ એક જ છે; તો પછી કેટલાક બીજી ઘણી ક્રિયાઓ બતાવે છે, તેનું શું? શું તેઓ ભગવાન નથી કરતા? શ્રીકૃષ્ણ કહે છે - ના તેઓ ભગવાન નથી કરતા. તે પુરુષોની બુદ્ધિ અનંત શાખાઓ વાળી હોય છે, આથી અનંત ક્રિયાઓનો વિસ્તાર કરી લે છે.

2/41-42 એવા અવિવેકીઓને વાણી ક્રિયા સાંભરે છે. ભોગ અને ઐશ્વર્યમાં આસક્તવાળા જ સાંભરે છે. અધિકારી સાંભરતો નથી. આવા પુરુષોમાં સમ અને આદિત્યમાં પ્રવેશ અપાવનારી નિશ્ચયાત્મક ક્રિયાવાળી બુદ્ધિ નથી હોતી.

2/44 પ્રજ્ઞા યોગે વેદના વચનોમાં જેઓ અનુરક્ત છે શું તેઓ પણ ભૂલ કરે છે, ? આ વિષે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે - 'અર્જુન, વેદ ત્રણ ગુણ સુધી જ પ્રકાશ આપે છે. તેનાથી આગળની સ્થિતિ તેઓ નથી જાણતા. માટે જ અર્જુન, તું આ ત્રણે ગુણો પર ઉઠ! કેવી રીતે? તેઓ કહે છે સુખ-દુઃખ જેવા દ્વંદ્વોથી રહિત, નિત્ય સત્ય વસ્તુમાં સ્થિત અને યોગક્ષેમ ને ન ઇચ્છતો આત્મપરાયણ બન. આ રીતે ઉપર ઉઠ. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે, 'જે કોઈ આગળ ઉઠે છે તે બ્રહ્મને જાણે છે અને જે બ્રહ્મને જાણે છે

2/45 તે વિપ્ર છે.

અર્જુન કહ્યું હતું. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે બ્રાહ્મણ બન! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વગેરે વર્ણસ્વભાવની પ્રજાતિઓના નામ છે. તે ધર્મપ્રધાન છે; નહિ કે જન્મથી નિર્ધારિત થનારો કોઈ રૂઢિ. આ જ પ્રમાણે બ્રહ્મને સાક્ષાત્ વિલાસ્વનારા તે વિપ્ર મહાપુરુષ ને, તે બ્રાહ્મણને વેદોનું કશું જ પ્રયોજન શેષ રહી જાય છે. પ્રયોજન રહે છે ખરું. વેદ રહે છે, કારણ કે પાછળ આવનારાઓ માટે તેનો ઉપયોગ છે.

2/46 આ રીતે યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ 'કર્મ' કરતા વખતે રાખવાની આવશ્યકતાઓનું પ્રતિપાદન કરે છે. તે ઇચ્છા થી રહિત બતાવે છે માટે તેને સમત્વયોગ કહે છે. કામનાઓનો સર્વથા ત્યાગ છે, માટે જ આને નિષ્કામ કર્મયોગ કહેવાય છે. સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિમાં સમભાવ રહે, આસક્તિ ન હો, ફળની

વાસના રહિતપણું પામે. તેથી જ આને નિષ્કામ કર્મયોગ બુદ્ધિયોગ પણ કહે છે. સાધકે તો મોક્ષ ના પણ ઇચ્છા ન રાખવા જોઈએ. કારણકે વાસનાઓ પર મુક્તિ પણ બેઠી
2.49 મોક્ષ છે. ફળ ની વાસનાવાળા અત્યંત કૃપણ હોય છે.

શ્રીકૃષ્ણે સાંખ્યાદિક પરંપરાથી ફળ ની કર્મ ફળાસક્તિ બતાવી છે, કે કર્મ તો કરો, શ્રદ્ધાપૂર્વક કરો, પરંતુ ફળ ના અધિકારને સ્વેચ્છાએ છોડી દો. ફળ જશે ક્યાં? એ તો જ કર્મ કરવાનું કૌશલ છે. નિષ્કામ કર્મસાધના માં સમગ્ર શક્તિ એ પ્રમાણે કર્મમાં લાગેલા રહે છે. શરીર આરાધના મારે તો છે. બુદ્ધિયોગથી યુક્ત જ્ઞાની નો કર્મ ના ઉત્પન્ન ફળ ને ત્યાગતે જન્મ અને મૃત્યુનાં બંધનથી છૂટી જાય છે. તે નિર્દોષ અમૃતમય પરમપદ ને પ્રાપ્ત કરે છે. આસક્તિરહિત કર્મ દ્વારા અનામય પદ પ્રાપ્ત થાય છે. નિષ્કામ કર્મયોગ પરમપદ અપાવે છે, જ્યાં મૃત્યુ નો પ્રવેશ નથી.

અનેક પ્રકાર નાં વેદવાક્યો ને સાંભળીને વિચલિત થયેલ તારી બુદ્ધિ જ્યારે પરમાત્મા સ્વરૂપમાં સમાધિસ્થ થઈને અચળ, સ્થિર થઈ જશે ત્યારે તું સમત્વયોગ ને પ્રાપ્ત થઈશ. પૂર્ણ સમસ્થિતિ ને પ્રાપ્ત
2.53 કરીશ, જેને 'અનામય પરમપદ' કહે છે. આ જ એ યોગ ના પરાકાષ્ઠા છે. આ જ અપ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ છે. વેદો માંથી માત્ર નિષ્કર્ષ જ મળે છે.

શ્રુતિઓનાં અનેક સિદ્ધાંતો ને સાંભળવા થી બુદ્ધિ વિચલિત થઈ ગઈ છે. સિદ્ધાંતો તો ઘણાય સાંભળ્યા, પરંતુ જે સાંભળવા યોગ્ય છે એનાથી જ લોકો દૂર રહે છે. આ વિચલિત બુદ્ધિ જે સમયે સમાધિ માં સ્થિર થઈ જશે ત્યારે તું યોગ ના પરાકાષ્ઠારૂપ અમૃતપદને પ્રાપ્ત કરીશ.

એવા મનુષ્યનો કેવા હોય? અર્જુને પૂછ્યું કર્યું. જેમાં ચિત્ત નું સમાધાન થાય તે આત્મા જ સમાધિ છે. જ્યારે મનુષ્ય મન માં રહેલ તમામ ઇચ્છાઓ નો ત્યાગ કરી દે છે ત્યારે તે આત્મા થી જ આત્મા માં સંતુષ્ટ થયેલો સ્થિર બુદ્ધિવાળો કહેવાય છે. ઇચ્છાઓનો

ત્યાગ કરવાથી જ સ્થાયમાનું નિગ્રહન થાય છે. દૈહિક, દૈવિક તથા ભૌતિક દુઃખોમાં જેમનું મન ઉદ્વિગ્ન નથા થતું, સુખ ની પ્રાપ્તિમાં જેનો સ્પૃહા રહી નથી, તથા જેનાં રાગ, ભય, ક્રોધ નષ્ટ થઈ ગયાં હોય એવો મનનશીલતાના સ્તરમાં પર પહોંચેલો મુનિ સ્થિતપ્રજ્ઞ કહે છે. જે અનુકૂળ પ્રાપ્ત થતાં પ્રસન્ન થાય છે, ન તો પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિઓનો દ્વેષ કરે છે, તે વિષયોમાં વિચરતી ઇન્દ્રિયોને બદલ બાજુથી સમેટને હૃદયપ્રદેશમાં નિરોધ કરી લે છે તેની બુદ્ધિ
2/58 સ્થિર હોય છે.

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે ઇન્દ્રિયો દ્વારા વિષયોનો ગ્રહણ નહિ કરનારા પુરુષનાં વિષયો તો નિવૃત્ત થઈ જાય છે, પરંતુ સ્વાદના દ્વારા પરમપુરુષ પરમાત્મા નો સાક્ષાત્કાર થયા પહેલાં તે વિષયોનો રાગ નિવૃત્ત થઈ જાય
2/59 છે, માટે જ્યાં સુધી સાક્ષાત્કાર ન થાય, કર્મ કરવાનું છે.

ભગવાન કહે છે કે બધી જ ઇન્દ્રિયો ને સંયમ માં રાખી, યોગ પર યુક્ત થને સમર્પણ ના ભાવે મારા આશ્રિત બનો. વિષયોનું ચિંતન કરવું ન જોઈએ. મારું નામ, રૂપ, ગુણ અને ધામમાં ક્યાંક લાગેલાં રહેવું જોઈએ. વિચાર જરૂરી છે. વિચારશૂન્ય પુરુષ શ્રેયસ્વાદનથી વંચિત થઈ જાય છે. સ્વાદનક્રમ તૂટી જાય છે; સર્વથા
2/61 ભ્રષ્ટ થવાનથી. ભોગ પછી સ્વાદન જ્યાં અવરોધાયું
2/63 હતું ત્યાંથી પુનઃ શરૂ થાય છે.

સ્વાદન સંતોષકારક ભોગવાનો કોઈ તેને તો સંસાર નો સ્વભાવ થઈ જાય છે. તેના ભોગનું આચરણ
2/67 અનિવાર્ય છે.

સંપૂર્ણ મુક્ત-પુરુષો માટે તે પરમાત્મા રાત્રિ સમાન છે, સમજ્યા કે ન તો તે જોઈ શકાય છે, જતો તેમનો વિચાર પણ કામ આપે છે, તેના તે રાત્રિ સમાન છે. તે રાત્રિમાં, પરમાત્મા માં સંયમી પુરુષ સારા રીતે
2/69 જોઈ શકે છે.

જે યોગી પરમાર્થ-પથમાં નિરંતર સમર્પણ અને ભૌતિક એષણાઓથી કાયમ માટે નિઃસ્પૃહ હોય છે, તેજ સંપૂર્ણ હૃદયમાં પ્રવેશ પામે છે. તે રહે છે તો

સંસાર માં, પરંતુ સંસાર નો રંગ પર કશો પ્રભાવ નથી પડતો. શિવપુરમ મહાપુરુષ તરફ બધા જ ભેગા રંગદ્વાર ખોલવા આવે છે, પરંતુ રંગમાં રમમાણ નથી. મહાપુરુષો માં બધો ગુણ સંસ્કાર જોડી શકે છે, જ તો અશુભ, યોગનાં કર્મ 'અશુક્લ' અને 'અકૃષ્ણ' કોય છે. કારણ કે ચિત્તનો
2170 તો નિરોધ થયેલો કોય છે.

મહાપુરુષ કહ્યું 'શિવપુરમ' સમુદ્રવત કોય છે. તેમાં માટે વિધિ-નિષેધ બધા કોલો. તેઓ પરમશાંતિ ને પ્રાપ્ત કોય છે. કારણ કે તેઓ સંયમી છે. તેઓ 'નિર્મમ' રંગદ્વેષ કું અને મારું રંગભાવ જ છોડી ચુકયા કોય છે.

માત્ર 'અનુ બ્રહ્મચરિત' વાંચવે, ગોમવાથી બહુ પરંતુ રંગદ્વાર કરવે જ થા 'બ્રહ્મ' ને પામે છે.

અધ્યાય - 2 - માં ભગવાને સમજાવ્યું કે તું બુદ્ધિ યોગ-વિશે
બતાવ્યો તો ઉત્તમોત્તમ જ્ઞાન પામશ અને કારાગર તો જ્ઞાન - વિજ્ઞાન
માં તાર્કિક અને પરાકાષ્ઠામાં દેવાવ્યું છે. કેટલું તો મળ જ છે. કંઈ પણ
ગુમાવવા જેવું નથી. હવે તું નિષ્કામ કર્મયોગ માં વિશે સાંભળ, તે
વિચારધારા તું કર્મ ના બંધનો થી સારી રીતે છૂટી જઈશ. પછી તેના
વિશે વિચારવો પર ધ્યાન દોર્યું. કર્મ કરતા પહેલે રાખવાના જરૂરી
સાવધાની વિશે ભાર મૂક્યો કે ફળના વાસનાવાળા ન થવું. ઈચ્છાઓ
થી મુક્ત થઈને કર્મમાં પ્રવૃત્તિ અને કર્મ કરવામાં પણ તું શ્રદ્ધા-
રહિત પણ થઈશ નહિ. આટલું કરવાથી તું કર્મ ના બંધન થી મુક્ત
તો થઈશ.

હવે અર્જુનને નિષ્કામ કર્મયોગ ના સરળ માર્ગમાં જ્ઞાનમાર્ગ
સરળ અને ફળદાયી દેખાવા લાગ્યો. - હે જનાર્દન! નિષ્કામ કર્મ ની
અપેક્ષાએ જ્ઞાનમાર્ગ આપને દ્રષ્ટિએ ઉત્તમ છે, તો પછી મને
ભયંકર કર્મમાં શા માટે પ્રવૃત્ત કરો છો?

નિષ્કામ કર્મયોગમાં અર્જુન ને ભયંકરતા દેખાઈ કારણ કે
તેમાં કર્મ કરવામાં જ તારો અધિકાર છે. ફળ માં ક્યારેય નહિ. કર્મ
કરવામાં અશ્રદ્ધા પણ ન હોવે. અને નિરંતર સમર્પણ ની ભાવના
3/1 સાથે યોગ પર દ્રષ્ટિ રાખને કર્મ કરજે.

હે અર્જુન! આ સંસારમાં સત્ય ના શોધના બે માર્ગ
(૪) તને કહ્યા. જ્ઞાનીઓ માટે જ્ઞાનમાર્ગ અને યોગીઓ માટે નિષ્કામ
કર્મયોગ બતાવ્યો છે. બંને માર્ગ અનુસાર કર્મ તો કરવું જ પડશે.
3/3 'કર્મ' અનિવાર્ય છે.

હે અર્જુન! જ્યાં સુધી મનુષ્ય કર્મ નો આરંભ ન કરીને
નિષ્કર્મ ની અંતિમ સ્થિતિ ને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અને જ્યાં
આરંભ કરેલા ક્રિયા નો ત્યાગ કરવા માત્રથી ભગવાન ની પ્રાપ્તિરૂપ
પરમસિદ્ધિ ને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. હવે તને જ્ઞાનમાર્ગ યોગ્ય
લાગે કે નિષ્કામ કર્મ નો આરંભ ન કરીને કોઈ પણ નિષ્કર્મ
બની શકતું નથી. "અમને તો જ્ઞાનમાર્ગ દેખે. જ્ઞાનમાર્ગ માં તો
કર્મ છે જ નહિ." આવું માનને કર્મ નો ત્યાગ કરનારા જ્ઞાની નથી
હોતા. આરંભેલા કોઈપણ ક્રિયા ત્યાગવા માત્રથી ભગવાન નો
સાક્ષાત્કાર રૂપ પરમસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ. કારણ કે
કોઈપણ પુરુષ કોઈપણ કાળે ક્ષણ માત્ર પણ કર્મ કર્યા વગર
રહી શકતો નથી; કારણ કે બધા જ લોકો પ્રકૃતિ થી ઉત્પન્ન થયેલા

ગુણો દ્વારા વિવશ થઈને કર્મ કરે છે. પ્રકૃતિ અને તેના દ્વારા
ઉત્પન્ન થયેલાં ગુણો જ્યાં સુધા રહે છે ત્યાં સુધા કોઈપણ
3/5 માણસ કર્મ કર્યા વગર રહી શકતો નથી.

વશ કરવાં કરવા માગ ગુણોના પર થઈ જવાથી વ્યક્તિ
મન નો વિલય થઈ જાય છે. અને પ્રભુના સાક્ષાત્કાર થવાં વશ
નું ફળ આવવાં કર્મ શેષ થઈ જાય છે. એ નિર્ધારિત પ્રક્રિયા
3/5 પૂરી થયા વગર કર્મ મટતાં નથી; પ્રકૃતિ પરદો ઓઢતા નથી.

કેટલું ભણ્યા પછી પણ મૂર્ખ લોકો પોતાની ઇન્દ્રિયો
ને કુદ કારકો મનના વિષયો નું સમરણ કરતાં રહે છે. તે
મિથ્યાચારી - દેખાડેબર કરનારા છે. પાખંડી છે, બગડે
3/6 જાની!

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે 'તે ધૂર્ત છે. જ્ઞાનમાર્ગ આવો સાચો
કે નિષ્કામ કર્મયોગ, બંને માર્ગમાં કર્મ તો કરવું જ પડશે.
હે અર્જુન! જે પુરુષો મનના ઇન્દ્રિયોને વશ કરીને - મનમાં પણ
વાસનાઓનું સ્મરણ ન થાય, સંપૂર્ણ રીતે અનાસક્ત બનીને કર્મેન્દ્રિયો
3/7 થી કર્મયોગનું આચરણ કરે છે તે શ્રેષ્ઠ છે.

પ્રશ્ન એ છે કે કયું કર્મ કરવું? તો કહે છે
હે અર્જુન! તું શાસ્ત્રોક્ત નિર્ધારિત કર્મ કર. કર્મ જન્મ-મરણનાં
બંધન ઉત્પન્ન કરી દેનાર છે, માટે તે શ્રેષ્ઠ છે. કર્મ નહીં કરે તો
તારા શરીરયાત્રા પણ ચાલશે નહીં. શરીરયાત્રા નો ઘોડો અર્થ
કરે છે 'શરીરનિર્વાહ' કેવો શરીરનિર્વાહ? શું તમે શરીર છો?
આ પુરુષ શબ્દને યુગોના જન્મજન્માંતરથી શરીરના થામાં
કરતો આવ્યો આવે છે.

કેવે પ્રશ્ન થાય છે કે તે નિર્ધારિત કર્મ કયું?
તેઓ કહે છે 'યજ્ઞના પ્રક્રિયા જ કર્મ છે. યજ્ઞ એ કર્મ જ
એક નિર્ધારિત પ્રક્રિયા છે. એ સિવાય નો જે કર્મ થાય છે તે
શું કર્મ નથી? શ્રીકૃષ્ણ કહે છે. 'ના, તે કર્મ નથી. આ
યજ્ઞના પ્રક્રિયા સિવાય દુનિયામાં જે કંઈ કરવામાં આવે
છે, આપણું જગત જેમાં ફસાયેલું રહે છે તે બધાંજ
નું બંધન છે; ભલે કે કર્મ છે. કર્મ તો 'મોક્ષાર્થેયુક્તાત'
'યજ્ઞ' અર્થાત સંસારબંધન થી છુટકારો અપાવનારું
છે. 'મારા યજ્ઞના પ્રક્રિયા જ કર્મ છે.' જે કરવાથી યજ્ઞ
પૂર્ણ થાય છે તે આચરણ કર્મ છે. સમજ્યા કે અર્જુન!

આ વચનની પૂર્તિને માટે સંગદોષથી અલગ રહીને સારી રીતે કર્મનું
3/8 આચરણ કર.

આ વચન શું છે? જેને આચરણ કરીએ અને તે કરવાથી આપણાંથી કર્મ થવા લાગે. યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણના કહેવા પ્રમાણે છે કે જે વસ્તુનું વિચરણ કરવાનું હોય તે વસ્તુના વિચારણાત્મકોને તો પકડેલાં રાખવાના આવશ્યકમાત્રમાં વિશે સમજણ આપે છે અને
3/9 છેલ્લે મુખ્ય સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કરે છે.

આટલાનો કે અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને કર્મ ના બીજા અંગ પર પ્રકાશ પાડવા કે કર્મ અમુક નિશ્ચિત થઈ ગયા છે (રોજ-બ-રોજ) જે કાંઈ કરવામાં આવે છે તે કર્મ નથી. યજ્ઞને અર્થનું રૂપ આપવું તે જ કર્મ છે.

હવે પ્રશ્ન થાય કે યજ્ઞ શું છે? અહીં યજ્ઞના ઉત્પત્તિ બતાવને શરૂ થઈ જાય છે. કોઈ સમાજસેવાને કર્મ માને છે, તો કોઈ દેશસેવાને. વળી આ જ કર્મમાં બોકી સકામ અને નિષ્કામ કર્મ ના ભ્રામિક ખ્યાલને બેઠા છે. પરંતુ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે 'આ કર્મ નથી. યજ્ઞના પ્રક્રિયા સિવાય જે કાંઈ પણ કરવામાં આવે છે તે આ બોક નું બંધનકારી કર્મ છે નકો કે મોક્ષ અપાવનારું કર્મ! હવે યજ્ઞ વિશે કેટલ બતાવવાનો બદલે પડેલાં યજ્ઞ કયાંથી આવ્યો
3/9 તે બતાવે છે.

યજ્ઞચક્રિત પ્રજા ના સ્વામી કોણ કરી? પ્રજાપતિ બ્રહ્મા છે. બ્રહ્મા કોણ? શું ચાર મોઢાં અને ચાર હાથ ધરાવનાર દેવતા જે બોકમાં પ્રજાપતિ છે તે? ના. શ્રીકૃષ્ણ ના મતે દેવતા નામના કોઈ અલગ સત્તા છે જ નહિ. તો પછી પ્રજાપતિ કોણ છે.? વાસ્તવમાં જેણે પ્રજાનાં મૂળ ઉદ્ગમ પરમાત્મામાં સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લીધું છે. એ મહાપુરુષ પ્રજાપતિ છે. બુદ્ધિ જ બ્રહ્મા છે. સ્થૂલ રૂપમાં બુદ્ધિ કેવળ ચાર હોય છે. એ પુરુષની
3/10 બાજુમાં પરમાત્મા જ બોલતા હોય છે.

મનુષ્યના સ્વભાવિક પ્રક્રિયાનો આરંભ થતાં બુદ્ધિનું ઉત્તરોત્તર ઉત્થાન થાય છે. પ્રારંભમાં તે બુદ્ધિ બ્રહ્મવિદ્યા સાથે હોવાના કારણે 'બ્રહ્મવિત્ત' કહેવાય છે. ઉત્તરોત્તર વિકાસે શ્રોત્ર થતાં બ્રહ્મવિદ્યામાં જોરદાર હોવાથી એ 'બ્રહ્મવિદ્વર' કહેવાય છે. ઉત્થાન અને ચરમ થઈ જવાથી બુદ્ધિનાં અવસ્થા વિકાસ પામે છે.

એને 'બ્રહ્મવિદ્યાસ્થાન' કહેવાય છે. આ અવસ્થામાં બ્રહ્મવિદ્યા - બ્રહ્મવેત્તા પુરુષ અન્યને પણ ઉપાસનાનાં માર્ગે લઈ જવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરે છે. બુદ્ધિનો પ્રકાશપુંજ છે, 'બ્રહ્મવિદ્યાસ્થાન' અર્થાત બ્રહ્મવિદ્યા નો એ અવસ્થા કે જેમાં ઈશ્વર પૃથ્વી પર અવતરતો હોય. આવા સ્થિતપ્રજ્ઞ મહાપુરુષ પૃથ્વી પર મુક્ત હૃદયમાં નું કારણ પરમાત્મામાં પ્રવિષ્ટ અને સ્થિત રહે છે. આવા મહાપુરુષોની બુદ્ધિ માપ થતી છે. એને જ પ્રજ્ઞાપૂર્વ કહેવાય છે. એ પ્રકૃતિમાં યુગો-ખંડો નું વિશ્લેષણ કરીને 'આરાધના ક્રિયા'નો રચના કરે છે. તેમને અનુરૂપ વાતાવરણ રચાયવા એ જ પ્રજ્ઞા ના રચના છે.

જેઓ કલ્પ કરે છે, જોઈ કાલ્પકલ્પ કરે છે: એ કાંઈક શરીર નો કલ્પ છે. વાસ્તવિક કલ્પ તો તે જે કે જ્યારે અવરોધો થી મુક્તિ મળી જાય. આરાધના નો પ્રારંભ એ કલ્પ ની શરૂઆત છે. આરાધના પૂરી થઈ તો તમારો કલ્પ પૂરો 3/10 થઈ ગયો.

કહેવું કે 'આ વરસાદ તમને બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાશે! કેવા બુદ્ધિ? શું કારણ મકાનમાં ઘરે ઘાસ મકાન બનાવશે? આવક વધારશે? ના જી. ઈશ્વર ઈચ્છાને બરાબર કામનાઓ પૂર્તિ કરશે. ઈચ્છા છે એક પરમાત્મા. એ પરમાત્મા અનેકાનેક કામના ની પૂર્તિ કરાવનાર છે. તુને પૃચ્છા? ઈશ્વર ઈચ્છાનુ- તે પરમાત્માની ~~પૂર્તિ~~ પ્રાપ્ત કરાવશે કે કર્મ કરીને?

તો કહે છે કે આ વરસ ખરાબ દેવતાઓની ઉન્નતિ કરો; અર્થાત દૈવી સંપત્તિનો વૃદ્ધિ કરો. આ દેવતાઓ તમારી ઉન્નતિ કરશે. આ રીતે પરસ્પર વૃદ્ધિ કરીને પરમધ્યેય એવું કે જેને પ્રાપ્ત કર્યા પછી કોઈ પણ પ્રાપ્ત કરવાનું બાકી ન રહે એવું પરમકલ્યાણ તમને પ્રાપ્ત થાશે. જેમ જેમ આપણે યજ્ઞ માં પ્રવેશ કરીશું તેમ તેમ હૃદયદેશમાં દૈવસંપત્તિ પ્રાપ્ત થતા જશે. 'પરમદેવ' એક માત્ર પરમાત્મા છે. તેમાં પ્રવેશ આપણા જે સ્વભાવિક છે, સ્વતઃ સ્ફુરણા કે સ્વભાવજ પ્રવૃત્તિ છે, એને જે 'દૈવી સંપત્તિ' કહે છે. આ દૈવી ગુણોનો વૃદ્ધિ કર્યા સિવાય જે આ સ્થિતિને ભોગવે છે, તે બરાબર? ચોર છે. ઘણા ઘરે એવું બનાવો સંતપુરુષ સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ જાય છે. દૈવી સંપત્તિનો વૃદ્ધિ કરતાં કરતાં પૂર્ણિકાળ

જે પૂર્વકાળ બની ગયો છે. જ્યારે યજ્ઞ પૂર્ણ થઈ ગયો ત્યારે શેષ રહી ગયેલ અન્ન જ બ્રહ્મ છે. અને જે બૃહત્તમ બ્રહ્મ શબ્દોમાં કહેવું - વર્ણન કરે છે, એ અન્ન -આહાર નું સેવન કરનાર બ્રહ્મ માં પ્રવિષ્ટ થઈ જાય છે. યજ્ઞમાંથી શેષ બચેલા અન્ન (બ્રહ્મ-અમૃત) નું સેવન
3/13 કરનારો સર્વ પાપોથી છુટકારો મેળવે છે.

પુરુષ માટે અન્ન દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે. અન્નં વૈ બ્રહ્મ ત્યેવાનાત્ ' અન્ન જ પરમાત્મા છે. આ બ્રહ્મ - અમૃત ને લક્ષ બનાવી જીવ યજ્ઞ કરવા તત્પર થાય છે. અન્ન ની ઉત્પત્તિ વૃષ્ટિ દ્વારા થાય છે. વાદળોમાંથી પાણી વૃષ્ટિ નહિ, પરંતુ કૃપાવૃષ્ટિ ! પૂર્વે સંચિત કરેલાં શુભકર્મો જે કૃપા નાં રૂપમાં વરસતા પડે છે. જ્યારે જીવ ની આરાધના ફળે કૃપા નાં રૂપમાં બરસશે. ત્યારે જ વૃષ્ટિ યજ્ઞ દ્વારા થાય છે. ચોક્કસ ચોક્કસ બોલવાથી અને ભાવ-જ્ઞ ક્રોધવાથી જે વૃષ્ટિ થતા હોત તો વિજ્ઞાન મોટા ભાગની ભૂમિ મરુભૂમિ બેસાવ કેમ હોત ? કોરિયાનો ફ્રાન્સ બની જાત. અહીં કૃપાવૃષ્ટિ યજ્ઞ નો હેતુ છે. આ યજ્ઞ કર્મોથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને કર્મોથી જ યજ્ઞ પૂર્ણ થાય છે.

એ કર્મ ને વેદમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો માનો, વેદ બ્રહ્મસ્વરૂપ મહાપુરુષનો વાણી છે. જે તત્ત્વવિદિત નથી, તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિનું નામ વેદ છે; નહીં કે પોથા-પ્લોકનો પંથાડુ. વેદ અવિનાશી પરમાત્મામાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં મનાય. આ વેદ નોકરવા તો મહાત્માઓનાં મુખેથી પરંતુ જે મહાત્માઓ પરમાત્મા સાથે એકરૂપ થઈ ચૂકેલાં છે. એમના માધ્યમથી અવિનાશી પરમાત્મા જે બોલે છે; એટલા માટે વેદ અપૌરુષેય કહેવાય છે. મહાપુરુષ વેદોને કયાંથી પામી ગયા ? તો વેદ અવિનાશી પરમાત્મામાંથી ઉત્પન્ન થયા. એ મહાપુરુષો એના સાથે તદ્રૂપ છે. એ કેવળ સંત છે. તેથી એમનાં પ્રત્યેક વેદ જ બોલે છે; કારણ કે એક પ્રકારથી મનનાં નિરોધકાળમાં એ જાગૃ રાકાય છે. એટલે એને પામવા
3/15 નો એક માત્ર ઉપાય છે.

જે પુરુષ પ્રવર્તવેલાં ચક્રાનુચક્ર અનુસાર વર્તતા નથી. અર્થાત દેવ સંપત્તિનો ઉત્કર્ષ, દેવતાઓની વૃદ્ધિ

એને પરસ્પર વૃદ્ધિ ક્યારા સમકાલીનની પૃષ્ટિ કરવી : આ કર્મ પુમાણે
વર્તવું નથી. પરંતુ જણાવો તો આશામ ~~કરવું~~ કરવાનારો છે તે પ્રાપ્ત
3/16 પુરુષ વ્યર્થ જ બની રહેલો છે.

કુટુંબ મુદ્દો ગૃહસ્થો થવા શું છે તે બતાવ્યું નથી.
પરંતુ, જે મનુષ્ય આત્મામાં રત, આત્મતૃપ્ત અને આત્મામાં
જ સંતુષ્ટ છે, તેને માટે કોઈ કર્તવ્ય જેવું રહેતું નથી. આ જ
વિશ્વ કેવું : જ્યારે સમસ્ત સમાજના સમવિકાસ, આત્મતત્વ
પ્રાપ્ત થઈ ગયું તો પછી આગળ શું કોઈ કરશે ? આવા પુરુષ
માટે તો કર્મ ની આવશ્યકતા રહેતી નથી તો આરાધનાની
3/17 આત્મા અને પરમાત્મા એકબીજાનાં પર્યાય છે.

તે પુરુષ માટે કર્મ કોઈ દિશામાં કોઈ જ નુકશાન થવાનું
નથી; કારણ કે વિકાર જ જેની ઉપર અંકિત થયા છે, તે આત્મ
બચવું નથી. સંપૂર્ણ જીવોમાં, બાહ્યજગત અને આંતરિક
દ્વંદ્વોમાં વચ્ચે જરાપણ અર્થ નથી રહેતો. જોવા માટે અર્થ
હતો પરમાત્મા ! જ્યારે તે જ ઉપલબ્ધ છે, તો બીજા અર્થ
3/18 તેમાં શું જોવાનું ?

આ સિદ્ધાંતને પ્રાપ્ત કરવા યજ્ઞ અનાસક્ત બનીને
નિષ્કામ - કે કરવા યોગ્ય કર્મ છે. તે કર્મને સારી રીતે કર.
અનાસક્ત પુરુષ કર્મનો આચરણ કર પરમાત્માને પ્રાપ્ત
3/19 થાય છે. 'નિયત કર્મ' 'કાર્ય-કર્મ' એક જ છે.

જનક જેવાએ જનક રાજા નહિ, પરંતુ જન્મદાતાને
જનક કહે છે. યોગ જ જનક છે. તમારા સ્વજન ને જન્મ
આપે છે. પકડ કરે છે : યોગ વડે સંયુક્ત પ્રત્યેક મહાપુરુષ
જનક છે. આવા યોગસંયુક્ત દેશના બધા ઋષિઓ - જનક
વગેરે રાજાઓ. મહાપુરુષોએ પડ્યા ~~કર્મણા~~ પર સંસિદ્ધિ
કર્મો દ્વારા જ પરમસિદ્ધિ ને પ્રાપ્ત થયેલા છે. પરંતુ પ્રાપ્તિ
બાદ તેઓ પણ લોકસંગ્રહને નજર માં રાખી કર્મ કરે છે. લોક-
હિત વાદીને કર્મ કરે છે. માટે તું પણ પ્રાપ્તિ પછી, લોકસંગ્રહ
3/20 કરવા માટે કાર્ય કરતા રહેવા યોગ્ય છે.

કારણ કે જેવું પુરુષ જેવું આચરણ કરે છે, અન્ય
લોકો તે પ્રમાણે કરે છે. તે મહાપુરુષ જે કંઈપણ પ્રમાણ
કરી દે છે સંસાર તેને અનુસરે છે.

પહેલાં ગૃહસ્થને સ્વયંમાં સ્થિત, આત્મતૃપ્ત

મહાપુરુષોના રહેણી-કરણી પર પ્રકાશ પાડેલો છે તેના માટે કર્મ 3/21
કરવાથી જ કોઈ લાભ છે અને જ કરવાથી કોઈ ફાયદો થવાનો છે, તો
પછી બધાં વગેર વગર રીતે કર્મ કરતા રહેવાનું. અર્જુનનું
પ્રશ્ન હવે પોતાનાં તે મહાપુરુષો વિશે જાણવાનું છે. 3/22
3/21 કે તું પણ એક મહાપુરુષ છું.

હે પાર્થ! મારે પાળવા યોગ્ય કોઈ કર્તવ્ય નથી.
છતાં પણ હું આવા ઘોર કર્મ વ્યવહારું છું કેમ? કારણ કે
હું સાવધાન રહીને કર્મ નો ક્યારેય ત્યાગ ન કરું તો લોકો મારા
વર્તન પ્રમાણે વર્તવા લાગશે. તો શું થયું અનુકરણ 3/23
3/22-23 ખરાબ છે? શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે!!

જો હું સાવધાન થઈને કર્મ ન કરું તો બધાં ભ્રષ્ટ
થઈ જશે. અને હું વર્ણસંકરોને કરનારો બનું. આ
બધાજ પ્રજાજનોનું કોણ કરનાર બનું. સ્વરૂપમાં સ્થિત
મહાપુરુષ સામે થઈને જો સંસારના કર્મ ને વળગી ન રહે,
તો સમાજ તેના નકલ કરીને ભ્રષ્ટ થઈ જશે. મહાપુરુષો તો
સંસારના પૂર્ણ કરી ~~લેવું~~ નૈષ્કર્મ્ય ની સ્થિતિને પામેલા છે.
તેઓ ન કરે તો તેમના માટે કોઈ નુકશાન નથી. પરંતુ
સામાજે તો કુદરતના સંતુલન જ નષ્ટ કરશે. પાછળથી
સંસારવાસીઓના માર્ગદર્શન માટે જ મહાપુરુષો કર્મ કરે છે. હું
પણ કરું છું અર્થાત શ્રીકૃષ્ણ એક મહાપુરુષ હતો, (બાકી તો
પૂર્ણ પર આવેલા કોઈ વિશેષ ભગવાન) તેઓ કહે છે કે
હું પણ કરું છું. જો ન કરું તો લોકો નું પતન થઈ જાય, એ
3/ લોકો કર્મ છોડી દેશે.

મન ખૂબજ ચંચળ છે. તેને બદ્ધ જ જોઈએ છે,
ફિક્કર બાજ નથી જોઈતું. જો સ્વરૂપસ્થ મહાપુરુષ કર્મ ન
કરે, તો તેના દેખાદેખીથી તેને અનુસરનારા પણ ધીરેધીરે
કર્મ છોડી દેશે.

વસ્તુતઃ આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ છે- પરમાત્મા
પોતાનાં શાશ્વત સ્વરૂપનાં માર્ગદર્શન સ્થિત થઈ જવું
એ જ વર્ણસંકરતા છે. જો સ્વરૂપસ્થ મહાપુરુષ ક્રિયાનું
સંચાલન નહીં કરે તો લોકો તેનાં અનુકરણમાં
ક્રિયારહિત બની જશે, આત્માનાં માર્ગદર્શન સ્થગિત થઈ
3/24 જશે. વર્ણશંકર થઈ જશે, તેમાં પ્રકૃતિમાં ભેળસેળ થઈ જશે.

માત્ર ચિંતનનો સમયનો સંતાનની સાધના પર કોઈ
પડ્યો પ્રભાવ નહિ પડશે. 'આપણ કરની પાર ઉતરની'
હનુમાન, વ્યાસ, નારદ, વશિષ્ઠ, શુકદેવ, કબીર
જેવું વગેરે મહાન પુરુષો થઈ ગયા, જેમને આપણને
કુટુંબના સ્તરે કોઈ સંપર્ક જ નથી. બધા તો પોતાનાં
પૂર્વજન્મનાં ગુરુઓને લઈને આવેલા છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે
- મનશક્તિ દ્વારા યોગો વડે જે કાર્ય આ જન્મમાં થાય છે,
તેમનાં સંસ્કારો આ જન્મના મૃત્યુ શરીરને ત્યજીને
સૂક્ષ્મ શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. એમાં જન્મ લીધા પછી
અંદર - વાસ્તવમાં શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ અગ્રેસર ન થવાં.
3125 પ્રકૃતિમાં વિપરીત જવું એ જ વર્ણસંકર છે.
ધ્યાન નો અર્થ છે - પ્રત્યાહાર. જ્યાં
શુદ્ધ ચેતના માત્ર પડ્યા આવરણો રહ્યા છે, આત્મ
રહ્યો છે ત્યાં શુદ્ધ સ્વરૂપમાં વિદ્યમાન છે. જ્યાં
શુદ્ધ સ્વરૂપમાં છે ત્યાં શુદ્ધ કર્મમાં રમાયેલ રહે છે.
એ જ્ઞાન જેટલા પ્રમાણમાં આરાધના કરે છે, તેટલું
3125 એને સમાધિ પડ્યા.
જ્ઞાની પુરુષોએ કર્મમાં રમાડેલા
સંસ્કારોનો બુદ્ધિમાં ભ્રમ પેદા ન કરવો જોઈએ.
અર્જુન સ્વરૂપસ્થ મહાપુરુષ જ્ઞાન આપે કે તેમનાં કોઈ
આચરણથી તેમને અનુસરનારાઓનાં મન માં કર્મ
પ્રત્યે અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન ન થઈ જાય. ઈશ્વર! મારાનાં
પૂર્વજોએ! એ ઈશ્વરને ચિંતન માં લાગ્યા જોઈએ.
તમારે તો સ્થિર, અચલ બેસીને ચિંતન માં
લાગ્યા રહ્યું છે. જ્યાં શુદ્ધ તેલના ધારાનો ક્રમ ક્યાંય
ના તૂટે ના લાગ્યા જોઈએ, ક્રમ ના તૂટે, અખંડ ચિંતન
ચાલ્યા કરવું જોઈએ. ત્યાં શુદ્ધ સમત્વ
લાગ્યા રહેવું એ સાધક નો ધર્મ છે. મારો ધ્યાન તો વાંસ
3126 ના જેમ સ્થિર છે.
સાધક માં સાધનાનો અહંકાર ન આવવો
જોઈએ, કર્મ કોના દ્વારા થાય છે? તે અંગમાં કયું ચરણ છે?
એના પર શ્રીકૃષ્ણ પ્રકાશ પાડે છે. "આરંભથી પૂર્તિ 3127
પર્યંત સંપૂર્ણ કર્મ પ્રકૃતિનાં ગુણો દ્વારા કરવામાં આવે છે."

ઉત્તમ પદ્ય અહંકારથી વિમોહિત મૂઢ પુરુષ 'કૃતવાન્ અહં' - એવું માનતો હોય છે. હે મહાબાહુ! ગુણ અને કર્મના વિભાગને 'તત્ત્વવિત્' પરમતત્ત્વ પરમાત્માને જાણનારા મહાપુરુષો એ જોયા અને સંપૂર્ણ ગુણો, ગુણોમાં વર્તી રહ્યા છે એવું માનતો તે ગુણ અને કર્મોમાં કર્તાપણામાં આસક્ત થતા નથી.

અહીં તત્ત્વનો અર્થ પરમાત્મા છે; માટે પોતે જે પદાર્થ તત્ત્વ જેના તરફ ગતિશીલ કરે છે. દ્રષ્ટાંશ્વર ત્રણેયમાં ગણોમાં તત્ત્વ એક માત્ર પરમાત્મા છે. બીજું કોઈ તત્ત્વ છે જ નહિ. ગુણોને પાર કરીને પરમતત્ત્વ પરમાત્મામાં સ્થિત મહાપુરુષ ગુણ પ્રમાણે કર્મોનો વિભાગ જોઈ શકે છે. ગુણ પરિવર્તનશીલ છે. પૃથ્વીકારણે સમજી જોઈ શકે છે; કે ગુણો જ વિવિધ કર્મનો ઉત્કર્ષ, અપકર્ષ થાય છે. ગુણો પોતાનાં કાર્યો કરાવે છે, પરંતુ ગુણ ગુણોમાં વર્તે છે. આવું સમજી જે તે
3/28 પૃથ્વીકારણે કર્મમાં આસક્ત થતો નથી. 3/28

પ્રકૃતિમાં ગુણોથી મોહિત થયેલ પુરુષ ગુણ અને કર્મમાં ક્રમશઃ નિર્બળ ગુણો તરફ ઉન્નતિ જોઈને એમાં આસક્ત થાય છે. તેને સારી રીતે નહિ સમજનારો 'મન્દાન્' - સ્થિર પૃથ્વીકારણોને સર્વ રીતે જાણનારો સાધક આસક્ત-માત્ર ન કરે. તેમને ~~કુપિત~~ કુપિત્યાદ્ધ ન કરે, પરંતુ પૃથ્વીકારણ કરે; કારણ કે કર્મ કરવા જ તેમણે પરમ નૈષ્કર્મ્ય ની સ્થિતિને પામવાનું છે. સાધનામાર્ગ સાધકોએ કર્મોને ગુણોનો ખેલ હોવાનું માનવું જોઈએ. પોતાને કર્તા માનો અહંકાર ન બનવા થવું, નિર્બળ ગુણોને પ્રબળ કરીને પડ્યા તેમાં આસક્ત ન બનવું, પરંતુ નિરહંકાર કર્મયોગીએ કર્મ અને ગુણોનાં વિભાગોમાં સમય આપવાનો કોઈ જરૂર નથી. એમને તો કર્મ કરતાં રહેવાનું છે. કયો ગુણ આવે છે ને જાય છે. એ જોવાની ચિંતાધારી કરવા જ નથી. ગુણોનું પરિવર્તન અને ક્રમે ક્રમે ઉત્થાન એ પણ દ્રષ્ટા જ કરે છે, એમને માને છે, અને કર્મ થાય તે પણ એનાથી થાય છે. એમ તે માને છે. માટે કર્તાપણાનો અહંકાર સર્વથા ગુણોમાં આસક્તિ થવાનો સમજીને તેને માટે જાગ્રત રહેવું, પરંતુ તે કર્મમાં અત્યંત પ્રવૃત્ત રહે છે. આવિશે તેમને તેનાથી સાવધ કરતાં શ્રીકૃષ્ણ
3/29 બતાવતાં શ્રીકૃષ્ણ કહે છે -

હે અર્જુન! તું અધ્યાત્મચેતસા - અંતરાત્મામાં

ચિત્તનો નિરોધ કરીને, ધ્યાનસ્થ થઈને સંપૂર્ણ કર્મોને મારામાં સંન્યાસ કરીને નિરાશારહિત, મમતારહિત અને સંતાપરહિત થઈને યુદ્ધ કર. જ્યારે ચિત્ત ધ્યાનમાં સ્થિત છે, ત્યારે આપણા પોતાના સ્વાર્થના કારણે, કર્મમાં મમત્વના કારણે, સમર્પણભાવનો સંતાપ નથી, તો તે પુરુષ કયું યુદ્ધ કરશે? જ્યારે આપણી ચિત્ત સમાધિ ને ધ્યાનાવસ્થામાં નિરુદ્ધ થતું જાય છે, ત્યારે તે વડે છે શમાટે? કોના જોડે લડે અને ત્યાં છે કોણ?

કુરુક્ષેત્રમાં જ્યારે તમે ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરશો ત્યારે જ યુદ્ધનું સાચું સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે, જ્યાં ક્રમ:ક્રોધ, રાગ-દ્વેષ, આશા-તૃષ્ણા વગેરે વિકારોનો સમૂહ, વિજાતીય પ્રવૃત્તિઓ જે કુરુ કહેવાય છે, તે સંસારમાં પ્રવૃત્તિઓ આપણી જ રહે છે. અડધડક્ક માં સ્વરૂપે ભયંકર આક્રમણ કરે છે. બસ એનો પાર પામવો એજ યુદ્ધ છે. એનો નાશ કરતાં કરતાં એનો-ધ્યાનમાં સમેટાતાં જવું, ધ્યાનસ્થ થતાં જવું એજ યથાર્થ
3/30 યુદ્ધ છે. એના પર ફરી બાર મુકે છે. -
31 અર્જુન! જે કોઈ મનુષ્ય દોષ-દૃષ્ટિથી રહિત થઈને શ્રદ્ધાભાવ સમર્પણથી સંયુક્ત થઈ સદા મારા મત પ્રમાણે વર્તે છે કે 'યુદ્ધ કર' તે પુરુષ પણ સંપૂર્ણ કર્મોથી છૂટી જાય છે.

કુરુક્ષેત્રમાં આ અંતર્દેશના ઉજાગર છે. ક્ષેત્રને
32 ક્ષેત્રજ્ઞનો, વિદ્યા અને અવિદ્યાનો, ધર્મક્ષેત્ર અને કુરુક્ષેત્રનો સંઘર્ષ છે. તમે જેમ જેમ ધ્યાનમાં ચિત્તનો નિરોધ કરશો, વિજાતીય પ્રવૃત્તિ અડધડક્કમાં રૂપમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે, ભયંકર આક્રમણ કરે છે. એનું શમન કરતાં કરતાં ચિત્તનો નિરોધ કરતાં જવું એજ યુદ્ધ છે. જે દોષદૃષ્ટિથી રહિત થઈને શ્રદ્ધાપૂર્વક આ યુદ્ધમાં જોડાય છે તે કર્મોના બંધનથી, આવાગમનથી, સાચો રસ્તે છૂટકારો મેળવી લે છે, જે આ યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થતો નથી, તેના કઈ ગતિ થાય છે?
3/33 અહંકાર પ્રકૃતિ પોતાની પ્રકૃતિને જ પામે છે. પોતાના સ્વભાવથી પરવશ થઈને કર્મમાં લાગી જાય છે. પ્રત્યક્ષરૂપે આજ પોતાની પ્રકૃતિ મુજબ ચેષ્ટા કરે છે. પ્રકૃતિ પોતાનાં કર્મમાં વર્તે છે અને આજ પોતાનાં સ્વરૂપમાં જે પ્રમાણે જેની પ્રકૃતિનું દબાણ કોણ તેવીરીતે તે કાર્ય કરે છે.

રમા સ્વભાવિક છે. જે પ્રમાણે તેના પ્રકૃતિનું રહસ્ય કોણ તેમ જ
કરે છે. રમામાં કોણ શું નિરાકરણ કરી શકે? આજ કારણ છે કે
શ્રી ભોકો મારા મત પ્રમાણે કર્મમાં પ્રવૃત્ત નથા થઈ શકતાં. તેમાથી
3/33 કર્મનું રમાનું રમારણ નથા થતું.

બીજું કારણ - ઈન્દ્રીઓ રમને ઈન્દ્રીઓના ભોગોમાં
રાગ રમને દ્વેષ રહેલાં છે. રમા બન્નેને વશ થવું જોઈએ નહીં. કર્મથી
રમાત્મ જે કરનારી પ્રક્રિયામાં રમા રાગ રમને દ્વેષ મહાંકર રાક્ષસો છે.
તે રમારણમાનું રમપકરણ કરી લે છે. જ્યારે રાક્ષસો રમંદર છે
તો બહાર કોણ લાગણાં જોડે કેમ પડે? રાક્ષસ તો ઈન્દ્રીઓ રમને
ભોગોના સંસર્ગમાં છે, રમંતઃકરણમાં છે. માટે રમા બુદ્ધ પડ્યા
રમંતઃકરણનું બુદ્ધ છે, કારણ કે રાગ દ્વેષ છે. રમામાં
રમલાલ, વિમલાલ બંને પ્રવૃત્તિઓ, ક્રિયા રમને રમવિદ્યા રહે છે.
જે માણસનાં બે રમંગો છે. રમા પ્રવૃત્તિઓ તો પાર પામવો,
રમલાલ પ્રવૃત્તિઓને સાદા જે રમે વિમલાલ તો રમંત માણસો
રમે જ બુદ્ધ છે. વિમલાલ રમમાત્ર થતાં જ રમલાલનો ઉપયોગ
રમમાત્ર થઈ જાય છે. રમક્રમનો રમર્થ કરતાં રમલાલનું પડ્યા
તેનાં રમંતરાલમાં વિલિન થઈ જવું, રમા રીતે પ્રકૃતિ નો પાર
પામવો તે બુદ્ધ છે. રમા રહ્યાનમાં જ રમંભવ રાકે.

રાગદ્વેષ નાં કામણ માં રમણ લાગે છે. માટે ઘણા
સાધક ક્રિયાને છોડીને રમચાનક મહાપુરુષોનો નકલ કરવા લાગે છે.
3/34 ગીતકાર રમાબાથી રાવધાન કરે છે. રમેક સાધક દશ વર્ષથી
સાધનામાં લાગેલો છે, રમને બીજો રમાક જ સાધનામાં પ્રવેશ
કરી રહ્યો છે. બંનેના કામના સરખા બાકી કોણ. પ્રારંભિક સાધક
જે તેનો નકલ કરશે તો બરબાદ થઈ જશે. રમા પર ગીતકાર કહે છે-

"પોતાના કામના મુજબ કર્મમાં પ્રવૃત્ત થવાથી
સાધક કોઈક દિવસે પાર ઉતરી જાય છે. માટે સ્વધર્મારણમાં
મરવું જ પરમ કલ્યાણકારી કોણ છે. જ્યાંથી સાધના છૂટશે, રારું
મળવાં ફરી ત્યાંથી જ પ્રારંભ થશે. રમાત્મા તો રમમર છે. (રીતરી)
વચ્ચ બદલવાથી તમારી બુદ્ધિ તો બદલાઈ જતા નથી. પોતાનાં
જે રમાગત છે તેમનાં જેવો રમાંગ સાધવાથી સાધક બરબામશે.
બરબ પ્રકૃતિ માં કોણ છે.' 'પરમાત્મા માં બાકી' પ્રકૃતિનું રમાપરણ
કુણ લઈ ગયું તાકે જ થઈ રકશે. રમા ભગવત્માર્ગ માં નકલ નું
બાકુલ્ય છે.

ભગવત્ માર્ગમાં અકલ્પ થાય અથવા સ્થાપના. સ્વધર્મે સ્વધર્મ
ને જ સ્વમલ કરવો જોઈએ.

સ્વધર્મ શું છે? શ્રીકૃષ્ણે સ્વધર્મનો
ઉલ્લેખ કરીને કહ્યું હતું કે સ્વધર્મનો વિચાર કરીને પછી
ત્યારે યુદ્ધ કરવું જોઈએ. સ્વધર્મમાં અર્જુન ક્ષત્રિય જ છે.
તું વેદોના ઉપર ઉઠ સ્વને બ્રાહ્મણો બને સ્વર્ગીય સ્વધર્મ
માં પરિવર્તન સંભવ છે. ત્યાં કહ્યું કે રાગદ્વેષ ને વશ થા.
એને કાય, સ્વધર્મ શ્રેયસ્કર છે. આનો એ અભિપ્રાય નથી કે
અર્જુન કોઈ બ્રાહ્મણોનો અકલ કરીને એના જેવો વેષ
પહેરી લે!

શુદ્ધ જેવા કામના વડે કર્મનો આરંભ થાય છે, એને
આધારે જ માણસ બ્રાહ્મણ બને જાય છે. આમાં
ચાર પગ ઉપર જ્યારે તે પરમાત્મામાં પ્રવેશ મેળવી લે છે
ત્યારે - તે વર્ણનો ઉપર જાય છે. "ન બ્રાહ્મણો, ન ક્ષત્રિય:
ન વૈશ્યો ન શુદ્ર: ચિદાનંદરૂપ: શિવ: કેવલોઽહમ્"
શુભાકર્મવિભાગશ: - શુભનાં આધારે કર્મને પહેરવું?
કયું કર્મ? શું આધ્યાત્મિક કર્મ? શ્રીકૃષ્ણ કહે છે, નહિ.
નિયત કર્મ! નિયત કર્મ શું છે? તે છે રસના પ્રક્રિયા
જેમાં કોણ છે. શ્વાસ નો પ્રશ્વાસ માં ફેરવાય, પ્રશ્વાસનો શ્વાસ
માં ફેરવાય, ઇન્દ્રિયસંયમ વગેરે જેનો શુદ્ધ અર્થ છે. યોગ-
-સાધના કે સમારાધના. આરાધના એવા શુદ્ધ પ્રક્રિયા પહોંચવાવાળી
વિશિષ્ટચેષ્ટા જ આરાધના છે. એને જ આરાધના કર્મને ચાર
વર્ણોમાં વિભાજિત કરવામાં આવ્યું છે. જેવા કામના
વાળો પુરુષ કોણ, એણે તે જ વર્ણના થી આરંભ કરવો
જોઈએ, એ જ એનો પોતપોતાનો સ્વધર્મ છે. જો તે
પુરુષાર્થમાર્ગનો બરાબર કરશે તો તેને મળી જાશે. સર્વોપરી
બધું પણ થઈ જાય. કારણ કે એમાં ભોગ નો ભાવ
અથવા ફળો, કુ તે પ્રકૃતિના દબાણથી નિયતિકાર્ય,
3|35 દૈનિક-કર્મ અવશ્ય થઈ જશે.

અર્જુને પુછ્યું કે માણસ સ્વધર્મનું
આચરણ કેમ બરાબર કરી શકતો? તે કોનો પ્રેરાઈ પાપનું
3|36 આચરણ કરે છે?

શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે અર્જુન! રજોગુણથી

ઉત્પન્ન કામ અને ક્રોધ અગ્નિની જેમ ભોગ ભોગવવાથી ક્યારેય
બુઝાતા નથી મોટા પાપી છે. કામ, ક્રોધ રાગ-દ્વેષનાં પ્રકાર છે.
આ વિકારોને જ જ્ઞાન ઢંકાયેલું છે. તે વિકારો કોઈપણ પરમાત્મા
નું જ્ઞાન થવું નથી. કુરુક્ષેત્રમાં કામમાં ક્રોધ નો અંતર્ભાવ છે. કર્ણ
પૂરું પચાવ્યા ક્રોધ સમાપ્ત થઈ ગયા છે; પરંતુ કામના સમાપ્ત થતી
નથી. કામનાપૂર્તિમાં વિઘ્નવાન - અવરોધ આવતાં જ ક્રોધ પુનઃ
ઉભરાય છે. કામનાં અંતરાલમાં ક્રોધ પડ્યા રહ્યા છે. આ
3/39 શત્રુનો નિવાસ ક્યાં છે? આ વિશે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે —

ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ આનાં નિવાસ-સ્થાન કહેવાયા છે.
આ કામ મન, બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો દ્વારા જ જ્ઞાનને આચ્છાદિત
કરી જીવાત્માને મોહમાં નાખે છે. માટે હે અર્જુન! તું પહેલાં જ
ઇન્દ્રિયોને સંયત કર. પરંતુ શત્રુ તો મનના અંદર જ સંતાયેલો
છે. તે તમારા શરીરની અંદર છે. બહાર શોધવાથી તે ક્યાંય
નહીં મળે. આ બુદ્ધિ, ઇચ્છા ની અંતર્ગત નો વિષય છે. ઇન્દ્રિયો
ને વશમાં કરીને જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન નો નાશ કરનારા આ પાપ
કામને જ માર. કામ અત્યંત પકડમાં નહીં આવે. માટે વિકારોનાં
નિવાસ-સ્થાન પર જ ઘોષાવ કરો. ઇન્દ્રિયો ને જ સંયત કરો.

પરંતુ ઇન્દ્રિયો અને મનને સંયત કરવા બહુ મુશ્કેલ છે. શું અર્જુને આ કરી શકીશું? શ્રીકૃષ્ણ તમારા
~~કા~~ સામર્થ્ય છે ઇશારામાં પ્રોત્સાહિત કરે છે —

અર્જુન! આ શરીર થી તું ઇન્દ્રિયો પર અત્યંત
સૂક્ષ્મ અને બળવાન જાણ. ઇન્દ્રિયો થી ઉપર મન છે. મન
તેનાથી પડ્યા બળવાન છે. મન થી ઉપર બુદ્ધિ છે. અને બુદ્ધિ
3/42 થી પડ્યા જ્ઞાન ઉપર જે છે એ તારો જ્ઞાનમય છે. તે જ તું છે.
માટે ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ નો નિરોધ કરવા તું સક્ષમ છે.

આ રીતે બુદ્ધિથી ભિન્ન અને સૂક્ષ્મ, બળવાન પોતાનાં
જ્ઞાનમય ને જાણીને જ્ઞાનબળથી ને સમજીને બુદ્ધિ દ્વારા
પોતાના મનને વશમાં કરી અર્જુન! આ કામરૂપી દુર્જય શત્રુને
માર. આ શત્રુ અંતર્યામક છે અને સૂક્ષ્મ પડ્યા અંતરીક્ષમાં જ
3/43 છે.

Page No. 38
Date : / /

શ્રીભગવાનુવાચ ! અર્જુન ! મે આ અવિનાશી યોગ કલ્પના શરૂઆતમાં જ વિવસ્વાન (સૂર્ય)ને કહ્યો. વિવસ્વાને મનુને અને મનુએ ઇક્ષ્વાકુ ને કહ્યો. "મેં" શ્રીકૃષ્ણ કોણ હતાં ? એક યોગી. તત્વાર્થમાં મહાપુરુષ જ આ અવિનાશી યોગ. જે કલ્પના આરંભમાં અર્થાત્ બ્રહ્મના આરંભમાં વિવસ્વાન એટલે કે જે વિવરા કોષ જેવા પાંચ તત્વોને કહે છે. જ્યાં આ સંસાર કરી રહે છે. અહીં સૂર્ય એક પ્રતીક છે. કારણ કે જ્યાં સમાં જ તે પ્રથમ પ્રકાશ સ્વરૂપ છે. અને ત્યાં જ પામવું જ વિધાન છે. વાસ્તવિક પ્રકાશદાતા (સૂર્ય) તો જ છે.

4/1

આ યોગ અવિનાશી છે. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે આમાં આરંભનો નાશ થતો નથી. આ યોગનો આરંભ કરી દઈએ તો તે પૂર્ણત્વ પ્રાપ્ત કરે જ પ્રાપ્ત થાય છે. કાર્યનો કલ્પ ચોર્યાસીલાખ વર્ષ થાય છે પરંતુ આત્માનો કલ્પ બ્રહ્મ જેટલો થાય છે. બ્રહ્મ નો આરંભ જે આત્મકલ્પના શરૂઆતમાં છે.

4/2

"મોહ-નિશા માં આપણે આપણા આત્મ-માનવ જેવામાં બ્રહ્મના કોઈ સંસ્કાર નથી, યોગવિશે કોઈ કહ્યું હોય કોઈ વિચાર્યું નથી, આપણો માનવ કોઈ મહાપુરુષ ને જુએ છે, તો તેમનાં દર્શન માત્રથી તેમના વાક્યોથી પૂરો-કૂરો જેવા અમુક પ્રાણિક્યથી યોગના સંસ્કાર જેવામાં સંચારિત થઈ જાય છે.

યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે આ યોગ મેં આરંભમાં સૂર્યને કહ્યો. ચક્ષો: સૂર્યો: અજાયત: મહાપુરુષના શરીર પડવાથી માત્રથી યોગના સંસ્કાર બ્રહ્મમાં પ્રસારિત થઈ જાય છે. કેવલ પરમેશ્વરનો વિચાર યોગના કલ્પમાં છે. સુક્ષ્મ-બ્રહ્મ માં નિરોધ થી જે તેના પ્રાપ્તિનું વિધાન છે. આ માં સંસ્કારોનું બ્રહ્મ જ સૂર્ય પ્રતિ કહેવું છે. સમય જાવતાં આ સંસ્કાર મન માં સ્થિત થશે. આ જ યોગ સૂર્યે મનુને કહ્યો છે. મન માં સ્થિત થવાથી તે મહાપુરુષ ના વાક્ય પૂરો કરવા પ્રગટ થશે. વાસના જાગશે કે તે નિયત કર્મ કરાવે, તે કર્મ જે અવિનાશી છે. કર્મબંધન પર મોક્ષ

થયા છે. આમ જ હશે તો નિયત કર્મ જ કરીએ અને આમ પત્તાં જ આરાધના ગતિ પકડી લેશે. ગતિ પકડાતાં આ યોગ કેવા પડોંચાડે છે. તે વિશે કહે છે –

4/2 આ રીતે કોઈ મહાપુરુષ ક્યારે અંતરાત્મામાં પુરુષોમાં જ્યારે, હૃદયમાંથી મનમાં, મનમાંથી ઇચ્છામાં અને ઇચ્છા તીવ્ર બને ક્રિયાત્મક આચરણમાં પરિણમે છે. આમ આ યોગ ક્રમશઃ ઉત્થાન કરતાં કરતાં રાજર્ષિ જેવા સુધી પડોંચાડી જાય છે. એ અવસ્થામાં પડોંચતાં તે જગતમાં આવે છે. આ સ્તર માં આદાન માં ઋષિઓ-ઋષિકાઓ માં સંચાર થાય છે.

4/3 અહીં ભિન્નતા છે. તે યોગ આ મહત્વપૂર્ણ કાળમાં આ ક્ષેત્ર (ક્ષેત્ર) માં લગભગ નષ્ટ થઈ ગયા છે. કુલે આ સમય એમાં ને કઈ રીતે પાર કરી શકાય? શ્રીકૃષ્ણ કહે છે મારો આશ્રિત, મારો પ્રિય ભક્ત છે અનન્ય આ યા છે તે નષ્ટ થતો નથી.

પણ કહે છે – આ કાળમાં પડ્યા યોગ ક્રિયાયોગ કરક જ છે, પરંતુ આદાન ક્યાં પડોંચતાં દાગું કરીને બચાડી પડે છે. આ યોગ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુન ને કહ્યો, કારણ કે અર્જુન કાંત્રિય જેવાનો આદાન કર્તા. રાજર્ષિ અવસ્થાવાળો હતો, જ્યાં ઋષિ-ઋષિકાઓનાં પંથારા માં આદાન નષ્ટ થઈ ગયા છે. અર્જુન પડ્યા નષ્ટ થવાની અવસ્થા માં જ હતો. શા માટે કહ્યો? કારણ કે 'તું મારો ભક્ત છે. અનન્ય ભાવથી મારો આશ્રિત છે, પ્રિય છે, આપ્યા છે.'

ગીતા ક્રમાંક માં અંતે અર્જુને કહ્યું 'મને સ્મૃતિ પ્રાપ્ત થઈ છે, જેના મનુ ને પ્રાપ્ત થઈ હતી.' અર્થાત્ આ ભગવદ્ગીતા જ વિશુદ્ધ મનુસ્મૃતિ છે.'

જે પરમાત્માના આયામ ને જાણતા છે, તે (સદ્ગુરુ) પરમાત્મા આત્મા થી ભિન્ન થઈને જ્યારે નિર્દેશ આપવા લાગે છે. ત્યારે જ વાસ્તવિક ભજન નો આરંભ થાય છે. અહીં સદ્ગુરુ પરમાત્મા પૂર્વક ના અવસ્થા માં એક ભજન નો પર્યાય છે. જે સ્તર ઉપર આપણે ઉભા હોઈએ તે જ સ્તર પર પ્રભુ પોતે જ હૃદયમાં બેસી ચોકચોક કરવા લાગે, બધડીયા બાંધ આપણા ને સંભાળે તે, ત્યારે મળ વરા થઈ જાય છે.

જ્યાં સુધી દ્રષ્ટદેવ રથ બનાવે, આત્મારૂપ અભિન્ન થઈને પ્રવેશ કરે. પાંચે ઇન્દ્રિયોરૂપે જ્યાં સુધી રથ પથમાં રથનો પ્રવેશ જ થતો નથી. તે સાધક અવશ્ય છે પરંતુ રથના પાસે ભિન્ન જ્યાં?

'પૂજ્ય ગુરુદેવ ભગવાન' ઘણીવાર કહેતાં રહેતે! કુંતી જ્યારે વાર તપ્ત થતાં થતાં બચી ગયો. ભગવાને જ વિચાર્યું. ભગવાને જાણ્યું, જાણ્યું કહ્યું. અને પુછ્યું: મહારાજન! શું ભગવાન પરંતુ બોલે છે? વાતચીત કરે છે? તેમણે બોલ્યાં: હા, હા, ભગવાન એમ રીતે બોલે છે જેમ કુંતી અને તમે બોલતાં હશે. કલાકો સુધી બોલે છે, કેમ પરંતુ ના થતું. અને ઉદાસ થઈ ગયાં અને જાણ્યું કે પરંતુ થયું કે ભગવાન કઈ રીતે બોલતાં હશે? જ્યારે બધા જ વાત થઈ. થોડીવાર પછી મહારાજજી બોલ્યા: કેમ ગાભરાયા છે? તારી જોડે પરંતુ બોલશે. આ સહજ ભાવ છે. જ્યારે પ્રાણ ત્યારે જ્યારે પ્રભાવ પ્રવાની સ્થિતિ જ્યારે સાધક પાર થઈ જાય છે.

પ્રભુએ કહ્યું: અર્જુન મારા અને તારા અનેક જન્મો થઈ ગયા છે. તું એ બધાને નથી જાણતો પરંતુ હું જાણું છું. સાધક નથી જાણતો સચ્ચિદાનંદ મહાપુરુષ જાણે છે. અજ્ઞાનના સ્થિતિવાળો જાણે છે. શું આમ બધાની જેમ પેદા થયો હશે? ઋષિવર કહે છે: નહિ, સચ્ચિદાનંદની પ્રકૃતિ સામાન્ય પ્રાણીથી ભિન્ન છે. મારો જન્મ જ્યારે માંથી જેવી રીતે થયો. હું અજન્મા, અવિનાશી, કાલ્પનિક હોવા છતાં પરંતુ સામાન્ય દેખાતો રહું છું.

સામાન્ય જીવ હોવા છતાં પણ તે પરમતત્વમાં પ્રવેશ પામી શકાય છે. પરમાત્મા પરંતુ ઉપાય કોણ તો જન્મ લેવો પડે છે. અત્યાર સુધી અર્જુન ઋષિવરને પોતાના જેમ જ ઇન્દ્રિયોરૂપે સમજતો હતો. શું આપને જન્મ જ રીતે જ્યારે જેમ બધાનો? શું આમ પરંતુ સૌ સામાન્ય જેમ પેદા થયા છો? ઋષિવર કહે છે —

કુંતી વિનાશરહિત, પુનર્જન્મરહિત અને સમસ્ત પ્રાણીઓ જ્યાં પ્રાણીમાં સંચારિત હોવા છતાં, પોતાની પ્રકૃતિને

આદાન કરીને યોગમાયા વડે પ્રગટ થાઉં છું. એક માયા અવિદ્યા છે, જે પ્રકૃતિમાં વિશ્વાસ રખાવે છે. બીજા અર્થ યોગિઓનું મરણ બને છે. બીજી માયા છે - યોગમાયા જે યોગમાં પ્રવેશ રખાવે છે. યોગથી જીવનું મરણ બને છે. યોગને યોગમાયા પણ કહે છે, જેનાથી યોગીએ બચવું જોઈએ. તે શાશ્વત સ્વરૂપ સાથે જોડે છે, મિલન કરાવે છે. તે યોગાત્મક પ્રકૃતિ દ્વારા હું પોતાના ત્રિગુણમયી પ્રકૃતિનો આદાન કરીને પ્રગટ થાઉં છું.

શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે - યોગમાયાના દ્વારા યોગાત્મા દ્વારા પોતાના ત્રિગુણમયી પ્રકૃતિનો આદાન કરીને હું
4/6 ક્રમશઃ પ્રગટ થાઉં છું; કઈ પરિસ્થિતિમાં?

હે અર્જુન! જ્યારે જ્યારે પરમધર્મ પરમાત્મા માટે ફ્રેઇલ ગ્લાનિથી ભરાઈ જાય છે, જ્યારે ધર્મનાં વિપરીત
4/7 જો ચાર પગલાંથી ટ્યારે હું અવતાર લઉં છું. એવા જ ગ્લાનિ મનુજ ને થઈ હતી.

જ્યારે તમારું ફ્રેઇલ અનુરાગથી ભરાઈ જાય, એ શાશ્વત ધર્મ માટે 'ગઇગઇ ગિરા નયન વહુ નીરા' ની સ્થિતિ આવી જાય, ત્યારે પ્રલય કરવા કેવાં પડ્યા અનુરાગ? ધર્મને જે ચાર નથી કરી શકતો. આવી પરિસ્થિતિમાં હું પોતાનાં સ્વરૂપમાં રહ્યા કરું છું. અવતરિત થવાનો જો અધિકાર માત્ર અનુરાગ માટે છે.

એવા અવતાર કોઈ માણસના સ્વાદક નાં અંતરાલમાં થાય છે. આપ પ્રકટ થઈને શું કરો છો?

અર્જુન! 'સાદ્યનાં પરિત્રાણાય' પરમ સાદ્ય એકમાત્ર પરમાત્મા જ છે. જે જે સાધનોથી કોઈપણ સાધના બાકી રહી જતી નથી. તે સાદ્ય માં પ્રવેશ અપાવનાર વિવેક, વૈરાગ્ય શમ, દમ, વગેરે જેવા સંપદ્ત ત્રિવિધિ પ્રવાહિત કરવા માટે તથા દુષ્કૃત્યમાં જેનાથી દુષ્ટિત કાર્ય થઈ રહ્યા છે, તે કામ-ક્રોધ, રાગ-દ્વેષ વગેરે વિષમતા પ્રવૃત્તિઓને જડમૂળ થી નષ્ટ કરવા માટે તથા ધર્મને ચારે પેઢે સ્થિર કરવા માટે હું દરેક યુગમાં પ્રગટ થાઉં છું.

યુગનો અર્થ સત્યયુગ, ત્રેતા, દ્વાપર યુગ એ નથી.

યુગધર્મ બદલાતાં જાય કુદરતમાં ફેરફાર પડતો હોય. પ્રકૃતિ પણ બદલાય. પરંતુ વિદ્યાધરી, રામમાયાના પ્રેરણાથી કુદરતમાં ફેરફાર થયો હોય. જ્યારે કુદરતમાં મુદ્દલ ચાલ્યુગ જ કાર્યરત હોય, રાજસ અને તામસ બંને ગુણો શાંત થઈ જાય. વિષમતાઓ સમાપ્ત થઈ જાય હોય, જેનો કોઈ ક્લેશ ન હોય. વિશ્રાંત હોય, અર્થાત જ્યાં પ્રારબ્ધ નિર્દેશન લેવા અને લેવા ઉપર દરકાર ન રહેતી હોય, મનમાં પ્રસન્નતાનો પૂર્ણ સંચાર હોય, જ્યારે આવા યોગ્યતા આવા આવે ત્યારે સત્યયુગમાં પ્રવેશ થતો જાય.

તામસ ગુણ ભરપૂર હોય, કાંઈક રાજસ ગુણ પણ તેમાં હોય, અને બાકી તેર અને વિરોધ હોય, તો એવો વ્યક્તિ કળિયુગનો છે. જ્યારે તામસ ગુણ કાર્ય કરે છે ત્યારે મનુષ્યમાં અજ્ઞાનતા, નિદ્રા, પ્રમાદ વધતા જાય છે. તે કર્તવ્ય અકર્તવ્યો હોવા છતાં તેમાં પ્રવૃત્ત થઈ શકતો નથી. નિષિદ્ધ કર્મ અકર્તવ્યો હોવા છતાં તેમાંથી નિવૃત્તિ નથી મળતી. યુગધર્મોનાં ઉતાર-ચઢાવ મનુષ્યના આંતરિક યોગ્યતા પર આધારિત હોય છે. કોઈએ યોગ્યતાઓને ચાર યુગ કહ્યું છે. તો કોઈ એને જ ચાર વર્ણમાં નામ આપ્યું છે. તો કોઈ એને જ અતિ ઉત્તમ ઉત્તમ, મધ્યમ, અને નિકૃષ્ટ ચાર શ્રેણીના આધાર કરીને બતાવે છે. પ્રત્યેક યુગમાં ઇષ્ટ આપ્ત આપે છે.

સંકુચિતમાં શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે સાધ્ય વસ્તુ પ્રાપ્તવનારા વિવેક, વૈરાગ્ય વગેરેને નિર્વિઘ્ન પ્રાપ્ત કરવા માટે તથા દુષ્કૃત્યનાં કારક કામ-ક્રોધ, રાગ-દ્વેષ વગેરેનો પૂર્ણ વિનાશ કરવા માટે, પરમધર્મ પરમાત્મામાં સ્થિર થવા માટે કું યુગે યુગમાં અર્થાત દરેક પરિસ્થિતિ, દરેક શ્રેણીમાં પ્રકટ થાઉં છું મારા શરણ જેટલા કે ગયાનિ
૪/૪ દિવ્યજન્મ થયેલા હોય!

અર્જુન! મારો તે જન્મ અર્થાત ગયાનિ સાથે સંબંધ રહેવા તથા મારું કર્મ અર્થાત દુષ્કૃત્યોનાં કારણનો વિનાશ, સાધ્ય વસ્તુને પ્રાપ્તવનારી સામગ્રીનો નિર્દોષ સંચાર, ધર્મનો સ્થિરતા થવા કર્મ અને જન્મ દિવ્ય અર્થાત અલૌકિક છે, લૌકિક નથી. આ રહસ્યજ્ઞો

વડે જોઈ શકાતા નથી. કેવળ તત્ત્વદર્શી જ મારા સ્વરૂપને અને કર્મને જોઈ શકે છે. અને મારો સાક્ષાત્કાર કરીને તે આ પુનર્જન્મ
4/9 ને પ્રાપ્ત થતો નથી પરંતુ મને પ્રાપ્ત થાય છે.

તત્ત્વદર્શી એક પુરુષ છે એવું કહ્યું નથી કે પાંચ તત્ત્વો છે, પચ્ચીસ તત્ત્વો છે. આમાં ગડબડ કરીને ઘણા લોકો બીજા ગ્રંથોમાં તત્ત્વદર્શી. શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને બતાવેલું છે કે આત્મા જ પરમતત્ત્વ છે. આત્મા પરમ સ્થાને જોડાઈને પરમાત્મા થઈ જાય છે. સિદ્ધાંત એ છે કે અવતાર કોઈ વિરલો, અનુરાગના હૃદયમાં જ થાય છે. આરંભમાં તો સમજ નથી શકતો કે આપણને કોણ રસ્તો, માર્ગદર્શન આપે છે. પરંતુ પરમતત્ત્વ પરમાત્માના દર્શન થતાં જ તે જોઈ શકે છે, સમજી શકે છે અને પછી શરીર ને ત્યાગીને પુનર્જન્મ પામતો નથી.

શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, મારો જન્મ દિવ્ય છે, એને જોનાર મને પ્રાપ્ત થાય છે તો મોક્ષ એ તેના મૂર્તિ બનાવી દીધી, પૂજા કરવા લાગ્યા, બીજાઓ માં કોઈક એનાં નિવારણની કલ્પના કરી બેઠા. એવું કાંઈ નથી.

તે મહાપુરુષોએ આપણા માટે એટલો જ કહ્યો કે જો તમે નિર્ધારિત કર્મ કરો તો તમને પામશે કે તમેય દિવ્ય છો. તમે જે થઈ શકો છો, તે હું થઈ ગયો છું. હું તમારી સંભાવના છું. તમારું ભવિષ્ય છું. જે દિવસે તમે મારા અંદર આવા પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરી લેશો, તે દિવસે તમે પણ જે શ્રીકૃષ્ણ છે તે જ બની જશો. જે શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ છે તે જ તમારું પણ થઈ શકે. અવતાર કલ્પના બહાર થયો નથી, કૃષ્ણ જે પ્રેમભક્તિ-મૈત્રી હૃદય કોણ, તો તમારા અંદર પણ અવતારનો અનુભવ
4/9 રંગાય છે. તેઓ પ્રોક્લેમ કરે છે કે ઘણા લોકો એ માર્ગ ~~ના~~ પર ચાલીને મારા સ્વરૂપને પામ્યા છે.

રાગ અને વિરાગ બંનેથી પર એવા વિતરાગ તથા દ્વેષ રહિત ભય-અભય, ક્રોધ-અક્રોધ બંનેથી પર અનન્ય ભાવથી અર્પણ અહંકારરહિત માર્ગે ચાલતો આવેલા, ઘણા લોકો જ્ઞાન-તપથી પવિત્ર થઈને મારા સ્વરૂપને પામ્યા છે. કોઈએ આવું કર્યું કહ્યું છે. જેના જેના હૃદય અહંકાર વૃત્તિ જોઈને પરમાત્મા માટે ગલાંબેથી નિરાશ થઈ ગયા છે, એ સ્થિતિમાં હું પોતાનું સ્વરૂપ જે રહ્યું છું તે મારા સ્વરૂપ

ને પ્રાપ્ત કરે છે. અહીં આ પ્રશ્ન પૂરો થયો.

M/10 હવે તેમણે યોગ્યતા નાં આધારે ભક્તો વાચાળો જેવાઓનું વિભાજન કરે છે.

પાર્થ! જે મને જેટલા તત્વજ્ઞાનથી ભજે છે, હું પણ તેને એટલાજ ભજું છું. તે પ્રમાણે માં અનુયોગ થયું હતું. સાધક નો પ્રકાર કયો છે તેને મળે છે જે મને પ્રિય છે તે એવું જ આચરણ કરે છે. જે હું તેને કરાવવા માંગું છું.

M/11 ભગવાન કયા રીતે ભક્તો છે? તે રહસ્ય બધાં જ ભક્તો સમજી ગયા છે. જ્યાં દુષિત ભેદ થાય તેમાં વિનાશ કરવા બધા જ તૈયાર થયા છે. અત્યમાં પ્રવેશ આપનારા. વિદ્યુતપ્રવાહ ના રસ્તા કરવા તે આકાશને ઊભા રહે છે. કોઈક સાધક એને પૃથ્વિ નાં ખોળામાં પાર ધામ વાડે જઈ. તે કયારે સમજશે કે તે કેટલે પહોંચ્યો છે. કેટલું બાકી? કોણ જે આત્મામાં અભિન્ન ભાવે ઊભા રહી તેનું માર્ગદર્શન કરે છે; કે તમે અહીં રહો. તમે અહીં આમ કરો તેમ કરો. આ પ્રકૃતિ ના ભાવ ને પાર કરવાં કરવાં આપણે આવ્યા છે. હવે હવે આગળ વધવાં સ્વરૂપમાં પ્રવેશ આપવાનો છે.

શું કર્મ નાં પ્રવૃત્ત થવાં જ તત્પરતા આ પ્રશ્ન સિદ્ધ થયા છે? ભૂકંપ કહે છે નહિ. આ સંયોગ પર ક્રમશઃ ચડવાનું વિધાન છે. કોઈ છલંગ લગાવીને. આવાગમન જેવો ચમત્કાર નહિ થતો.

M/12 હવે યુગોનાં સાધ્યમાં કર્મ ને આ વિભાગોમાં વહેંચ્યા છે. યુગો એક આધાર, આપેક્ષ છે. તેમાં જે ક્યાક આચરણમાં બેસ્યો હશે. પરંતુ દરેક મિનિટ પળ પોતાનાં પક્ષમાં નવું રાગ આલાપ બેસે છે; પરંતુ મન જે બેસ્યું જોઈએ તે તો કુલ બે ચાર વાત્તો કરે છે. કુલકર્મ નાં ભાગ રચે છે. તરંગ પર તરંગ ઉઠવાને કારણ છે. તો તમે સમજ બગાડો. કોઈ એને આ માર્ગમાં અગ્રેશ્વર ઉન્નત ઘોડો ને જોવામાં ભાગ જોશે. આનાથી દુષિત ચૈતન્ય નું શમન થઈ જશે. સાધનામાં પ્રવેશ આપનારા

અંદરનો પ્રકાશ બની જશે. સાધક જે રીતે જેટલામાં સંસારને વામણા ગુણનો અંશો થતો રાખશે બનશે પછી સાધક ઈન્દ્રિયસંયમ, માનસિક સંયમનો સંગાથ કરી શકશે. બાહ્ય વામણા ગુણો જો કાલ થતાં તે કાંચણ જેવા સંસારમાં સાચા રહેશે કર્મમાં પ્રવૃત્ત રહેવાનો, પાંજરું ન કરવાનો, સ્વભાવ પર સ્વામિત્વ મેળવવાનો અને પૃકૃતિનાં રાગ ગુણોને કાયમનો સમરાવવાનો સ્વભાવ થશે. છેવટે કર્મો સહજ થવાથી મારા સ્વભાવમાં સાત્વિકતા આવવા જેવાથી મનનું શમન, ઇન્દ્રિયોનું દમન, અંકોડાંઝાંખા, અંદરનાં, દયાન, સમાધિ, ઇચ્છારહિત, અપેક્ષારહિત વગેરે પ્રકૃતિમાં પ્રવેશ આપનારાં કર્મનાં દ્વારો સાધક બ્રાહ્મણના જેવામાં આવશે. આવી પડ્યા આગળ જ્યારે તે પ્રકૃતિમાં સ્થિર થયા માંડશે ત્યારે તે આ બધાથી પાર થઈ પરવારી તે અનંત બોધનાં માર્ગ-દર્શન પુરતો બ્રાહ્મણના બની રહે છે. પડ્યા રહે છે તે મારા
મ।13 પ્રકૃતિમાં જ.

કર્મ અનેક છે - નિયત કર્મ આ કરવાં કરવાં જેવા સાધક અંતઃકરણ મહાપુરુષ બનાવશે. અંતે મને આંબનારાં
ધ।13 અકર્મ જ જડ્યાં. કારણ કે કર્મમાં મને તેમાં ફળમાં રચ્યોપચ્યો નથી. કર્મનું ફળ શું? પ્રકૃતિનો બિનાકહ્યું કુદરતી રીતે થવા જોઈએ તે ક્રિયાનું નામ કર્મ છે. અને પુરુષકાળમાં થવા જેવા રચના કરે છે તે રાબનામૃત નું પાન કરનારા શાશ્વત
૪।૧૪ સ્વભાવમાં પ્રકૃતિમાં પ્રવેશ પામે છે. કર્મનું પરિણામ છે પરમાત્મા"

તે પરમાત્મા ના દર્શન પડ્યા કુદરતી મને નથી. પરંતુ કે તે મારાથી અભિન્ન રહેવાને જુદા નથી. હું સ્વભાવને સમજું હું તેના જે સિદ્ધિવાળો હું મારે આ કાર્ય ઉપર કોઈ રાખું રહેવા કુદરતી આગળ જોઈ રહ્યા જ નથી. મારે કર્મ મને વિશ્વાસમાં થયા કરવાં. અને આ સિદ્ધિએ જે કોઈ પડ્યા મને મળે છે. એટલે કે જે કર્મનાં પરિણામરૂપ 'પરમાત્મા' ને પ્રાપ્ત કરી લે છે, તેને કર્મ બાંધી રાખતાં જ નથી. જેવા પ્રકૃતિના જેવા જ તે ઘરથી જીવનાર મહાપુરુષ!

અર્જુન! મોક્ષના ઇચ્છતા રાખનારા પુરુષો દ્વારા અગાઉ પડ્યા આમ જ જીવનને કર્મો કરાવ્યા કરતાં. શું જીવ્યા તે?
કે જ્યારે કર્મોનાં પરિણામરૂપ પરમાત્મા ભિન્ન ન રહે.

લેથી તેથો કર્મ ના તેયાગ નથી. કુવે થાં જ્ઞ-તરેથી જ્યારે પડ્ય રથાયડ્યે ત્યારથું ત્યારે કર્મ રથાયડ્યને પડ્ય બંધારો નાંકુ.

રથટ્યાર શુદ્ધ યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ્યો કર્મ કરવા ઉપર ભાર મુકથો. પરંતુ થે રથાર કેવું નથી કે કર્મ શું છે? કુવે કરે છે કે રથર્જુન! કર્મ શું છે? રથકર્મ શું છે? રથા વિષયમાં મોટા મોટા વિદ્વાનો પડ્ય 4/15 મોંકિત થાય છે. તેને રથારા રીતે રથમજવે.

કેવે કારણને રથશુભ રથેરવે કે સંસારબંધન 4/16 થી રથારા રાતે દુર કરરા. રથામ કર્મ' રથેવા કોઈ વસ્તુ છે. જેમે સંસારબંધન થી મુક્તિ રથાપે છે: તેથો ફરી કરે છે: કર્મનું સ્વરૂપ પડ્ય સમજવું જોઈરથે, રથકર્મ માં સ્વરૂપને રથમજવું જોઈરથે. રથને વિકર્મ રથેટલે કે વિકર્મશૂન્ય વિશેષકર્મ જે રથાપ્ત પુરુષો દ્વારા થાય છે રથેને પડ્ય સમજવું જોઈરથે; કારણ કે કર્મની ગતિ ગહન છે.

'વિકર્મ' કેટલાક વિકર્મનો રથર્થ 'નિષિદ્ધ કર્મ' 'મનપૂર્વક કરેલાં કર્મો' વગેરે કર્યો છે. વાસ્તવમાં રથકુંક 'વિ' ઉપસર્ગ વિશિષ્ટતા દર્શાવે છે. પ્રાપ્ત પરા મનુષ્યો માં કર્મ વિશિષ્ટ હોય છે. રથાત્મારથત, રથાત્મતૃપ્ત રથાપ્તકામ મનુષ્યો જે કર્મ જ કરવાથી જ તો કોઈ લાભ છે, ના છોડવાથી કોઈ હાનિ છે, છતાં તેઓ પાછળ રથાવનારા લોકોનાં હિત માટે કર્મ કરે છે. રથાવા કર્મો વિશિષ્ટ છે. વિશુદ્ધ છે. રથને રથાવા કર્મને વિકર્મ કહેવાય છે. પ્રાપ્તપરા મનુષ્યો દ્વારા જે થાય છે તે શુભ-રથશુભ 4/17 ફરવાં નથી. કુવે કર્મ રથને રથકર્મ બાકરકુલાં જે રથકુ? કર્મ-રથકર્મનું વિભાજન ને રથમજવ તો કયારેય પછી રથમજશો પડ્ય નાંકુ.

જે પુરુષ કર્મમાં રથકર્મને જુરથે, કર્મનો રથર્થ 'રથારાધના' રથેટલે કે જે વ્યક્તિ કર્મ રથેટલે રથારાધના કરે પડ્ય રથેવું રથમજતો કે રથાનો કરવાવાળા કુંનથી. રથેટલે કે કુંરથારાધના (કર્મ) કરતો નથી. પરંતુ ગુરુજનો ના રથવલરથાયને કરતો તે રથવલરથા રથાપ્ત ને શિષ્યમાં વિશુદ્ધતા કરે છે. રથામ કુંક દ્વારા જ

સંસ્કારિત કરું" એવું કુશે અને જ્યારે આ રીતે વૈશ્વિક 'ભોગ-ના કાયદા આપણા પર લાગુ થાય છે ત્યારે આપણે કર્મ ઉચિત દિશામાં પ્રવૃત્ત થયાં છે!

તો જ પુરુષ બુદ્ધિમાન છે. મનુષ્યો માં શ્રેષ્ઠ છે. શ્રેષ્ઠતા યુક્ત બુદ્ધિવાદો છે, અને સંપૂર્ણ કર્મ નો કર્તા છે. તેના દ્વારા કરેલ થનારા કર્મોને તે માત્ર સમાન જ જાણે છે તેથી
૪/18 તેના દ્વારા થતાં કર્મોમાં લેશમાત્ર દુષ્ટિ રહી જતા નથી.

સારાંશ - આરાધના જ કર્મ છે. તે કરવાવાળો વૈશ્વિક ને ભેદભાવ કે હું તો ઈશ્વર જ છું. કરાવનાર ઈશ્વર જ છે. અને મુક્તો દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલા અવરોધ પ્રમાણો હું તો માત્ર પ્રયત્ન જ કરતા રહું છું. જ્યારે વૈશ્વિક ના આ ક્રમમાં - સમજ આવતા જાય અને કર્મો એકથી એક ચઢિયાતું રહે ત્યારે જ પરમ કલ્યાણના સ્થિતિ આવવાનાં કર્મ પ્રારંભ થાય છે.

જ્યાં સુધી ઈશ્વર અને બીજાને સોંકસોંક ના કરવા લાગે ત્યાં સુધી આરાધના ની શરૂઆત જ થતા નથી. આનો મતલબ કે કાંઈ કરવામાં આવે તે તો કર્મ નાં પ્રવેશ માટે નાં પ્રયાસ થી વધારે કાંઈ નથી. જેમ કુવા નો બહાર બારણા ની કાંઈ ઉપર જ કોણ હોય એવા પ્રેરણા વાક્યાંશ એ કુવા બનાવનાર ના હોય છે. એજ રીતે આરાધના નો બહાર આરાધક (બારણ) ઉપર જ રહે છે પરંતુ વાસ્તવિક આરાધક (કુવા બનાવનાર) તો ઈશ્વર છે. જે અંદર પાણીના ભાગોનો જ છે, જે તેનું માર્ગદર્શન કરે છે.

જ્યાં સુધી ઈશ્વર નિર્ણય ના આપે ત્યાં સુધી તો સમજાતું પડતા નથી કે આયોજનમાં શું બાકી રહ્યું? આયોજન પૃથ્વીમાં ભટકીએ રહીએ કે પરમાત્મા માં? આમ ઈશ્વર નાં નિર્દેશન માં જે આરાધક આત્મા નાં માર્ગે ચાલવા તત્પર છે, પોતાને સમર્પિત સમજી ને એકસરખું કર્મ કરે છે તે જ બુદ્ધિમાન છે! તેનું જ જ્ઞાન (આવું) યથાર્થ છે. તે જ યોગ્ય છે.

હવે એવું લાગે કે કયાં સુધી આમ કર્મ કરતાં રહેવું કે કયારેય કર્મોના દુષ્કાળો પડતા મટશે? આ વિષે યોગેશ્વર કહે છે -

જે કાંઈ કરવામાં આવે છે તે કર્મ જ નથી.

કર્મ તો નિર્દોષ (બરફ થયેલા) ક્રિયા છે. તે શું ?
તો કહે છે. યજ્ઞને કાર્યરૂપ થયાનું સર્વ કર્મ છે.
તો યજ્ઞ વગર જે કર્મ કરવામાં આવે તે ? ભગવાને
કહ્યું છે કે યજ્ઞને કાર્યરૂપ થયાનું સર્વ કર્મ છે.
તે સિવાય જે કાંઈ પણ કરવામાં આવે તે બધું જ
આ લોકનું (મનુષ્યલોક) જ બંધન જ છે. અર્જુન!
તે યજ્ઞ માટે પૂર્તિ માટે સારી રીતે આચરણ કર. અને
ત્યારે યજ્ઞનું સ્વરૂપ બતાવ્યું બોલે શુદ્ધરૂપ થી
આરાધના ના અનેક વિધિ વિધાન છે. કે તે આરાધ્ય
દેવ શુદ્ધ પદ્ધોચારણ તે તેમાં ભાવ કરાવે છે.

આ યજ્ઞમાં ઇન્દ્રિયોનું દમન, મનનું શમન
દેવ સંપત્તિનું ઉપાર્જન વગેરે દર્શાવતાં યજ્ઞમાં કહ્યું
- દ્રવ્ય યોગ પાઠ અને સ્વધ્યાન ના ગીતનો નિરોધ
કરીને પાડ્યા આચરણ થઈ જાય છે. જ્યાં ન સંદેહ
સંકલ્પ ઉઠે છે ન બાહ્ય વાતાવરણ નાં સંકલ્પ મનમાં
પ્રવેશ પામે છે. આવા સ્થિતિમાં ચિત્ત નો સર્વથા
નિરોધ અને નિરુદ્ધ ચિત્તનાં પાંચ વિભાગોમાં
તે પુરુષ 'સર્વાત્મ ભૂતમ સનાતનમ' - શાશ્વત ભૂતમ
સનાતન ભૂતમ માં પ્રવેશ મેળવે છે. આ બધું યજ્ઞ છે,
જેને કાર્યરૂપ થયાનું નામ કર્મ છે. આમ કર્મનો
4/18 વિશુદ્ધ અર્થ છે આરાધના.

કર્મનો અર્થ છે ભજન, કર્મનો અર્થ
છે યોગસાધના આચરણ રૂપે સંપાદિત કરવી. કર્મ
કોઈ એવું વસ્તુ છે જે આ મનને કામના અને સંકલ્પ-
વિકલ્પના ઉપર લઈ જાય છે. તે સમયે 'સાત્ત્વિકકુશલકર્માણિ'
સંચિત સંકલ્પ પાંચ ચોલ થવાના આધે જેને આપણે ભગવાં
કહ્યા, જેને ભગવા માટે આપણે ઇચ્છુક કર્યા, તે પરમાત્મા
નો પ્રત્યક્ષ પરિચય થઈ જાય છે.

ક્રિયાત્મક માર્ગે આત્માને પરમાત્માનો પ્રત્યક્ષ
પરિચય થવો એનું નામ જ 'જ્ઞાન' છે. એ 'જ્ઞાન' સધાયા
જ 'કુશલાનિ કર્માણિ' કર્મ સધાવા માટે ઇચ્છા થઈ જાય છે.

પામવું કેવું તે પામનાર કોણ. આત્મા કોણ
છે આ બધો, જેનો શોધ કરવો. તે 'જ્ઞાન' આધે કર્મનો

જરૂરિયાત જ સમાપ્ત થઈ જાય છે. આવા સ્થિતપ્રજ્ઞ 'બોધસ્વરૂપ' ને મહાપુરુષોએ 'પંડિત' કહીને બતાવ્યા છે. તેમનું જ્ઞાન 'સંપૂર્ણ
4/19 છે. તેઓ શું કરતાં હોય? કેમ રહેતાં હોય?

ભગવાને કહ્યું - અર્જુન! તે પુરુષ આંતરિક આશ્રય થી રહિત થઈને નિત્યવસ્તુ પરમાત્મામાં જ તૃપ્ત રહીને, કર્મો બાંધવા, અને પરમાત્માના આશ્રયિત્વને પડ્યા ત્યાગને (કારણ? હવે તેઓ પરમાત્મા થી ભિન્ન જ નથી) કર્મમાં સારી રીતે લાગેલો
4/20 રહેતો હોવા છતાં 'કંઈ કરતો નથી.'

જેણે અંતઃકરણ અને શરીરને જીતી લીધું છે, બધા જ સંપૂર્ણ સામગ્રીનો જેણે (મનથી) ત્યાગ કર્યો છે, આવા આશારહિત પુરુષનું શરીર માત્ર કર્મ કરતું દેખાય છે. દુષ્કૃતમાં તે કશું જ કરતો નથી - માટે પાપને જરા પામતો. તે પૂર્ણત્વને
4/21 પામ્યો છે તેથી એને આવાગમન પડ્યા રહેતું નથી.

આનું જ યથાયોગ્ય જ કર્મ છે અને આદરપૂર્વક નું
4/22 આમ જ જ્ઞાન છે. મુક્ત પુરુષોને પોતાને માટે કર્મ કરવાની જરૂર સમાપ્ત થઈ જાય છે. છતાં પડ્યા લોકસંગ્રહ માટે તેઓ કર્મ કરે છે,
4/23 અને કરતાં છતાં પડ્યા તેઓ કર્મથી લિપ્ત થતાં નથી. કેમ?

આવા મુક્તપુરુષો નું સમર્પણ બ્રહ્મ છે. હોમ બ્રહ્મ છે, અગ્નિ પડ્યા બ્રહ્મ જ છે. એટલે કે બ્રહ્મરૂપ અગ્નિમાં બ્રહ્મરૂપ કર્મ દ્વારા જે હવન કરવામાં આવે છે તે પડ્યા બ્રહ્મ છે. ~~બ્રહ્મકર્મ સમાધિના~~ જેનાં કર્મ બ્રહ્મ ને સમર્પિત કરીને સમાધિસ્થ થઈ ગયાં, તેમાં વિલિન થઈ ગયાં, એવા મહાપુરુષને માટે જે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે, તે પડ્યા બ્રહ્મ જ છે. તે કરતો - કરાવતો
4/24 કશું નથી, માત્ર લોકસંગ્રહ માટે કર્મ માં વર્તે છે.

આંતો પૃથિવીવાસી મહાપુરુષ ની વાતડ્યા છે. પંરતુ કર્મ માં પ્રવેશ લેનાર પ્રારંભિક સાધક કયો રસ્તો કરે છે? તેઓ પ્રારંભ કઈંથી કરે? આ વિશે તેઓ કહે છે. - બાજ યોગી લોકો 'દૈવમખમ્' એટલે દૈવી સંપત્તિ ને પોતાનાં હૃદયમાં બળવાન બનાવે છે. બ્રહ્મનો નિર્દેશ હતો કે આ રસ્તા દ્વારા તમે લોકો દેવતાઓનું (દિવ્યગુણ દેવતા) નું ઉન્નયન કરીને પરમશ્રેયને પ્રાપ્ત કરો. આમ દૈવી સંપદને હૃદયદેશમાં બળવાન બનાવવી એ પ્રારંભિક જોગીઓનો રસ્તો છે. આ દૈવી સંપદ પરમ કલ્યાણ માટે જ છે. અને આનાથી વિપરિત આસુરી સંપદ

જોગ થવો એ મિલન થવાનું કારણ છે. આ જ આશરો એપદ નું કુળ થયા માનો છે. માટે આ પદ છે. એનો અર્થ આ જ આશરો પ્રારંભ થાય છે.

બીજા યોગમાં 'પ્રકાશનો' પરબ્રહ્મ પરમાત્મા રૂપ અગ્નિમાં આપ દ્વારા જ આનું અનુષ્ઠાન કરે છે. શ્રીકૃષ્ણે અગાઉ બતાવ્યું જ છે કે 'આ શરીરમાં અધિષ્ઠાન' કુંડ છે. અહીં આ અધિયજ્ઞકર્તા એટલે કે આપ જેમાં વિલય પામે છે તે પુરુષ કુંડ છે. સારાંશ એ છે કે યોગી અધ્યાત્મ 4/26 માં આહુતિનું દાન કરે છે.

અન્ય યોગીઓ દ્રવ્યાદિક (દ્રવ્ય, જેમ કે ધન, ગમ, બાંધછોડ) બદલે જ ઇન્દ્રિયો ને સંયમરૂપ અગ્નિમાં હવન કરે છે. અહીં ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાંથી એકત્ર કરે છે. અહીં ત્યાગીઓ અનાસક્તિથી અગ્નિમાં આપવાના એક દ્રવ્ય જેમ આહુતિ થઈ જાય છે તેમ સંયમ એક અગ્નિ છે, જે ઇન્દ્રિયોનાં સંપૂર્ણ ~~આહુતિ~~ ~~આહુતિ~~ આહુતિના પ્રવાહને દગ્ધ કરી દે છે. બીજા યોગીઓ શબ્દાદિક (શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ) વિષયો ને ઇન્દ્રિયરૂપ અગ્નિમાં હવન કરી દે છે. એટલે કે તેમનો આશય વિષયોને સાધનારૂપ બનાવી દે છે.

સાધકે સંસારમાં રહીને જ મિલન કરવું પડે છે. સાંસારિક લોકોના સારા-નરસા શબ્દો તેને અથડાય છે. વિષયો જેવા કે શબ્દોને સાંભળવાં જ સાધક તેમનાં આશયને યોગ, વૈરાગ્યરૂપકુંડમાં, વૈરાગ્યો જેવા કે આવેગમાં બદલાવે ઇન્દ્રિયોરૂપ અગ્નિમાં હવન કરી દે છે.

જેમકે અર્જુન એકવાર ચિંતનમાં ડૂબ્યો. અકસ્માત તેના કાનમાં અજાણ્યા પક્ષીનો અવાજ પડ્યો. તેણે માથું ઊંચું કરીને જોયું, તો ઊર્ધ્વમાં ઊભા કુતરા, જે એક મૃત્યુલોકના કુતરા. તેનો એના રૂપ પર વારા જેવાને મુગ્ધ થઈ ઊભા ઊભા કુતરાં કુતરાં, પરંતુ અર્જુને તેને અનુપયુક્ત દૃષ્ટિએ માત્ર સમાન જોઈ. તે શબ્દોએ જગાવેલાં વિકાર વિલીન થઈ ગયાં, ઇન્દ્રિયોનાં સંતોષમાં જ સમાઈ ગયાં.

અહીં જ ઇન્દ્રિયો અગ્નિ છે. અગ્નિમાં ફોસિલ વસ્તુ જેમ ભસ્મીભૂત થઈ જાય છે, તે જ રીતે ઉદ્દેશ-

ભાવ બદલાતે દૃષ્ટને અનુકૂળ થતા હોવાથી ક્રિયાપદોનો કર્મણિ રૂપ, ગંધ, સ્પર્શ અને શબ્દમાં પણ બદલાવ થઈ ગયો છે. ખાદક પર કોઈ ખરાબ અસર પાડી શકતાં નથી. ખાદક તે શબ્દોમાં રુચિ ધરાવે તેવો
4126 તેને ગૃહણ જ કરતો નથી.

ચેતનાસ્તુદા રોગેશ્વરે જે રસના ની ચર્ચા કરી તેમાં કમશ: કેવા સંપદના કમાડ્યા કરવામાં આવે છે. ઇન્દ્રિયોના સંપૂર્ણ રોગપ્રકારોને સંચાલન કરવામાં આવે છે. ભવાપૂર્વક ક્રિયાપદોનો કર્મણિ શબ્દ વગેરે આમ રોગવવા તેમનો રોગપ્રકાર - ભાવ બદલાતે તેમનાથી બચવા કરાયું છે. જ્યારે રોગાણુ ના પકડ આત્મા સાથે લડુપ થઈ ગયા છે, પુદ્ગલ અને ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર પણ શાંત થઈ ગયા છે, તે સમયે ક્રિયાપદોને ઉત્પન્ન કરનારી રચના દૃષ્ટ માં પ્રવૃત્તિ કરાવનારી બંને ધારાઓ રોગાણુસાથ થઈ ગયા છે, પરમાત્મા માં મળી ગયા છે. રસનું પરિણામ રોગાવે છે. રોગ છે રસ ના પરાકાષ્ઠા. જે આત્માને પામવો કઠણ તેમાં જ સ્થિરતા રોગાણ થઈ
4127 તો બાકી શું રહ્યું ?

રોગેશ્વર ત્રીકૃષ્ણ ફરી રસને વધુ સારી રીતે સમજાવે છે - રોગેક ચોકો ફ્રેક્ચર કરે છે રોગાર્થ રોગાત્મ પથમાં મહાપુરુષો ના રોગમાં પત્ર-પુષ્પ રોગર્પણ કરે છે. તે સમર્પણ ની સાથે મહાપુરુષોના રોગમાં ફ્રેક્ચર થાય છે. ત્રીકૃષ્ણ કહે છે કે ભક્તિભાવથી પત્ર-પુષ્પ ફળ-ફૂલ કે કાંઈ પણ રોગાય છે, તેને હું સ્વીકારું છું, અને તેનું પરમ કલ્યાણ કરું છું. રોગા પણ થાય જ છે. દરેક રોગાત્માને રોગ કરવા, માર્ગ બતાવવા તે રોગાત્મ-પથ પર ચાલવો ફ્રેક્ચર થાય છે. તે પ્રાકૃતિક રોગ-કારો ને બોગવા સમર્થ છે.

રોગાર્થે કેટલાક પુરુષ 'રોગદર્પણ' માં ઇન્દ્રિયોને ત્યાગે છે. રોગભાવથી ઉત્પન્ન કામના મુક્ત થવા માટે નિયમ અને ઉજ્જત રોગચર્યા વચ્ચે રાખે છે. આ માર્ગ ની અલ્પ અડચણો કોઈવાર પડોશી જોગાનો રોગાદક રૂપે પરિશ્રમ દ્વારા, કોઈક કેસ માં રોગાંડુ દ્વારા, કર્યાંક કામ, ક્રોધ વગેરે ના ઉભરાવ દ્વારા રોગને બાકીના પ્રકૃતિ માં પ્રવેશના રોગ્યતાનાં સ્તરથી તેમની ઇન્દ્રિયોને ત્યાગે છે. તે રોગોને રોગકરવા પરિશ્રમ કરવો પડે છે. કિંમત માં રાગદ્વેષ છે. અવસ્થાનુસાર ઉંચા-નીચા ત્રોગારથો પસાર થવા હોય છે.

પૂજ્ય મહારાજશ્રી કહેતાં કે "મનમંદિર ઈષ્ટદેવને રમવા રાગરૂપ બકુલનું વૃક્ષ થવું છે. મન-ઈષ્ટદેવ દૂર ભાગશે, જેમને સમેટીને ત્યાગ કરાવો."

પૃથ્વિમાં બહુલતા રંગમાનું પૃથ્વિરૂપ પર જેવા રંગમય રંગોના મિલનનું નામ જ યોગ છે. પૃથ્વિમાં સ્થિત રંગમાં ચૈતન્ય રૂપરંગરૂપ પરમાત્મામાં પ્રવેશ પામે છે. તો પૃથ્વિ પુરુષમાં વિલીન થઈ જાય છે. રંગ જ થાય છે.

દરેક ચોકો રંગાકાશ કહે છે - પુરુષનું વીર્યમય જો રંગબિંદુ નો પ્રથમ સ્તર માત્ર છે: વિશુદ્ધ રંગાકાશ તો રંગો નું રંગસ્થાન - રંગોમાંજ રંગરૂપ બની પ્રવિષ્ટ થયા છે એનું પિંડમાંજ છે આમ રંગાધિષ્ઠિત રંગાકાકાર.

કુલે રંગ ના રંગોગંકો નો પ્રકાર - પૃથ્વિ દિકના દોરંગ રંગાવંકાશમાં પ્રકાશાયુ નો કુલક કરે છે એને એક રાતે પ્રકાશવાયુમાં રંગાવંકાશ નો કુલક કરે છે. આમાંથી રુકમ રંગાવસ્થા થતાં રંગગત પ્રકાશ રંગમાં રંગપાત્ર બંનેનો ગતિ શોકાને પ્રકાશાયામ-પ્રકાશજ થાય છે.

4/2/25 જેને ઋગ્વેદીય પ્રકાશ-રંગાવ કહે છે, એનો મંડલમાં બુદ્ધ 'રંગાકાશ' કહે છે. જે જ્યાં રંગ રંગદ્રવ્ય છે તે પ્રકાશ રંગને જે જ્યાં રંગને તમે બકુલ કાશો છો તે રંગાવ કહે. રંગોગંકોના રંગનુભૂતિ છે કે તમે જ્યાં રંગ સાથે બકુલ-વાયુમંડળ માં રંગદ્રવ્ય પડળ ગ્રહણ કરો છો. રંગને પૃથ્વિમાં રંગ જ રાતે રંગાત્મક રંગરાગરૂપ ચિંતનની ઉંડે ઉંડાં રહો છો. બકુલ રંગદ્રવ્ય ને ગ્રહણ ન કરવો તે પ્રકાશ નો કુલક છે, તથા રંગદ્રવ માં રંગદ્રવ્ય ને ઉકળવા જ ન દેવો એ રંગાવ નો કુલક છે. ન રંગદ્રવ પર કોઈ રંગદ્રવ્ય ની રંગકરણ થાય રંગને ન બકુલની દુનિયામાં રાગના રહેલું ચિંતન રંગદ્રવ કોઈ કોમ-ઉત્પન્ન કરી શકે. રંગ રાતે પ્રકાશ રંગને રંગાવની ચેતના ગતિ રંગમ થઈ જાય પ્રકાશનો આમ એટલે કે ત્રિશોક થઈ ગયા છે. રંગ જ પ્રકાશમય છે રંગને રંગ મળ ના વિજ્ઞેયાકાર રંગ છે. પ્રકાશનું રોકાવું કે મન નું રોકાવું એ રંગેજ જ વાત છે.

પ્રાંત

રંગાને જ મહારાજશ્રી વારંવાર કહેતાં. અરે, એક નામને ચાર જેગ્યામાં જપ રાકાયા છે. વૈખરી, મધ્યમા,

પ્રશ્નોત્તર અને પરા' બેમાંથી કયો કહે છે કે બોલ્યે છૂટકો થાય. બોલ્યે પડ્યા રંભાવાય. મહત્વમાં રહેલો સાર ખોવાય, જેને લીધે મારા રાંભળનો બોલ્યે ન રંભાવાય. આ ઉચ્ચાર કેટલાં થાય છે. દરમે દરમે બોલની દૂન બોલ જાય છે. દોર બંધાઈ જાય. રોકાણ વધારે રુકાવટ થવાં પ્રશ્નોત્તર અર્થાત્ બોલ દેખાવાની રેખાચિત્ર રચાતા જાય છે. પદ્ય બોલ થયું નથી. બોલ ક્યારે રમે ? રમેકડાં રહેકડાં થઈ જાય છે: મનને દરણ બોલાતા ને ખડું કરી દે પદ્ય મારા જોતાં જ રહેવાનું કે ક્યારે શું કહે છે ? ક્યારે રમાડે છે ક્યારે ? બકાર બોકળે છે ક્યારે ? કહે છે શું ?

મહાપુરુષોનું કહેવું છે કે રમા ક્યારે બોલ સિવાય કશું કહે જ નહિ. રમાઈ બોલનો જય બોલી કરવો. કેવળ બોમાંથી ઉચ્ચારો દૂનને રંભળે છે. ક્યારને તો મારા જોતાં રહે છે, માટે રમાને 'પ્રશ્નોત્તરી' કહે છે. પ્રશ્નોત્તરમાં મનને દરણનાં રૂપમાં બહું કરવું પડે છે. પડ્યા સાદાન વધુ ઉન્મત્ત થવાં રંભળવું પડ્યા બોલ પડવું. રમેકવાર રૂડવા રંભાઈ જાય પછી કેવળ રંભળવાનો બાકારો. 'ગયે ન ગયાવે રમને રે આવે' - બોલ્યે કયાં, બોલ મનને રાંભળવા માટે બાદલ કરો. જય ચાલતો જ રહે, રમાનું બોલ છે રમજ્યા.

રમેવું નથી કે જય બો પ્રારંભ જ બોલ કરો રમને પકડવા રમજ્યા. રમજ્યા બો રમર્થ છે કે રમાયણ બોલ્યે પરંતુ જય રમાયણો રમાપ્ત બોલ કોડે. રમેકવાર રૂડવા રંભાઈ જાય તો જય પૂર્ણવિરામ પકડ જાય રમને રમંત રમાવતો જ રહે. રમાવા રમાસાંવિડ જયનું બોલ છે રમજ્યા. રમને રમાજ છે. પરા' વાડબો જય રમા પૃકૃતિ પર પર રમે તત્વમાં પરમાત્મામાં પ્રવેશ રમાયે છે.

રમાનાયા રમાબાદ વાડબમાં કોઈ પરિવર્તન નથી. પરમનું દિગ્દર્શન કરાવા બોમાંજ વિલીન થઈ જાય છે. રમાયા રમાને 'પરા' કહેવાય છે. પરંતુ ત્યાંક મૂલ્યમાં રોગેશ્વર ગૃહસ્થો કેવળ ક્યારને ~~મા~~ પર ધ્યાન રાખવાનું કહ્યું જ્યારે તે રમાબાદ જોતાં પોતે જ ઉઠે બા જય ઉપર મારી મૂકે છે. જયનો 'પ્રશ્નોત્તરી' રમવાદ્યામાં ક્યારને પકડમાં રમાયે છે. તે રમયે જય તો ક્યારમાં રહેકડય પાયેલો બરણે તો પછી રોનો જય કરવો ? પછી તો કેવળ ક્યારને જોવાનું

જ રહ્યું. પરલોકરૂપ જ નામમાં પ્રવેશ મળે છે. પરમાં
બ્રાહ્મ દ્વારવાળું થઈ જાય છે. જેમાંથી કદી બહાર નીકળતો
નથી.

મન જ્યારે સ્થૂળ તરફ ખેંચાયેલ છે. ત્યારે દૃષ્ટિ
જગત ઉપર છે; જગત માં નામ જોતો રહ્યો છે, અંદરથી
જ તો કોઈ સંકલ્પનું ઉત્થાન છે, અને તો બધું બાહ્ય
વાયુમંડળ નાં સંકલ્પ અંદર પ્રવેશ પામે છે: આ જ
મન ઉપર વિજયની અવસ્થા છે. અનેક સાધો જ આનું
4/29 પરિણામ બહાર આવે છે.

જેમાં નિયમિત પ્રકાર કરનારા પ્રાણનો
પ્રાણમાં ક્ષેમ કરે છે. - પુજ્ય મહારાજજી દાદાગવાર
કહેતાં કે: યોગનો પ્રકાર છે પ્રાણાયામ, દર અને નિંદ્રા
પ્રાણ છે કુંભક કહેવાય. પ્રકાર-વિકાર પર નિયંત્રણ અતિ
આવશ્યક છે. એવાં અનેક યોગી પ્રાણને પ્રાણમાં
હવન કરી જાણે છે. પ્રાણ ઉપર જ ધ્યાન કેન્દ્રિત
કરે છે. પ્રશ્વાસ પર ધ્યાન નથી જતું. શ્વાસ
આવ્યો તો જાણવું કે ફરી શ્વાસ આવ્યો તો
કે જાણવાનું જ રહ્યું. આ રીતે શ્વાસ દ્વારા જાણ
થયેલા આ બધા પુરુષો યજ્ઞનાં જાણકાર છે.
આ બધી નિર્દેશ વિધિઓમાંથી તેઓ ગમે ત્યાંથી
કરે છે તો તે બધા જ યજ્ઞનાં જ્ઞાતા છે. હવે યજ્ઞનું
4/30 પરિણામ ? બતાવે છે.

અર્જુન ! યજ્ઞશિષ્ટામૃતભુજ: - યજ્ઞ જેને
કહે છે, જે અવશેષ રહે છે તે છે અમૃત ! તેની
પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિ તે જ જ્ઞાન છે. તે જ્ઞાનામૃત ને
પ્રાપ્ત કરનારા અને ભોગવનારા યોગીજન 'શાશ્વત
બ્રહ્મ સનાતન' - શાશ્વત સનાતન બ્રહ્મ ને પ્રાપ્ત
થાય છે. આમ યજ્ઞ કોઈ એવો વસ્તુ છે, કે મૂળ
4/31 પંચ જ સનાતન બ્રહ્મ પરબ્રહ્મ માં પ્રવેશ આપે છે.

હવે, યજ્ઞ ન કરીએ તો શું વાંધો છે ?
શ્રીકૃષ્ણ કહે છે - યજ્ઞરહિત પુરુષ ને પુનઃ મનુષ્યલોક
એટલે કે માનવશરીર પ્રાપ્ત થતું નથી. પછી તો
બીજા લોક તો તેને સુખદાયક કઈ રીતે થાય ? તેના

૪।૩।

માટે પશુ-પક્ષીની યોનિઓ સુરક્ષિત છે. એમા વિરોધ કરવું જ નહિ, માટે યજ્ઞ કરવો તે મનુષ્ય માત્ર માટે ખૂબ જ જરૂરી છે.

આ રીતે ઉપર્યુક્ત અનેક પ્રકારના યજ્ઞ વેદ ની વાણીમાં દર્શાવ્યા છે, બ્રહ્મના મુખેથી જ કહેવાયા છે. પ્રાપ્તિ પણ મહાપુરુષો ના શરીરને પરબ્રહ્મ ધારણ કરી લે છે. બ્રહ્મ પર અખિલ બ્રહ્માંડના સર્જનહાર તે મહાત્માઓના ખુશી માટે રાજી જ હોય છે. એમના ઘણા બ્રહ્મ જ બોલે છે:

માટે અર્જુન! તું કર્મ કર, યજ્ઞ કર. તું સંસાર-બંધનથી પૂર્ણ રીતે મુક્ત થશે. આમ યોગેશ્વરે કર્મને યજ્ઞ કરી દીધું ' તે ક્રિયા કર્મ છે જેના વડે ઉપર્યુક્ત યજ્ઞ પૂર્ણ થાય છે'.

કુવે જે કોઈ સંયમની કમાણી, સદ્ગુરુ નું ધ્યાન, ઈન્દ્રિયો નો સંયમ, શ્વાસનો પ્રજ્વાસ માં હવન, પ્રજ્વાસ નો શ્વાસમાં હવન, પ્રાણ-અપાનના ગતિ નો નિરોધ એટલે, વેપાર-ધંધો કે રાજનીતિ કરવામાં પણ જો તમે કરો. યજ્ઞ તો એવો કહ્યો છે જે સમાધિ થતાં જ પરબ્રહ્મ માં પ્રવેશ થઈ જાય છે છે. કુવે બાકીના કોઈ પણ કાર્ય વડે તમને તરત જ બ્રહ્મ માં પ્રવેશ મળી જતો હોય તો કરો.

ઘણીવાર લોકો કહે છે કે સંસારમાં કોઈ પણ કામ કરવા માં આવે તે બધા જ્યું કર્મ. કામનારહિત થઈને કોઈ પણ કામ કરતાં રહો તો તે થઈ ગયો નિષ્કામ કર્મયોગ. દેશસેવા માટે સ્વદેશી વેચો, નિષ્કામપૂર્વક ધંધો કરો કે ક્રાંતિ-વિપ્લવના ચિંતા થી મુક્ત થઈને વેપાર કરવામાં આવે કે જય-પરાજયના ભાવના થી મુક્ત થઈને યુદ્ધ કરો, યુદ્ધના વડો તો શું થઈ ગયા નિષ્કામ? શું થયો તમારો નિષ્કામ કર્મયોગ! મરશો તો મુક્તિ મળી જશે?

કર્મફળ માં આવું કશું જ નથી. યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું છે, કે આ નિષ્કામ કર્મ માં નિર્ધારિત ક્રિયા એક જ છે. અર્જુન! તું નિર્ધારિત કર્મ કર: યજ્ઞ ની પ્રક્રિયા જ કર્મ છે. યજ્ઞ શું છે? શ્વાસ-પ્રશ્વાસ નો હવન, ઈન્દ્રિયો નો સંયમ, યજ્ઞસ્વરૂપ મહાપુરુષ નું ધ્યાન, પ્રાણાયામ-પ્રાણાયામ નો નિરોધ.

તે બ્રહ્મ નિર્દોષ છે, સમ છે. આ બાબુ મળ પણ નિર્દોષ અને સમત્વ ની સ્થિતિવાળું થઈ ગયું > તેથી તે બ્રહ્મ માં સ્થિત

થઈ જાય છે.

સારાંશ એ કે, મનનો પ્રસાર જ જગત છે. પરાયર જગત જ કુટુમ્બસમાજ છે. એનો જ કોમ કરવાનો છે. મનનો સર્વથા નિરોધ થતાં જ જગતનો નિરોધ થઈ જાય છે. મનનો નિરોધ સાધે જ ઈશ્વરનું પરિજ્ઞાન થાય છે. ઈશ્વર જેનું સર્જન કરે છે તે જ્ઞાનામૃતનું પાન કરનાર પુરુષ અજ્ઞાન બ્રહ્મમાં પ્રવિષ્ટ થઈ જાય છે.

આ બધાં ઈશ્વરો બ્રહ્મસંસ્થાપક મહાપુરુષોના વાક્યો કારણ કહેવાયેલાં છે. અલગ અલગ સંપ્રદાયો જ્યાં સાધક અલગ અલગ ઈશ્વર કરે એવું નથી, પરંતુ એક જ સાધક જ અલગ અલગ અવસ્થાએ છે.

આ ઈશ્વરો એવા ભાગો તે ક્રિયાનું નામ 'કર્મ' છે. જ્ઞાનીઓ ગરિમામાં એકપક્ષ અટકો એવો નથી જે સાંસારિક કાર્યોનું સમર્થન કરતો હોય!

દરેક કરતે પોકો ઈશ્વરનું નામ પડતાં જ બહાર ઈશ્વરકોટી બનાવા જેવા-તેવા બધાને 'ચમકા' બોલતાં બોલતાં કુટુમ્બનો પ્રારંભ કરી દે છે. આ તો એક વંચના છે. દ્રષ્ટા-ઈશ્વર કરતાં જરૂર જ છે. ગીતકારે આ વિશે ઇશારો કરેલું છે. પશુ-બાંધો, વસ્તુ ફેંકવા વગેરે સાથે તેને કોઈ 4/32 સંબંધ નથી!

અર્જુન! સાંસારિક દ્રષ્ટાઓ પર સિદ્ધ થનારા ઈશ્વર કરતાં જ્ઞાનેશ્વર, જેનું પરિણામ જ્ઞાન (સાક્ષાત્કાર) છે. ઈશ્વર જેનું સર્જન કરે છે તે જ્ઞાનામૃતતત્વને જાણવાનું નામ જ્ઞાન છે એવો ઈશ્વર જ્ઞેયસ્વરૂપ છે. પરમતત્વસાક્ષાત્કાર છે. હે પાર્થ! 'બધા કર્મો જ્ઞાનમાં પૂરા થઈ જાય છે. જ્ઞાન એ ઈશ્વરનો પરાકાષ્ઠા છે.

આમ તો સિદ્ધ દ્રષ્ટાઓથી થનારા ઈશ્વર પણ ઈશ્વર છે. પરંતુ એ ઈશ્વરની તુલનામાં જેનું પરિણામ સાક્ષાત્કાર છે, તે જ્ઞાન-ઈશ્વરનો અપેક્ષા બહુ ઓછી છે. તમે કરોડોનો કુટુમ્બ કરો; બેંકડો ઈશ્વરકોટીઓ બનાવો, સન્માર્ગે દ્રષ્ટા ખર્ચ કરો, સાધુ-સંતો, મહાપુરુષોની સેવામાં દ્રષ્ટા વાપરો, પરંતુ તે જ્ઞાનેશ્વરની સામે <u>કશુંય</u> જ છે.

વાસ્તવમાં ગીતકારે ઉમદા જ બનાવી

દીધું છે. તેમ છતાં વ્યાસ-પૃચ્છાસ્વરૂપે છે, જિજ્ઞાસુ ના સંશયરૂપે છે. મનના નિરોધરૂપે છે. આ શાસ્ત્ર ને પ્રાપ્ત કર્યા પછી કરી શકાય? તેનો વિધિ કયાં શીખવા મળે? મંદિરો, મસ્જિદો, દેવળો માંથી કે પુસ્તકોમાંથી? તત્ત્વજ્ઞાનીઓમાંથી મળશે કે જ્ઞાન કરવાથી?

4/33 શ્રીકૃષ્ણ કહે છે — ના. તેનો તો એક જ સ્રોત છે.

'તત્ત્વદર્શિત મહાપુરુષ'

માટે અર્જુન! તું તત્ત્વદર્શી મહાપુરુષ પાસે જઈને સારીરીતે પ્રણત બનીને, દંડવત પ્રણામ કરીને, અહંકાર ત્યાગીને, સરળ થઈને) સાચા રૂપે સેવા કરીને નિષ્કપટ ભાવથી પ્રશ્નો તું એ જ્ઞાન ને માગ. તે તત્ત્વને જાણનારા જ્ઞાનીજનો તને તે જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરશે, સાધનાપથ પર ચલાવશે. સમર્પિત ભાવથી સેવા કરવાથી જ આ જ્ઞાન ને ગ્રહણ કરવાની ક્ષમતા આવે છે. તત્ત્વદર્શી મહાપુરુષ પરમતત્ત્વ પરમાત્મા નું પ્રત્યક્ષ દિગ્દર્શન કરનારા છે. તે જ્ઞાનનાં વિધિ-વિધાન જાણે છે, અને તે જ તમને પણ કરાવશે.

અર્જુન સમજી ગયા કે આમાં જ ઉપાય છે. ભગવાન તેને તત્ત્વદર્શી પાસે કેમ મોકલે છે? ઇચ્છા તો હતી, શ્રીકૃષ્ણ એક મહાન યોગી છે તેમનો સંપર્ક થયો છે તો અનુરાગી અર્જુન મારા સમક્ષ ઉપસ્થિત છે. ભવિષ્યમાં અનુરાગીઓ ને કયાંક ભ્રમ ન થઈ જાય કે શ્રીકૃષ્ણ તો બોલ્યા ગયા, કૂદે કોને

4/34 શરણે જવું? માટે એમણે સ્પષ્ટ કહ્યું કે તત્ત્વદર્શી પાસે જાઓ. તે જ્ઞાનીજન તને ઉપદેશ કરાવશે.

એ જ્ઞાન ને તેમનાં દ્વારા સાચા રૂપે સમજ ને તું ફરી પાછો મોહ ને પ્રાપ્ત થઈશ નહિ. એમણે બતાવેલો જ્ઞાનથી, તે પ્રમાણે જાણવું તું પોતાનાં જ્ઞાનમાં જ સંપૂર્ણ ભૂતો ને જોઈશ. એટલે કે બધાજ પ્રાણીઓમાં એક જ ચેતના ને વ્યાપેલો જોઈશ. જ્યારે સર્વમાં એક જ ચેતના વ્યાપેલો છે, તે જોવાની ક્ષમતા આવી જશે પછી તું મારામાં પ્રવેશ કરીશ. માટે એ પરમાત્મા ને પામવા નું સાધન 'તત્ત્વદર્શિત મહાપુરુષ' દ્વારા જ છે. જ્ઞાન નો ભાવાર્થ માં અને શાશ્વત સત્ય ની પ્રાપ્તિમાં શ્રીકૃષ્ણ પ્રમાણે કોઈ તત્ત્વદર્શી

4/35 તો જ પુછવાનું વિધાન છે.

જેનું સર્વ પાપકર્મો કરતાં પણ વધુ પાપ કરનારો કોઈ તોપણ જ્ઞાનરૂપી નૌકા દ્વારા બધાજ પાપો ને નિઃસંદેહ મારી

4/36 કોને તરી જઇશ. કહ્યું રહે?

અર્જુન! જે રીતે પૃથ્વીતત્વ આખિર દ્રવ્યોને ભસ્મ કરી દે છે તેવી રીતે જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ સર્વ કર્મોને ભસ્મ કરી દે છે. આ શ્લોકની પ્રવેશિકા અહીં પરનું જ્ઞાન એટલે કે સાક્ષાત્કારના પ્રકારોનું વિવરણ છે. જેમાં પહેલાં જ વિજ્ઞાનરૂપ કર્મો ભસ્મ થાય છે. અને પછી પૃથ્વિના સાથે જ ચિંતન કર્મો પણ જેમાં વિલય થઈ જાય છે. જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું. હવે આગળ ચિંતન કરીને કોને શોધીએ? આવા સાક્ષાત્કારો જ્ઞાનના સંપૂર્ણ શુભાશુભ કર્મો

4/37 ભસ્મ કરી દેશે. તે સાક્ષાત્કાર કયા થશે?

આ સંસારમાં જ્ઞાન સમાન પવિત્ર બીજું કંઈ જ નથી. તે જ્ઞાન (સાક્ષાત્કાર) નો હું પોતે (બ્રહ્મનોંધ) યોગના પરિપક્વ અવસ્થામાં (અંતઃકરણમાં નોંધ) પોતાનો આત્માના અંતર્ગત, હૃદયપ્રદેશમાં જ અનુભવ કરીશ,

4/38 બહાર નહિ. આ જ્ઞાન માટે કોઈ યોગ્યતા અપેક્ષિત છે?

યોગેશ્વરના શબ્દોમાં - શ્રદ્ધાવાન, તત્પર તથા સંયતેન્દ્રિય પુરુષ જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આવશ્યક વિચારણા વગર તો તત્પરતાને કારણે ક્યારેક પગલાં જ્ઞાન ની પ્રાપ્તિ નહિ થાય. કેવળ શ્રદ્ધા જ પૂરતા નથી, શ્રદ્ધા -વાન શિથિલ પ્રયત્નવાળો પણ કોઈ રહે. માટે મુક્ત-પુરુષે બતાવેલા માર્ગે તત્પરતાથી ચાલવાની તેટલી આવશ્યક છે. સાથે જ ઇન્દ્રિયોનો સંપૂર્ણ સંયમ પણ અનિવાર્ય છે. જે વ્યવસાયોમાં વિક્ષેપ નથી, તેના માટે સાક્ષાત્કાર (જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ) સહજ છે. કેવળ શ્રદ્ધા -વાન, આચારવાન, સંયતેન્દ્રિય પુરુષ જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને તે તરત જ પરમશાંતિ

4/39 મેળવે છે. જેમનાં કર્મ યોગ દ્વારા નિર્જરાવાન માં સમાહિત થઈ ચુક્યાં છે. જેનો સંપૂર્ણ સંશય પરમાત્મા નાં પૃથક્ જ્ઞાન દ્વારા નષ્ટ થઈ ગયો છે. પરમાત્મા સાથે જોડાયેલા રહેવા પુરુષ ને કર્મ નથી બાંધતા. યોગ દ્વારા કર્મનું

4/41 શમન થશે. જ્ઞાન થી જ સંશય નષ્ટ થશે. માટે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે. હે અર્જુન! તું યોગ માં સ્થિર થા. અને અજ્ઞાન થી ઉત્પન્ન થયેલાં હૃદય માં રહેલાં પોતાનાં

આ સંશયને જ્ઞાનરૂપી તલવારથી કાપ. સંશયના સાથે
યજ્ઞના વિધિવિશેષ નું આચરણ કરવા આ વિકારો થી પાર
4/42 પામવું એ જ શુદ્ધતા છે. એનું પરિણામ પરમશાંતિ છે.

હું તે સાંખ્યયોગ જ્ઞાનમાર્ગ અને કર્મયોગ માંથી પૃથક્ જ્ઞાનમાર્ગ પર ધ્યાન ધરાવ્યું ત્યારે કૃષ્ણ કહ્યું કે બંને માર્ગમાં કર્મતો કરવું જ પડશે. અને તેને સંકલ્પમુક્ત થઈને 'ત્યાદૃશી મહાપુરુષ' નો સમાધિ લેવાના પ્રેરણા આપી ત્યારે અર્જુને નિવેદન કર્યું કે

હે શ્રીકૃષ્ણ, આપ કયારેક સંન્યાસ નો માર્ગ દ્વારા કર્મ કરવા અને કયારેક નિયમિત દૃષ્ટિએ કરવાનું કર્મ ની પ્રશંસા કરો છો. આ બંને માંથી જે પરમકલ્યાણકારી હોય તે મને બતાવો.

શ્રીભગવાનુવાચ- અર્જુન!, આ બંને માંથી સંન્યાસ અર્થાત્ જ્ઞાનદૃષ્ટિએ કરવાં કર્મનો અપેક્ષા એ નિયમિત
5/2 કર્મયોગ શ્રેષ્ઠ છે.

અર્જુન! જે કોઈનો દ્વેષ કરતો નથી. કશાની આંકાક્ષા રાખતો નથી. તેને તું સદા સંન્યાસી જ સમજજે કેમકે તે માર્ગ બાદ્વંદ્વ હોય. રાગ-દ્વેષ વગરે દ્વંદ્વોથી રહિત તે પુરુષ સુખપૂર્વક બંધનમાંથી
5/3 મુક્ત થઈજાય છે.

આ બંનેમાંથી એકમાં પણ સારી રીતે સ્થિત પુરુષ બંનેનાં ફળસ્વરૂપ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરે છે. બંનેનું ફળ
5/4 એક જ છે, એટલે તે સમાન જ છે.

જે બંનેને ફળરૂપ દૃષ્ટિએ એક જોઈ
5/5 જુએ છે તે જ યથાર્થ જાણતો છે.

તો પછી નિયમિત કર્મયોગ વિશેષરૂપ
શા માટે?

અર્જુન! નિયમિત કર્મયોગનું આચરણ કર્યા વિના 'સંન્યાસ' એટલે સર્વસ્વનો ત્યાગ પ્રાપ્ત કરવો દુઃખદાયક છે. યોગયુક્ત આચરણ જ કરવામાં આવે તો પરમાત્મા ને પ્રાપ્ત કરવું સરળ છે. જેમકે મનઘડંત દૃષ્ટિએ નીંદ છે તે નિયમિત કર્મયોગનું આચરણ કરને પરમપુરુષ પરમાત્માને વ્યવસ્થિત પ્રાપ્ત કરી લે છે.

આમ સ્પષ્ટ છે કે નિયમિત કર્મયોગનું જ આચરણ કરવું પડશે કેમકે બંને ક્રિયાઓ એક જ છે. તે જ્ઞાન ની ક્રિયા છે. તેનો શુદ્ધ અર્થ આરાધના છે.

આ બંને માર્ગમાં ઈશ્વરનું અંતર કેવળ કર્મોનાં દૃષ્ટિકોણનું છે. એક પોતાનાં શક્તિ સમજીને કર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. અને બીજો નિષ્કામ કર્મયોગી ઈચ્છા પર આધાર રાખ્યા વગર કામમાં પ્રવૃત્ત થાય છે.

પહેલા શ્રીકૃષ્ણએ કહ્યું કે કામ અને ક્રોધ દુર્જય શત્રુ છે. અર્જુન વધુ એને મારો. અર્જુનને લાગ્યું કે આ તો અઘરું છે. પરંતુ શ્રીકૃષ્ણએ કહ્યું. "નહીં, શરીર પર ઈન્દ્રિયો પર છે. ઈન્દ્રિયો પર મન છે. મન પર બુદ્ધિ છે. અને બુદ્ધિનાં પર એનું તમારું સ્વરૂપ છે. તમારે ત્યાંથી જ પ્રેરણા થવાની છે. આ રીતે પોતાની ઇચ્છા સમજને, પોતાનાં (અનંત) શક્તિઓને અંદર માં રાખને, સ્વાવલંબી બનને કર્મમાં પ્રવૃત્ત થવું તે જ 'કર્મ યોગ' છે. ચિત્તને ધ્યાનસ્થ બનાવીને કર્મો મારામાં સમર્પિત કરીને, આશા-મમતા અને સંતાપરહિત થઈને યુદ્ધ કર. સમર્પણ થી આવતા સ્વાર્થે ઇચ્છાતત્વ પર શ્રદ્ધા રાખને કર્મમાં પ્રવૃત્ત થવું તે નિષ્કામ કર્મયોગ છે. બંને ની ક્રિયા એક છે અને પરિણામ પણ એક છે.

શ્રીકૃષ્ણનાં કહેવા પ્રમાણે એવો કોઈ યોગ નથી કે જેમાં કૃષ્ણ માં કૃષ્ણ રાખને બેકાં બેકાં કહો કે 'હું પરમાત્મા હું, બુદ્ધ હું, ખુદા હું, મારા માટે ના તો કર્મ છે ના બંધન. હું સારું-ખરાબ કોઈ-પણ કરું તો એમાંથી હું પરંતુ ઈન્દ્રિયો તો પોતાનાં અર્થો માં પ્રવૃત્ત રહે છે. આવું પાખંડ શ્રીકૃષ્ણનાં શબ્દોમાં ક્યાંય નથી. આકાર ઇશ્વરેચ્છાનુસાર પણ પોતાનાં અનન્ય સખા અર્જુનને પણ કર્મ વિના તો રથ સ્થિતિ ના જ રથાપી રાકત્યા. તો પછી ગીતાનો આવશ્યકતા જ નહોતી. કર્મ તો કરવું જ પડે. કર્મ કરને જ અંતઃકરણ ને સ્થિતે પ્રાપ્ત થાય. યોગયુક્ત તો થવું જ પડશે. પ્રશ્ન કે યોગયુક્ત
5/6 પુરુષ ને અત્યારે પરમાત્મા પ્રાપ્ત થઈ ગયા છે. તુર્ત યોગયુક્ત નાં લક્ષણો ?

'વિજિતાત્મા' જેનું શરીર વિશેષરૂપ થી જીતાયેલું આવ્યું છે. 'જિતેન્દ્રિય' જેના ઈન્દ્રિયો જીતવામાં આવ્યા છે. અને 'વિશુદ્ધાત્મા' જેનું અંતઃકરણ વિશેષ રૂપ થી શુદ્ધ છે એવો પુરુષ 'સર્વભૂતાત્મભૂતાત્મા' સંપૂર્ણ ભૂત-પ્રાણીઓ નાં મૂળ સ્વરૂપ પરમાત્મા સાથે એકાત્મરૂપ થી યોગ થી જોડાયેલો છે. તે કર્મ કરે છે, પરંતુ લેનાર લેપાતો નથી કેમ કરે છે ? પાછળ આવનારા માટે. લેપાતો કેમ નથી ? તે પરમતત્વ માં સ્થિત થયેલો છે.

પાછળ રહેલું બધું મુક્ત થાય છે. કુદે કર્માશ્રિત પગલાંથી.
5/7 કારણ કર્મ તેના કર્મફળમાં બંધાતાં નથી. આ યોગાનુયોગ નો પરાકાષ્ઠા નું ચિત્રણ છે.

પરમતત્વ પરમાત્માને સાક્ષાત્કારસહિત ભણનાર યોગયુક્ત પુરુષના મનઃસ્થિતિ - અનુભૂતિ છે કે 'હું કાંઈ પણ કરતો નથી.' 'કર્મ તેના ફળમાં નથી. પરંતુ તેની અનુભૂતિ છે. 'યુક્તોમન્યેત' - કુદે પરમતત્વની પ્રાપ્તિ બાદ તે વ્યક્તિ કાંઈ સાંભળતો, સ્પર્શ કરતો, સુંઘતો, ભોજન કરતો, ગમન કરતો, સુઈ જતો, શ્વાસ લેતો, ત્યાગ કરતો કેવા પણ ઇન્દ્રિયો પોતાનાં કાર્યો કરે છે (ધર્મ માં છે) એની અનુભૂતિ માં જ નિરંતર છે. "પરમાત્મા પર આધારિત
5/8-9 કાંઈ નથી."

જે પુરુષ સમગ્ર (કાર્યો) કર્મો પરમાત્મા માં વિલીન કરીને (સાક્ષાત્કાર ના સાથે જ કર્મો વિલીન થાય તે પહેલાં નહિ.) સાક્ષાત્વ નો ત્યાગ કરીને કર્મ કરે છે. (યાદ છે જ રહેવું - જીવ્યા કરે છે.) તે પણ કર્મ કરે છે પણ
5/10 લેપાતો નથી. આને પાછળ સમાધાન નાં માર્ગદર્શન માટે.

યોગી પુરુષો ઇન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ, શરીર દ્વારા સાક્ષાત્વ કોરાને આત્મશુદ્ધિ માટે કર્મ કરે છે. (Concerness about Atma only) આમ કર્મ પુરુષમાં વિલીન થઈ જાય છે પછી શું આત્મા અશુદ્ધ રહે? ના. તે તો 'સર્વભૂતાત્મભૂતાત્મા' થઈ ચુક્યા છે. બધા પ્રાણીઓમાં રહે પોતાના આત્મા નો પ્રસાર જુએ છે. બહાર થી કાર્ય કરતો દેખાય પરંતુ અંદર થી એનામાં અસીમ શાંતિ છે. સ્વરૂપ થી તે કાંઈ કરતો નથી તે નિર્લેપ છે. સ્વ-પર બધા સુખી છે, માત્ર સાક્ષાત્ર બાકી
5/11 છે તેનાથી કાંઈ બોલતા કરાતા નથી.

કુ, પ્રાપ્તિ ના પહેલાં સુધી સાધના કેમ કરવી એના થઈ રહે છે. આપણ સાધકો, પ્રાપ્તિ સુધી સાવધાન મંડાયેલા રહેવાં - કુ સાધકો એકે પણ પગ અલગ રહીએ એને સાવધાન રહેવા છે, તો - - - પહેલા સાધના કામધેનુ થઈ રહેછે. ભલે કાલે જ પ્રાપ્તિ થવાની હોય આજે તો
5/12 તે અજાની જ છે. માટે પ્રાપ્તિ સુધી સાવધાન!

કહે, સ્વરૂપ-થી પુરુષ, શબ્દ વગેરે ના પ્રાપ્તિ કરાવનાર બધા ભાવ ત્યાગ કરીને સ્વરૂપાનંદ માં સ્થિર રહે છે. તે કર્મફળ માં કોઈ પણ ફરક, ફરાવતો નથી.

આપણા ગ્રંથોમાં બીજા શબ્દો માં કહે છે કે પ્રભુ, ન કરે છે, ન કરાવે છે. ઈશ્વર, ભગવાન, હરિ, સ્વરૂપ-થી મહાપુરુષ વગેરે શબ્દો એકબીજા નાં પર્યાય છે. મહાપુરુષ
5/13 માટે શબ્દ એક મકાન જ છે.

તે પરમાત્મા, પાછળ માં જણાવ્યા પ્રમાણે, કર્મો અને કર્મફળો નો સંયોગ તોડી ચૂક્યા છે. પરંતુ સ્વભાવ માં સ્થિત પ્રકૃતિ નાં દબાણ અનુસાર જ બધા કાર્ય કરે છે. સાત્વિક, રાજસ અથવા તામસ, જેવી જેની પ્રકૃતિ હોય તે પ્રકાર થી તે પ્રવૃત્તિ કરે છે. પ્રકૃતિ ના ત્રણ ગુણ-પદાર્થ છે. બધા નો સ્વભાવ જુદો જુદો ત્રિકૃત્ત અથવા ટ્રિકસિયલ હોય તો જ તે પર તેનો પ્રભાવ પડશે.

બોધ કહેવા હોય છે કે કરવા-કરાવનાર તો ભગવાન છે. આપણે તો ખાલી દ્રષ્ટા રહે. આપણા પાસે તે ખરું કરાવે કે ખરાબ કરાવે. પણ ગીતા કહે છે. કે પ્રભુ બધે કશું કરવા માંથી, કે કરાવવા માંથી, બધે જ તો મેળ બેસાડે છે. બોધ પોતાની સ્વભાવગત પ્રકૃતિ અનુસાર બધે કાર્ય કરે છે.
5/14. તે પોતાની ઈચ્છાઓ થી મજબૂર થઈને કરે છે.

પ્રભુ ને કશું ત્રિગુણ કહેવા કેમકે તે સંપૂર્ણ વૈભવયુક્ત છે. પ્રભુના ઐશ્વર્ય વૈભવથી યુક્ત પરમાત્મા ન કોઈ નાં પાપ-કર્મ ને કે પુણ્ય કર્મ ને ગ્રહણ કરે છે. ઈશ્વરાનુગ્રહ જ આવું બોલે છે. તેમનું જ્ઞાન ઢંકાયેલું છે. ઈશ્વરાંશ થી જ. કેમકે તેમને સાક્ષાત્કાર કરીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું જ નથી. તે કેવું જીવે છે.
5/15 મોક્ષવશ તે કોઈપણ કર્મ કરે છે. જ્ઞાન થી શું થાય?

જ્ઞાને રૂપાંતર કરે છે જેનાં અંતઃકરણ નું તે ઈશ્વરાંશ (જેણે જ્ઞાન ને ઢાંકી રાખ્યું હતું) જ્ઞાનથી સાક્ષાત્કાર પ્રાપ્ત થયા છે. જેને જ્ઞાન થતાં જ રૂદ્રાંશ જેમ પરમ-તત્વ પરમાત્મા ને પ્રકાશિત કરે છે? શું પરમાત્મા ઈશ્વરાંશ-નું જ્ઞાન છે? ના તે તો બધે પ્રકાશરૂપ છે. તે પ્રકાશરૂપ હોવા છતાં અમુક ઉપભોગ માટે તો નથી, તે દેખા રહેવા

લોનથી. ? જ્યારે જ્ઞાનરૂપી સૂર્યનું અજ્ઞાનરૂપી કુહરો ફાટી જાય છે ત્યારે જેનું તે ~~જ્ઞ~~ જ્ઞાન સૂર્ય સમાન પરમાત્માને પોતા
5/16 માંથી પ્રકાશિત કરી દે છે. પછી તે પુરુષ માટે કશોય અંધકાર રહેતો નથી. એ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ શું છે ?

તે પરમતત્વ પરમાત્મા તે અનુરૂપ બુદ્ધિ હોય, તત્વને અનુરૂપ પ્રકાશિત મન હોય, પરમતત્વ પરમાત્મામાં એકાત્મભાવરૂપ જેના રટ્ટણ હોય અને એમાં જ ચરન હોય એનું નામ જ્ઞાન છે. જ્ઞાન એ કોઈ અક્ષરજ્ઞ કે ક્રિયા સ્વરૂપ નથી. જ્ઞાની જ્ઞાન થી પરિપુષ્ટ બનેલો પુરુષ પરમગતિને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યાં પછી ફરી જન્મ લેવાનો રહેતો નથી. પરમગતિને પ્રાપ્ત કરનાર
5/17 સંપૂર્ણ અધિકારી દ્રષ્ટાવનાર પુરુષ જ પંડિત ગણાય.

જ્ઞાન દ્વારા જેમનાં પાપ ધોવાઈ ગયાં છે. જેઓ 'અપુનરાવર્તી પરમગતિ' પ્રાપ્ત કરી છે. એવાં જ્ઞાનરૂપ વિનયી બ્રાહ્મણ, ગાય, હાથી, કૂતરા અને ચાંડાલ માં સમાનદૃષ્ટિ રાખે છે. એની દૃષ્ટિ વિદ્યા-~~વિનયયુક્ત~~ વિનયયુક્ત બ્રાહ્મણ માં કોઈ ભાવ. વિશેષતા કે ચાંડાલ માં કોઈ ઉણપ જોતી નથી. એને ગાય જ તો ધર્મ છે, જ કૂતરો ધર્મ કે ચાંડાલ કોઈ વિચારવા નું પૂતળું. બધા જ્ઞાની સમદર્શી અને સમવર્તી હોય છે. જેમની દૃષ્ટિ સમાજરૂપ પર નહીં જ્ઞાનરૂપ પર રહે છે. તટ્ટાવત જોતાં કે વિદ્યા-વિનયસંપન્ન સ્વરૂપ નો બ્રાહ્મણ છે અને બાકી બધાં ખોડા પાછળ ચારોર નો વર્ગ જ છે. એનો દૃષ્ટિ વર્ગને મહત્વ નથી આપતી, પડ્યા જોતાં કુદરત માં સ્થિત જ્ઞાનમાં પર જ રહે છે. બધા જોતાં
5/18 કોઈ ભેદ-ભાવ રાખતાં નથી.

બ્રાહ્મણો પૂરતા ગો-જોતા કરાવતા જોતાં ગાય માટે ગૌરવપૂર્ણ શબ્દો કહેતા જોવાં કુતાં. પરંતુ જોતાં ગાયનું કશું કહેતું નહિ. બ્રાહ્મણો ગાયને ધર્મ માં કોઈ સ્થાન આપતું જ કુતું. જોતાં જો જોવું જ જાણ્યું કે ચારમ જ્ઞાનમાર્ગોના જેમ ગાય માં પડ્યા જ્ઞાનમાં છે. ગાયનું જ્ઞાનાર્થિક મહત્વ જ કોઈકોય તે ખરું, પરંતુ એનું ધાર્મિક મહત્વ જ્ઞાનપ્રેરકોના દેન છે. બ્રાહ્મણો

પાછળ બતાવ્યું કે સાંખ્યકારોના બુદ્ધિ સમજવાના વાચક કોણ છે. સાથે તે સમજવાની ક્રિયાઓનો વિસ્તાર કરીને છે. બીજાથી પડ્યા સાથેના વાક્યમાં તે એ બધું વ્યક્ત કરે છે - એના વાક્ય ના ભાવ જેમાં મન પર પડે તે વ્યક્તિની બુદ્ધિ પડ્યા નથી પણ થઈ ગયા છે. પ્રત્યે નિરંતર કર્મયોગમાં નિરંતર ક્રિયા એક જ છે. યજ્ઞની પ્રક્રિયા - આરાધના ! ગાય, ફૂલો ફોટા, પ્રાર્થના, નદી વગેરેનું મહત્વ એ સમજવાવાળાઓ ધરાવનારાઓના ભેદ છે. આ બધા વસ્તુનું કોઈ ધાર્મિક મહત્વ કોઈનો. ત્રીજાઓ તેનો વાત જરૂર કરી કોણ. કા. પ્રારંભિક કાળમાં મોહિર-મસ્જિદ વગેરે પૂજનાં સ્થળો બનવા કોણ જ્યાં પ્રેરણાદાયક સામૂહિક ઉપદેશ અપાતા છે. અને તેનો ઉપયોગ થતા પડ્યા છે. અપુનરાવૃત્તિવાળા મહાપુરુષ ના દ્રષ્ટિ કૂટસ્થ-સ્થિત આત્મસ્વરૂપ પર જ પડે છે. આવા મહાપુરુષને
5/18 પરમગતિ માં શું અને કેવા રૂપે મળે છે ?

તે પુરુષો બાલકાળ-દશમાંથી જ સંપૂર્ણ સંસાર જાણી લે છે, જેમાં મન સમાવમાં સ્થિત છે મનના સમત્વને સંસાર જાણવાથી શો સંબંધ ? સંસાર નહીં જાણે છે. તો પછી પુરુષ ક્યાં રહ્યો ? ત્રીજાઓ કહે છે 'નિર્દોષ હિ સમં બ્રહ્મ' તે બ્રહ્મ નિર્દોષ અને સમ છે. અહીં તેનું મન પડ્યા નિર્દોષ અને સમ-સ્થિતિવાળું થઈ ગયું 'સમત્વ બ્રહ્મણિ તે સ્થિતા' એટલા માટે તે બ્રહ્મમાં સ્થિત થઈ ગયા છે. આનું જ નામ છે અપુનરાવર્તી પરમગતિ. આ કયારે મળે ? જ્યારે સંસારરૂપ શરૂ પર વિજય થાય ત્યારે આ પરમગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. સંસાર ક્યારે જિતાય છે ? જ્યારે મન પર નિયંત્રણ થઈ જાય, સમત્વ માં પ્રવેશ થાય. (કેમ કે મનનો પ્રસાર એ જ જગત) ત્યારે સંસાર
5/19 પર જય મળે છે. ત્યારે બ્રહ્મભાવ માં શું બદલાય ?

એને કોઈ પ્રિય-અપ્રિય હોતું નથી. તે મેળવવા જેવું પામવાનો નથી તે ગુમાવવા ને ઉદ્વેગ પામવાનો નથી. આવો સ્થિર બુદ્ધિ - 'અસંમૂઢ' - સંશયરહિત, બ્રહ્મભાવ - બ્રહ્મ સાથે સંયુક્ત
5/20 બ્રહ્મવેત્તા બ્રહ્મણિ સ્થિતઃ પરસ્પર બ્રહ્મમાં એકબીજા સ્થિત છે.

કેવળ શાસ્ત્રો જ નહિ. પરંતુ તમામ ઇન્દ્રિયો સ્પર્શ કરે છે. જેવું એ સ્પર્શનો સ્પર્શ, સાંભળવું એ કાનનો સ્પર્શ છે. આમ ઇન્દ્રિયો અને વિષયો નાં સંયોગ પર ઉત્પન્ન થતાં

બધાય યોગો યોગવવામાં તો સુખદ: જેવાય છે. પરંતુ
તે નિ:શંકપણે દુ:ખદ થવાનું જ કારણ છે. કેમકે
5/22 તે નશ્વર છે.

આથી જે મનુષ્ય શરીર નાશ પામે તે પહેલાં
કામ અને ક્રોધથી ઉત્પન્ન આવેગ સહન કરવા (તેને
સિદ્ધાંત દેવા) સમર્થ બને છે. તે જ નર (સમતા ને
કરનાર) છે તે જ યોગ યોગમાં યોગયુક્ત છે અને તે
જ સુખી છે. કામ, ક્રોધ બાહ્યસ્પર્શ જ રાખે છે. અને
5/23 જે તમ ભગવો.

જે વ્યક્તિ અંતરાત્મામાં સુખવાળો
પ્રકાશવાળો (આત્મસાક્ષાત્કારવાળો) છે તે જ યોગી 'બ્રહ્મભૂત'
બ્રહ્મ ના સંપર્કે અંદર જઈને 'બ્રહ્મનિર્વાણમ્' પ્રાપ્તિથી
પર રાગ્યલ બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે. પ્રથમ વિકારો નો
5/24 અંત, ત્યારબાદ દર્શન અને પછી પ્રવેશ.

પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થતાં જેનું પાપ
નાશ થયું છે જેમનો દ્વિવિધા-ગામડાંનો પડદો દૂર થયું છે
જે પ્રાણીમાત્રના હિત માં કામ માં પ્રવૃત્ત છે, પરમતત્વ
પામેલાં જ રમણ કરી રહે છે. જે પોતે જ ખાડામાં પડ્યો
છે તે બીજા નું શું ભલું કરે? (આમ કરનારા મહાપુરુષો
નો સ્વભાવ જુદો બને છે.) તે ગતેન્દ્રિય, બ્રહ્મનિષ્ઠ
5/25 પુરુષ શાંત પરબ્રહ્મને મેળવે છે.

કામ, ક્રોધરહિત, જિતેન્દ્રિય, પરમાત્માનો
સાક્ષાત્કાર કરેલ જ્ઞાનપુરુષને બહાર જવાયેલા શાંત
પરબ્રહ્મ જ પ્રાપ્ત છે. આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે
નું આવશ્યક અંગ છે, ધ્યાન-પ્રધ્યાન નું ચિંતન.
આંખના ટેરવામાં પ્રાણનો આધાર માં કુંભક, આધારનો
પ્રાણ માં કુંભક, પ્રાણ-આધાર બંનેના ગાંઠનો નિરોધ
5/26 રેચમકુંભ બતાવ્યો કુંભો તે સમજે.

અર્જુન, બહાર નાં વિષયો, દૃશ્યનું ચિંતન
ન કરતાં, એનો ત્યાગ કરીને ભ્રૂકુટિમાં
ના વચ્ચે સ્થિર કરવી. ભ્રૂકુટિ: અંતરે આવો અર્થ છે
નથી કે આંખોના વચ્ચે કે ભમરો ના વચ્ચે કયાંક
દેખવાના ભાવનાથી દૃષ્ટિ સ્થિર કરવી. ભ્રૂકુટિની

વચ્ચેનો સ્પષ્ટ અર્થ એ છે કે સ્થિર બેસવાથી દૃષ્ટિ મુદ્રાની બરાબર વચ્ચેના સાદેસાદા અભ્યાસ પડે. કાર્ય-ક્રમશઃ, આમ-તેમ ફરાંશ ન જુએ. બાકીના દાંડાએ સાદા નજર રાખીને (કોઈક બાજુ જ જોવા ટેવાશે) બારીકમાં ફરતાં પ્રાણ અને અપાન વાયુને સમ કરવા. અર્થાત દૃષ્ટિને સ્થિર કરવી. ધ્યાનને ધ્યાનમાં પ્રવૃત્ત કરો કે ધ્યાન કયારે બંદર થયો? કેટલો રોકાયો? લગભગ બધાજ સેકેન્ડ ધ્યાન રોકાય છે. પ્રયાસ કરીને ન રોકો, કયારે ધ્યાન બહાર નીકળ્યો? કેટલીવાર સુધી બહાર રહ્યો? આ અંગે કાંઈ કહેવાનું નથી કે ધ્યાનમાં આમ થવું સંભવવા લાગશે. આમ ધ્યાન-પ્રધ્યાન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત થઈ જશે તો પછી ધીરે ધીરે ધ્યાન અચલ સ્થિર થઈ જશે. સમ થઈ જશે. બંદર રહેવાનો ઉકેલ આવી અને બહાર નો બંધકત્વ બંદર દૂર થઈ શકશે નહિ. બહારનો બોગાની ઇચ્છા તો બહાર જ ધ્યાનમાં રહેવા દો. - નેપના ધારના જેમ: નેપના ધારા પડવાના જેમ થવું જોઈએ, જ્યાં સુધી પડશે ત્યાં સુધી ધારા માં જ પડશે. આ પ્રમાણે પ્રાણ અને અપાન નો ગતિ બંધ કરવા. આમ સ્થિર કરીને ઇન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ ને ક્રમશઃ બાજુ મારવાં છે. ઇચ્છા, ભય અને ક્રોધ પર મુક્ત, ચિંતન જે પરમ ધ્યેય પર પહોંચેલા

5/27-28 મોક્ષપરાયણ મુનિ તેવા 'મુક્ત' જ છે. મુક્ત થઈને કયાં જાય છે?

આ મુક્ત પુરુષ મને યજ્ઞ અને તપોનાં ભોગવનારા સર્વલોકનાં ઈશ્વર નાં પણ ઈશ્વર સર્વ પ્રાણીઓનાં સ્વાર્થરહિત હિતેચ્છુ - એમ જાણીને શાંતિ મેળવે છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે એ પુરુષનાં ધ્યાન-પ્રધ્યાનનો, યજ્ઞ અને તપનો ભોક્તા હું છું. યજ્ઞ અને તપ અંતમાં જેનામાં વિલય પામે છે, તે હું છું. તે મને પ્રાપ્ત થાય છે.

યજ્ઞનાં અંતે જેનું નામ શાંતિ છે તે મારું જ સ્વરૂપ છે. તે મુક્ત પરમ પુરુષ મને ભજે છે, અને ભજનાંતે મને પ્રાપ્ત કરી લે છે. જેનું નામ શાંતિ છે. જેમ હું ઈશ્વર નો ઈશ્વર છું તેમ રાતે તે પણ છે.

સંસાર માં દરેક ના ભાગે રોગ, દુઃખ, પુત્રવિયોગ, સંપત્તિનો નાશ, કુટુંબનો નાશ કરવા, એક જન્મારાનાં કર્મોના અર્થાત પૂર્વજન્મના પૂર્વકૃત કરવા જ કોઈ મહાપુરુષનો જન્મ થાય છે. કર્મો ભોગવીને જેવા જેવું એમ બોલવું સહેલું પણ જીવનમાં અત્યંત ઘાતક હોવાં થાય ત્યારે આ પૃથ્વ શ્રીકૃષ્ણ નાં મુખ

6/14 હવે શત્રુ કોણ છે?

અર્જુન! મનુષ્યે પોતાના દ્વારા પોતાનો જ ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ. પોતાનો આત્મા જ પોતાનો બંધુ છે.

6/15 આત્મા જ આત્માનો બંધુ છે શત્રુ છે. તે કયારે શત્રુ બને? મિત્ર?

જે જીવાત્મા દ્વારા મન અને ઇન્દ્રિયોસહિત શરીર પર વિજય પ્રાપ્ત કરાયો છે એવા માટે આત્મા મિત્ર છે. અને જેણે મન

6/16 કિંતુ સુધર્યા નથી કહ્યું તેને માટે તે આત્મા જ શત્રુ છે.

ટાઢ, તડકો, સુખદુઃખ તેમજ માન-અપમાનમાં જેનાં અંતઃકરણ નો વૃત્તિ શાંત છે, એવા સ્વાધીન આત્મસ્વભાવ પુરુષમાં

6/17 પરમાત્મા સદાય સ્થિત છે.

જેનું અંતઃકરણ જ્ઞાન-વિજ્ઞાન થી તૃપ્ત છે. જેની સ્થિતિ અચળ, અને વિવેકપૂર્ણ પરંતુ વિકારરહિત છે, જેણે ઇન્દ્રિયો ને વિશેષરૂપથી વશ કરી છે; જેને દૃષ્ટિમાં માટી, પથ્થર સુવર્ણ સરખાં છે- એવો યોગી યુક્ત કહેવાય છે. યુક્ત એટલે જોડાયેલો. આ યોગ નો પરાકાષ્ઠા છે. દરેકની તત્વથી એક ઇંચ પડ્યું હોય, મડાવાનો ઇરાદો કુણ બોલી કોય ત્યાં સુધી તે સમાધિ છે. જે કાર્યથી કૃષ્ણ માં દૃષ્ટિ જો સ્વાભિમુખ થયો છે તો કાર્યથી તે નિર્દેશ કરવા માંડે છે. પરંતુ પ્રારંભ માં સાધક સમજ રાખવો નથી. પરાકાષ્ઠા કાળ માં જ યોગ તેના સ્વાભાવિક કાર્યપુરુષાર્થ ને પૂર્ણ પડ્યો સમજ રહે છે. આ સમાધિ જ વિજ્ઞાન છે. યોગાઢ કે

6/18 યુક્તપુરુષ નું અંતઃકરણ જ્ઞાન-વિજ્ઞાન થી તૃપ્ત રહે છે.

પૂર્વોક્ત યોગ મહાપુરુષ સમદર્શી અને સમવર્તી થાય છે. ધર્મિત્ર અને પાપીઓમાં સમાન દૃષ્ટિ રાખનાર યોગયુક્ત પુરુષ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. તે તેમનાં કાર્યો પર દૃષ્ટિ ન કરતાં તેમના આત્મા ના સંસ્કાર પર જ દૃષ્ટિ રાખે છે. આ બધામાં એને માત્ર એટલો ફરક દેખાય છે કે કોઈ બાળક ના પગમાં ઇજા છે, કોઈ બાળક નિર્મળતા ના સમાય, પરંતુ ડાહ્યા તો બધામાં છે. એવું ફરી યોગયુક્તના લક્ષણો બતાવ્યાં

કોઈ મનુષ્ય યોગયુક્ત કેવા રીતે બને છે? તે શરૂ કેવા રીતે કરે છે? પ્રારંભમાં કેવા હોય, આસન કેવું હોય? તે સમયે કેમ બેસવું? કર્તવ્યે પાળવા ના નિયમ, આહાર-વિહાર, ઊંઘ-જાગવાનો સંયમ તથા ~~કર્મ~~ કર્મ અંગે કેવો દૃષ્ટિકોણ કેળવાય? આ બધા વિષે કૃષ્ણ કહે છે. —

6/9

બેઠકે પવિત્ર સ્થાનમાં, બહું ઊંચું નહિ નેમ બહુ નીચું નહિ એવું દર્ભ, મૃગચર્મ અને વસ્ત્ર (રેશમી, ઊનનું અથવા તાગ્ય) એક પર પાથરીને પોતાના માટે આસન બનાવી એકાગ્ર ચિત્તે યોગ સાધવો. શુદ્ધિ, પવિત્ર ક્રિયા નું તાત્પર્ય એને બાજી મૂકી ને સાદુ રાખવાનું છે. જમીન પર કોઈક પાથરવું જોઈએ. આસન ફાટેલું-તૂટેલું ન હવું જોઈએ.

આસન બહું ઊંચું રાખવાથી અહંકાર વધશે આવું નીચું રાખવાથી કોઈના આવે પોતાનાં પ્રત્યે દુર્ભાવ
6/11 થાય છે.

બેસી આવા આસન પર બેસીને મનને એકાગ્ર બનાવીને ચિત્ત તથા ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાઓ વશ
6/12 માં રાખી અંતઃકરણ ની શુદ્ધિ માટે યોગાભ્યાસ કરવા. કુવે બેસવાનો રીત -

ટટ્ટાર શરીર, ગરદન અને મસ્તક સીધી રેખા માં અર્થાત રાખીને બેસવું અને પોતાનાં નાક માં અગ્રભાગ પર નજર રાખીને (નાકનો બેસવાને જોવાનો નિર્દેશ નથી) સીધા બેસવાથી નાક ના ચમે જ્યાં દૃષ્ટિ પડે ત્યાં દૃષ્ટિ રાખવી. કાંઈ જોવું ન જોવું સ્થિર, સીધા
6/13 ચમે દૃષ્ટિરાખી સ્થિર બેસવું.

બ્રહ્મચર્ય વ્રત માં દઢ બનવે સામાન્યતઃ બોધે માનવે છે કે જનનેન્દ્રિય નો સંયમ બ્રહ્મચર્ય છે. પરંતુ મહાપુરુષો નો અનુભવ છે કે મન પર વિષયો નું ચિંતન કરવું, આંખોથી અવું દશ્ય જોવું, ત્વચાથી સ્પર્શ કરવો, કાન થી વિષયોત્તેજક શબ્દો સાંભળવા જનનેન્દ્રિય નો સંયમ શક્ય નથી.) બ્રહ્મ ચારી નો ખરો અર્થ છે. બ્રહ્મ આચરતિ સ બ્રહ્મચારી. બ્રહ્મનું સ્વાધ્યાય છે નિયત કર્મ, યજ્ઞ નો પદ્ધતિ જે કરનાર 'યાન્તિ બ્રહ્મ સનાતનમ્' સનાતન બ્રહ્મ માં પ્રવેશ મેળવે છે. સ્વામ કરનાર વખતે બહાર નો સ્પર્શ, મન અને તમામ ઇન્દ્રિયો નો સ્પર્શ બહારે જ ત્યાગને ચિત્તને બ્રહ્મચિંતન માં, જ્ઞાન-પૃચ્છા માં, ધ્યાન માં સ્થિર કરવું. વિકાર ગ્રસ્ત માં નહિ મન માં રહે છે તરંગો માં છે. મન બ્રહ્મ માં જે લાગ કોઈ નો કેવળ જનનેન્દ્રિયસંયમ જ નહિ, પરંતુ

સર્વેન્દ્રિયસંયમ પડ્યા રહેજ બની ગયા છે. આથી દેહમાં આચરણ માં સ્થિર રહીને, મનવડે મન પર્જન્યાદિથી, મનને સંયમમાં રાખીને, મારામાં ચિત્ત પરોવવા દ્વારા મારામાં પરાયણ રહીને,
૬/૧૫ સ્થિર બેસવું. આનું શું પરિણામ ?

પોતે પોતાને નિરંતર એક ચિંતનમાં જોડીને, સંયત મનવાળો યોગી મારામાં સ્થિતિ પામવારૂપી પરાકાષ્ઠારૂપ શાંતિ પ્રાપ્ત કરે છે. આથી કર્મમાં કુશળતા પ્રવૃત્ત રહેવું. અહીં આ પ્રશ્ન
૬/૧૬ પૂરો થયો.

પરમાનંદરૂપ શાંતિ માટે શારિરિક સંયમ, યુક્ત આહાર-વિહાર આવશ્યક છે. અર્જુન ! આ યોગ ના તો અતિ ખાનારાને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ ના તો બિલકુલ ના ખાનારાને. ના તો અતિ ઉંઘનારને કે ના તો અતિ ઉજાગરો કરનારને તે
૬/૧૬ પ્રાપ્ત થાય છે.

દુઃખોનો નાશ કરનાર આ યોગ ઉચિત આહાર, કર્મ-ઉચિત કર્મ અને કર્મયોગ નિદ્રા-જાગરણ કરનારને જ પ્રાપ્ત થાય છે. વિહાર અર્થાત આસનને અનુકૂળ વિચરણ, કોઈક પરિશ્રમણ પણ કરવાં રહેવું જોઈએ. કોઈ કાર્ય શોધી લેવું જોઈએ. અજાયા બોજનું પરિશ્રમણ ક્રિયાત્મક પડી જશે. રોગ દૂર થઈ જશે. આહારવિહાર, ઉંઘવું-જાગવું અને અભ્યાસ ના વધે-ઘટે છે. મહારાજા કહેતા યોગ એ બાર કલાક ચૂપ અને બાકી અવાજ હલનમાં બાંધેલાં રહેવું. કુકર્મોનું જાગરણ કરનાર અલગ થઈ જાય છે. કર્મ ઉચિત કોણ પણ કોણ કહેવાય કે કર્મને અનુરૂપ નિરંતર પ્રયત્નશીલ રહેવું. બાહ્ય વિષયોનું સ્મરણ કર્યા વિના કેમના ધ્યાનમાં સ્થિર રહેનાર
૬/૧૭ એ જ યોગ સિદ્ધ થાય છે.

ધ્યાન યોગાભ્યાસથી નિર્બાધિત ચિત્ત જે સમયે પરમાત્મામાં યોગ્ય રીતે સ્થિર થઈ જાય છે, વિલયન જેવું થઈ જાય છે, એ સમયે સમાધિ કામનાઓ રહિત પુરુષ
૬/૧૮ યોગયુક્ત કહેવાય છે.

વાયુરહિત સ્થળમાં રાખેલો દીવો ચલાયમાન થતો નથી, તેના જેવો ચોથો ઉપર જાય છે, તેમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી. પરમાત્માના ધ્યાનમાં જ સ્થિરચિત્ત
૬/૧૯ નો વિલય થઈ જાય છે ત્યારે કઈ વિભૂતિ પ્રાપ્ત થાય છે ?

અભ્યાસ વિના કદાપિ મન નિરુદ્ધ થતું નથી.
આથી યોગાભ્યાસથી વશ થયેલું ચિત્ત ક્રિયમાન બને છે.
વિલય થઈ જાય છે, નષ્ટ થઈ જાય છે, એ સ્થિતિમાં 'આત્મા'
પોતાના સ્વાત્મા સ્વયં 'આત્માનમ્' પરમાત્માને જોઈને
'આત્મનિ એવ' પોતાનાં સ્વાત્મામાં જ સંતોષ અનુભવે છે.
કેમકે પૂર્વિકાળમાં તો પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે;
પરંતુ બીજા જ ક્ષણે તે પોતાનાં જ આત્માને શાશ્વત
ઇચ્છારૂપ વિભૂતિઓમાં ઓતપ્રોત થયેલો જુએ છે. બૃહદ્
સ્વરૂપ, અમર, શાશ્વત, અવ્યક્ત સ્વને સ્વમૂલસ્વરૂપ છે. સાધો-
-પાય સ્વરિંચત્વ પડ્યા છે. જ્યાં સુધી ચિત્ત અને ચિત્ત
ના વૃત્તિ છે, ત્યાં સુધી તે સ્વપના ઉપભોગ માટે નથી.
ચિત્ત નિર્ચાલ્ય થાય સ્વને તે વિલય પામે તે ક્ષણમાં
જ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. સ્વને દર્શન થવાથી
બરાબર પહેલાના ક્ષણ જ જીવે પોતાનાં સ્વાત્માને તે જ
ઇચ્છારૂપ શુદ્ધસત્ત્વ પર શુભ્ર પામે છે. સ્વાધ જે તેને
પોતાનાં સ્વાત્મામાં સંતોષ મળે છે. સ્વ-સ્વનું સ્વરૂપ છે.
6/20 સ્વેનો પરાકાષ્ઠા છે.

ઇન્દ્રિયો પર સ્વતંત્ર સ્વને કેવળ શુદ્ધ
થયેલા શુદ્ધમ બુદ્ધિ દ્વારા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય જે અનંત
આનંદ છે તેનો જે સ્વવસ્થામાં અનુભવ કરે છે સ્વને જે
સ્વવસ્થામાં સ્થિર થયેલો યોગી ભગવત્સ્વરૂપ તે તત્વ
પર જગતને ચલિત થતો નથી, તે સદૈવ સ્વમાં જ પ્રતિષ્ઠિત
6/21 રહે છે.

પરમેશ્વરના પૂર્ણિસ્વરૂપ લાભ મેળવ્યા પછી
પરાકાષ્ઠાના સ્થિતિ મેળવ્યા બાદ તે બીજો કોઈ લાભ જે
તેનાથી અધિક માનતો નથી. તે યોગ ત્યારબાદ મોટે
દુઃખથી ડગાવી શકતો નથી, અરે દુઃખનું ભાન પણ થતું નથી.
કેમકે દુઃખનું ભાન કરાવનાર ચિત્ત જ વિલય થઈ ગયું
6/22 છે.

જે સંસારનાં સંયોગ-વિયોગથી રહિત છે
એનું નામ યોગ છે. જે આત્યંતિક સુખ છે એની પ્રાપ્તિ
નું નામ યોગ છે. એને જ પરમતત્વ કહેવામાં આવે છે.
એના સાધેનું મિલન એ જ યોગ છે. યોગ ઉભડક નહિં

એવા સ્થિર ચિત્તથી નિશ્ચયપૂર્વક કરવો એ કર્તવ્ય છે. ધૈર્યપૂર્વક
6/23 એમાં લાગી રહેનાર મનુષ્ય જ યોગમાં સફળ થાય છે.

આથી મનુષ્યે વાસના અને આસક્તિયુક્ત સંકલ્પ
થી ઉત્પન્ન સંપૂર્ણ કામનાઓનો સર્વથા ત્યાગ કરીને મન દ્વારા
6/24 ઈન્દ્રિયોને સારી રીતે વશ કરીને —

ધીમે ધીમે અભ્યાસ કરીને ઉપરામતા મેળવે, ચિત્ત
વશમાં લે અને ક્રમશઃ વિલય થઈ જાય, પછી તે ધૈર્યયુક્ત બુદ્ધિ
દ્વારા મનને પરમાત્મામાં સ્થિર કરીને બીજો કશાનો વિચાર ન
કરે: નિરંતર મન લગાવીને ધ્યાનવાનું વિધાન છે. પરંતુ આરંભ
6/25 માં મન લાગતું નથી. અર્જુન શ્રીકૃષ્ણ યોગેશ્વર કહે છે —

ચંચળ અને અસ્થિર મન જે જે કારણોથી સાંસારિક
પદાર્થોમાં જાય છે, તે તે કારણોથી તેને રોકીને વારંવાર અંતરાત્મા
માં જ સ્થિર કર. શ્રીકૃષ્ણનાં સત્યાનુસાર મન જ્યાં જ્યાં જાય,
જે માધ્યમ દ્વારા જાય તે માધ્યમથી રોકીને પરમાત્મામાં જોડવું
6/26 મનનો નિરોધ કહેવાય છે. તેનું શું પરિણામ ?

જેનું મન પૂર્ણતયા શાંત બનેલું છે અને જે પાપથી
મુક્ત છે. જેનો રજોગુણ શાંત થયો છે, જેનો બ્રહ્મમય બનેલો,
પાપરહિત યોગી ઉત્તમ આનંદને પ્રાપ્ત કરે છે. એનાથી ઉત્તમ
6/27 બીજું કોઈ સુખ નથી.

આ રીતે આત્મા સાથે હંમેશા તલ્લીન બનેલો,
પાપરહિત યોગી બ્રહ્મપ્રાપ્તિ નાં અનંત આનંદ નો અનુભવ કરે
છે. તે બ્રહ્મસંસ્પર્શ બ્રહ્મ નાં સ્પર્શ અને પ્રવેશની સાથે આનંદ
6/28 નો અનુભવ કરે છે.

યોગયુક્ત આત્મવાળો મનુષ્ય બધામાં સમભાવ
રાખનારો કોઈ પોતાનાં આત્માને તમામ પ્રાણીઓમાં વ્યાપેલો જુએ
6/29 છે. અને ભૂતમાત્રને પોતાનામાં જુએ છે. તેનો શું પ્રભાવ ?

જે મનુષ્ય તમામ પ્રાણીઓમાં મને પરમાત્માને
જુએ છે અને ભૂતમાત્રને પોતાનાં માં જુએ છે તેમને માટે હું
અદૃશ્ય નથી. અને તે મારા માટે અદૃશ્ય નથી. આવો પ્રેરક નું
6/30 પરસ્પર મિલન છે. અભેદભાવ છે. સામીપ્યમુક્તિ છે.

જે મનુષ્ય અનેકત્વથી પર ઉપર્યુક્ત એકત્વ
ભાવથી મને પરમાત્માને ભજે છે. તે યોગી તમામ પ્રકારનાં
કાર્યો કરતો હોવા છતાં મારામાં સ્થિર રહે છે. કેમકે મને છોડી

એના પાસે કશું બચ્યું જ નથી. એનું સર્વ કાંઈ ભસ્મ થઈ ગયું છે. એથી તે ઉઠ્યો-બેસ્યો, જે કાંઈ કરે છે તે મારા
6/31 સંકલ્પથી જ કરે છે.

હે અર્જુન! જે યોગી સૌને પોતાનાં સમાન ગણતાં પારકામાત્રને સમદર્શનથી જુએ છે. પોતાનાં જેવાં જ જુએ છે. સુખ અને દુઃખ પણ સૌમાં સમાન જુએ છે. (જેનો ભેદ-ભાવ જ સમાપ્ત થઈ ગયો છે.) એવો યોગ પરમશ્રેષ્ઠ
6/32 મનાયો છે.

અર્જુને કહ્યું પ્રભુ! આપે સમત્વયોગ મને બતાવ્યો એમાં મન ~~ચંચળતા~~ ચંચળતા નાખતો
6/33 ઘોડો સમજ સ્થિર રહી શકું એવી સ્થિતિમાં હું નથી.

ભગવાને કહ્યું! અર્જુન, બેશક, મન તો ચંચળ છે. દરેક મુશ્કેલીઓ થી તે વશ થાય છે પરંતુ અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય વડે તે વશ કરી શકાય છે. જ્યાં ચિત્તને લગાડવાનું હોય ત્યાં તેને સ્થિર કરીને વારંવાર પ્રયત્ન કરવો તે અભ્યાસ છે.

જેવાં આભરણોને વિષય-વસ્તુઓમાં ચંચળ-ચપળ ના ભોગો માં રાગ અર્થાત્ લગાવ નો ત્યાગ એ વૈરાગ્ય છે. કૃષ્ણ કહે છે કે મનને વશ કરવું કઠિન છે. પરંતુ અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય દ્વારા
6/34 એને વશ કરી શકાય છે.

અર્જુન! મનને પોતાને વશ નહિ કરનારા તે યોગ પ્રાપ્ત થવો ખુબજ કઠણ છે. પરંતુ પોતાને વશ કરનારા પ્રયત્નશીલ પુરુષ માટે યોગ સહજ છે એવો મારો મત છે. તું એને જેટલું કઠિન માની બેઠો છે એટલું તે કઠિન નથી. માટે આ કઠિન છે કરીને છોડી દઈશ નહિ. પ્રયત્નપૂર્વક યોગને યોગને પ્રાપ્ત કર. કારણકે મન વશ
6/35 કરીને જ યોગ પ્રાપ્ત થાય છે.

અર્જુને પૂછ્યું - હવે યોગ કરતાં કરતાં કોઈ મનુષ્યનું મન વિચલિત થઈ જાય તો પણ યોગમાર્ગમાં એને શ્રદ્ધા હોય એવો મનુષ્ય ભગવત્સિદ્ધિ પ્રાપ્ત ન થતાં કઈ ગતિ
6/36 ને પ્રાપ્ત થાય છે?

તે બંને બાજુથી નાપત્ર-ભ્રષ્ટ તો થતો નથીને?

થોડી સાધના કરીને સદ્ગતિ જનારો જાય તો નથી પામતો ને? તે ન તો પોતાનામાં પ્રવેશ પામ્યો ન તો ભોગ ભોગવી શકયો. તેની
6/38 કઈ ગતિ થાય છે?

મારી આ શંકાને સંપૂર્ણપણે દૂર કરવાને સમર્થ છો. બીજો નહિ. આ વિષે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું —
6/39 અર્જુન! શ્રાવક ને આ બન્નેના પહેલા તરફ આગળ વધનાર! આવા પુરુષનો ન તો આ લોક માં કે ન પરલોક માં નાશ થાય છે. કારણકે તે પરમકલ્યાણકારી નિષ્ફળ કર્મ કરનાર
6/40 ના કદિ દુર્ગતિ પામતા નથી. એનું શું થાય છે?

મન યોગભ્રષ્ટ થયેલો તે પુરુષ પુણ્યશાળીઓનાં લોક માં વાસ ના ભોગવવા ને પછી શુદ્ધ આચરણવાળા શ્રીમાન ને ઘેર જન્મ લે છે. (જે શુદ્ધ આચરણ
6/41 વાળો છે તે જ શ્રીમાન છે.

જે ત્યાં જન્મ ન થાય તો પછી તે સ્થિર બુદ્ધિ વાળા યોગીનાં કુળ માં જન્મ લે છે. શ્રીમાન નાં ઘર માં પાંચ સંસ્કાર પહેલાથી મળવા માંડે છે. પરંતુ ત્યાં જન્મ ન થાય તો યોગીઓનાં કુળ માં (ઘર માં નહિ) શિરોધાર્ય પરંપરા માં પ્રવેશ મેળવે છે. દા.ત. કબીર, તુલસી, રહદાસ, ચોખામેળા. એકથી નાં કુળનાં સંસ્કારો માં પરિવર્તન એ પહેલા એક જન્મ છે, અને એવો જન્મ મેળવવો સંસારમાં અતિ દુર્લભ છે. જે શિષ્ટ એમની મર્યાદાઓ નું અનુષ્ઠાન કરે છે, તેનું મહત્વ પુરોહિત કે ટ્રસ્ટીથી પણ
6/42 મનાય છે તે જ તેમનાં આચાર પુરો છે.

ત્યાં તે પુરુષ પહેલાં શરીર માં સાધન કરેલ બુદ્ધિ નો સંયોગ એટલે કે પૂર્વ જન્મનાં બુદ્ધિ-સંસ્કારો એનાથી પ્રાપ્ત થઈ જાય છે એનાં પ્રભાવથી તે ફરી ભગવત્સિદ્ધિ મેળવવા
6/43 પ્રયત્ન કરવા લાગે છે.

શ્રીમાનો નાં ઘર માં વિષયોને વશ રહેવા છતાં પૂર્વજન્મ નાં સંસ્કારને કારણે મોક્ષમાર્ગ તરફ આકર્ષિત થઈ જાય છે અને યોગમાં શિથિલ પ્રયત્નવાળો તે બાકીનું પડ્યા વાગેલાં વિષયને પાર કરીને નિર્વાણપદ ને પામે છે. એનો પ્રાપ્તિ નો આ
6/44 પદ્ધતિ છે. કોઈ એક જન્મ માં સિદ્ધિ મેળવવી બધી.

બધા પ્રયત્નો માં બાકી રહેલો યોગ અનેક જન્મે સિદ્ધિ મેળવી પરમગતિને પામે છે. પ્રયત્નપૂર્વક અભ્યાસ કરનાર

બધાજ પ્રાણીઓ મુક્ત બનીને પરમગતિને પામે છે.
પૃથ્વિ નો આજ ક્રમ છે. પહેલા શિથિલ પ્રયત્ન થી યોગ નો આરંભ થાય છે. મન સ્થિર થતાં બ્રહ્મ જન્મ લે છે. સદ્ગુરુ ના કુળ માં પ્રવેશ પામે છે. અને અનેક જન્મો સુધી પ્રયત્ન કરીને તે પરમગતિ પરમધામ પ્રાપ્ત કરી લે છે. શ્રીકૃષ્ણ એ કહ્યું કે આ બરાબર નો ભારા થતો નથી. તમે જો કોઈ પણ સારા વિચારો તો એ સદંતર નો કોઈ ભારા નહિ થાય. ઉત્કટ પ્રયત્ન કરનાર તમે જો કોઈ પણ શિથિલ પ્રયત્ન કરનાર તો શ્રુદ્રત્વ જ હોય છે. આ તો
6/45 સર્વ સાધારણ મનુષ્યમાત્ર માટે છે.

અંતે શ્રીકૃષ્ણ નિર્ણય આપે છે - ત્યજવા કરતાં યોગ શ્રેષ્ઠ છે. જ્ઞાનયોગ પણ શ્રેષ્ઠ માન્યો છે. કર્મ કરનારાં કર્મ કરતાં પણ યોગ શ્રેષ્ઠ છે. તેથી હે અર્જુન, તું યોગી બન.
ત્યજવું: મનસહિત ઇન્દ્રિયોને આ યોગ માં ભળવા ત્યજે છે. કુળ યોગ સંસારમાં ભળ્યો નથી.
કર્મ:- આ નિયત કર્મ ને ભજીને સંસારમાં પ્રવૃત્ત થાય છે તે બધા પોતાના શક્તિ સમજને પ્રવૃત્ત છે ન તો સમર્પણ કરીને પ્રવૃત્ત છે. માટા કર્મ કરે છે.
યોગ:- જ્ઞાનમાર્ગ નિયત કર્મ વિશેષ કરીને તેમની પ્રક્રિયા ને આધારે સમજ પોતાના શક્તિ અનુસાર પ્રવૃત્ત થાય છે. સંસાર ધામ - ગોલોક ના જેવાબદારો સંસાર છે. સંસાર પર દ્રષ્ટિ રાખવા આવે છે.
યોગી:- નિષ્કામ કર્મયોગ દ્વારા પર ભરોસો રાખીને પૂરા સમર્પણભાવથી નિયત કર્મ - યોગસાધના માં પ્રવૃત્ત થાય છે. સંસાર યોગક્ષેમ ના જેવાબદારો ભગવાન તથા યોગેશ્વર ઉપર છે. પ્રભુ નાં સંકેતો સમજ્યા હતાં તેને પ્રભુ નો ભરોસો કામ કે જે પરમતત્વને તે ચાહે છે તેજ તેને સંભાળવાનો જેવાબદારો પણ લે છે.

યોગ શ્રેષ્ઠ છે. પરંતુ જે સંતરાત્મારૂપી ભગવાન
6/46 થયો છે તે સંન્યાસ પણ શ્રેષ્ઠ છે.

સંપૂર્ણ નિષ્કામ કર્મયોગ એ માં પણ જે મને શ્રદ્ધાપૂર્વક અંતઃકરણ થી અંતઃસંજ્ઞાન થી નિરંતર ભજે છે. તે યોગી ને મેં પરમશ્રેષ્ઠ યોગી તરીકે માન્યો છે.

7 સમાધિપાદ

7/1-2 છઠ્ઠા અધ્યાયમાં અંતિમ ~~શ્લોક~~ શ્લોકમાં યોગેશ્વરે ~~એ~~ કહ્યું કે જે યોગી મારામાં અંતઃકરણથી સ્થિત છે એને હું પ્રેમપૂર્વક યોગ્ય માનું છું આગળ કહ્યું છે તારા માટે આ વિજ્ઞાન સહિત સંપૂર્ણ જ્ઞાન કહું છું. પૃથ્વીકાળમાં વસ્તુ જેમ સૃષ્ટિ કરે છે તે અમૃતત્વના પ્રાપ્તિના સાધે મળતાં જડપદાર્થનું નામ જ્ઞાન છે. પરમતત્વ પરમાત્માની પ્રત્યક્ષ જડપદાર્થનું નામ જ્ઞાન છે. મહાપુરુષને એકીસાથે સર્વત્ર કાર્ય કરવાની ક્ષમતા મળે છે તે વિજ્ઞાન છે. (તેને જડજગતે (કેવળ સાંભળવાને જાણે.) સંસારમાં બીજું જડવામાં જેવું રહેતું નથી.

7/3 કરોડોમાં કોઈ એક મનુષ્ય જ મારી પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે અને આ પ્રયત્ન કરનાર લોકોમાંથી કોઈ વિરલ પુરુષ જ તેને તત્ત્વથી (સાક્ષાત્કાર) સાધે જાણે છે.

કુલે આ તત્ત્વ કયાં છે ?

7/4 પૃથ્વી, જમીન, જલ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ તથા મન, બુદ્ધિ અને અહંકાર એમ આઠ પ્રકારનાં ભેદવાળી મારી પ્રકૃતિ છે. આ અપરા મૂળ પ્રકૃતિ છે.

7/5 આ આઠ પ્રકારવાળી (મારી) અપરા પ્રકૃતિ છે એટલે કે એક પ્રકૃતિ છે. આજાથી બીજા જીવરૂપ પરા એટલે કે ચેતન પ્રકૃતિ છે. જેનાથી સંપૂર્ણ જગત ધારણ કર્યું છે તે જીવાત્મા છે. જીવાત્મા પણ પ્રકૃતિનાં સાથે સંબંધમાં રહેવાથી પ્રકૃતિ જ છે.

7/6 હું સંપૂર્ણ જગતનાં ઉત્પત્તિ અને પ્રલયરૂપ છું તેનું મારણ હું જ બધે મારામાં છે. જ્યાં શુદ્ધ પ્રકૃતિ વિદ્યમાન છે, ત્યાં હું તેનો ઉત્પત્તિ છું અને જ્યારે કોઈ મહાપુરુષ પ્રકૃતિનો પાર પામી લે છે ત્યારે હું મહાપ્રલય છું.

સૃષ્ટિના ઉત્પાદન, પ્રલય અંગે અનેક ભ્રામક માન્યતાઓ પ્રચલિત છે. બધા કાળ, વર્ષો ગણ્યા કરે છે.

પરંતુ યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ના મુખે પ્રકૃતિ અવિનાશી છે. પરિવર્તનશીલ છે પરંતુ તેનો ક્યારે પણ નાશ થતો નથી. કૃષ્ણ ભારતીય ધર્મગ્રંથ પ્રમાણે મનુ એ પ્રલય જોયો હતો. એમના સમયે યોગેશ્વર ઋષિઓ મનુષ્યના રૂપમાં આવી જોઈને હિમાલય ના એક ઉંચા શિખર પર પહોંચીને આશ્રય લીધો હતો. આવો પ્રલય માર્કંડેય ઋષિ એ જોયાનું ભાગવત ના બારમા સ્કંધમાં આવે છે.

સ્પષ્ટ છે કે મુનિએ તે પ્રલયનું ઈશ્વરીય દૃશ્ય પોતાના હૃદયમાં જોયું અનુભવમાં જોયું કે બહાર તો બધું વહ્યા જે વ્યા સ્થિર હતું. આમ પ્રલય એ યોગીના હૃદયમાં ઈશ્વરને મળવાનો અનુભૂતિ છે. અન્યમાં મૂર્તિકાર માં. યોગીના હૃદયમાં સંસાર નો પ્રવાહ મટીને (પ્રલય) અવ્યક્ત પરમાત્મા જ શેષ રહે છે. આ પ્રલય છે. જ્યારે મહાપ્રલય શરીર રહેતાં જ અર્ધચેતના અર્ધનિદ્રાવસ્થા સ્થિતિ છે. આ ફિલોસોફ છે.

7/7 ધનંજય, મારા સિવાય બીજી એક પણ વસ્તુ અસ્તિત્વમાં નથી. (બ્રહ્મ) સૂતામાં પરોવાયેલા મણિઓના જેમ આ સંપૂર્ણ જગત મારામાં ગૂંથાયેલું છે. કૃષ્ણ આવું કયારે બોલ્યા ? તો કહે છે. અનન્ય આસક્તિ (ભક્તિ) થી મારામાં પરાયણ થઈને યોગમાં જોડાઈ જવું. આમે કોઈ વિકલ્પ જ નથી. યોગ માં જોડાવું આવશ્યક છે.

7/8 હું કૌન્તેય! જળમાં રસ હું છું, ચંદ્ર અને સૂર્ય માં હું પ્રકાશ હું બધા વેદોમાં હું ૐકાર છું (અ+અ+મ+કાર) સ્વયં નો આકાર છું આકાશમાં શબ્દ અને પુરુષોમાં પુરુષત્વ હું છું.

7/9 પૃથ્વી માં પવિત્ર ગંધ અને અગ્નિનું તેજ હું છું. સંપૂર્ણ જીવોમાં એનું જીવન હું છું તપસ્વીઓનું તપ હું છું.

7/10 તમામ પ્રાણીઓનું સનાતન કારણ એટલે બીજ હું જ છું બુદ્ધિમાનો બુદ્ધિ, તેજસ્વીઓનું તેજ હું છું

7/11 બળવાન માં કામના અને આસક્તિરહિત બળ હું છું તે જ પારલૌકિક બળ છે. સર્વ પ્રાણીઓનો ધર્મ ને અનુરૂપ કામના હું છું. પરબ્રહ્મ પરમાત્મા જ એકમાત્ર ધર્મ છે.

એનો વિરોધ કરનારી કામના હું છું આગળ કહ્યું અર્જુન ! મારી પ્રાપ્તિની
તું ઇચ્છા કર. બાકી બધી કામના છોડી દેવા જેવી છે. છોડવા જ પડશે
ત્યારે જ સાધના ક્રમ માં આગળ વધાશે. આ મને પ્રાપ્ત કરવાની
કામના રાખનાર હું છું.

7/12 આ શસ્ત્ર, અગ્નિ, વાયુ પણ મારા માંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ હું
તેમાં નથી અને તે મારા માં નથી કારણકે હું તેમાં ભોગવાતો નથી
અને (એટલે) તે મારા માં પ્રવેશતાં જ નથી. કેવાં પણ આત્માની
ઉપસ્થિતિને લઈ શરીરને ગૂઢ-ચેતન થાય છે. આત્મા જો ચેતન-
-જીવના કોઈ આવશ્યકતાનથી (પણ પણ). પ્રકૃતિ પરમાત્મા
ના કાબૂમાં જ પોતાનું કાર્ય કરે રહેલ બને છે. પરંતુ પરમાત્મા
પ્રકૃતિનાં ગુણો અને કાર્યો પર નિર્લેપ રહે છે. પ્રભાવિત થતાં જ
નથી.

7/13 બોકો આ ત્રણ ગુણોમાં પર રહેલા મને અવિનાશી તત્વને
બરાબર જાણતાં નથી. હું તો ત્રણે ગુણોથી ઉપર છું પર છું.
આથી આ ત્રણેય ગુણોનું (શસ્ત્રનું પણ) બંધારા માટા પણ
આવરણ કોય ત્યાં સુધી કોઈ મને જાણી શકતું નથી.

7/14 મારી આ ત્રિગુણાત્મક અદ્ભુત માયા દુસ્તર - તરવા દોહ્યલી છે
પરંતુ જે મનુષ્ય મને નિરંતર ભજે છે તે જ આ માયાને પાર
પામી શકે છે. (આ માયા છે તો કેવા પણ તેના અગાધતા
કારણે પૂજા કરવા બેસવું નહિ. પાર જેવાનું છે.)

7/15 જે મને નિરંતર ભજે છે તે મને જાણે છે માયાએ જેમનું જ્ઞાન
ઢાંકી દિધું છે એવા આસુરી. મૂઢ મને ભજતાં નથી.

7/16 અર્થાર્થી, આર્ત, જિજ્ઞાસુ અને જ્ઞાની મને ભજે છે. એટલે
બધું ભગવાન દ્વારા જ પૂર્ણ થાય છે એવો આત્મસંપત્તિ

વધારે છે. તે ભક્તને ખાલર રાખતો નથી. આર્ત એટલે દુઃખી જિજ્ઞાસુ - કામ,ધામે ભગવાન ઇચ્છવાવાળા, એને સાધના ની પરિપક્વ અવસ્થા માં પ્રત્યક્ષ દર્શન ની અવસ્થા વાળા જ્ઞાની એમ ચાર પ્રકાર નાં ભક્તો મને ભજે છે જેમાં જ્ઞાની શ્રેષ્ઠ ભક્ત છે.

7/17 કુમિત્રો મારામાં એકાત્મભાવથી સ્થિત, અનન્ય ભક્તિવાળો જ્ઞાની વિશિષ્ટ છે. કારણ કે સાક્ષાત્કાર રહિત ભગવાન જ્ઞાની ને હું અત્યંત પ્રિય છું તેમ તે જ્ઞાની પણ મને અતિપ્રિય છે. એ જ્ઞાની મારું જ સ્વરૂપ છે.

7/18 એમ ચારેય પ્રકારનાં મારા ભક્તો ઉદાર છે. (કઈ ઉદારતા? એમાં ભગવાન ને તમારી ભક્તિથી કોઈ મળ્યું? ભગવાન ને શું ખોટ ફટી? તમે પુરી?) જે પોતાનાં આત્માને અયોગક્ષેમ ના નાબે એને તેના ઉદ્ધાર માટે તત્પર થાય તે ઉદારતા એમ કહું દર્શાવે છે પરંતુ જ્ઞાની સાક્ષાત મારું સ્વરૂપ છે. વિશ્વ બુદ્ધિવાળો જ્ઞાની મારામાં સ્થિત છે. કુ તે કહું તે મારામાં છે. એને કોઈ અંતર નથી (બંને એક, અભેદ)

7/19 અનેક જન્મોનાં અંતિમાંત્ય કરવાં છેલ્લાં જન્મ માં સાક્ષાત્કાર થતાં જ્ઞાની વાસુદેવ જ છે. વાસુદેવ: સર્વમિતિ. એવું ભગવાન નું મારું ભજન કરનારો મહાત્મા દુર્લભ છે. તે કોઈ વાસુદેવ નો મૂર્તિ કરતાં જ્ઞાની પછી પોતાની અંદર પરમેશ્વર ને પામે છે. જ્ઞાની ને જ ત્રિકુટાગ્ર તત્પદર્શી કહે છે. અંતરાય અમાર્ગકલ્યાણ કરવા સંભવ છે. પરંતુ ભગવાન ત્રિકુટાગ્ર પદ તેમને અંતિમ દુર્લભ કહે છે.

7/20 તે તત્પદર્શી મહાત્મા અથવા પરમાત્મા જ સર્વ કોઈ છે - તોડો આ સમજી શકતાં નથી. કારણ? ભોગોની કામના તેમનાં વિવેકને ઢાંકી છે. પ્રકૃતિ નાં જન્મ જન્માંતરોથી મેળવેલાં સંસ્કારોથી ચાલતાં તેઓ પરમાત્માનાં બદલે અન્યદેવતાઓ ને અને એમનાં પ્રચલિત નિયમોનું શરણ લે છે.

7/21 જે સકામ ભક્તો જે જે દેવોનાં શ્રદ્ધાથી પૂજા કરે છે. તેજ દેવતા પ્રત્યેનાં એમની શ્રદ્ધા દૃઢ કરું છું (કારણ કે જે દેવતા ઉપર તો એજ શ્રદ્ધાને સ્થિર કરત).

તે પુરુષ ગુસ્સાપૂર્વક જે દેવતાનો વસ્ત્રપટ ખેંચે છે ત્યારે તે દેવ તો માદયમ દ્વારા મારા દ્વારા રચિત એ કાલ્પનિક ભોગોને જૂઠ પ્રાપ્ત કરે છે પરંતુ તેને એ ભોગ વાસ્તવમાં કંઈ થયું હતું. હવે તેને બીજો ભોગ તેના કૃત્યનું પરિણામ છે. કૂતરો છે હવે તેમાં શું બરાબર નથી ?

7/22

ભગવાન કહે છે આવા અધમબુદ્ધિ ને ફરી તો મરે છે પરંતુ તે નાશવંત છે. એને ભોગવવાનો તે નષ્ટ થઈ જાય છે. વિનાશ પામે છે. વળી એવા દેવતા માં પુનર્જન્મ લે તે દેવો પ્રાપ્ત થાય છે. પણ (તેને બરાબર નથી) તે દેવો નાશવંત છે તેથી તેઓ પણ નાશ પામે છે. આવા દેવો ના મોટી સમય ગાળા પરિવર્તનશીલ અને મર્યાદિત છે જ્યારે મારો ભક્ત મને જ પ્રાપ્ત થાય છે તે અવિનાશી મોક્ષિકમ પરમશાંતિ મેળવે છે.

હવે દેવતા એટલે કે દેવતાનાં અંદર ભાગમાં પરમેશ્વર પરમાત્મા જ દેવત્વને પ્રાપ્ત કરાવનાર અધિકારી. એમનો થયા છે અંદરની વસ્તુ પરંતુ કાલાંતરે લોકોએ અંદર ના વસ્તુઓ ને બહાર જોવાનું શરૂ કર્યું. મૂર્તિઓ ઘડી, કર્મકાંડ-વિધિઓ રચ્યા દોષ્ટા અને વાસ્તવિક કર્તા ધર્મ કૂદ્ર બની ને ઉભા. ઋતુધ્વજે આ ભ્રાંતિ નું નિરાકરણ કર્યું. ગીતામાં પહેલાવાર 'અન્ય દેવતાઓ' નું નામ લઈને લોકો ને કહ્યું કે 'દેવતા કોઈ નથી' પણ ત્યાં લોકો ગ્રહણ મુકે છે. ત્યાં કૂદ ઉભો રહીને એમના ગ્રહણ ને પુષ્ટ કરું છું. કૂદ ત્યાં કૂદ્યા હતું, પરંતુ તે કૂદ નાશવંત છે. કૂદ નાશ પામે છે. તે દેવતાઓ પણ નાશ પામે છે. પરંતુ જેમનો વિવેક નષ્ટ થયો છે એવા મૂઢ મૂર્ખ લોકો અન્ય દેવતાઓ પૂજા જ કરે છે. ઋતુધ્વજ તો એટલે સુધા કહે છે કે 'અન્ય દેવતાઓને પૂજવા નું વિધાન જ

અવ્યક્તિસંગત છે. છતાં બધાં લોકો મારું ભજન કરવાંથી તેઓ 7/23
કામના-વાસના-ઇચ્છામાં ફસાયેલાં ગરકાવ હોય છે. તેમનું ધ્યાન
પર સિદ્ધ નાં પડળો ચઢવાને લીધે તે બુદ્ધિ વગરનાં લોકો મારા
સર્વોત્તમ, અવિનાશી અને પરમ પ્રભાવને બરાબર રીતે નથી
ઉપરથી તેઓ મને અવ્યક્ત, નિરાકારને પુરુષરૂપે વ્યક્તભાવ
વાળો ધારી બેસે છે.

અહીં શ્રીકૃષ્ણ પોતા મનુષ્યશરીરથી યોગ કરે.
યોગેશ્વર છે. કે સ્વયં યોગ હોય અને અન્યને યોગ પ્રદાન કરવા
ની કામનામાં ફસાતાં હોય એને જ યોગેશ્વર કહેવાય. સાધના
નાં સાચા માર્ગને પકડીને, ક્રમશઃ ઉન્નતિ સાધતાં સાધતાં મહા-
પુરુષ પોતા એજ પરમભાવને પરમતત્વ ને પ્રાપ્ત કરે છે. શરીરધારી
હોવા છતાં તે તો અવ્યક્ત સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ જાય છે. છતાં
કામનાઓથી મંદબુદ્ધિ નાં લોકો એને સાધારણ વ્યક્તિ
માનો બેસતા ભૂલ કરે જ છે. 7/24

સામાન્ય લોકો માટે માયા એક પડદો છે, જેનાથી
પરમાત્મા સંપૂર્ણ ઢંકાયેલો છે. પ્રથમ તો યોગ-સાધનામાં પ્રવૃત્ત
થાય પડશે. પરંતુ આ યોગ-માયા એટલે યોગ-ક્રિયા પડશે
એક આવરણ જ છે. યોગનું અનુષ્ઠાન કરતાં કરતાં એનો
પરાકાષ્ઠા એટલે યોગારૂઢતા આવે ત્યારે તે છુપાયેલાં
પરમાત્મા તેજ થાળા, તેનામાં વ્યક્ત થાય છે. યોગેશ્વર
કહે છે કે હું મારી યોગમાયા થી ઢંકાયેલો છું આમ યોગનો
પરિપક્વ અવસ્થામાં પહોંચે તે જ મને યથાર્થ જોઈ શકે છે
હું બધાને પ્રત્યક્ષ નથી. આથી આવા અસામાન્ય પુરુષ મને
જન્મરહિત, અવિનાશી, અવ્યક્ત ને જાણતાં જ નથી.
અહીં સ્વયં અર્જુન પણ શ્રીકૃષ્ણને પોતાના જેમજ
મનુષ્ય જ માનતો હતો. વાસ્તવમાં અવ્યક્તમાં સ્થિત હોય
એવા મહાપુરુષને ઓળખવામાં મોટેભાગે લોકો ભૂલ જ 7/25
કરી જાય છે.

આગળ ભગવાન કહે છે. અર્જુન! હું ભૂતકાળ, વર્તમાન અને
ભવિષ્યમાં થનારા પ્રાણીમાત્રને જાણું છું પરંતુ મને કોઈ
જાણતું નથી. કેમ? 7/26

ઈચ્છા અને દ્વેષ એટલે રાગ-દ્વેષના ભાવો ના મોહ માં ફસેલા સંસાર ના સર્વે પ્રાણીઓ અત્યંત મોહ માં ડુબેલા જ રહે છે અટલે જ મને ભગવાન દેખાતા નથી. તો શું કોઈ ભગવાન દેખશે ખરા? 7/27

યોગેશ્વર કહે છે. જે મિથ્યાત્વનો અંત લાવનાર) પૂર્વકર્મ એટલે કે ભવભવ ની પ્રકૃતિ માં નિયત કર્મ કરનાર જે ભવોભવ પાપ બાંધતા આવ્યા છે અને જે રાગ-દ્વેષ વગેરે ભાવોથી મુક્ત થયેલો છે. જે મને ભજે છે. (શા માટે?) 7/28

જે મારા શરણ માં આવીને જરા મરણ થી મુક્તિ પામવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે તે મનુષ્ય રૂપ બ્રહ્મને, સંપૂર્ણ અધ્યાત્મને અને સંપૂર્ણ કર્મને જાણે છે 7/29.

જે અધિભૂત, અધિદૈવ અને અધિયજ્ઞ સહિત મને જોવાયેલ છે એવા મહત્વ પામેલા લોકો મરણ સમયે પણ મને જાણે છે. મારામાં સ્થિર થાય છે અને કેમકે મને પ્રાપ્ત કરે છે.

'સમગ્રબોધ'

૮ અક્ષરબ્રહ્મ યોગ

આલમાં અધ્યાયના અંતે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે પુરુષાર્થ (નિત્યકર્મ-આરાધના) કરનારો યોગી, બધાય પાપોથી મુક્ત થઈને એ પ્રાપ્ત બ્રહ્મને પામે છે. એટલે કર્મ કોઈ અંતવસ્તુ છે જે પ્રાપ્ત બ્રહ્મનું જ્ઞાન કરાવે છે. એ કર્મ કરનારો પ્રાપ્ત બ્રહ્મને, સંપૂર્ણ કર્મને, સંપૂર્ણ અધ્યાત્મને, સંપૂર્ણ અધિદૈવ, અધિભૂત, અને અધિયજ્ઞ સહિત મને જાણે છે આથી કર્મ કોઈ અંતવસ્તુ છે જે આ બધાનો પરિચય કરાવે છે. તેમણે અંતકાળ માં પણ મને જ જાણે છે. તેમનું જ્ઞાન ક્યારેય વિસ્મૃત થતું નથી.

અર્જુને પૂછ્યું કે પુરુષોત્તમ! એ બ્રહ્મ શું છે? અધ્યાત્મ શું છે? કર્મ શું છે? અધિભૂત અને અધિદૈવ કોને કહે છે? ૮/૧

અહીં અધિયજ્ઞ કોણ છે? અને આ શરીરમાં એ કેવા રીતે છે? એ તો નક્કી છે કે અધિયજ્ઞ એટલે યજ્ઞ માં અધિષ્ઠાતા કે કોઈ એવો પુરુષ છે, જે મનુષ્યશરીર નો આધારવાળો છે. સમાહિત ચિત્તવાળા પુરુષો અંતસમયે આપણે કેવા રીતે જાણી શકે છે? આ સાત પ્રશ્નો નાં ઉત્તર માં શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા- ૮/૨

'અક્ષરં બ્રહ્મ પરમં' જે અક્ષર છે જેનો ક્ષય થતો નથી એજ પરબ્રહ્મ, 'સ્વભાવ: અધ્યાત્મમ્ ઉચ્યતે' સ્વયં પોતાનામાં સ્થિર ભાવ જ, અધ્યાત્મ એટલેકે આત્મા નું અધિષ્ઠાતત્વ છે. આના પહેલાં બધા માણસનાં અધિષ્ઠાતત્વમાં રહે છે. પરંતુ જ્યારે સ્વભાવ એટલે કે સ્વરૂપમાં સ્થિર ભાવ (સ્વયંમાં સ્થિરભાવ) બને છે એમાં આત્માનું અધિષ્ઠાતત્વ પ્રસ્થાપિત થઈજાય છે. આ જ અધ્યાત્મ છે. અધ્યાત્મ નો પરાકાષ્ઠા છે. ભૂતભાવોદ્ભવકર: - ભૂતોનો એ ભાવ કે કોઈક ને કોઈક ઉદ્ભવ કર્યા કરવું. એટલે કે પ્રાણીઓનાં એ સંકલ્પ કે આવા એવા ખરાબ સંસ્કારોનું સંસ્થાપના કરે છે, એમનો વિસર્ગ એટલે કે વિસર્જન, એમનો ત્યાગ થવો એ જ કર્મનો પરાકાષ્ઠા છે. આ જ સંપૂર્ણ કર્મ છે. એના માટે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું - 'એ સંપૂર્ણ કર્મને જાણે છે.' ત્યાં કર્મ પૂર્ણ છે. આગળ જવાની આવશ્યકતા નથી. (નિયત કર્મ). આવી સ્થિતિમાં જ્યારે મનુષ્યનાં એ ભાવ કે જે કોઈને કોઈ રચના કરે છે, સારા કે ખરાબ સંસ્કાર ઘડાઈ કરે છે. બનાવે છે. એ બધા જ્યારે સંપૂર્ણ રોમ થઈજાય એજ કર્મનો સંપૂર્ણતા છે. આનાથી આગળ કર્મ કરવાની જરૂર રહેતી જ નથી. આમ કર્મ એ કોઈ એવા વસ્તુ છે,

જે મનુષ્યના સંપૂર્ણ વ્યક્તિત્વમાં, જેમાંથી કોઈપણ એક સંસ્કાર ખૂટે છે, એનું રામન કરે છે, બાર કરે છે. કર્મનો અર્થ (ક્રિયાઓના) ચિંતન, જે થવું જોઈએ. ૬/3

જ્યાં સુધી અજ્ઞાન આવૃત્ત થયેલું નથી ત્યાં સુધી સંપૂર્ણ કાર બાર 'અધિભૂત' એટલે કે ભૂતોનો આધારરૂપ છે. એ જ મનુષ્ય ની ઉત્પત્તિનું કારણ છે. પુરુષ: એ અધિદૈવતમ્ - અને પ્રકૃતિથી પર જે પરમ પુરુષ છે એને અધિદૈવ એટલેકે સંપૂર્ણ દેવો (દૈવી સંપદ) નો અધિષ્ઠાતા છે. દૈવી સંપદ તે પ્રમદેવમાં જ વિલય પામે છે. કે અર્જુન! આ મનુષ્ય શરીરમાં હું જ 'અધિયજ્ઞ' અર્થાત્ યજ્ઞોનો અધિષ્ઠાતા હું. આમ આ શરીરમાં અલૌકિક સ્વરૂપમાં હિ-પરત મકાપુરુષ જ અધિયજ્ઞ છે. દરેકેશ્વર જ સંપૂર્ણ યજ્ઞો નો ભોક્તા છે. અંતે યજ્ઞ એમાં પ્રવેશ પામી જાય છે. તે જ પરમસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. આ છ પ્રશ્નો નું સમાધાન થયું હવે છેલ્લો પ્રશ્ન કે જ્યારે વિસ્મૃત બની જવાય તે આપ અંતકાળમાં કેવા રીતે જાણવા શકાશો છો? ૬/4

દરેકેશ્વર જવાબ આપે છે. 'કે પુરુષ એટલેકે એટલે કે મનના નિગ્રહ અને વિલયકાળમાં મારું જ સમરણ કરતો શરીર નો ત્યાગ થાય છે તે સાક્ષાત મારા સ્વરૂપને જ પામે છે. એમાં સંશય નથી.

શરીર જો બાર ગયો એ મુક્ત અંતકાળ નથી. મર્યા પહેલાંના શરીરનો ક્રમ પાછળ ચાલતો રહે છે. અંતિમ સંસ્કારોનો સ્તર સમાપ્ત થઈ જતાં તરત જ મન નો નિગ્રહ થઈ જાય છે. અને એ મન પણ ક્યારે વિલીન થાય તો ત્યાં જ અંતકાળ છે. એને પછી કોઈ પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી. આ ક્રિયાત્મક છે. માટે

કરેલાથી, વાર્તાલાપથી આ નકામું સમજાય. જ્યાં સુધી વસ્ત્રોના જેમ શરીર નું પરિવર્તન થતા કરતું હોય ત્યાં સુધી શરીરો નો અંત કયાંથી થાય? મન અને બે મનનો નિગ્રહ અને નિરુદ્ધ મનના વિલયકાળમાં. પ્રલયકાળ જ્યારે શરીરનાં સબંધોનો વિચ્છેદ થઈ જાય છે. જે મર્ત્ય પદાર્થ જ આ સ્થિતિ મરતા હોત તો, શ્રીકૃષ્ણ પણ મૂર્ખ જ હોત. અનેક જન્મોનાં અભ્યાસના પ્રાપ્તિસ્થાનો સ્થાન સાક્ષાત્ મારું સ્વરૂપ છે. કુંતે જુઓ અને તે મારામાં છે. તેનામાં અને મારામાં તેમારા પણ ફેર નથી. આનો પ્રલયકાળ પ્રાપ્ત કરવાનું છે. ફરી ક્યારેય શરીર ન લેવું પડે તેજ શરીર નો અંત છે. 8/5

અંતકાળે મનુષ્ય જે કોઈ ભાવનું સ્મરણ કરતાં શરીર નો ત્યાગ કરે છે, તે તેને જ પામે છે. ત્યારે તો આ બહુ સહેલું છે કે અભ્યાસ માટ કરી મરવા પડશે ત્યારે ભગવાન નું સ્મરણ કરી છટકીશું. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે. સ્વામ થવું જનથી. નિયમ એવો કે સદા તદ્ભાવભાવિતઃ એ જ ભાવનું સ્મરણ થશે જેનું જીવનભર રટણ કર્યું. જીવનભર જેનો અભ્યાસ પડ્યો તેનો જ વિચાર અંતસમયે આવે છે. 8/6

એથી હે અર્જુન! તું કર પળ મારું સ્મરણ કર અને યુદ્ધ કર. મારામાં અર્પિત મન અને બુદ્ધિવાળો તું નિસંદેહ મને જ પામશે. આવું સ્મરણ અને યુદ્ધ એકસાથે થાય? 8/7

ભગવાને કહ્યું કે પાર્થ! એ સ્મરણ માટે યોગનાં અભ્યાસથી યુક્ત થઈ મારું સ્મરણ અને યોગ નો અભ્યાસ એકબીજામાં પર્યાપ્ત છે.) મારા સિવાય અન્ય કોઈ જ બીજા મન થી સ્મરણ કરનારો, પરમ પુરુષ સ્વરૂપ દિવ્યપુરુષ અર્પિત પરમાત્મામાં જ પામે છે. અન્ય કોઈ પણ દેવાયું તો તમારું સ્મરણ અંતિમ વખતે થાય. સ્મરણ જ્યારે આવું વ્યુહ-તોડ હોય કે ઈષ્ટ સિવાય અન્ય કશું યાદ જ ન આવે, મનમાં બીજો પણ ન ઉઠે, ત્યારે સ્મરણ અને યુદ્ધ એકસાથે કેમનો થાય?

પરંતુ: જ્યારે તમે મનને બધા બાકીથી પર સંપૂર્ણને પોતાનો એક આરાધ્ય દેવનાં સ્મરણ માં પ્રવૃત્ત થશો, તો એ વખતે દુન્યવી પ્રવૃત્તિઓ - કામ, ક્રોધ, રાગ-દ્વેષ

વિશ્વરૂપે સામે ઉભેલો જ છે. તમે સમરણ કરશો પરંતુ તે તમારી અંદર ઉદ્વેગ પેદા કરશે, તમારા મનને સમરણમાંથી વિચલિત કરવા આકૃષે. આ બધા બાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી પાર પડવું એ જ યુદ્ધ. સાચું સમરણ દ્વારા જ એનો અંત આવે. આમ સમરણ અને યુદ્ધ એકસાથે શક્ય છે. ગીતામાં એકસઠમા શ્લોક બાકીય માર-ફાટ નું સમર્થન બતાવી કરતો- કૃષ્ણ સમરણ કોનું ? ૬/૬

એ યુદ્ધના સાથે એ પુરુષ સર્વજ્ઞ, સનાતન સર્જનો નિયન્તા સુક્ષ્મથી પણ વધુ સુક્ષ્મ, સર્જનું ધારણ-પોષણ કરનાર, પરંતુ અચિંત્ય (જેના સુધી મન અને મનનાં તરંગો છે. ત્યાં સુધી તે દેખાતા નથી, મનનાં નિગ્રહ અને વિલયકાળમાં જ તે જણાય છે.) નિત્ય પ્રકાશસ્વરૂપ અને અસાધ, મોટા પર - એ પરમાત્માનું સમરણ કરે છે. - (મારું ચિંતન કરે છે. બાળવા) અહીં - પરમાત્માનું એટલે એ પરમાત્મા નું સમરણ (ધ્યાન) નું મહત્વ તત્વજ્ઞિત મહાપુરુષ છે. અર્જુન - ૬/૭

જે સતત એ પરમાત્માનું સમરણ કરે છે તે ભક્તિયુક્ત પુરુષ પ્રયાણકાળે એટલે કે મન ના વિલયના અવસ્થા કાળમાં યોગબળ એટલે ઈર્ષ્યા અભ્યાસ દ્વારા, ભ્રકુટિ માં, મધ્યમાં. પ્રાણને સારી રીતે સ્થિર કરીને. (પ્રાણ-શ્વાસને સારી રીતે સમ કરીને, જ અંદર ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે બાકીય વેદનાઓ વાળું, સત્ય, રજ, તમ પણ સમ પ્રમાણમાં ભોગ જ્યાં, ધ્યાન દશામાં સ્થિર જોય તે સમયે) એ અચળ મન - સ્થિર બુદ્ધિવાળો જ દિવ્ય પુરુષ પરમાત્માને પામે છે. ધ્યાન રાખો આ એક જ પરમાત્માના પ્રાપ્તિનું વિજ્ઞાન છે. અને એના માટે નિયત ક્રિયાનું અભ્યાસ- યોગ ક્રિયા છે. કેવે

કૃષ્ણજી કહ્યું 'નિરંતર મારું જ સ્મરણ કર.' કેવા રૂપે -? તો કહ્યું કે યોગ-ધારણા માં સ્થિર રહીને. ધ્યાન કરનારો જ દિવ્ય પુરુષ - પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરે છે. જે કદાપિ ભૂલાતો નથી. એવું કોને અંત સમયે કેવા રૂપે યાદ આવશે ? પૂજાનું નિરાકરણ પુરું. 8/10

જેને આળસ, બેકારીનું - બેસવું અર્થવિહીન લાગે પ્રત્યક્ષ જોડાનારા લોકો. જે પરમપદને અક્ષરમ્ - અક્ષય કહે છે. વિરક્ત મહાત્મા જેમાં પ્રવેશ પામવા પ્રયત્નશીલ હોય છે, જે પરમ-પદને ઇચ્છનારા બ્રહ્મચર્ય નું પાલન કરે છે. (બ્રહ્મચર્ય નો અર્થ માત્ર જનનેન્દ્રિય નો ~~નિગ્રહ~~ નિગ્રહ નહીં. પણ બ્રહ્મ આચરિત ને બ્રહ્મચારી - બાકીના સઘળા ~~કર્મ~~ કર્મ માંથી ધ્યાનને બ્રહ્મનું નિરંતર ચિંતન-સ્મરણ એ જ બ્રહ્મચર્ય છે. જે બ્રહ્મનું દર્શન કરાવ્યા, એમાં જ સ્થાન આપવાને યોગ્ય થઈ જાય છે. આ આચરણમાં ઇન્દ્રિય-સંયમ જ નહિ, પરંતુ સમગ્રતયા સંયમ શીખવા જાય છે. આ રીતે જે બ્રહ્મચર્ય નું પાલન કરે છે. ~~*~~ હૃદયમાં રાખવા, ધારણ કરવા યોગ્ય એ પદ કેવું-એ પદ શું છે.? કેવા રૂપે પ્રાપ્ત કરવું ? ભગવાન કહે છે. 8/11

બધા ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરી, વાસનાઓ થી અલગ રહીને મનને હૃદયમાં સ્થાપીને (ધ્યાન હૃદયમાં જ ધારી શકાય છે. બહાર નહિ, બાકીનું બધું પડ્યું રહેવું કે અંતઃકરણ ની કાર્યોનો મર્યાદા માં જ નિગ્રહ કરીને, યોગધારણા માં સ્થિત થઈને 8/12

જે પુરુષ ઓમ રૂપે એક અક્ષર જ, જે અક્ષય બ્રહ્મ નો પરિચય કરાવનાર છે, તેનો જપ અને મારું સ્મરણ કરતાં કરતાં દેહ નો ત્યાગ કરી જાય છે તે પુરુષ ઉત્તમગતિને પામે છે. શ્રીકૃષ્ણ યોગેશ્વર પરમતત્વમાં સ્થિત મહાપુરુષ કહ્યા. સદ્ગુરુ કહ્યા. તેમણે બતાવ્યું કે ઓમ એ અક્ષય બ્રહ્મ નો પરિચય કરાવનાર છે. તું એનો જપ કર અને મારું ધ્યાન ધર. પ્રાપ્તિમાં દરેક મહાપુરુષ નું નામ એવું હોય છે જેનો એ પ્રાપ્ત છે જેમાં એનો વિલય છે. એટલે નામ કોનું બતાવ્યું અને શું પોતાનું. યોગેશ્વરે કૃપા કૃપા કરવાનો નિર્દેશ નથી કર્યો. પણ સ્મરણ કરવું બતાવ્યું કે એમનું નામ જપવા નું કારણ કર્યું. તેમની જ્ઞાનનું દૃષ્ટિ તેઓ સમર્થ પણ છે,

મહાવાળ શિવે 'રામ' શબ્દ જપવા પર ભાર મૂક્યો. રામનો યોગિનં-યાસ્મન રત રામ, રા ઉચ્ચાર મ કે વચ્ચે બંધારણ રહ્યા નુકાયું 'રા' અને 'મ' આ બે અક્ષરો બારબારથી કુબાર પોતાનાં મનને શોકમાં રમણ બની ગયા.

ગૌડપાદ 'ઓમ' પર ભાર મુકે છે. ઓડકું ૐ ઓમ્ એટલે કે બે સત્તા મારી અંદર જ છે. કોઈ બહાર શોધવાની બાબતો. ૐ જ પરમસત્તાનો પરિચય કરાવી રોટ થઈ ગયો છે. ઉપનિષદમાં બે પૃથ્વીનાં અનેક નામ છે, પરંતુ જપ કરવા માટે એક જ નામ સાર્થક છે, જેનાથી કોણ, શ્વાસમાં ભળી જાય અને એક પરમાત્માનો જ બોધ કરાવવું કોણ. આનાથી ભિન્ન અનેક દેવદેવતાઓની અધિકેકપૂર્ણ કલ્પનાઓમાં અટવાઈ જે વક્ર જે ચુકી જવી.

પ્રારંભિક સાધક નામ તો જપે છે, પરંતુ મહાપુરુષનાં સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરતો બચકાવ છે. તેઓ બીજાં કોઈ દેવનું ધ્યાન ધરે છે, જેનો યોગેશ્વર કૃષ્ણો નિષેધ કર્યો છે. અંતે, સંપૂર્ણ સમર્પણભાવ સાથે કોઈ અનુભવી મહાપુરુષનું શરણું લે. પુરુષ અને પુરુષાર્થ સબળ બનતાં જ બધાં કુતર્કોનો બારા થશે અને યોગ્ય ક્રિયામાં પ્રવેશ થશે. યોગેશ્વર કૃષ્ણનાં મત અનુસાર આ પ્રકારે ૐ નો જપ અને પરમાત્મા સ્વરૂપ સદ્ગુરુનાં સ્વરૂપનું નિરંતર સ્મરણ કરવાથી મનનો નિગ્રહ અને વિલય થઈ જાય છે. અને એક ઝટકે શરીરનાં સંબંધમાંથી મુક્તિ મળે છે. મોક્ષ મેળવવા આ જન્મ-મરણનો બંધ ઓછો બને.

મારા વિચારો, અન્ય કોઈ ચિંતનમાં છે જ નહિ. તેમ અન્ય કોઈનું, કશાનું સ્મરણ ન કરતાં અનન્ય ભાવમાં સ્થિર થઈ જે નિરંતર મારું સ્મરણ કરે છે. તે વ્યક્તિ મારાથી જુદા

પુરુષને કુ સુલભ છે. સ્પષ્ટીકરણ શું થશે? 8/14

મને પ્રાપ્ત કરવાથી પુનર્જન્મ નથી મળતો, પરંતુ પરમસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. એટલે કે મને પ્રાપ્ત થવું અથવા પરમસિદ્ધિ ને પ્રાપ્ત થવા એ એક જ વાત છે.

8/15

હે અર્જુન! બ્રહ્મલોક સહિત બધા લોક-પરલોક સુધા એ લોક પુનરાવર્તી છે. જન્મ અને મરણ તથા ફરી ફરી એ જ ક્રમ માં ફરનારા છે. પરંતુ હે કૌન્તેય! મને પ્રાપ્ત કરીને તો પુનર્જન્મ થતો નથી.

બધા લોક-પરલોકના કલ્પનાઓ રૂપક માત્ર છે. આકાશમાં જ કોઈ એવો આકાર કે જ્યાં જઈ શકતા હોય, ના કોઈ એવો મત છે કે જે સ્વર્ગ કહેવાતું હોય. દૈવી કર્મો સાથે જોડાયેલો પુરુષ દેવતા અને આસુરી કર્મો થી બંધાયેલો મનુષ્ય અસુર છે.

એ દેવ-રાક્ષસ પશુ કુ કામનું જેમાં સંચિત પુણ્ય નો પણ ભાગ પાપ બાકી! દેવલોક, પશુલોક, કીટ-પતંગાદિ લોક, મિથ્યાત્વ છે. કેવળ મનુષ્ય જ કર્મનો કર્તા છે, જેમાં પડી તે એ પરમધામ સુધીની સ્થિતિ પામી શકે છે અન્યથા પુનરાવર્તન નથી. યોગ્ય કર્મનું આચરણ કરી મનુષ્ય દેવતા બને બ્રહ્મા પણ પણ ભવ પણ તે પુનર્જન્મથી બચી નથી શકતો. જ્યારે એ મમનો નિરોધ અને વિલય ના સાથે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરીને એ પરમતત્વ માં સ્થિર થઈ જાય ત્યારે તે મુક્ત થાય છે.

8/16

જ્યારે કૃષ્ણમાં રહેલા તમામ ઇચ્છાઓ સંપૂર્ણ નાશ પામે છે, ત્યારે મરજીવા મનુષ્ય અમર થઈ જાય છે, અને તે જ આ સંસાર માં આ મનુષ્યશરીર માં પરબ્રહ્મ ને સારી રીતે સાક્ષાત અનુભવ કરી શકે છે. અહી પ્રશ્ન ઉઠે કે શું બ્રહ્મા પણ મરજીવા છે? ૧૫મ અધ્યાય માં બતાવેલ પુરાણપુરુષ બ્રહ્મા નો પ્રસંગ માં કહ્યું હતું કે પ્રાપ્ત થયા બાદ બુદ્ધિ તો માત્ર એક સેતુ છે. એના દ્વારા પરમાત્મા જ ઓળખાય છે. આવા મહાપુરુષો ~~જે જ્ઞાન જે જ્ઞાનેન્દ્રિયો~~ દ્વારા જ પ્રકાશ રચના થઈ છે, અહીં કહ્યું છે કે બ્રહ્મા ની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરનારા પણ પુનરાવર્તી જ છે. તેઓ પણ જન્મ મરણ માં ફસેલા જ છે.

વસ્તુતઃ જે મહાપુરુષો દ્વારા પરમાત્મા પ્રકટ થાય છે એમની બુદ્ધિ પણ બ્રહ્મા નથી, પરંતુ લોકોને ઉપદેશ આપવા કલ્યાણના હેતુસર ફરવાનો લીધે બ્રહ્મા કહેવાયા છે. ત્યાં માં તેઓ બ્રહ્મા ની જેમ પાસેનો પકડ બુદ્ધિ રહેતા જ નથી, પરંતુ અજાણતા સાધનાકાળ માં બુદ્ધિ જ બ્રહ્મા છે. અહંકાર શિવ, બુદ્ધિ બ્રહ્મ, મન શશિ, ચિત્ત મહાન છે.

તો શું આધારિત મનુષ્યની બુદ્ધિ બ્રહ્મા જેવી ? તો કહે છે કે બુદ્ધિ જ્યારે ઈશ્વરમાં પ્રવેશ કરવા માંડે ત્યારથી બ્રહ્મા જેવા થવા માંડે છે. ચાર સોપાનો બ્રહ્મવિદ્વર, બ્રહ્મવિદ્વરિષ્ઠ, બ્રહ્મવિદ્વરીયાન્, બ્રહ્મવિદ્વરીયસ્ છે. અહીં બ્રહ્મવિદ્ વે બુદ્ધિ જે બ્રહ્મવિદ્યાની પોકાર, બ્રહ્મવિદ્વર વે છે જેને બ્રહ્મવિદ્યા માં જેટલા આગળ ગઈ હોય, બ્રહ્મવિદ્વરીયાન વે બુદ્ધિ જેટલી તે બ્રહ્મવિદ્યા માં નિપુણ જ નહીં પરંતુ એનો નિયંતા, સંચાલક બની ગયો છે. બ્રહ્મવિદ્વરીયસ્ બુદ્ધિનો અંતિમ કેવો છે જેનાથી ઈશ્વર પ્રભાવિત છે. અહીં શુદ્ધ જ બુદ્ધિનું અસ્તિત્વ છે. પ્રકૃતિ પ્રભાવિત બધાં ઈશ્વર અલગ છે અને ગુણાતીતની બુદ્ધિ અલગ એટલે કુદરત તે પ્રકૃતિની મર્યાદા માં છે. આવતા બધા જેટલાવાળો પડ્યા છતાં તે પુરુષ કુદરત પુનર્જીવનની મર્યાદા માં છે. જ્યારે સ્વયં પ્રકાશસ્વરૂપ માં જ્યારે બુદ્ધિ (બ્રહ્મા) રહે છે, જાગૃત છે તો સંપૂર્ણ જગત (ચિંતન પ્રવાહ) જાગૃત છે અને જ્યારે સોહ માં રહે છે ત્યારે નિશ્ચેતન છે. આને જ પ્રકાશ અને અંધકાર, રાત અને દિવસ કહે છે. જ્યારે આગળ...

બ્રહ્મા એટલે કે બ્રહ્મવિદ્વરેષ્ઠાના એ જેવા જેમાં ઈશ્વર પ્રભાવિત છે. અહીં શુદ્ધ સાધક માં માયા સફળ છે. પ્રકાશકાળ માં એનો પાઠ્ય સચેત બની જાય છે, એને દ્વૈત દેખાવા માંડે છે. બુદ્ધિનાં સંક્રાંતિ માં અવિદ્યાના રાત્રિનાં પ્રવેશકાળ માં બધા જ પાઠ્ય અચેત બની જાય છે. બુદ્ધિ નિષ્ક્રિય જેવી થઈ શકતા. સ્વરૂપ તરફ આગળ વધવાનું બંધ થઈ જાય છે. આજ બ્રહ્માનો દિવસ અને આજ બ્રહ્માની રાત્રિ છે.

જ્યારે આગળ જ્યારે શુભ-અશુભ, વિદ્યા અને અવિદ્યા આ બંને પ્રવૃત્તિઓ સંપૂર્ણ શાંત થાય. જ્યારે સંકલ્પપ્રવાહ જો બારા થઈ જેવા અવ્યક્ત બુદ્ધિના પડ્યા પર રાખ્યાત, અવ્યક્ત ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે તે ફરી કુદરત બારા પાછો નથી, મોક્ષ ભાવ પ્રગટે છે.

કુવે બુદ્ધિના આ ચાર અવસ્થાઓ પ્રાપ્ત કરનારો પુરુષ જ મહાપુરુષ છે. એનો સંબંધ પરમાત્મા સાથે જોડાઈ જાય છે, એ પરમાત્મા સાથે યોગ કરાવનાર થઈ છે પરંતુ તે બોકીને કંઈ ઉપદેશ આપે છે. નિશ્ચય-પૂર્વક પ્રેરણા આપે છે એટલા પુરતું બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય પરંતુ કુવે તે બુદ્ધિના સ્તર ના પર જ છે. એ તો કુવે પરમ અવ્યક્ત ભાવ માં જ સ્થિત છે.

કુવે એનો પુનર્જન્મ નથી કોલો પરંતુ એ અવ્યક્ત પરિસ્થિતિ માં આવ્યો તે પહેલાંના સ્થાબુદ્ધિ છે. એટલે જ્યાં સુધી એ બ્રહ્મમા છે ત્યાં સુધા તે પુનર્જન્મના ક્રમમાં જ છે. 8116

જેઓ એકકુલ્પ ચતુર્યુગીના બ્રહ્મમાન રાત્રિ અને એકકુલ્પ ચતુર્યુગીનો એમનાં દિવસને સ્વયં ભોગવે છે તે પુરુષ સમય (કાળ)ના તત્વને યથાર્થ ભોગવે છે. અહીં દિવસ, રાત્ર, વિદ્યા, અવિદ્યા રૂપક છે. વિદ્યા યુક્ત કોય ત્યારે બ્રહ્મમાનો દિવસ અને ત્યારે તે પોતાનાં યોગી સ્વરૂપ તરફ અભિમુખ કોય, એના અંતકરણ ના ઉભરો પ્રવૃત્તિઓ માં પડ્યા ઈશ્વરીય પ્રકાશ નો સંચાર થઈ જાય. પરંતુ અવિદ્યા ના રાત્રિ આવતાં અંત:કરણ ના ઉભરો પ્રવૃત્તિઓમાં માયા-ક્લેશ પ્રધાનતા થાય છે. પ્રકાશ અને અંધકારની અહીં સમા છે. કુવે આગાળનો પહોં ન અવિદ્યા છે ન વિદ્યા તે પરમતત્વ, પરમાત્મા વિદિત થઈ જાય છે જે આ તત્વ ને સારી રીતે ભોગવે છે તેવા યોગીનો કાળ તત્વને પાછા ભોગવનારા કોય છે.

પ્રારંભિક અવસ્થામાં અંતકરણ ને ચિત્ત અથવા બુદ્ધિ કહેતો કાળાંતરે અંત:કરણ ને મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર ના ચાર મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓમાં વહેંચવા માં આવ્યું. આમાંથી અંત:કરણના મૂળ પ્રવૃત્તિઓ અભાંત છે, જ્યારે ચાર રાત્રિ માં બધા જ અવ્યક્તમાં પડ્યા છે. પ્રકૃતિમાં વિચરતા સમાન બુદ્ધિ એ પ્રજાપતિ સુધી જઈ શકતા નથી. પરંતુ પાછું આવાગમન કરનારા યોગી અમાંથી જાગૃત થઈને સ્વરૂપની તરફ આગળ વધે છે.

વિદ્યાયુક્ત અંધુક્ત બુદ્ધિ પણ કુશળ પણ અવિદ્યામાં ફસાય પરંતુ અલગ પ્રાપ્ત થતાં જ્ઞાનનો સંચાર થતાં જ બુદ્ધિમાંથી જાય છે. આવો સહાવ ઉત્તર પુત્ર પુરુષાર્થ સુધા ચાલુ રહે છે. એમાંથી પહેલા બુદ્ધિ છે, ના બ્રહ્મા, ના રાત્રિ, ના દિવસ. આજે બ્રહ્મા ના દિવસ-રાત્રિ ના રૂપક છે. ઉભરા વર્ષોની લાંબા રાત્રિ પણ નથા અને ઉભરો ચતુર્યુગોમાં દિવસ પણ નથા. તેમજ કલ્પ કોઈ ચતુર્યુગ બ્રહ્મા પણ નથા. બુદ્ધિ ના ચાર, ક્રમિક અવસ્થાઓ જે બ્રહ્મા ના ચારમુખ અને અંત:કરણના ચાર મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ તે જ તેનાં ચતુર્યુગ છે. દિવસ-રાત્ર આ પ્રવૃત્તિઓ માં જ થાય છે. જે પુરુષ એનાં સ્વરૂપને તત્વથા ભોગે છે તે યોગીજને, કાળ ના સ્વરૂપને ભોગે છે કે સમય કયા સુધા પાછો ફર છે અને કયો

પુરુષ કાળના પડ્યા પર થઈ જાય છે? 8/17

બહુમાળી દિવસની શરૂઆતમાં સામાન્ય(એટલે કે સંપત્તિ) ના પ્રારંભે બધાંજ પ્રાણીઓ અવ્યક્ત બુદ્ધિમાં જાગૃત થઈ જાય છે. એજ-રીતે રાત્રિ ની શરૂઆતમાં એજ અવ્યક્ત, અદૃશ્ય બુદ્ધિમાં જાગૃતિનું સુક્ષ્મ તત્વ અચેતન બની જાય છે. અસામાન્ય રાત્રિમાં તે પ્રાણીઓ પરમચેતનને સ્પષ્ટ જોઈ શકતાં નથી. પરંતુ તેનું અસ્તિત્વ તો રહે છે. જાગૃત કે અચેતન કોપાનું માધ્યમ તે બુદ્ધિ છે કે સર્વમાં અવ્યક્ત રહે છે. 8/18

હે પાર્થ! બધાંજ પ્રાણીઓ આ રીતે જાગૃત થઈને પ્રકૃતિ ના વિવશ થઈ અસામાન્ય રાત્રિ આવતાં અચેતન બને છે. તેઓ ના ધ્યાનમાં કે યોનું વર્ચસ્વ શું છે? દિવસે ફરીથી જાગૃત થાય છે આમ જ્યાં સુધી બુદ્ધિ છે ત્યાં સુધી બંને રાત્રિ માં વિદ્યા-અવિદ્યા ક્રમ આવતો જ રહેશે ત્યાંસુધી તે માત્ર સાધક છે, મહાપુરુષ નહીં. 8/19

કેવે બુદ્ધિમાં રહેનારા વિદ્યા અવિદ્યા ચેતન અચેતન આ બધાં સ્વભાવજન્ય જ્યારે શાંત થઈ જાય છે. ~~સનાતન~~ સનાતન અવ્યક્ત ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે પછી બુદ્ધિ એ ભાવ ધારણ કરે છે અહીં બુદ્ધિ નો નાશ નથી થઈ જતો એ સનાતન અવ્યક્ત ભાવ શેષ રહે છે 8/20

એ સનાતન અવ્યક્ત ભાવ જે અક્ષર એટલે કે અવિનાશી કહેવામાં આવે છે. એને જ પરમગતિ કહેવામાં આવે છે તેજ મારું પરમધામ છે, કે જેને મનુષ્ય કોઈપણ પાછો આવતો નથી. એનો પુનર્જન્મ થતો નથી. કેવે એ ભાવ ની પ્રાપ્તિ નું વિધાન બતાવતાં કહ્યું કે: 8/21

હે પાર્થ! જે પરમાત્મા ની અંદર સંપૂર્ણ ભૂતો છે જેનાથી સંપૂર્ણ જગત વ્યાપ્ત છે. સનાતન અવ્યક્ત ભાવવાળો એ પરમપુરુષ અનન્ય ભક્તિથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે. અનન્ય ભક્તિનો અર્થ એ છે કે પરમાત્મા સિવાય અન્ય કોઈનું સ્મરણ જ કરવું, પરમાત્મા સાથે જ જોડાઈ જવું. અનન્ય

ભાવથી ભોગવેલો પુરુષ પડ્યા પછી ફરી પુનઃજન્મના ચક્રમાં છે અને ક્યારે એ ફેરામાંથી મુક્ત થાય છે? એ વિશે યોગેશ્વર કહે છે— ૪/૨૨

હે અર્જુન! જે કાળમાં શરીર ત્યાગના યોગ્ય પુનર્જન્મ પામતા નથી અને જે કાળમાં શરીર ત્યાગ્યા પછી પુનર્જન્મ પામે છે તે કાળ હું તને વર્ણન સંભળાવું ૪/૨૩

શરીરસંબંધનો ત્યાગ કરતા વખતે જેનો સમગ્ર પ્રજ્ઞાવિભાગ જ્યોતિર્મય અગ્નિ સ્વરૂપનો હોય, દિવસનો પ્રકાશ ફેલાઈ રહેલો હોય, પૂર્ણ ચમકી રહ્યો હોય, શુક્લપક્ષનો ચંદ્ર ઉદિત થતો હોય, ઉત્તરાયણનું નિર્મળ અને સુંદર આકાશ હોય, એ કાળ પ્રયાણ કરનાર બ્રહ્મવેત્તા યોગી બ્રહ્મને પામે છે.

અન્ય બ્રહ્મવેત્તાનું પ્રસ્થાન છે. દિવસ રાત જો પ્રકાશે. શુક્લપક્ષ નિમિત્તનું પ્રસ્થાન છે. વિવેક, વૈરાગ્ય, શમ, દમ, તેજ-એ બુદ્ધિના છ ઐશ્વર્ય જ્યાં છ માસ છે. ઉદ્વર્તિત સ્થિતિ એ ઉત્તરાયણ છે. પ્રકૃતિપર સર્વથા પર થવા અવસ્થામાં મૃત્યુ પામનાર બ્રહ્મવેત્તા બ્રહ્મને પામે છે, તેનો પુનર્જન્મ થતો નથી. પરંતુ જનજ્ઞ ચિત્તવૃત્તિ ભોગાસક્ત જે આ બ્રહ્મ પ્રાપ્તિના ઉપર, કેમના સાધના દ્વારા પુનર્જન્મ નથી એમનું શું થાય? એ બાબતે કહે છે. — ૪/૨૪

જેના પ્રયાણકાળમાં ધુમાડો ફેલાઈ રહ્યો હોય, યોગાગ્નિ ઢંકાયેલ અસ્તવ્યસ્ત રાત્રિ હોય, અંધારું, કૃષ્ણપક્ષનો ચંદ્ર ઝાંખો હોય, ગાઢ અંધકાર વ્યાપેલો હોય, ષડવિકારો (કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, ~~મત્સર~~ મત્સર) પર શુક્લ દક્ષિણાયન એટલે કે અવિદ્યા હોય (જે પરમાત્મા માં પ્રવેશવા કંઈક અવરોધ હોય) એ યોગીને પુનર્જન્મ લેવો પડે છે.

તો શું શરીર જરૂર રાખે એ યોગીનો સાધના પડ્યા જાય છે? એ વિશે ભગવાન કહે છે- ૪/૨૫

શુક્લ અને કૃષ્ણ ગતિ જગતમાં શાશ્વત છે એટલે સાધનાનો વિનાશ કોઈપણ થતો નથી. શુક્લ ગતિમાં પ્રયાણ કરનારો તો પાછા જ આવવાના પરમગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુ કૃષ્ણ ગતિમાં જેમાં ઝાંઝા પ્રકાશ અને કંઈ અંધકાર છે એવા અવસ્થામાં ગયેલો પાછો ફરે છે. ફરી જન્મ લે છે. જ્યાં સુધા પૂર્ણ પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરી લેવો ત્યાં સુધા એકને કંઈ નિર્ણય કરવાનું છે. આ પ્રશ્ન અહીં પૂરો, કેવે વધુ સાધના માટે બીજા મુદ્દો કહે છે — ૪/૨૬

હે પાર્થ! આ પ્રમાણે આ માર્ગોને જાણનાર કોઈપણ યોગી મોહિત થતો નથી. એ જાણે છે કે પૂર્ણ પ્રકાશ મેળવી લેવાથી બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થશે જ અને ઝાંઝા પ્રકાશ રહેવાથી પણ પુનર્જન્મમાં સાધના જો બાકી થતો જ નથી. બંને ગતિ શાશ્વત છે આથી તું દરેક કાળમાં યોગથી યુક્ત બન એટલે કે નિરંતર સાધના કર. ૪/૨૭

એને સાક્ષાત્કાર સહિત જ્ઞાનને (માનને નહીં) યોગ વેદ, ધર્મ, તપ અને દાન નો પુણ્ય કુળોને નિશંદેહ ઓળંગી જાય છે. અને સનાતન પરમપદ ને પામે છે. અવિદિત પરમાત્માના સાક્ષાત્કાર મેળવનારી નું નામ વેદ છે. એ અવિદિત તત્વને જાણી લીધું તો હવે કોણ કોને જાણે? આથી વિદિત થયા પછી વેદોનું પ્રયોજન પણ સમાપ્ત થઈ જાય છે. કારણ હવે જાણનારો કુદો નથી. મન, વચન, કર્મથી સર્વતોભાવે સમર્પણ તે દાન છે. આત્મજ્ઞાનું ફળ આવ્યું પરમાત્માની પ્રાપ્તિ. એ પરમપદ પામનારો અમરત્વ 8/28

આમ યોગેશ્વરે કહ્યું જણાવ્યું કે 'જેનો કોઈપણ વિનાશ નથી એ પરબ્રહ્મ છે. સ્વયંની પ્રાપ્તિવાળો પરમભાવ અધ્યાત્મ છે. જેનાથી જગ માયાનો અધિપત્યમાંથી નીકળીને આત્માનો અધિપત્યમાં આવી જાય છે એ જ અધ્યાત્મ છે. અને ભૂતોનો ભાવ, જે શુભ અથવા અશુભ સંસ્કારોને ઉત્પન્ન કરે તે ભાવોનું ઓલવું વિસર્ગ. બારે ભાવો એજ કર્મની સંપૂર્ણતા છે. આગળ કર્મ નથી કરવાનો જરૂર નથી. આમ કર્મ એવો વસ્તુ છે જે સંસ્કારોનો ઉદ્ભવ ને જ મિટાવી દે છે.

આ પ્રમાણે કારણભાવ અધિભૂત છે. નાશવંત જે ભૂતોને ઉત્પન્ન કરવાનું માધ્યમ છે. એ જ ભૂતોનો અધિષ્ઠાતા છે. પરમપુરુષ જે અધિદૈવ છે જેમાં દૈવી સંપત્તિ પડ્યા છોડે વિલયન થાય છે. આ શરીરમાં અધિયજ્ઞ હું છું એટલે કે જેમાં યજ્ઞ વિલય પામે છે તે હું છું. યજ્ઞનો અધિષ્ઠાતા હું. એ યજ્ઞથી મારા સ્વરૂપને પામે છે. શ્રીકૃષ્ણ એક યોગેશ્વર કહ્યા. એટલે અધિયજ્ઞ કોઈ એવો પુરુષ છે, જે આ શરીરમાં રહે છે, બહાર નહીં. હવે છેલ્લો પ્રશ્ન. અંતકાળે અર્જુન કેવા રીતે જાણવામાં આવ્યો છે? એ માટે જણાવ્યું કે જે મારું નિરંતર સ્મરણ કરે છે, મારા સિવાય અન્ય કોઈ વિષય વસ્તુનું ચિંતન કરતો નથી અને એમ કરતાં કરતાં શરીરનાં સબંધનો

ત્યાગ કરે છે તે મારા સાક્ષાત સ્વરૂપને પામે છે. અને અંત માં પડ્યા એ જ મેળવે છે. શરીર ના મૃત્યુ સમય જ આની પ્રાપ્તિ થાય એવું નથી. મરવા સમયે કે મર્યા પછી જ મોક્ષ મળે તો તો મોક્ષ એવાં પૂર્ણ ન હોત. મન ને બધા રાગ નિગ્રહ થાય પછી જ તેવા નિગ્રહિત મન નો પડ્યા વિલય એ જ અંતકાળ છે. જ્યાં ફરી શરીરોના ઉત્પત્તિનું માધ્યમ શાંત થઈ જાય છે, એ સમયે એ પરમભાવ માં પ્રવેશ થઈ છે પછી તેનો પુનર્જન્મ થતો નથી.

અર્જુન પ્રાપ્તિ માટે કહ્યું કે તું સતત મારું સ્મરણ કર અને યુદ્ધ કર. સ્મરણ નું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કર્યું કે 'યોગધારણા માં સ્થિર રહીને મારા સિવાય અન્ય બીજા કોઈ વસ્તુનું સ્મરણ ન કરતાં, સતત સ્મરણ કર, જ્યારે સ્મરણ આટલું મુશ્કેલ છે તો યુદ્ધ કેવું કરશે?

માની લો કે પુરસ્કર ભગવાન છે તો તેના આજુબાજુના વસ્તુઓ, બેઠેલાં લોકો કે તેમનો પ્રભાવ, અન્ય કોઈપણ જોયેલ સાંભળેલ વસ્તુઓ, વિચારો, ભાગાદોડો, સંકલ્પો ન આવે જ દેખાય. જે દેખાય, સંભળાય તો તે સ્મરણ જ નથી. કેવે આવા સ્મરણ માં યુદ્ધ કેવું?

જ્યારે આ પ્રકારે સ્થિરતર સ્મરણ માં પ્રવૃત્ત થશો તો એ સમ્યગ યુદ્ધ નું સાચું સ્વરૂપ જાગ્રત છે. એ સમયે જ પુરા માયા ઘૂસી પડશે. વિચારો આવશે. બાધારૂપ બધું જ થશે. કામ, ક્રોધ રાગ-દ્વેષ દુર્જય રાક્ષસ છે. આ બધા મિત્રો બધાને ફુમલાં કર્યા જ કરશે. આ બધા કૌરવો સ્મરણ કરવા જડ્યા છે. કેવે તેમાંથી પાર પડવું અને સ્મરણ કર્યા જ કરવું એ જ યુદ્ધ છે. આ બધાં શસ્ત્રોઓનો નાશ થયા પછી જ ક્ષત્રિય પરમગતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

તેમણે માટે કહ્યું તું ઊઠ નો જપ કર અને મારું ધ્યાન ધર. એટલે જ અર્જુન એકયોગી હતા. તેમનાં બાણ-રૂપ જ ત્રાંકિત જ થતાં હતાં.

છેલ્લે, પુનર્જન્મ શું છે? તો કહ્યું કે પ્રકૃતિ ચક્રે માંડ્યો તે જીવમાત્ર જગત પુનરાવર્તિ છે. પશુ નું આ યોગમાં જોડાયેલું, પુરુષ ના ભોગાર્થિ છે, જે પુર્જન્મ પ્રકારો મેળવે છે. પક્ષીઓની, સંપત્તિ ઉર્ધ્વરેતા, જેમાં સહેજમાત્ર પડ્યા કામ નથી, તે પરમગતિ પામે છે જે લેશમાત્ર પડ્યા કામ ક્રોધ, દ્વેષાદિક, ગ્લાનિમાં તો તે અવસ્થામાં જ શરીરનો ત્યાગ કરવાવાળા યોગને જન્મ લેવો પડે છે. પડ્યા તે સામાન્યજીવન જેમ જન્મ-મરણ ના ચક્કરમાં ન ફસાતાં જન્મ લઈને બીજા ભાગવત ના બાકી રહેલા પુરા કરે છે. અને ત્યાં જ પડ્યા થઈ છે જેનું નામ પરમધામ છે. અર્જુનને પહેલાં પડ્યા કહ્યું કે મરણ નું થોડું સાદાજ જન્મ-મરણ ના મંડાણ મધ્ય માંથી ઉગારી લે છે. — — — — અક્ષર ૐ નમઃ ભગવતે.

૧૫ રાજવિદ્યા જાગૃતિ.

આ અધ્યાયમાં યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે યોગયુક્ત પુરુષનું વૈશિષ્ટ્ય કેવું હોય? સર્વજ્ઞતા છતાં નિર્લેપ, કર્તા છતાં અકર્તા એવા પુરુષનો સ્વભાવ અને પ્રભાવ પર પ્રકાશ પાડીને યોગને આચરણમાં મૂકતાં દેવતાઓને આવનારા વિઘ્નો વિશે જણાવ્યું તે પરમપુરુષનું શરણ લેવા પર ભાર મુક્યો.

ભગવાને કહ્યું કે અર્જુન! કોને જ પરમ ગોપનીય, વિજ્ઞાનસહિત જ્ઞાન કહીશ પરમપદની પ્રાપ્તિ પછી મહાપુરુષની રહેણી તેમજ તે એકસાથે સર્વત્ર કર્મ કેવી રીતે કરે છે, કેવી રીતે જાગૃતિ પ્રદાન કરે છે તેમજ સર્વ જીવાત્માની સાથે અદ્વૈત કેવી રીતે રહે છે તે કહીશ. યત્ સાધ્યા-જેને સાક્ષાત્ જાણીને તું દુઃખરૂપ સંસારના મોક્ષ પામીશ. આ રાજ કેવું છે? તેના વિશે કહે છે.— ૫૧

વિજ્ઞાન સાથેનું આ જ્ઞાન બધી વિદ્યાઓનો રાજા છે. વિદ્વાનો કહે છે કે તેની પાસે જે આવે તેને ઉદ્ધારને પ્રકાશપથ પર ચલાવવાને મોક્ષ આપે. જે માર્ગમાં પ્રવૃત્તિમાં, રિદ્ધી-સિદ્ધિમાં અટવાયા તો નક્કી છે કે અવિદ્યા સફળ થઈ. આ રાજવિદ્યા એવી છે કે જે નિશ્ચિત ફલપ્રાપ્તિ કરે છે. આ અતિ પવિત્ર, ઉત્તમ અને પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે એવું છે. કર્મ કરો ફળ મળવો. આ અંધશ્રદ્ધા નથી કે આ જન્મમાં સાધના કરી, ફળ કોઈ બીજા જ જન્મમાં મળશે. આ પરમધર્મ પરમાત્મા પર જોડાયેલ છે. વિજ્ઞાન સહિતનું આ જ્ઞાન આચરવામાં સરળ અને અવિનાશી છે. પરંતુ આના માટે શ્રદ્ધા ખુબ જ જરૂરી છે. ૫૨

આ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા નથી એવો (એકજ જીવનમાં મનુષ્યનો જ રાખનાર) મને જ પામતાં આ સંસારક્રમોમાં ભમતા કર્યા જ કરે છે. એટલે શ્રદ્ધા અનિવાર્ય છે. શું તમે સંસારચક્ર પર છો? તો કહે છે ૫/૩ મારા અવ્યક્ત સ્વરૂપથી જ આ સર્વ જગત વ્યાપ્ત છે.

એટલે કે સ્વરૂપમાં હું સ્થિત છું તે સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે. દરેક પ્રાણી મારામાં છે. પણ હું તેઓમાં નથી, કારણ કે હું અવ્યક્ત સ્વરૂપમાં જ સ્થિત છું. 9/4

આ બધાં ભૂતો પણ મારામાં સ્થિત નથી, તેઓ મારી ઉત્પન્ન કરેલી પ્રકૃતિને આધીન છે. પરંતુ મારો યોગમાયાનો ઐશ્વર્ય જે, જીવોને ઉત્પન્ન કરનાર અને પોષણ કરનાર મારો આત્મા ભૂતોમાં સ્થિત નથી. હું આત્મસ્વરૂપ જ છું તેથી ભૂતોમાં સ્થિત નથી. આ જ યોગનો પ્રભાવ છે. આનું દૃષ્ટાંત આપી સ્પષ્ટ કરેલું છે 9/5

જેમ આકાશમાં જ ઉત્પન્ન થનાર મહાન વાયુ સર્વદા આકાશમાં જ રહેલો હોવા છતાં તેને મલિન કરી શકતો નથી, તેમ સર્વભૂતો મારામાં રહેલા છે એમ સમજ હું આકાશ જેવો જ નિર્લેપ છું તે મને મલિન કરી શકતાં નથી. આ યોગનો પ્રભાવ છે. 9/6

હે અર્જુન! કલ્પના વિલયકાળમાં સર્વભૂતો મારી પ્રકૃતિ એટલે કે મારા સ્વભાવને પામે છે અને ~~કલ્પ~~ કલ્પના આરંભમાં હું એમનું વારંવાર વિશેષ રૂપથી વિસૃષ્ટિ આદિ સર્જન કરું છું કે અચેતન છે તેને જાગૃત કરું છું કલ્પ માટે પ્રેરું છું. કલ્પ એટલે ઉત્પાનોન્મુખ- ઉત્પન્ન માટે તત્પર, પરિવર્તન,

આસુરી સંપત્તિમાંથી નાકળ્યા પુરુષ જેમ જેમ દૈવી સંપત્તિ માં પ્રવેશ પામે છે, ત્યાંથી કલ્પ નો આરંભ છે અને જ્યારે તે ઈશ્વર-ભાવ પામે ત્યાં કલ્પનો ક્ષય થાય છે. પોતાનું કર્મ પુરું કરીને કલ્પ પણ વિલીન થાય છે. ભજનનો આરંભ તે કલ્પનો આરંભ છે, અને ભજન ના પરાકાષ્ઠા -ત્યાં લગ્નની પ્રાપ્તિ થાય તે કલ્પનો અંત છે. જ્યારે વિવિધ યોનિઓમાં કારણ એવા રાગ-દ્વેષ થી મુક્તિ પામતો પોતાનાં શાશ્વત સ્વરૂપ -(આત્મા)માં સ્થિર થાય તેને ગીતાકાર કહે છે કે મારી પ્રકૃતિને એટલે કે મને પામે છે.

કેવી જે મહાપુરુષ પ્રકૃતિનો વિલયકરીને સ્વરૂપમાં પ્રવેશ પામે તેની પ્રકૃતિ કેવા હોય? શું તેનામાં પ્રકૃતિ શેષ જ છે? ના. ગીતા અધ્યાય માં 33 માં શ્લોકમાં ગીતાકારે કહી દીધું છે, કે દરેક પ્રાણી પોતાની પ્રકૃતિને પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે કે તેના ઉપર ~~તેના~~ પ્રકૃતિનાં ગુણોનો જેવો પ્રભાવ હોય તેવું જ તે કરે છે. અને જ્ઞાનવાનપણ - પ્રત્યક્ષદર્શિ પામનાર સાત્વા, જ્ઞાની પુરુષ પણ પોતાની પ્રકૃતિ અનુસાર જ ~~જીવે~~ જીવે છે. તે બીજાઓનાં કલ્યાણ માટે કર્મ કરે છે. પૂર્વ જન્મ અને તત્ત્વમાં સ્થિત એવા મહાપુરુષોની રહેણી-કરણી જ એમની પ્રકૃતિ છે તે પોતાનાં તે સ્વભાવ અનુસાર જ વર્તે છે. કલ્પનાં અંતમાં લોકો એવા મહાપુરુષ ની રહેણીકરણીને પ્રાપ્ત થાય છે. મહાપુરુષ જો આ કર્તૃત્વ પર ફરી પ્રકાશ પાડતાં કહે છે. 9/8

પોતપોતાનાં સ્વભાવમાં પ્રકૃતિનાં ગુણોમાં પરવશ બનેલાં આ સંપૂર્ણ મૂઢ સમુદાય તે મહાપુરુષોનાં આચરણ (બહિર્યાત્વ) ને સ્વરૂપસ્થિતિ કે વારંવાર વિસ્મૃતિમાં વિશેષ કર્મ - વિશેષ રૂપથી કર્યું છું - તેને મારા સ્વરૂપ તરફ આગળ વધવા માટે પ્રેરું છું. ૭/૬

તો શું તમે પણ કર્મફળ બંધાવેલા છો ?

અરુણી કહે છે કે ઘનંજય ! ~~કે કર્મોને~~ હું અવશ્યક રૂપથી કર્મ કરું છું જે કર્મો હું અહંત્વ સ્વરૂપથી કરું છું એમાં મારી આસક્તિ નથી. ઉદાસીન જ્ઞ જેમ સ્થિત રહેનારા મારા પરમાત્મસ્વરૂપને તે કર્મો બાંધી શકતાં નથી. કારણ કે કર્મનાં પરિણામથી કે ફલથી સિદ્ધ થાય છે. તેમાં હું સ્થિત છું માટે તે કરવા માટે હું વિવશ નથી. ૭/૯

આ ઉપરોક્ત મારા અધ્યાસ ~~વડે~~ વડે માયા જે રચે છે તે શું છે ? તે પણ એક કલ્પ છે. આ માયા (ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ, અર્થાત્ મૂળ પ્રકૃતિ અને ચેતના) પરાપર જગત ની રચના કરે છે. તે કુલ, કલ્પ છે. જેનાં બીજ આવરણમાં રહે રાખે છે. એમાં કાળ પરિવર્તન છે. અને પ્રકૃતિ આ બધું કરે છે મારા અધ્યાસમાં રહીને. હું નથી કરતો

સમગ્રનું જોઈ, વિચારણા નો સંચાર તેમજ પૂર્તિ પર્યંત માર્ગદર્શન વાળો કલ્પ - તો મહાપુરુષ સ્વયં કરે છે. પરંતુ અરૂપી કર્તા પ્રકૃતિ છે. જે કેવળ પ્રભુના અધ્યાસ વડે ક્ષણિક પરિવર્તન કરે છે. એમાં શરીરનું, કાળનું, યુગનું વગેરે પરિવર્તનો થાય છે. મારો આત્મા બધો વ્યાપક પ્રભાવ શેષ થતાં મૂઢ લોકો મને જાણતાં નથી ૭/૧૦

સર્વમૂર્તોમાં મહાન જ્યોતિરૂપ એવા મારા પરમભાવને ન જાણનારા મૂઢ લોકો, મને મનુષ્યશરીરનાં આકાર નો આધારવાળો અને તુચ્છ સમજે છે. સર્વ પ્રાણીઓનાં ઈશ્વર નો પણ જે મહાન ઈશ્વર છે. એવા પરમભાવમાં હું સ્થિત છું જ્યારે તેઓ જાહેર કરે ત્યારે તેઓ મહાપુરુષ

નું શરીર જ નુકશે છે. આપ આવા મહાન ઈશ્વરીભાવમાં સ્થિત છો એવું તે કેવા રીતે જાણે? તેઓ આ વાત કેમ જોઈ-સમજી શકતા નથી? એ વિષે કહે છે- 9/11

આ બધાં મોહો, વ્યર્થ આશા, વ્યર્થ કર્મ, વ્યર્થ જ્ઞાન વાળા એટલે કે કયારેય પુરા ન થાય એવા એટલા બધા આશાઓ, બંધનરૂપ ફાંસ, જે વસ્તુતઃ અજ્ઞાન જેને તેઓ જ્ઞાન સમજી બેઠેલા. અને વિક્ષેપસ: વિક્ષેપરૂપ થી અચેત થયેલા - અશુદ્ધ, રાક્ષસો અને અસુરો જેવા મોહિત બનાવા સ્વભાવને ધારણ કરનારા - એટલે કે આસુરી સ્વભાવવાળા હોય છે. વિક્ષુર-રાક્ષસ એ બધા એક સ્વભાવ છે. તે કોઈ જાતિ કે યોનિ નથી. આસુર સ્વભાવવાળા મને ભજી શકતા નથી. પરંતુ મહાત્માજનો મને ભજે છે અને ભજે છે. - 9/12

હે પાર્થ! દૈવી સંપત્તિવાળા મહાપુરુષો મને સર્વ ભૂતોનો મૂળ કારણ, અવિનાશી અક્ષરને અનન્ય ભાવથી અર્થાત્ મન માં કોઈ અન્યને જરાય ન લાવતાં કેવળ મારામાં જ શ્રદ્ધા રાખી નિરંતર મારું ભજન કરે છે. કેવા રીતે? 9/13

ભગવાન કહે છે તેઓ નિરંતર ચિંતનમાં, ધ્યાનમાં અચળ રહીને મારા ગુણોનું ચિંતન કરે છે મારી પ્રાપ્તિ માટે યત્ન કરે છે અને મને વારંવાર નમસ્કાર કરતાં એવા મારામાં જોડાયેલા રહી અનન્ય ભક્તિ થી મારી ઉપાસના કરે છે.

હવે તેઓ કઈ રીતે ભજે? કઈ ઉપાસના? કેવું છે તે? તો કહે છે કે અન્ય કોઈ ઉપાસના નહીં, પરંતુ તે જ યજ્ઞ જે વિશ્વરૂપ સમજ્યો છે તે જ યોગેશ્વર કરી શકે છે- 9/14

એમાનાં કોઈ તો મારુ સર્વવ્યાપી વિરાટ પરમાત્મા નું જ્ઞાનયજ્ઞ વડે યજન કરે છે. એટલે પોતાના ભોગ-કુળ અને શક્તિને સમજને યા નિયત કર્મ એવા યજ્ઞમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. તો કોઈ એકત્વ ભાવથી મારી ઉપાસના કરે છે કે મારે આમાં જ એક થઈ જવાનું છે. અને અન્ય મારાથી સર્વકોઈ અલગ રહીને, મને સમર્પણ કરી નિષ્કામ સેવાભાવથી મને ઉપાસે છે. વિવિધ પ્રકારે કારણ કે એક જ યજ્ઞમાં રહ્યા બધા ઉપાસનાના સ્તર છે. યજ્ઞનો આરંભ સેવા થી થાય છે પરંતુ અનુષ્ઠાન કયા પ્રકારે થાય છે? યોગેશ્વર કૃષ્ણ કહે છે કે - યજ્ઞ કેવું છું. મહાપુરુષ જે રથ ન હોય તો પહોંચી યજ્ઞ પાર પડતો નથી. ભગવાનનાં નિર્દેશન થી જ સાધક સમજી શકે છે કે હવે તે કઈ કક્ષાએ છે, કયા સુધી પહોંચી શકયો છે? વસ્તુતઃ યજ્ઞકર્તા કોણ છે? એ વિશે તેઓ કહે છે - 9/15

કર્તા કેવું છું - વાસ્તવમાં કર્તાજ પાછળ પ્રેરકરૂપે રહેલ સંસ્થાપિત કરનાર તો ઈશ્વર જ છે. ભૂતકાળ નાં અનંત સંસ્કારો નો વિલય કરીને તેને મુક્ત કરવું એ મારી ભેટ છે. ભવરોગ ને મિટાવનાર ઔષધિ

કું છું. મને પામવાને લોકો યા ભવરોગથી મુક્ત થઈ જાય છે. મારા કું છું જ્યાસ ના અંતરાલમાં મનનો નિરોધ એ મારી જેમ છે. આ નિરોધ ક્રિયામાં તત્પર યોગનાર વસ્તુ આજ્ઞા ચક્રવિ) પડ્યા કું છું. અગ્નિ કું છું. મારા પ્રકારમાં જ મનનાં બધા પ્રવૃત્તિઓ વિલિન થાય છે. અને કેવળ એટલે સમર્પણ પડ્યા કું જ છું.

અર્જુને યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ વારંવાર કું છું 'કહે છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે 'કું જ પ્રેરકરૂપમાં આત્મામાંથી અભિન્ન બનીને ઉભો છું તથા નિરંતર નિર્ણય આપતો યોગાકૃષ્ણને પૂર્ણ કરાવું છું' આનું નામ જ વિશ્રામ છે. પૂજ્ય મહારાજશ્રી કહેતા રહેતાં કે 'જ્યાં સુધી ઈચ્છાઓ રહે બીજાને શ્વાસ-પ્રશ્વાસ પર નિયંત્રણ ન કરવા લાગો ત્યાં સુધી મનન નો આરંભ થતો જ નથી. કોઈ લાભ લાભ આંખ બંધ કરે, મનન કરે, શરીરને તપાવે પરંતુ જ્યાં સુધી જે પરમાત્માની આપણને ચાહ છે તે કે અને આપણને ઉભા રહીએ ત્યાં ફિલરીઆવરણે આત્મામાંથી અભિન્ન બનીને જાગૃત નથી થતાં ત્યાં સુધી મનન નું સ્વરૂપ યોગ્ય રીતે સમજ રાખાતું નથી. માટે મહારાજશ્રી કહેતાં કે મારા સ્વરૂપને પકડો. કું બધું જ થઈ જશે. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પણ કહે છે — બધું મારા થકી થાય છે. 9/16

કે અર્જુન! કું જ આ સંપૂર્ણ જગતનો ધાતા - ધારણ કરનારો, પિતા - પાલન કરનારો, માતા - ઉત્પન્ન કરનારો, પિતામહ - મૂળ ઉદ્ગમ કું. કેમાં સર્વ પ્રવેશ પામે છે અને ભણવા યોગ્ય પવિત્ર ઓમકાર કે ઋક્ સામ ઓંકાર: ઈતિ ઓમકાર: તે પરમાત્મા મારા સ્વરૂપમાં છે. સોઽહં તત્ત્વમસિ વગેરે વેદવાક્યનાં પર્યાય છે. જાણવા યોગ્ય સ્વરૂપ કું જ છું. ઋક્ - સંપૂર્ણ પદાર્થના, સામ - સમત્વ આપનારી પ્રાર્થના, યજુ - યજ્ઞની વિધિવિશેષ પડ્યા કું જ છું. યોગ અનુષ્ઠાન ઉપરનાં ગોપ્ય આવશ્યક અંગો મારાથી થાય છે. 9/17

હે અર્જુન! ગતિ: - પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય પરમગતિ, ભર્તા - ભરણ કરનાર - પોષણ કરનાર, સર્વનાં સ્વામી, સાક્ષી - દૃષ્ટારૂપમાં સ્થિત સર્વેને જાણનાર, સહુનું નિવાસસ્થાન શરણ લેવા યોગ્ય, સકારણ પ્રેમી, મિત્ર, ઉત્પત્તિ, સર્વને પ્રલય એટલે કે શુભ-અશુભ સંસ્કારોનો વિલય તથા અવિનાશી કારણ હું છું. અંતે જેમાં પ્રવેશ મળે છે તે બધા વિભૂતિઓ હું જ છું. ૯/૧૮

હું સૂર્યરૂપે તપું છું. વરસાદને આકર્ષિત કરું છું. મૃત્યુથી પર અમરત્વ તથા મૃત્યુ, સત્ અને અસત્ આવેલું હું જ છું. જે પરમપ્રકાશ પ્રદાન કરે છે. તે સૂર્ય પણ હું છું. ક્યારેક ક્યારેક સાધક મને અસત્ પણ માની લેતો હોય છે, તેઓ મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય છે. ૯/૧૯

આરાધના વિધાનમાં ત્રણ અંગો ગાયક, વાદ્ય, સ્વામ એટલે પ્રાર્થના, સ્વજનનું આચરણ કરનારા સમત્વના પ્રતિષ્ઠા, સોમ એટલે ચંદ્રમાનો કોણ પ્રકાશ પામનારા, પાપ થી મુક્ત બનાને પવિત્ર થયેલા પુરુષ તેજ યજ્ઞના નિયંત્રિત પ્રતિષ્ઠા દ્વારા મને ઇષ્ટરૂપે પૂજને સ્વર્ગપ્રાપ્તિના પ્રાર્થના કરે છે. આ અસત્ના કામના છે. જેનાથી તેઓને મૃત્યુના પ્રાપ્તિ થાય છે, પછી તેઓનો પુનર્જન્મ થાય છે. ૯/૨૦

અર્જુ એ કે તેઓ મને જ પૂજે છે પણ કામના સ્વર્ગનો કરે છે તે પુરુષ પોતાના પુણ્યના ફળસ્વરૂપ ઇન્દ્રલોક-સ્વર્ગ પામને દેવતાઓ ના દિવ્ય ભોગો ભોગવે છે. જે ભોગો હું જ તેમને આપું છું. ૯/૨૦

તે ઓ વિશાળ સ્વર્ગ ભોગવાને પુણ્ય પરવારતાં જ ફરી મૃત્યુલોક-જન્મ-મરણના ચક્કરમાં આવી જાય છે. આમ પ્રાર્થના, સમત્વ અને સ્વજન ના ત્રણવિધિથી જ એક જ વસ્તુ આરાધના કરનાર, મારે શરણે આવેલા કલ્યાણ કામનાવિધાયોને રુષી જેવાથી વારંવાર આવાગમન પામે છે, પુનર્જન્મ પામે છે. માટે કોઈ પણ પ્રકાર ના કામના ન રહી જવા જોઈએ. જે કામના જન્મ રાખતી હોય તો શું મળે છે? ૯/૨૨

અનન્ય ભાવ'થી મારામાં સ્થિત ભક્તજનો મારા પરમાત્મા સ્વરૂપનું નિરંતર ચિંતન કરતાં રહે છે, પર્યુપાસતે - રહેવું પણ દૃષ્ટિ જ રાખીને મને ઉપાસે છે, એવાં નિત્ય એકનાથે ભજનારા પુરુષોનાં યોગક્ષેમને હું જ વહન કરું છું એટલે કે મનનાં યોગ્ય ના રક્ષણ સંપૂર્ણ જવાબદારી હું મારા શિરે લઉ છું. આમ કરવા છતાં કોઈ અન્ય દેવતાઓને ભજે છે - ૯/૨૩

હે કૌન્તેય! જે ભક્ત શ્રદ્ધાપૂર્વક અન્ય દેવતાઓને પૂજે છે, તેનો પક્ષ મને જ પૂજે છે, ખરેખર! ત્યાં દેવતા જેવા કોઈ વસ્તુ છે જ નહિ, પરંતુ તેમનું તે પૂજન અવિધિપૂર્વક નું ફલદાયક હોય છે, મારા પ્રાપ્તિના વિધિ થી રહિત હોય છે. - અહીં ફરી શ્રીકૃષ્ણએ દેવતાઓ વિષે કહ્યું અધ્યાય 7/20-23 માં કહ્યું જ હતું કે 'કામનાઓ દ્વારા જેઓનું જ્ઞાન હરાયેલું છે તેવા મૂઢ બુદ્ધિવાળા પુરુષો અન્ય દેવતાઓનાં પૂજન કરે છે અને જેમ પૂજા કરે છે તે દેવતા જેવા કોઈ શક્તિ સત્તા છે જ નહિ! પરંતુ પાપકર્મો, પાપ ના મૂલ-મૂલાના અર્થાત જ્યાં તેઓના શ્રદ્ધા મૂકાયેલ છે, ત્યાં કોઈ દેવતા જ નથી. હું જ સર્વત્ર છું. તે સ્થાનો પર પડ્યા હું જ છું અને તેઓના દેવશ્રદ્ધાને તે સ્થાનો પર સ્થિર કરું છું, હું જ ફળ નું વિધાન કરું છું. ફળ મળે છે. ચોક્કસ મળે છે, પરંતુ તે ફળ નાશવંત હોય છે. દેવમૂર્તિ- જેમનું જ્ઞાન ફરાઈ ગયું છે તેવા જ અન્ય દેવો ને પૂજે છે. પરંતુ મારો ભક્ત મારા જ ધામનાં મને પામે છે જ.

કૃષ્ણ પૂછ્યા કરે છે કે, લોકો જ્યારે અન્યને પૂજે ત્યારે આપને જ પૂજે છે અને ફળ પડ્યા મળે છે તો દોષ શો છે? પ્ર/23

સર્વ વાતનો નિકાલ કરતાં કહેલું કે વાસ્તવ જેમાં વિલાજ થાય છે, વાસનાં પરિણામથી જે મળે છે તે કૃષ્ણ છું અને તેનો સ્વામી પડ્યા હું છું, પરંતુ તેઓ તત્ત્વથી યથાર્થરૂપે નથી જાણતાં, અધો ગતિ - અધોગતિ ને પામે છે. એટલે કે તેઓ અન્ય દેવતાઓને ભજે છે અને જ્યાં સુધી તત્ત્વથી નથી જાણતાં ત્યાં સુધી કામનાઓથી પડ્યા અધોગતિ પામે છે. તેમની ગતિ કેવા હોય છે? પ્ર/24

હે અર્જુન! દેવતાઓને પૂજનારા દેવલોકને પામે છે. દેવતા સંબંધિત વસ્તુ હોવાથી પોતાના કલ્પના અનુસાર તેઓ ભવન ચલાવે છે. પિતૃઓને પૂજનારા પિતૃઓને પામે છે. એટલે કે ભૂતકાળ માં

ભક્તો કરે છે. ભૂતોને પૂજનારા ભૂતોને જાય છે અને મારા ધારણ કર્યા કરે છે. તેના સામે મારો ભક્ત મને જ પામે છે. તે મારું જ સાક્ષાત સ્વરૂપ હોય છે. તેના દુર્ગતિ થતા નથી. તે દેવરાજ મારા પૂજનનું વિધાન પણ સારું છે. ૧/૨૫

જે કોઈ ભક્ત, પત્ર, પુષ્પ, ફળ કે જળ - પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં. જો મે ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ, મને ભક્તિપૂર્વક અર્પણ કરે છે. ત્યાંથી જ ભક્તિનો પ્રારંભ થાય છે- મન થી પ્રદાન કરનારાં તે ભક્ત નું કૈંઈ પણ સ્વીકારું છું. ૧/૨૬

માટે કે અર્જુન ! તું જે કર્મ (યથાર્થ કર્મ) કરે છે, જે ખાય છે, જે હોમ કરે છે, સમર્પણ કરે છે, દાન આપે છે, અને મનસ્થિત ઈચ્છાઓને મારા અનુરૂપ ત્યાગ કરે છે તે સર્વ મને અર્પણ કર. એટલે કે મને સમર્પિત રહીને કર્મ કર. (પુષ્ટિ). સમર્પણ કરવાથી કોઈના જોતા જ ભલાભલાને કું સંભાળી લઉં છું. ૧/૨૭

આ રીતે સર્વસ્વનો ત્યાગ - સંન્યાસ યોગ થી મુક્ત થયેલો તું શુભ-અશુભ ફળ આપનાર કર્મોના બંધન થી મુક્ત થઈને મને જ પામશે.

ઉપરના ત્રણ શ્લોકમાં યોગેશ્વર કૃષ્ણે ક્રમબદ્ધ સાધન અને તેના પરિણામનું ક્રમવાર વર્ણન કર્યું છે. પહેલાં પત્ર-પુષ્પ, ફળ-જળનું પૂર્ણ શ્રદ્ધા થી અર્પણ, બીજું, સમર્પિત થઈને કર્મનું આચરણ, ત્રીજું, પૂર્ણ સમર્પણ સાથે સર્વસ્વનો ત્યાગ. આનાથી, કર્મ બંધનો થી વિમુક્ત (જીવોપરૂપ થી મુક્ત) થઈ જઈશ. કુલે મુક્તિ થી શું મળે? કહ્યું કે મને પામશે. એથી શ્રેષ્ઠ લાભ? ૧/૨૮

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે, આ સૃષ્ટિમાં જ કોઈ મને પ્રિય છે અને જ કોઈ અપ્રિય, પરંતુ જે મારો અનન્યભક્ત છે, તે મારામાં છે, અને હું તેનામાં છું. તે જ મારો એકમાત્ર પ્રિય છે. હું તેનામાં પરિપૂર્ણ થઈને રહું છું. મારામાં અને તેનામાં કોઈ અંતર રહેતું નથી.

ત્યારે તો ખૂબ જ પૂજાપાઠ જે ભજન કરતાં હશે? ભજન કરવાનો અધિકાર કોને છે? આ વિષે તેઓ કહે છે - ૧/૨૯

કોઈ અલ્પાંશ દુરાચારી કોવા કેવાં અનન્ય ભાવ થી - (અન્યથા) મારા સિવાય કોઈ અન્ય વસ્તુ કે દેવતાં ને ન ભજતાં, કેવળ મને જ નિરંતર ભજે છે, તે સાધુ માનવા યોગ્ય છે. કુળ તે સાધુ થયો નથી કેવાં તે આગળ સાધુ થશે, નિઃસંદેહ, કરજ? તે યથાર્થ નિશ્ચય થી લાગ ગયો છે,

આથી તેને પણ ભજન કરી શકે તમે મનુષ્ય છે અને મનુષ્ય જ યોગ્ય નિશ્ચયવાળો હોય છે. ૧/૩૦

આ પ્રકારનો પુરુષ તે દુરાચારી પણ શ્રેષ્ઠ ધર્માત્મા થઈ ગયો છે. પરમધર્મ પરમાત્મારૂપ જોડાઈ ગયો છે અને શાશ્વત પરમશાંતિ ને પામે છે. હે કૌન્તેય! તું નિશ્ચયપૂર્વક સત્ય માન કે મારો ભક્ત કદી જાય પામતો નથી. કદાચ એક જન્મમાં મરણ કરે તો બીજા જન્મમાં પાછો જ સાધન કરી શ્રેષ્ઠ જ પરમશાંતિ ને પામે છે. આમ સદાચારી-દુરાચારી સહુને ભગવત્ પ્રાપ્તિનો અધિકાર છે. એટલું જ નહીં પરંતુ- ૯/૩૧

સ્ત્રીઓ, વૈશ્યો, શુદ્ર આદિ તથા જે કોઈ પાપયોનિવાળા પણ કોઈ પણ રીતે મારો આશ્રય કરીને પરમગતિ પામે છે. ૯/૩૨.

તો પછી પુણ્યાત્માઓ અને રાજર્ષિ-રાજા જેવા ભક્તો નું તો શું કહેવું? પ્રારબ્ધના એક અવરોધ વિશેષ છે. જેમાં પુરુષમાં પૂર્વજન્મ ના પુણ્યોના વિશેષ ભાગ્ય વિદ્યમાન હોય. શાંતિ, આર્દ્રતા, અનુભવપૂર્ણ જ્ઞાન, દયાભાવ અને ઈશ્વર ના આદેશ અનુસાર કાર્યવાહક જેમાં જાગતા હોય. રાજર્ષિઓમાં શિક્ષિત-દિક્ષિત નો સંસ્કાર, શૂરતા, સ્વાભિમાનભાવ, રાજ માં પરિવર્તન ન કરવાનો સ્વભાવ હોય. યોગસ્તરે પહોંચેલાં યોગીઓ તો પાર પડે જ છે. માટે હે અર્જુન, તું સુખદુઃખ, જય-પરાજય આ મનુષ્યશરીર પ્રમાણે મારું જ ભજન કર. આ બાબતમાં શરીરનાં મમત્વ અને પોષણ માં જ રમમાણ ન કર. ૯/૩૩.

હે અર્જુન! મારામાં જ મન સ્થિર કરનારો થા. મારા વિચારો અર્થે ભાવ મનમાં જ જોઈએ. મારો અનન્ય ભક્ત થા. અવિરત મારા ચિંતન માં જ લાગ્યો રહે. શ્રદ્ધા સહિત મારું જ નિરંતર પૂજન કર અને મને જ નમસ્કાર કર. આમ મારા શરણે આવી, મારા એકત્વભાવમાં આત્મા સ્થિર કરી તું મને પ્રાપ્ત થા.

- - - - ૯/૩૪

વિભૂતિ વર્ણન

હે અર્જુન ! મારી ઉત્પત્તિને દેવતાઓ, મહર્ષિઓ કોઈ જાણતા નથી. મારો જન્મ અને કર્મ અલૌકિક છે કે જે પરમેશ્વરમાંથી જોઈ શકાતા નથી. હું બધા દેવો, મહર્ષિઓનું આદિ કારણ છું 10/1

જે મને જન્મ-મૃત્યુથી રહિત, આદિ-અંતરહિત બધા લોકોનાં મહાન ઈશ્વર તે સાક્ષાત્કાર કરીને જાણી લે છે એ પુરુષ જ મર્ત્ય મનુષ્યો માં શ્રેષ્ઠ છે. એથી બધું, બધાંનું એ સર્વ લોકમહેશ્વરને સારી રીતે જાણવો એ જ રાજ છે. એવું જાણનારો સંપૂર્ણ પાપોથી મુક્ત થઈ જાય છે. તેને પુનર્જન્મ થતો નથી. જ્ઞાનફળ કહું છે એ પ્રાપ્તિ મારી દેન છે. 10/2-3

અર્જુન! નિશ્ચયાત્મિકા બુદ્ધિ, સાક્ષાત્કારી જ્ઞાન, ભક્તિમાં વિવેક સહિત પ્રવૃત્તિ, ક્ષમા, સત્યભાષણ, ઇન્દ્રિયોનું દમન, મનનું શમન, અંતઃકરણ ની પ્રસન્નતા, ચિંતન-માર્ગના કષ્ટો, પરમાત્માના અનુભવ, સ્વરૂપની પ્રાપ્તિમાં અવરોધ નો વિલય, ઈશ્વર પ્રત્યે અધિયજ્ઞાત્મક મન અને પ્રવૃત્તિ ઓ નિર્મિયતા. તથા - 10/4

અહિંસા - એટલે પોતાનાં જ્ઞાનમાત્ર અધોગતિમાં જ પડ્યાકરણ-નારૂ જ્ઞાનકરણ, ક્ષમતા, સંતોષ, મનઃસહિત ઇન્દ્રિયોને ભક્તિને અનુરૂપ રાખવી, દાન એટલે કે અર્પણનું સમર્પણ, જગતરૂપમાં માન-અપમાન ના સ્વીકારીલવાં. આવા ભાવ મારાથકી જ થાય છે. તે બધાં દૈવી ચિંતન નાં લક્ષણ છે. એનો અભાવ એ બધા આસુરી સંપત્તિ છે. 10/5

અલાર્ષિ, એટલે યોગના સાત ક્રમિક ભૂમિકાઓ - ચુભિચ્છા સુવિચારણા, તનુમાનસા, સત્ત્વાપત્તિ, અસંસક્તિ, પદાર્થભાવના અને તુર્યગા. તથા તેને અનુરૂપ. અંતઃકરણ - મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર જે મારામાં ભાવવાનું છે- એ બધા મારા જ સંકલ્પથી - મારી પ્રાપ્તિ નાં સંકલ્પથી અને મારી પ્રેરણાથી જ થાય છે. આજ દૈવી સંપત્તિ ભૂમિકાઓમાં સંચાર કરાવે છે. અવ્યભિ. 10/6

જે પુરુષ યોગના અને મારી ઉપર્યુક્ત વિભૂતિઓને સાક્ષાત્કાર કરીને સાથે જાણે છે તે સ્થિર દ્રઢનયોગ દ્વારા મારામાં એકરૂપ બને છે. જેમ પવન વગરના સ્થાનમાં દિવા નો જ્યોત સ્થિર રહે તેમાં જેવા જ પ્રેરણ જ્ઞેય તેવું યોગીનું જાગ્રતેલું ચિત્ત હોય છે. 10/7

સંપૂર્ણ જગતના ઉત્પાત નું કારણ હું છું. મારા વડે સંપૂર્ણ જગત સંચાલિત થાય છે એમ જાણીને શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી વિવેકી મારું સતત ભજન કરે છે. યોગ દ્વારા મારા અનુરૂપ જે પ્રવૃત્તિ થાય તે હું જ કરું છું. એ મારો જ પ્રસાદ છે. 10/8

અમંકરણમાં મનન પરોવતાં, નિરંતર મારામાં જ ચિત્ત લગાડનારા, મારામાં જ પ્રાણ લગાડનારા, કેમરા મારી પ્રકૃતિઓ નો બોધ કરે છે. મારા ગુણ-ગાન ગાઈને સંતોષ પામે છે. નિરંતર મારામાં જ રમમાણ રહે છે. 10/9

સત્ય મારા ધ્યાનમાં આવ્યું, પ્રેમપૂર્વ મને જે ભક્તોને કું એ બુદ્ધિયોગ - યોગમાં પ્રવેશવાનો બુદ્ધિ આપું છું તેમાંથી તેઓ મને પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે યોગની અગ્રતિ એ ઈશ્વરની દેન છે. એ સાધકને આ પ્રકારે થાય છે ?

10/10

એમના પર સંપૂર્ણ અનુગ્રહ કરવા માટે કું એમનાં આત્મામાં સ્થિત રહીને, અંધકારને નાનકડા દિવ્ય પ્રકાશવાળા દીપ કું છું જ્ઞાનમાં તે સ્વરૂપસ્થ મહાત્મા દ્વારા બોલે છે. આવો કોઈ તમને પ્રાપ્તન કોણ ત્યાં ચતુર (પરમાત્મા) સ્થાપક કહ્યો ખરો.

ઈષ્ટ, સદ્ગુરુ અથવા પરમાત્માનું સ્મરણ એ એક વાત છે. સાધકનો આત્મા જાગૃત થઈ ગયા પછી એનો નિર્દેશ આ પ્રકારે મળે છે.

પ્રથમ સ્થૂળ-સૂક્ષ્મનો અનુભવ. તમે ચિંતનમાં બેસો છો. તમારું મન ક્યારે લાગશે ? કેટલું લાગશે ?, ક્યારે મન ભાગવા માંડે છે ? અને ક્યારે ભાગતું થાય ? આનું સ્મરણ દરેક સેકંડે-મિનિટે ઈશ્વર શરીર સ્પંદન પર સંકેત કરે છે. અંગોનું ફરકવું એ સ્થૂળ-~~સ્થૂ~~સૂક્ષ્મનો અનુભવ છે. જે એક કાનમાં બે-ચાર જ્યારે એકીસાથે થવાશે અને મન વિકૃત થવા માંડશે તો મિનિટે-મિનિટે થવા લાગશે. આવા સંકેત ત્યારે જ આવશે જ્યારે ઈષ્ટનાં સ્વરૂપને અનન્ય ભાવથી પકડશો. સાધારણ કક્ષામાં સંસ્કારો અથડાતાં અંગોમાં સ્પંદન થતાં રહે છે. ઈષ્ટ વાળા સ્પંદનો કંઈક અલગ જ હોય છે.

બીજું સ્વપ્નસૂક્ષ્મ - સાધારણ માણસ વાસનાઓને લગતાં સ્વપ્નો જોતો હોય છે. પરંતુ ~~જેવા~~ જેવા તમે ઈષ્ટને પકડી લેશો તો આ સ્વપ્નો પણ નિર્દેશ બની જશે. યોગી સ્વપ્નાનકડી પણ ઘટનાઓ જુએ છે. આ બંને અનુભવ પ્રારંભિક છે. કોઈ તત્ત્વવિશ્વ

નાનિધ્યમાં, મનનાં બંધનો પ્રતિ ઉદ્દેશ, બાહર રાખવા માટે, બંધનો બાહર-પાત્રતા રેખા પર પગ આત્મા જાગૃત થઈ જાય છે. પરંતુ આ બે ઘર પર મુકામ આકાંક્ષા બે અનુભવ કલ્યાણકારક છે. જે તે માર્ગે આવતાં આવશે.

ત્રીજો અનુભવ સુષુપ્તિ-ઊંડા અવસ્થા છે. સંસારમાં જો ઊંઘવાનો જ છે. મોટું-નાનું માં અપેક્ષા, રાગદ્વેષ તેઓ જે કોઈ કરે છે તે બધું સ્વપ્ન જ છે. સુષુપ્તિ એટલે જ્યારે ચિત્ત પરમાત્મા માં એવું ભળી જાય કે મુક્ત (વિચાર) શિખર, અંકુશ શિખર થઈ જાય, શરીર ભાનું રહે પગ મન સુષુપ્ત થઈ જાય. આવા અવસ્થામાં તે ઈષ્ટ ફરી પોતાનો સંકેત આપશે. યોગની અવસ્થા મુજબ કાર્ય દૃશ્ય દેખાય. સાચા દિશાસૂચન કરશે.

ચોથો અનુભવ એટલે સમરસ. જેમાં વૃત્તિ ઓગળી ગયું. એ પરમાત્મામાં સમત્વ પ્રાપ્ત થઈ જાય, તે પછી ઉઠવું, બેસવું, ફરવું ક્યાં સર્વત્ર એના અનુભૂતિ, એમનું કાર્ય કરવા માંડે છે. આવો યોગી જીવનમુક્ત કહેવાય છે. આ અનુભવ ગણિત આધાર પર અલૌકિક શક્તિવાળા મહાપુરુષ આત્મામાં જાગૃત થઈને અજ્ઞાનના ઊંડા અંધકારનો નાશ-વિનાશ કરે છે.

10/11

અર્જુને પુછ્યું ? ભગવાન! આપ પરબ્રહ્મ તથા પરમપવિત્ર છો કારણ તમામ ઋષિમુનિ આપને સનાતન, દિવ્યપુરુષ, દેવના પણ આદિદેવ, અજન્મા, સર્વવ્યાપી કહે છે. આપ જે કહો છો તે હું સત્ય માનું છું પણ આપને કોઈ જાણતું નથી. હે પુરુષોત્તમ, સ્વયં આપ જ આપને જાણો છો અથવા કોઈના આત્મા માં પ્રગટ થઈ આપ જણાવો છો તો જ જાણી શકે છે. આમ, પરોક્ષ તો આપના દ્વારા જ આપને જાણવાનું બચ્યું નથી 10/12-13-14-15

આપ જ સક્ષમ છો કહેવા માટે આપની સંપૂર્ણ વિભૂતિઓ, જેનો વડે આપ સર્વવ્યાપી છો. 10/16.

હે યોગી! નિરંતર સમરણ કરતાં હું આપને કેવા રૂપે જાણું અને હું કયા કયા ભાવોમાં આપને સ્મરું ? આપની યોગશક્તિ અને વિભૂતિને ફરી વિસ્તારથી કહો. કારણ કે મને તૃપ્તિ થતી નથી (અમૃતવચનો સુણવાનો). જ્યાં સુધી પરમતત્વ માં પ્રવેશ નથી થતો, ત્યાં સુધી એને અમૃતતત્વને જાણવાની પિપાસા રહે છે. પ્રવેશ પહેલાં કોઈ એવું વિચારને બેસી જાય કે બહું જાણ્યું તો એવો ભરોસો કરવું નથી જાણવું. ચાલ છે કે માર્ગમાં અવરોધ આવે એમ છે. એટલે આપણે પ્રાપ્તિ પર્યન્ત ઇષ્ટ નો માર્ગ દર્શનને પકડી રાખવું જોઈએ, સમાધાનમાં મુકવું જોઈએ. 10/17-18

આપ ગુરુદેવે કહ્યું – 10/18

હવે હું મારી દિવ્ય વિભૂતિઓ પૈકી મુખ્ય વિભૂતિઓ કહું છું. કારણ કે મારી વિભૂતિઓ નો વિસ્તાર અંતહીન છે. 10/19

હું બધા જ પ્રાણીઓના હૃદયમાં સ્થિત જીવ નો આત્મા છું. તથા સમસ્ત પ્રાણીઓનો આદિ, મધ્ય, અંત પણ હું છું. એટલે કે જીવન, મૃત્યુ અને જન્મ હું છું. 10/20

હું અદિતિ ના બાર પુત્રો માં વિષ્ણુ અને જ્યોતિઓ માં પ્રકાશમાન સૂર્ય છું વાયુ માં મરીચિ અને નક્ષત્રો માં ચંદ્ર હું છું. 10/21

વેદો માં સામવેદ એટલે કે પૂર્ણ સમત્વ અધ્યયનાર્થ ગીત છું. દેવો માં અધિપતિ ઇન્દ્ર હું છું અને ઇન્દ્રિયો માં હું મન છું. મન નો નિગ્રહ પણ જ મને જાણવા કરાયા છે. પ્રાણીઓની માં ચેતના હું જ છું. 10/22

અગિયાર રુદ્રો માં હું શંકર છું શંકર+અસ્ત્ર શંકર એટલે સમસ્ત શંકરાચાર્યો ના ઉપરાંત-શાંત વ્યવસ્થા હું છું. યક્ષ-રાક્ષસો નો સ્વામી ધન-કુબેર હું છું. સમસ્ત વસ્તુઓમાં અગ્નિ અને શિખરો માં મેરુ એટલે કે શુભો નો મેરુ હું છું તે જ સર્વોચ્ચ શિખર છે. આ બધા યોગ પ્રકારો છે 10/23

જે મનાયો દૈવી સંપત્તિ નો સંચાર થાય છે તેવા જગત ના કલ્યાણ કરનારા પુરોહિતો માં બૃહસ્પતિ હું છું. સેનાપતિઓ માં કાર્તિકેય હું છું. કર્મ નો ત્યાગ જ કાર્તિક છે, જીવાત્મા ના-અસાર નો સંહાર, પ્રભુમય થઈ જવું જ પ્રાપ્તિ થાય છે. જલાશયો માં સમુદ્ર હું છું 10/24

મહર્ષિઓ માં હું ભૃગુ છું અને વાણી માં એકાક્ષર ૐ હું છું. જે બ્રહ્મનો દ્યોતક છે. બધા યજ્ઞો માં હું જપ-યજ્ઞ છું યજ્ઞ પરમ માં પ્રવેશ અધ્યાત્મના વિધિવિશેષ છે.

સ્થાવર નું હિમાલય અને નામનો જપ. બંને વાણી ના પર થઈ ગયા પછી નામ જ્યારે યજ્ઞ ના જોડાણમાં આવે છે. કે જ્યાં વાણી થી

~~જય~~ જય થઈ શકતો નથી. બનો તે સમરણમાં કે ના કેવી પર મન રોકાય. બને તે ઈશ્વરમાં ભગવત થઈ જવા છે. મારા સ્વરૂપને ઈશ્વરના પાસે લગાડવા પર મન પર અવિરત ચાલતાં રહેવું પડે છે. વસ્તુના ક્રેડાટવાળા નામ નો ચહાવ-ઉતાર ઈશ્વર પર નિર્ભર છે. એ ક્રિયાત્મક છે. સ્થિરતા માં વિશ્રાન્તિ છું. શાન્તિ, સમ, અને અચલ એકમાત્ર પરમાત્મા છે. જ્યારે પ્રલય થાય ત્યારે મન એક શિખર પર બંધાઈ જાય છે. અચલ, સમ શાંત બ્રહ્મ નો પ્રલય નથી. એ બ્રહ્મ હું છું. 10/25

પરમાત્મા કેનું મૂળ છે અને પ્રકૃતિ કેના શાખાઓ છે એવો સંસારવૃક્ષ ~~અવ્યય~~ અવ્યય કાયમનો હું છું. દેવાર્ચિત માં બારદ-બારુ રેણુ : સ બારુ ઉત્તર સંપત્તિ એટલા ચુકમ થઈ ગઈ કે ઘર માં ઉકળાટો ઉત્પન્ન (બાદ) પકડ માં આવા ભલે, એવા મણિ હું છું. ગોઘર્યો માં ચિત્તરથ હું છું. એકલે ગાયન (ચિંતન) કરનારા પ્રવૃત્તિઓ માં જ્યારે સ્વરૂપ સ્થિરતા થવા માંડે એ અવસ્થાવિશેષ હું છું. સિદ્ધો માં કપિલ મુનિ છું. કાયા જ કપિલ છે. એમાં લગ્ન લાગે એ ઈશ્વરીય સંસાર ની અવસ્થા હું છું. 10/26

ઘોડાઓ માં ઉચ્ચૈ:શ્રવા હું છું. આત્મતત્વ ને ગરુડાકરવા માં મન ત્યારે ઉર્ધ્વ ગતિ પકડે છે. અશ્વ જેવા વેગગતિ હું છું. ગ્રાહકો માં એરાવત અને મનુષ્યો માં રાજા હું છું. ~~વસ્તુ~~ વસ્તુતઃ મનુષ્યમાત્ર રાજા છે જેને કશાનો અભાવ નથી. 10/27

શસ્ત્રો માં વજ્ર અને ગાયો માં કામધેનું હું છું. કામધેનું એવા ગાય નથી કે દૂધના જ્યારે મનધારેલ પદાર્થ દોહ્યા. બીજા ઇન્દ્રિયો ઈશ્વર ને અનુરૂપ થઈ ગયા સ્થિર થાય તેને માટે ઇન્દ્રિયો કામધેનું બની ગયા છે. તેને પછી કશું દુર્લભ નથી રહેતું. પ્રયત્ન કરનારાઓ માં ભવિષ્ય પરિસ્થિતિઓ ને પ્રગટ કરનારો હું છું. બધી એકપરિસ્થિતિ માંથી બીજી સ્થિતિ પેદા થવા ક્રમ ચાલે છે. ક્રમ પ્રક્રિયાનું પરિવર્તન થાય તે પરિવર્તિત સ્વરૂપ હું છું. સર્પો માં વાસુકિ હું છું. 10/28

નાગો માં અનંત શેષનાગ છું. પ્રેરેશ્વર ના કાર્યકર્તા શક્તિ - ટેરવાટાર શક્તિ ના વાત છે. જળચરો માં વરુણ અને પિતૃઓ માં અર્યમા હું છું. અશ્વિનિ, મત્ય, અસ્તેય બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ પાંચ યમ છે. એનો પાલન માં આવનારા વિકારો ને દૂર કરવા તે નિયમ છે. વિકારો માં શમન થી પિતૃ અર્થાત મૂળ સંસ્કાર જાગૃત થઈ નિવૃત્તિ પ્રદાન કરે છે. શાસકો માં યમ હું છું યમનો નિયામક હું છું 10/29

દૈત્યો માં પ્રહ્લાદ- પર આલ્હાદ. પ્રેમ જ પ્રહ્લાદ છે. જ્યારે આસુરી સંપત્તિ માં રહેલ ઈશ્વર માટે આકર્ષણ-વિકર્ષણ શરૂ થાય જેના થકી એવરે પ્રભુદર્શન થાય છે. તે હું છું. સમય હું છું સમય એટલે ઈશ્વરનાં સ્મરણ માં જોડાયેલો સમય હું છું

પક્ષીઓમાં ગરુડ (યોગરૂપ જંગલમાં રહેનાર) તથા પક્ષીઓમાં ~~ગરુડ~~ ગરુડ હું છું. શાન જ ગરુડ છે - જ્યારે ઇચ્છારૂપ અનુભૂતિઓ આવવા માંડે ત્યારે આ મન પોતાના આરાધ્ય ભગવાનનું વાહન બની જાય છે. જ્યારે મન શંકાઓના ભરેલું ક્રોધ ત્યારે સર્પ ક્રોધ છે ઉભા થાય કરે છે અને યોજનાઓમાં ફેંકે છે. ગરુડ વિષ્ણુનું વાહન છે. જે સત્ત્વ વિશ્વમાં સર્વત્રરૂપથી સંચારાયેલ છે, શાન ના જોડાયેલું મન અને દ્વારકા કરી તેનું વાહક બને છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે - ઈશ્વરને ધારણ કરનારું મન હું છું. 10/30

પવિત્ર કરનારાઓમાં વાયુ હું છું. શસ્ત્રધારકોમાં હું રામ છું. રામસ્ત્રિ શસ્ત્રિણામ્ અસ્મિ સ રામ: યોગ કોનામાં રમણ કરે ? અનુભવમાં ઇચ્છાર ઇચ્છારૂપમાં જેનો નિર્દેશ કરે છે. તેમાં યોગ મજા બને છે અને મર્યાદિત નું નામ રામ છે. તે હું છું. માણસોમાં મગર નદિઓમાં ગંગા હું છું વાસ્તવમાં શાન જ ગંગા છે. 10/31

હે અર્જુન, સૃષ્ટિનો આદિ, અંત અને મધ્ય હું છું વિદ્યાઓમાં અધ્યાત્મવિદ્યા હું છું જે અધ્યાત્મનું આધિપત્ય સ્થાપે તે વિદ્યા હું છું. વિદ્યામાં વાદ હું છું. 10/32

હું અક્ષરોમાં અકાર-ઓમકાર તથા સમાસોમાં ક્યોકવંદ નામ નો ~~સમાસ~~ સમાસ હું અક્ષય કાળ હું છું. કાળ સર્વત્ર પરિવર્તનશીલ છે પણ તે સમય જે અક્ષય. અજર-અમર પરમાત્મામાં પ્રવેશ આપાવે તે અવસ્થા હું છું. વિરાટ સ્વરૂપ જોઈને અર્જુન, બોધ બદલાનું ધારણ-પોષણ હું છું. 10/33.

હું બધાનો નાશ કરનાર મૃત્યુ અને આગળના ઉત્પાદ નું કારણ છું સ્ત્રીઓમાં હું યશ, શક્તિ, વાક્પટુતા, સ્મૃતિ, મેધા જેવાં ગુણિદ, ધૈર્ય અને ક્ષમા હું છું. 10/34

યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ના અનુસાર પુરુષ નો બે પ્રકાર છે. ક્ષર અને અક્ષર. બધાં પ્રાણીઓ - ઉત્પત્તિ-નાશવાળા જડ શરીરો

કાર પુરુષ છે. તેને નર, માદા, પુરુષ કહે છે. ગ્રહણગ્રંથ કહે છે કે પુરુષ તો બ્રહ્મ જ છે. પ્રકાર પુરુષ કે કુટસ્થ, ચિત્તના સ્થિર ક્ષણમાં જોવા મળે છે. અહીં બુધ્ધિ વગેરે સ્ત્રોતોમાં ગુણો બલવાન છે. શું આ બધાં શબ્દપ્રયોગો જરૂર પુરુષો માટે નથી? કોઈએ એવો છે કે ગુણવાન, કિર્તિમાન, બહાદુર, સમરણશક્તિસંપન્ન, મેધાવી, ધૈર્યવાન અને ક્ષમાવાન બનવા નથી માંગતો? અહીં કહે છે કે આ લક્ષણો માત્ર સ્ત્રીઓ માં જ જોવા મળે છે. હવે વિચારો કે સ્ત્રી કોણ છે?

વાસ્તવમાં કુટસ્થના પ્રવૃત્તિ જ નારી છે. એમાં આ ગુણોનો સંચાર થવો જોઈએ. આ ગુણો ને અપનાવવા એ સ્ત્રીઓ અને પુરુષો બધા માટે ઉપયોગી છે. 10/34

ગાવા યોગ્ય પ્રકૃતિઓ માં કુ બૃહત્સામ છું બૃહદ્ ગુણ સમત્વ આપનારું ગાયન છું. આવી પ્રકૃતિ છું. છંદો માં ગાયત્રી છંદ કું છું. ગાયત્રી કોઈ માત્રા નથી જેને વાંચવામાં મુશ્કિલ પડે. તે એક સમર્પણાત્મક છંદ છે.

ગાડીવાર વિચારીલ થયા બાદ ગાંડિવ વિજયમાર્ગે પોતાને ઈશ્વર પ્રતિ સમર્પિત કરતો કહ્યું. ઈં ભૂ ભૂવ: સ્વ તત્ સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો ન: પ્રચોદયાત્ એટલે કે ભૂ ભૂવ: અને સ્વ: ત્રણેય લોકમાં તત્ત્વરૂપે ફેલાયેલાં આપકું દેવ આપજ વરેણ્ય છો. આપ અમને એવા બુધ્ધિ આપો, કે અમે એવો નિશ્ચય કરીએ કે અમને બહાદુર પ્રાપ્ત થાય. આ એક માત્ર પ્રાર્થના છે.

સાધક સ્વયંબુધ્ધિ પર યથાર્થ નિર્ણય નથી લઈ શકતો કે કયાં સાચો છું કયાં ખોટો? એના એ આ સમર્પિત પ્રાર્થના કું છું. જેમાં ચોક્કસ કલ્યાણ છે કારણ? મારો આગ્રહ બન્યો છે.

મહિલાઓ માં શ્રેષ્ઠતમ માર્ગ - રોચનો માર્ગ કું છું અને સદાય કરિયાળ કોય એવો બહાદુર, કુટસ્થ ની અવસ્થા કું છું. 10/35

લેખકના પુરુષોનું લક્ષ કું છું કુળાચારમાં કપટ કરનાર નું કપટ કું છું. આ પ્રકૃતિ જ એક કુળાચાર છે કોતરખોડી છે. આ પ્રકૃતિનાં ખાંચા માંથી બહાર નીકળવા માટે, કોઈને કોઈ ને કુપાત્રને ગુપ્ત રીતે નષ્ટ કરવું પડતા કપટ છે. આમ તો તે ઠીક નથી, પરંતુ બદલાવ માટે આવશ્યક છે. કડવાશ ભળ્યા, ઉષ્મા, ખોદણા, બકેરો, બોબડા ના જેમ કુટસ્થથી ભાગવા ઇચ્છતા પડતા બહાર થી જોવા રહે, ભાગવા ઇચ્છતા બજાડતા, સાંભળવા ઇચ્છતો જ સાંભળે, જોવા ઇચ્છતા પડતા જ જુએ. કુપાત્રને મારવાનું વિધાન છે, ત્યારે સાધક પ્રકૃતિ-પુરુષનાં કુળાચારમાંથી પાર ઉતરે છે.

(રાવ-પાર્થિવ ચોગડાવાળા)

પ્રદાન કરનારાઓનો વિષય હું છું ક્રિયાત્મક બુદ્ધિ હું છું. સાત્વિક પુરુષો નું તેજ અને ઐશ્વર્ય હું છું. 10|36

હું જ વાસુદેવ - સર્વત્ર વાસ કરવાવાળો દેવ છું. પાંડવો માં હું ધનંજય છું. પુરુષ જ પાંડુ છે. અને આત્મા ની સ્થાપિત જ સ્થિર સંપદ છે. મુનિઓ માં વ્યાસ હું છું. પરમતત્વ પ્રાપ્ત કરવાના વિષયમાં સમર્થ છે તે મુનિ હું છું. કવિઓમાં ઉશના - પ્રવેશ કરાવનાર કર્તવ્ય હું છું 10|37

દમન કરનારાઓનો દમનની શક્તિ હું છું જીતના ઇચ્છાવાળા માં નીતિ હું છું. ગુપ્ત રાખવાના ભાવ માં મૌન હું છું અને જ્ઞાનીઓ માં સાક્ષાત્કાર કરાવનારી જાગૃતિ - પૂર્ણ જ્ઞાન - હું છું 10|38

હું અર્જુન ! બધા જ્ઞાનોના ઉત્પત્તિ નું કારણ હું છું. મારા વગર કોઈ નથી. હું સર્વવ્યાપી છું. બધાં મારા થી છે. 10|39

હે અર્જુન ! મારી દિવ્ય વિભૂતિઓનો અંત નથી. મારી વિભૂતિઓ નો વિસ્તાર તને મેં સંક્ષેપ માં કહ્યો. વાસ્તવ માં તે અનંત છે. 10|40

જે જે ઐશ્વર્યયુક્ત, કીર્તિયુક્ત અને શક્તિયુક્ત વસ્તુઓ છે તે તે વસ્તુઓને તું મારા તેજના એક અંશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ જાણ 10|41

અહું જગતવ્યાપક રૂપ ! હું એક અંશમાત્ર થી આ સંપૂર્ણ જગતને ધારણ કરી રહ્યો છું.

આ વિભૂતિઓનું વર્ણન એટલે નથી કે તમે આ બધા વસ્તુઓનું પૂજા કરવા લાગો. ભગવાનનો આશય એ છે કે આ સર્વ તરફથી ધ્યાનને સમેટીને તે પરિણામ પરમાત્મા માં લગાવો. આમ કરવાથી જ તેનું કર્તવ્ય પૂર્ણ થઈ જાય છે.

(8 વિભૂતિઓ)

વિશ્વરૂપદર્શનયોગ.

આગળ ભગવાને પોતાની મુખ્ય, મુખ્ય વિભૂતિઓનું સંક્ષેપમાં વર્ણન કર્યું. એથી એકે કહ્યું પ્રભુ, આપના વાક્યો સાંભળીને મારો મોહ ભાગ્યો છે. જ્ઞાન દૂર થયું છે. પરંતુ આપે જે કહ્યું એવું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવા માટે હું કાલજ સાંભળવું અને જોવું એ બેમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ જેટલું અંતર દીઠું.

અર્જુન ઉવાચ, ભગવાન મારા પર અનુગ્રહ કરવા માટે આપે ગુહ્ય અધ્યાત્મરહસ્યમાં પ્રવેશ કરાવનાર ઉપદેશ આપ્યો જેથી મારું અજ્ઞાન દૂર થવાથી હું જ્ઞાની થયો. ૧૧/૧

હે કમલનેત્ર! મેં આપના પાસેથી પ્રાણીઓના ઉત્પત્તિ અને પ્રલય વિશે વિસ્તારથી સાંભળ્યું અને આપનો અવિનાશી પ્રભાવ પણ. ૧૧/૨

હે પરમેશ્વર! આપ જેમ કહો તેમ છે. તેમાં કોઈ શંકા નથી. પરંતુ જે સાંભળ્યું તે જોવાની ઇચ્છા થઈ છે. હે પુરુષોત્તમ! આ ઐશ્વર્ય યુક્ત સ્વરૂપને જોવા ઇચ્છું છું. ૧૧/૩

હે પ્રભુ! હું એ રૂપ-દર્શન કરી શકું એ શક્ય હોવાનું આપ માનતા હો તો હે યોગેશ્વર! આપ આપના અવિનાશી સ્વરૂપનું દર્શન મને કરાવો. અર્જુને યોગેશ્વરે પ્રતિસાદ ન કર્યો. બલ્કે પણ અનેક સ્થાનો પર તે કહેતા આવ્યા છે કે તું મારો અનન્ય ભક્ત છે, પ્રિય મિત્ર છે, એથી પ્રસન્નતાપૂર્વક એમણે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું. ૧૧/૪

ભગવાને કહ્યું, હે પાર્થ! મારા સેંકડો તથા હજારો વિવિધ પ્રકાર નાં, અનેકવર્ણો તથા આકૃતિઓવાળા દિવ્ય સ્વરૂપો તું જો. ૧૧/૫

હે ભારત! અદિતિના બારપુત્રો, આઠવસુઓ, અગિયાર રુદ્ર, બંને અશ્વિનકુમાર અને એકોનપચાસ મરુતગણોને જો. અગાઉ ન જોયેલાં આશ્ચર્યો પણ જો. ૧૧/૬

અર્જુન! કેવળ મારા શરીરમાં એકસ્થાન પર સ્થિત ચરાચર સંપૂર્ણ જગતને જો અને અન્ય કોઈ જોવા ઇચ્છતો હોય તો તે જો. પરંતુ અર્જુનને કશું નજરે ન પડ્યું. એટલે પોતાનું દર્શન કરાવતાં પ્રભુ એ અર્જુનને કહ્યું — ૧૧/૭

તું મારા આંખોથી અર્થાત્ ચૌક્ષિક દૃષ્ટિથી મને જોવા સમર્થ નથી. હું તને દિવ્ય-અલૌકિક દૃષ્ટિ આપું છું જેના વડે તું મારા પ્રભાવ અને યોગશક્તિને જોઈ શકીશ.

આમ તેને અનુગ્રહપૂર્વક દિવ્યદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ. સ્વરૂપનો ભેદ. જેને યોગેશ્વર કૃષ્ણની કૃપાથી દિવ્યદૃષ્ટિ મળી હતી. ૧૧/૮

સંજય બોલ્યો: હે રાજન્! મહાયોગેશ્વર હરિએ આ રીતે કહીને પછી પાર્થને પોતાનું પરમ ઐશ્વર્યયુક્ત દિવ્ય સ્વરૂપ બતાવ્યું કે જેમાં અનેક મુખ અને આંખો પણ યોગ પ્રદાન કરવાની ક્ષમતા છે કે યોગનો સ્વામી છે, તેને યોગેશ્વર કહે છે.

આમ સર્વસ્વનું ફરજ કરનાર કરે છે. જે માત્ર દુઃખોનું જ ફરજ કરે. અને ~~આ~~ શેલે સુખ ન થાયે તો દુઃખ ફરી આવશે. સર્વ પાપોનો નાશની સાથે સર્વસ્વ નું ફરજ કરીને પોતાનું સ્વરૂપ થવા જે સમર્થ છે તે કરે છે. ભગવાને પાર્થ ને પોતાનું દિવ્ય સ્વરૂપ બતાવ્યું પોતે આપેલો ઉભા જ કર્યા. 11/9

અનેક મુખ અને નેત્રવાળા, અદ્ભુત દર્શનવાળા, અનેક દિવ્ય આભૂષણો યુક્ત અને અનેક દિવ્ય શસ્ત્રોને ઉપર માં ધારણ કરેલાં - 11/10

દિવ્યમાળા અને વસ્ત્રો ધારણ કરેલાં, દિવ્યગંધ તથા લેપ લગાવેલાં તમામ આશ્ચર્યયુક્ત, અનંત વિરાટ સ્વરૂપ પરમદેવનો અર્જુને દિવ્યદૃષ્ટિ થી સાક્ષાત્કાર કર્યો. 11/11

સંજય ઉવાચ - સંજયે કહ્યું - (અજ્ઞાનરૂપ ધૃતરાષ્ટ્રને) રાજન! આકાશમાં હજારસાથે ઉગતો સૂર્યનાં પ્રકાશ ના વધુ વિશ્વરૂપ મહાત્મા નાં પ્રકાશ નો સમાન(માગ્યે જ કરે) અનુભવ. જ્યાંકૃષ્ણ મહાત્મા છે. યોગેશ્વર છે. 11/12

પાંડુપુત્ર અર્જુન ને પુણ્ય પાપ છે. પુણ્ય અનુરાગ ને જન્મ આપે છે. એ સમયે અનેક રીતે વિભક્ત સંપૂર્ણ જગત ને એ પરમદેવનાં શરીર માં એકત્ર જોયા એ સ્થિત થયેલું જોયું. 11/13

આ પછી, આશ્ચર્યચકિત, રુંવાટા ઊભાં થયેલ તે અર્જુન પરમાત્મા દેવને માથું નમાવી પ્રણામ કરી (પહેલાં પગ કરતાં હતો હવે પ્રણામ જોઈને આદર) હાથ જોડી બોલ્યો. 11/14

અર્જુન ઉવાચ! આપનાં શરીરમાં હું તમામ દેવો, અનેક પ્રકાર સમુદાયો, કમળાસન સ્થિત, બ્રહ્મા જી, મહાદેવ, તમામ ઋષિઓ તથા દિવ્ય સર્પોને જોઉં છું. આ પ્રત્યક્ષ દર્શન કરું, કોઈ કલ્પના જ કરી. આવું દર્શન કોણ બને જ્યારે પ્રભુ પૂર્ણત્વ પ્રાપ્ત મહાપુરુષ ને હૃદયપૂર્વક દિવ્ય બનાવે, આ આદર્શ ના મારા શોક. 11/15

હે વિશ્વેશ્વર, હું આપને અનેક મુખ, નેત્ર, હાથ, પેટ અને ત્વચાથી યુક્ત તથા બધા બાજુએ અનંતરૂપવાળા જોઉં છું. હે વિશ્વરૂપ! હું આપનાં આદિ, મધ્ય કે અંતને જોતો નથી; નિર્ણય કરી શકતો નથી. 11/16

હું આપને મુકુટધારી, ગદાધારી, ચક્રધારી, તેજનાં પુંજ, બધી બાજુથી ઝળકતાં જોઈ શકાતા નથી, અમાપ અને પ્રજ્વલિત અગ્નિ અને સૂર્ય જેવો બધા દિશામાં પ્રકાશતાં જોઉં છું. આપને સંપૂર્ણ દુર્નિરીક્ષ્ય પુરુષોત્તમ સમર્પિત થઈને અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને જોઈને અર્જુન એમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. 11/17

ભગવાન! હું માનું છું કે તમે જ જાણવાયોગ્ય, પરમ અક્ષરરૂપ છો. તમે જ આ વિશ્વના સૌથી મોટા આધાર છો. તમે જ શાશ્વત ધર્મના અવિનાશી રક્ષક છો અને તમે જ સનાતન પુરુષ છો. (આત્માનું સ્વરૂપ શું છે? તે શાશ્વત, અવ્યક્તરૂપ, અવિનાશી છે. અહીં શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ શું છે? તે પરમ શાશ્વત, સનાતન, અવ્યક્ત અને અવિનાશી અર્થાત પ્રાર્થિત બાદ મહાપુરુષ પરમ એવું આત્મામાં સ્થિર રહે છે. આમ ભગવાન અને આત્મા એક જ પરમતત્ત્વવાચક છે. 11/18

હે પરમાત્મા! હું તમને આદિ, મધ્ય, અને અંત વિનાના, અપાર શક્તિવાળા, અનંત બાહુ (અગણિત હાથવાળા) સૂર્ય-ચંદ્ર રૂપી આંખવાળા, પ્રજ્વલિત અગ્નિ જેવાં મુખવાળા અને પોતાના તેજથી જગતને તપાવતા જોઉં છું. (સૂર્ય-તેજ અને ચંદ્ર પ્રભાવાળા). 11/19

હે મહાત્મન! આકાશ અને પૃથ્વી વચ્ચેનાં સંપૂર્ણ અવકાશ તેમજ તમામ દિશાઓને તમે એકલાંએજ ભરી દીધો છે. તમારા આ અત્યંત ઉ, અલૌકિક રૂપને જોઈને ત્રણેય લોક વ્યથિત થઈ ગયાં છે. 11/20

આ દેવસમૂહ તમારામાં પ્રવેશ કરે છે. ભયભીત લોકો તમારું સ્તવન કરે છે, મહર્ષિઓ અને સિદ્ધોનાં સંઘો સૌનું કલ્યાણ કરો એવાં સ્વસ્તિવચન બોલીને અનેક સ્તોત્રો વડે તમારું યશ-ગાન કરે છે. 11/21

રુદ્રો, આદિત્યો, વસુઓ, સાધ્ય દેવગણો, અશ્વિનીકુમારો, મરુતો, અને ઉષ્મપા: એટલેકે ઇન્દ્રાદિ ઉષ્માને ગ્રહણ કરનારા~~એ~~ પિતૃઓ, ગંધર્વો, યક્ષો, અસુરો અને સિદ્ધોનાં સંઘો વિસ્મિત થઈને તમને જુએ છે-- સમજી શકવાનાથી કારણ તેમને દૃષ્ટિ નથી. 11/22

મહાબાહુ! (શ્રીકૃષ્ણ જે મહાબાહુ છે તેમ અર્જુન પણ મહાબાહુ છે. જેમનું કાર્યક્ષેત્ર પૃથ્વી પર પણ પર કાર્યક્ષેત્ર પર મહાન થયા છે તેવ~~ા~~ મહાબાહુ કહેવાય. અહીં અર્જુન પ્રવેશમાં છે. જ્યારે યોગેશ્વર તો સંપૂર્ણ જ છે.

મહાબાહુ યોગેશ્વર જે, અનેક મુખ, નેત્રો, હાથ, પેટ અને પગ, પેટ અને દાઢીવાળું વિકરાળ લાગતું તમારું મહાન રૂપ જોઈને તો લોક અને હું ખૂબજ ભયભીત થયા છે. (કૃષ્ણે અર્જુનને ભય પમાડ્યો કે શ્રીકૃષ્ણ અહીં બધો મહાન છે! 11/23

સર્વજ્ઞ, વિશ્વમાં અજ્ઞાનરૂપ ઘોર તે વિશ્વરૂપ, તમને આપેલ બુદ્ધિ પહોંચેલા, જ્ઞાનકિરણો, રંગબેરંગી, ખુલ્લા મુખવાળા, તેજસ્વી, વિશાળ આંખો વાળા જોઈને મારું મન વ્યાકુળ બન્યું છે એટલે હું દાસ અને મન ની સમાધાનરૂપ શાંતિ ગુમાવી બેઠો છું. 11/24

હે દેવાધિદેવ. જગતનાં અજ્ઞાન, પાપરૂપ આગ જેવાં અનેક દાઝો ભયંકર લાગતાં તમારા મુખ જોઈને હું દિશાભાન ભૂલ્યો છું; અશરણ થયો છું માટે તમે પ્રસન્ન થાવ. 11/25.

રાજાઓ નાં સંઘો, ઇન્દ્રરાયટ્ટ સહિત બધા પુત્રો અને અમારો મુખ્ય યોદ્ધાઓ સહિત ભિક્ષમ, દ્રોણાચાર્ય, કર્ણ C ક કર્ણધર તે સાથે પાળો પડ્યા તમારા વિકરાળ દાઢવાળા ભયાનક મુખોમાં ઝડપથી પ્રવેશ કરી રહ્યાં છે અને તેમના માંનાં ઘણા તો ઉપરોક્ત માથા સહિત બાયનો દાંત માં જોવા મળે છે. (લેખો કેવા રીતે પ્રવેશે છે? દા.ત. 11/26,27

જેમ નદીઓનાં અનેક જળપ્રવાહો સમુદ્ર ની દિશા માં દોડતાં હોય છે તેમ આ બધાં વીરો તમારા ઝળહળતાં મુખમાં પ્રવેશ કરે છે. 11/28

પતંગિયા જ જેમ તે પોતાનાં વિનાશ માટે પ્રજ્વલિત અગ્નિ માં વેગપૂર્વક ધસતા રહ્યા છે તમામ પ્રાણીઓ પડ્યા તમારા મુખમાં પૂરા વેગ થી પ્રવેશ કરી રહ્યા છે. 11/29.

હે વિશ્વરૂપ! તમારા પ્રજ્વલિત મુખો વડે દાઝ્યા લોકોએ તમે બધા બાજુ થી ગ્રહી રહ્યા આસ્વાદ લઈ રહ્યા છો. હે વિષ્ણુસ્વરૂપ પરમાત્મા! તમારો ઉગ્ર પ્રકાશ આખા જગતને તેજથી ભરી દઈને તપાવે છે. (આનો અર્થ કે પ્રથમ આસુરી સંપદ પરમતત્વમાં વિલિન થઈ ગયાછે. ત્યારે પછી કોઈ સંપદનું કોઈ પ્રયોજન રહેતું ન હોવાથી તે પડ્યા સ્વરૂપ માં વિલીન થઈ ગયા છે. 11/30

હે દેવશ્રેષ્ઠ! હું આપના પ્રભુત્વ, રહસ્યોને સમજી શકતો

નથી. આપનાં આદિ સ્વરૂપને હું જાણવા માગું છું. હું આપને નમસ્કાર કરું છું. આપ પ્રસન્ન થાઓ અને ઉગ્રરૂપ આપ કોણ છો તે મને કહો. 11/31

શ્રી ભગવાનુવાચ, હું લોકો નો નાશ કરવા વૃદ્ધિ પામેલો મહાકાળ છું તેમનો નાશ કરવા પ્રવૃત્ત છું. તું નહિ લડે તો પણ સામેના સૈનામાંના કોઈ યોદ્ધાઓ બચવાનાં નથી. 11/32

હે સવ્યસાચી અર્જુન! તું ઉભો થા, શત્રુને જીતી ને કિર્તિ મિલવ અને સમૃદ્ધિ ભરેલું રાજ્ય ભોગવ. આ બધાં ને મેં પહેલેથી જ હણેલાં છે; તું માત્ર નિમિત્ત થા. 11/33

શ્રીકૃષ્ણે સર્વત્ર કહ્યું છે કે પરમાત્મા કશું કરતો નથી, કરાવતો નથી, સંયોગોને પણ જોડાતો નથી. મોટાભાગના બુદ્ધિવાળા લોકો એવું જ કહે છે કે પરમાત્મા કરાવે છે. અહીં સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ કહે છે. અર્જુન કર્તા કર્તા હું છું આ લોકો મારાથી પ્રથમથી મરાયેલા છે તું ઉભો થા. યુદ્ધ કરી યશ મિલવ.

કારણ અનુરાગ અર્જુન તૈયાર છે તેનો સહાય માટે સદા સાથે પ્રભુ તેમાં કર્તા - કર્મ બન્ને જે ઉભા છે. બાજુ પહેલાં તો અર્જુન લડવા ઇચ્છતો નહતો. કૃષ્ણે કહ્યું આ બધા મરેલાં જ છે. તું નિમિત્ત બન, યશ મિલવ અને સમૃદ્ધ રાજ્ય ભોગવ. તો કર્યું રાજ્ય પાછું?

વિકારો નો અંત આવતાં પરમાત્મસ્વરૂપ ની સ્થિતિ એ વાસ્તવિક સમૃદ્ધિ, સ્થિર અચલ સંપત્તિ છે જે અવિનાશી છે તે મિલવ તે રાજ્યોગ નું પરિણામ છે એમ પ્રભુ તેને સમજાવે છે.

કૃષ્ણે આગળ કહે છે દ્રોણ, ભીષ્મ, જયદ્રથ, કર્ણ અને બીજા યોદ્ધાઓ ને મેં કહેલાં જ છે તું ભય રાખ્યા વિના તેમને હણી નાખ. આ મરેલાઓને તું મારી નાખ. હું જ કર્તા છું. એક 5મા અધ્યાયમાં 13-14-15 શ્લોક માં કહ્યું ભગવાન અકર્તા છે. 18મા અધ્યાયમાં શુભ-અશુભ કાર્ય માં પાંચ માધ્યમ છે. અધિષ્ઠાન, કરણ, ચેષ્ટા અને દૈવ અનેકની. તો જે એમ કહે કે કૈવલ્યરૂપ પરમાત્મા કરે છે તો તે અવિવેકી છે તેને યથાર્થ જ્ઞાનથી અંધ્યો વિરોધાભાસ શા માટે?

વસ્તુતઃ પ્રકૃતિઅને પરમાત્મા પુરુષની વચ્ચે એક સમાધેલા છે. જ્યાં સુધી પ્રકૃતિના પરમાણુઓનો દબાવ હોય ત્યાં માયા પ્રેરીત કરે છે. ના કાર્યો માયા ના છે.

પરંતુ જ્યારે સાધક પ્રકૃતિ પર પડે થવા માંડે છે ત્યારે, ઉપર ઉઠવાનો પુરુષાર્થ માંડે છે અને તેમાં જ લાગેલો રહે છે. તે પ્રકૃતિ નો ચાહક મટી પરમાત્માનો ભક્ત થઈ જાય તે ઇચ્છે ઈશ્વર, ઈષ્ટ, સદ્ગુરુ (આ બધા પર્યાયવાચી જ છે. શબ્દો છે. ગમે તે કહો. એ ભગવાન જ છે જે કહે છે. તેમાં રહે

પરમાત્મા જ રથી, ભેટેલા, ગાયિકા, ભોક્તાગેટર બને છે. સ્વયં આત્મા થી જાગૃત થઈને અનુરાગી સાધક - ભક્ત - પ્રેમનું સ્વયં પથ-અંધારણ કરવા લાગે છે. 100 % 100C

પૂજ્ય મહારાજશ્રી કહેતા "કે પરમાત્મા ના સ્વાયત્તને થાકુ છે, કે તલ પર સાધકો ઉભા છે એ તલપર સ્વયં ઉતરીને આત્મા થી જાગૃત ન કરે ત્યાં સુધી યોગ્ય રીતે સાધનાનો આરંભ પણ ન થી. ત્યારબાદ જે સાધક ને પ્રાપ્ત થાય છે તે એનો દેન છે. કેવળકૃપા જ. સાધક તો નિમિત્તમાત્ર છે. તેનો સંકેત અને આદેશ અનુસાર ચાલે છે. સાધક નો વિશ્વ એનો દેન છે. આવા અનુરાગ માટે ઈશ્વર પોતાના હૃદયથી ઝુરે છે. તેને દેખાડે છે અને પોતાનો સ્વરૂપ સુધા પડોંસાડે છે." આ જ વાત શ્રીકૃષ્ણ કહે છે* કે મારા વિના મરાયેલા શત્રુઓને તું માર. યોદ્ધસ્ય તારો જ વિજય પણ કેમકે હું તારી સાથે ઉભો છું

11/34

સંજય કહ્યું - C જે કોઈ અર્જુને જોયું તે બધું જ સંજયે પણ જોયું. અજ્ઞાન આચ્છાદિત મન - બોધ્યો ધૃતરાષ્ટ્ર છે. પરનું આવું મન સંજય-નાં માધ્યમથી (સંયમ દ્વારા) સારી રીતે દેખી, સાંભળી, સમજી શકે છે.) કૃષ્ણ નાં વચનો સાંભળીને પરાપર કોપતાં મુગટધારી અર્જુને કાંપ ભેડીને બાણ બાણાદ કરે ફરીથી વાત કહ્યું - 11/35

હે અંતર્યામી હૃષીકેશ! એ બધું યોગ્ય જ છે કે આપના કિર્તિથી ખૂબ આનંદ પામે છે અને આપનાં પૂજ્યે પ્રેમ કરવા યોગ્ય છે. આપનો મહિમાથી બધાજ રાક્ષસો ગભરાય ને નમસ્કાર કરે છે અને સિદ્ધો નાં સમૂહ સંઘો આપને નમસ્કાર કરે છે.

11/36

હે મહાત્મા! બ્રહ્મના પણ આદિ કર્તા અને શ્રેષ્ઠ મોટા એવા આપને તેઓ શા માટે નમસ્કાર ન કરે? આપ સત્, અસત્ અને તેથી પર અક્ષર બ્રહ્મ છો. (અર્જુને જો આકાર સ્વરૂપનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કર્યું હતું અહિંયા એને કોરી કલ્પનાજગતમાં રાચવું એ માટે કોઈ આવા સ્થિતિમાં આવા શબ્દો જ નથી. અર્જુનનું પ્રત્યક્ષ દર્શન એના આંતરિક અનુભૂતિ છે.) વધુમાં આપણે કહ્યું. ૧૧/૩૭

આપ તો આદિદેવ અને સનાતન પુરુષ છો. આપ આ જગતના પરમ આશ્રય અને જાણવા વાળા છો જાણવા યોગ્ય પણ આપ જ છો. આપ જ પરમધામ છો. હે અનંતસ્વરૂપ! આપનાથી આ સંપૂર્ણ જગત વ્યાપ્ત છે. આપ સર્વત્ર છો. ૧૧/૩૮

આપ જ વાયુ યમ, અગ્નિ, વરુણ, ચંદ્ર, પ્રજાપતિ, બ્રહ્મા અને બ્રહ્માના પણ પિતા છો. આપને હજાર વાર નમસ્કાર હોજો. ફરી ફરી પણ નમસ્કાર હોજો. અતિશય શ્રદ્ધા અને ભક્તિને કારણે અર્જુન વારંવાર નમસ્કાર કરવા લાગ્યા. તે કહે છે — ૧૧/૩૯

હે અત્યંત સામર્થ્યવાન! આપને આગળ અને પાછળ નમસ્કાર હોજો! હે સર્વાત્મન! આપને બધી બાજુથી નમસ્કાર હોજો, કેમકે આપ અત્યંત શક્તિશાળી છો, અપાર પરાક્રમવાળા છો. આપ સર્વને સમાવી રહેલા હોવાથી સર્વસ્વરૂપ છો અને સર્વરૂપ છો. આ રીતે વારંવાર નમસ્કાર કરીને અત્યારે અર્જુને પોતાના ભૂતકાળ ક્ષમાયાચના કરવા માંડી. ૧૧/૪૦

આપનો આ મહિમા ન જાણતાં, આપને મેં આપને 'હે કૃષ્ણ', 'હે યાદવ' 'હે સખા' એવું સંબોધન કરીને પ્રમાદથી કે પ્રેમથી અનુચિત વચન કહ્યાં હોય તથા- ૧૧/૪૧

હે અચ્યુત! રમતાં, સૂતાં, બેસતાં કે ભોજન કરતાં એકાંતમાં કે ઘણા લોકો જ વચ્ચે મેં વિનોદ ખાતર આપનું અપમાન કર્યું હોય તે માટે ક્ષમા કરવા હું આપને વિનંતી કરું છું. કુપાત્રને ક્ષમા કરે? ૧૧/૪૨

આપ આ ચરાચર જગતમાં પિતા છો, ગુરુથી પણ મોટા ગુરુ છો. અત્યંત પૂજનીય છો. અપ્રતિમ પ્રભાવવાળા, આ ત્રિલોકમાં આપનાં સમાન બીજો કોઈ નથી

તો આપણા કરતાં અધિક તો કોણ હોય? આપ સૌના પક્ષ નથી કેમકે સૌનાનો સમકક્ષ હોય. 11/43

આપ પરાયર ના પિતા છો આપણ આપણાંગ નમસ્કાર કરીને હું આપને પૂર્વ પરમાત્માને પ્રસન્ન થવા વિનંતી કરું છું કે હેય! પિતા જેમ પુત્રનાં, મિત્રો જેમ મિત્રનાં અને પ્રિતમ જેમ પ્રિયાનાં અપરાધ સહન કરી લે છે તેમ આપ મારા અપરાધો સહન કરીલો.

કયા અપરાધો ?

મેં કલાકેક કે યાદવ, કે સખા, કે કૃષ્ણ એમ કહ્યું કહ્યું. પ્રમાદ ના વશો કે અબોલ મેં પક્ષ આપ્યું કહ્યું કહ્યું. જમતાં કે સૂતાં કહ્યું કહ્યું. કુશો જરા રૂં એવા અપરાધો કર્યા. તેઓ કૃષ્ણ, યાદવ અને સખા કહ્યા. સ્વયં કૃષ્ણ પોતાને અર્જુન નો મિત્ર માને છે! અહો એકવચન જ્યારે કહેવા બદલ અર્જુન અનંતવાર ગદ્ગદીત થઈને, પગે પડીને ક્ષમાપ્રાર્થના કરે છે તો આપ કોનો કરવો? આમ કોનું ચલે?

પ્રારબ્ધ માં યોગેશ્વરે ચિંતન નું વિજ્ઞાન બતાવ્યું છે એ જ રીતે સૌએ કરવું. એમણે આગાહ કહ્યું કે ~~ઉદ્યોગિત્વેકાકારં~~ વૃક્ષ પ્રોફેસરને મામનુસ્મરને અર્જુન! 'ઓમ્' બાર અક્ષરો જે ઉચ્ચાર અક્ષર બ્રહ્મનો પરિચય આપે છે. એનો જપ કર અને મારું ધ્યાન ધર. કેમકે પરમભાવ માં પ્રવેશ મળ્યા બાદ એ મહાપુરુષનું પક્ષ આજ આમ પણે. જે અક્ષરાતીત તત્વનો પરિચય આપે છે.

પ્રમાદ જઈને અર્જુને જાણ્યું કે જ્યારે આ તો કાળા છે, ન ગોરા છે, ન સખા છે, ન યાદવ છે! તેઓ તો માત્ર અક્ષર બ્રહ્મસ્વરૂપ મહાત્મા છે.

સંપૂર્ણ ગીતામાં યોગેશ્વર જ્યારે યાદવ

ૐ નો ઉચ્ચારણ પર ભાર મુકવો. તમારે જપ કરવો હોય તો કૃષ્ણ & કૃષ્ણ ના બોલવા ૐ નો જપ કરવો.

લોકો ૐ જપવાના અધિકાર-અનધિકાર ની ચર્ચામાં વ્યસ્ત છે. કોઈ કૃષ્ણ, રાધા, ગોપીઓ નો નામ લે જેટલો મુશ્કેલ કરવાના પ્રયત્નમાં જ્યે છે. મુક્ત હસ્તાક્ષર છે. અને તેમના આ જપ કરવાનું તેમને માનુકરાવે છે.

જો તમે રાધા ભક્ત હોવ તો પ્રભુ નાં નિર્દેશ, આદેશ નું જ પાલન કરો. તે અલ્પજ્ઞ સ્વરૂપ હોવા છતાં આપે તમારી સામે ગયો. પરંતુ એમના લાડલા, આદેશ તમારા પાસે છે. તો પાલન કરજો.

કૃ કેવો અભ્યાસ કરે છે. ગોપ-ગ્વાલ તથા ગાય ને ભગાડને રુમ લોક અવસ્થા પ્રાપ્ત કરીલેછે. આથી અદ્વિતીય અવસ્થા કરજો.

પાડા-અથાણા નો ચિંતન માં 'કૃષ્ણ' નામ નો ક્રમ પકડમાં આવેલો ગયો. કોઈ આવા ભાવવશ રોઈ રોઈ કરે છે. અધિકારી નથી તો તેના અનાવડાતા ને પકડી તેમનો મારફતે કામ કઢાવા તે અવતાર પરંપરા માં ચાલ્યા રાખે છે. લોકો માને કે ભગવાન ને ત્યાં અમારું જ ચાલે. તો કૃષ્ણ કહેવું છોડી ને રાધે રાધે શરૂ કરી દે કદાચ તે સ્વામી નો વિનિયોગ કરાવે! પરંતુ બંને નું ફળ અલગ છે.

અમારા ભાવસ્વામી! કોઈનું કહેવું ન માની ને કૃષ્ણના આદેશ ને અક્ષરશઃ માનો અને ૐ નો જપ કરો. કૃ રાધા જેવો ભગવાન ચૂકવ ભગાડશે. અહીં ગુરુ ગુરુ કે ગુરુ નો પૃથ્વિતલ નામ ભાવવશ જપવા માંડે છે.

પરંતુ પૃથ્વિતલ પર, પ્રત્યેક મહાપુરુષનું એક જ નામ છે. ૐ જે અલ્પજ્ઞ સ્વરૂપમાં સ્થિત છે. અહીં પુછે કે ગુરુદેવ! ધ્યાન તમારું ધરીએ તો ગુરુ ગુરુ, કૃષ્ણ કૃષ્ણ કે કોઈ મહાત્માનું પૃથ્વિતલ વ્યવહારિક નામ કેમ જપવું?

ભગવાને સ્પષ્ટ કહ્યું છે. જપ ૐ નો કર. ૩યે અર્જુને શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે પોતાના અપરાધોની ક્ષમા-યાચના કરી. એમને સ્વાભાવિક રૂપમાં પ્રત્યક્ષ થવા વિનંતી કરી. શ્રીકૃષ્ણ તરત માની ગયા અને અર્જુન પૂર્વરૂપ બની ગયો એટલે કે અર્જુન ને ક્ષમા આપ્યા.

અંગદ તે પોતાને મિટ્ટા અને ધનુર્વિદ્ માનવ સમજતો હતો પરંતુ પ્રભાવ જોઈને અંગદ ના જોયેલું પ્રભુનું વિશ્વરૂપ જોઈ તે કુર્નિશ પડ્યા થયો પરંતુ મયાજાલ

MATERIALOGRAPHY & HARDNESS TESTING

QATM QUALITY ASSURED

પ્રભો. આપની કૃપાથી હું ફરી! આપ પ્રસન્ન થાવ. આપનું પેલું રૂપ મને બતાવો. તે કયું રૂપ? 11/45

કૃષ્ણને ગુરુ, ગાઢા ચક્ર વાળા મૂળ સ્વરૂપે જોવા માગું છું.

હે વિશ્વરૂપ! સહસ્રબાહુ! આપના સાર્વભૌમ સ્વરૂપ માં પ્રત્યક્ષ થાઓ. કૃષ્ણ અર્જુન ના પ્રાર્થના સાંભળીને ગરુડધ્વજ બોલ્યા, "અર્જુન,! તારા પર પ્રસન્ન થઈને મારી દિવ્યશક્તિ વડે મે તને મારું તેજસ્વી, વિશ્વવ્યાપી, અનંત, ભેદરહિત અને આદિ સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. જે તારા સિવાય આ પૃથ્વી પર અન્ય કોઈએ જોયું નથી. 11/46

"અર્જુન! આ વિશ્વરૂપ મનુષ્યલોક માં વેદાધ્યયન વડે યજ્ઞ વડે, દાન વડે, અનુષ્ઠાનો કે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા વડે પણ તારા સિવાય અન્ય કોઈ પણ જોઈ શકાયું તેમ નથી." 11/47

તો તો ગયા અર્જુન સિવાય બાકીનાં સહુ માટે બેકાર છે? દેવોમાં અર્જુન સુધારો સામિલ છે? ના પાછળ કહે છે.

અર્જુન! રાગ, ભય અને ક્રોધરહિત અનન્ય ભાવ-ભક્તિ થી મારે શરણે આવનારા ઘણાં લોકો જ્ઞાન-તપ થી પવિત્ર થઈ આકાર મારા સ્વરૂપ ને પ્રાપ્ત કરી ચુકયા છે.

તો શું અર્જુન કોઈ - શરીરી છે તે ના અર્જુન એટલે અનુરાગ. કૃષ્ણ અનુરાગ વગરનાં કોઈ ન જોઈ શકે પરંતુ તમામ દિશાઓથી મનને પાછું વાળી જે એક માત્ર ઈષ્ટમાં રાગ એ અનુરાગ છે. તો અનુરાગ માટે પ્રાપ્તિ નું આ વિધાન છે. 11/48

મારું વિકરાળ રૂપ થી તને ભયભીત ન થાઓ. તારામાં જેથી મુંઝવણ આવે. ભયરહિત અને પ્રસન્નચિત્ત બનીને ફરીથી તું મારું મૂળ સ્વરૂપ જો. 11/49

સંજય બોલ્યો - આમ મહાત્મા વાસુદેવે પોતાનું મૂળસ્વરૂપ ફરી બતાવી અર્જુનને આશ્વસ્ત કર્યો. 11/50

હે જનાર્દન ! આપનું સૌમ્ય સ્વરૂપ, મનુષ્યરૂપ જોઈ ને હું પ્રસન્ન થયો. મારો સ્વસ્થતા પાછી આવી.

આમ અર્જુને બે બાહુ વાળા મહાપુરુષ, ચતુર્ભુજ અને સહસ્ત્ર-અનંતબાહુ વિશ્વરૂપ સુધીનાં દર્શન કર્યાં.

વસ્તુતઃ, પૃથ્વિ પરના બાહ્ય મહાપુરુષ પણ ચતુર્ભુજ કે અનંતભુજ ફંફોસાય. બે બાહુ વાળા મહાપુરુષ અનુરાગી ના સમક્ષ ક્યારેય પરંતુ અન્યત્ર કયાંકથી કોઈ સમસ્યા ઉકેલે ત્યારે તે જ મહાપુરુષ એ સમસ્યાકર્તા ના અંતર (રથ) પ્રદેશે એમનું પણ માર્ગદર્શન કરે છે. ભુજ એ કાર્ય નું પ્રતિક છે. તે અંદર પણ અને બહાર પણ કાર્યો કરે છે. તે ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ છે. એમનાં શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ એ વિકારદોષ, સ્વાદાનચક્રનું પૂર્વજ્ઞાન, ઇન્દ્રિયોનું દમન અને નિર્મળ-નિર્લેપ કાર્યકુશળતાનું પ્રતિક મારા છે. 11/51

મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા ' અર્જુન ! તેં જોયું તે મારું આ રૂપ જોવાનું અતિ દુર્લભ છે. દેવતાઓ પણ કંમેશા આ રૂપને જોવા તલસે છે." 11/52

" તેં જોયેલાં મારા સ્વરૂપનું દર્શન અતિદુર્લભ છે. તે કેરેલું વિશ્વરૂપદર્શન તો વેદ, તપ, દાન કે યજ્ઞ વડે પણ કોઈ શકે તેમનથી." બોલ્યું સમજ્યો તે જ જોઈ શકે છે !

મહાત્મા કહે છે એક ઉપાય છે. સ્વરૂપનું ખરું જ્ઞાન, તેનું દર્શન અને ખરો અનુભવ મારા અનન્ય ભક્તિ વડે શક્ય બને છે. અંતમાં જ્ઞાન પણ અનન્ય ભક્તિ માં જ પરિણામે છે. અરજી કરી - કે અનન્ય ભક્તિ થી મને જોઈ શકાય, ઉપરાંત મને જાણવો મારામાં પ્રવેશ પણ મેળવી શકાય છે. આમ અર્જુન એ કોઈપણ અનન્ય ભક્ત કોઈ શકે છે. 11/53

અંતે યોગેશ્વર કહે છે ! હે અર્જુન ! જે પુરુષ મારે માટે નિર્દિષ્ટ કર્મ એટલે નિયત કર્મ, યથાર્થ કરે છે. મારા માં જ પરાયણ બને છે તે જ મારો અનન્ય ભક્ત છે. 11/54

મારે આસક્તિ થી મુક્ત બનવા અનન્યભાવ નો ધ્યાન કરો છે. નિર્ધારિત અવસર ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત કોઈ ત્યારે આમ રાગ-દ્વેષ કામ-ક્રોધ દુર્જય ~~સ્વજન~~ રાગરૂપ કોઈ જ છે, તે રૂકાવટો દુર કરવા એજ ઈશ્વર છે.

12

ભક્તિયોગ.

અર્જુન ઉવાચ: જેના વિશે કહેવાયું છે તેમ, એમાંથી બરાબર અનન્ય ભક્તિથી આપણું રાજા વહેતે નિરંતર યોગમાં જોડાઈ રહ્યું વિશેષતાથી. અર્થાને ઉપાસે અને બીજામાં અવ્યય પરમેશ્વરનું રાજા ના બેમાં સ્વરૂપે રૂપથી પોતાનાં માં વિજ્ઞાન રાખી તે અક્ષય અને અવિકલ રૂપનું ઉપાસના કરે કે જેમાં અવ્યય પદના સ્થિર છે જ. આ બે પ્રકાર ના ભક્તો માંથી કોણ શ્રેષ્ઠ ઉત્તમ યોગવેત્તા છે? 12/1

ભગવાનુવાચ :- કે અર્જુન મારામાં મન એકાગ્ર કરીને, નિરંતર મારામાં જોડાયેલ કે ભક્તજનો પરમશ્રદ્ધા માં શ્રેષ્ઠ શ્રદ્ધાથી મને ભજે છે તેમને કે યોગીઓમાં ઉત્તમ માનું છું 12/2

જે પુરુષ ઇન્દ્રિયોનાં સમુદાયને યોગ્ય રીતે સંયમ માં રાખી મન, બુદ્ધિથી પરિપૂર્ણ અવ્યક્ત પર, સર્વવ્યાપી, અકથનીય સ્વરૂપ, સદા એકરસ રહેનારા નિત્ય, અચળ, અવ્યક્ત, અનંતસ્વરૂપ અને અવિનાશી બ્રહ્મનાં ઉપાસના કરે છે. સર્વ ભૂતોના હિતમાં લાગેલા અને સર્વ માં સમાનભાવવાળા યોગીઓ મને જ પામે છે. બ્રહ્મના ઉપરોક્ત વિશેષણો મારાથી અભિન્ન છે. 12/3

પરંતુ અવ્યક્ત પરમાત્મા માં આસક્ત ચિત્તવાળા મનુષ્યોને સાધના કરવા કષ્ટ પ્રાપ્ત છે. કારણ ? દેહાભિમાનીઓને અવ્યક્ત ની પ્રાપ્તિ માટે દુઃખ સહેવું જ પડે છે. જ્યાં સુધી દેહભાન છે ત્યાં સુધી અવ્યક્ત ની પ્રાપ્તિ કઠીન છે. યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ સદગુરુ કહે છે. અવ્યક્ત પરમાત્મા તરફ માં અવ્યક્ત ઘણ સુધરવા ઉપાય 12/4

તેઓ કહે છે- ' મનુષ્યનું રાજા ના કારણે જે સાધક પોતાની શક્તિ સમજી વિચાર કરે છે, કે હું અમુક અવસ્થા માં છું અને આવા અવસ્થા ના અવસ્થા પ્રાપ્ત કરીશ, હું મારા જ અવ્યક્ત રૂપ ના પરમાત્મા ને મારું જ

રૂપ છે, તેનું જ છું. આવા વિચારો વડે પ્રાપ્તિના પ્રતિજ્ઞા ન કરતાં પોતાના શરીરને જ સોપ્યું કહેવા લાગે છે. આ માર્ગમાં આવું મોટું વિઘ્ન છે. તે ભટકી શકે છે, પરંતુ જે મારું શરણ ગ્રહણ કરીને થાકે છે. તે — 12/5

જે મારામાં જ પરાયણ થઈ સંપૂર્ણ કર્મ - આરાધના મને જ અર્પણ કરી અનન્યભાવ થી યોગ - આરાધના - પૂજા વડે નિરંતર મારું ચિંતન કરતાં મને ભજે છે. — 12/6

કેવળ મારામાં ચિત્ત રાખનારા ભક્તોનું મૃત્યુરૂપી સંસાર માંથી ત્વરિત ઉદ્ધાર કરું છું. આમ ચિત્તને લગાવવાના પ્રેરણા અર્જુન વિવિધ માટે તરત આગળ કહે છે. — 12/7

હે અર્જુન! તું મારામાં જ મન લગાવ, મારામાં જ બુદ્ધિ લગાવ પછી તું મારામાં જ નિવાસ કરીશ એમાં શંકા નથી. મન અને બુદ્ધિ પણ જો જોડી શકે તો! (મન ને શક્યું વાયુના જેમ દુષ્કર છે) 12/8

મારામાં મન ને અચલ સ્થિર કરવા તું સમર્થ નથી તો તું યોગનાં અભ્યાસ દ્વારા મને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કર. (જ્યાં પ્રજ્ઞાચિત્ત મેળ ત્યાંથી ભિન્ન ભાવને લેને આરાધના, ચિંતન ક્રિયામાં લગાડવું એજ યોગનો અભ્યાસ છે.) અને જો આ ન કરી શકે તો? 12/9.

અભ્યાસ (યોગ) કરવામાં પણ જો તું અસમર્થ હોય તો કેવળ મારા માટે કર્મ કર - આરાધના કરવા તત્પર થા. આ રીતે મારી પ્રાપ્તિ માટે કર્મ કરતો તું મારી પ્રાપ્તિરૂપ સિદ્ધિને પામશે. 12/10

આમ અભ્યાસ ના થઈ શકે તો પણ સાધના માં અડગ લાગ્યા રહેવું.

આ કર્મ કરવામાં અસમર્થ હોય તો સર્વ કર્મનાં ફળનો ત્યાગ કર. ધ્યાન-જ્ઞાન નો વિચાર કરતાં મારો ભક્તિનો આશ્રિત બનજે. - સમર્પણ સાથે આત્મવાન મહાપુરુષનાં શરણમાં જા. તેમનાથી પ્રેરણાને કર્મ કરવા પડશે. સમર્પણ સાથે કર્મફળ નું મહત્વ સમજાવતાં શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું. 12/11

હે અર્જુન! કેવળ ચિત્તને રોકી અભ્યાસથી જ્ઞાનમાર્ગ દ્વારા કર્મમાં પ્રવૃત્ત રહેવું શ્રેયસ્કર છે. જ્ઞાન નાં માધ્યમથી કર્મને કાર્યનું રૂપ આપવા કરતાં ધ્યાન શ્રેયસ્કર છે. ધ્યાન માં ઈશ્વર ભગવાન રહેલા છે. પરંતુ ધ્યાન કરતાં પણ સર્વ કર્મોનાં ફળ નો ત્યાગ શ્રેયસ્કર છે, કારણ કે ઈશ્વર પ્રત્યે સમર્પણના સાથે સાથ પર ઈશ્વરાનંદને કર્મફળ નો ત્યાગ કરવાથી તેમાં યોગક્ષેમના જવાબદારી ઈશ્વરની થઈ જાય છે. માણસ આવા ત્યાગથી તે તરત જ પરમશાંતિ પામે છે. 12/12

શ્રીકૃષ્ણે આમ જણાવ્યું કે અર્જુનના ઉપાસના કરનાર જ્ઞાનમાર્ગથી સમર્પણ કરીને કર્મ કરનાર નિષ્કામ કર્મયોગી શ્રેષ્ઠ છે. બંને એક જ કર્મ કરે છે. પરંતુ જ્ઞાનમાર્ગમાં વિઘ્ન

વધારે છે. તેમાં લાભ-હાનિનો જેવાભારી સ્વયં પર રહે છે, જ્યારે સમર્પિત્વ ભક્તનો જેવાભારી ભગવાન પર હોય છે. આવા કર્મ-ફળનો ત્યાગ વિચારો તે શ્રેષ્ઠ શાંતિ આપે છે. એવે શાંતિ-પ્રાપ્ત પુરુષનો વિકાસ્યો. 12/12

આ રીતે શાંતિ પામેલો, જે પુરુષ સર્વ ભૂતોનો દ્વેષભાવ જેમાં સર્વનો પ્રેમ, હેતુરહિત, દયાળુ છે. જે મમતારહિત, અહંકારરહિત અને સુખ:દુખમાં સમાન ભાવવાળો અને ક્ષમાવાન છે. 12/13

જે નિરંતર યોગના પ્રારબ્ધના થયેલ છે, કાબૂ નામમાં સંતુષ્ટ છે. મન અને ઇન્દ્રિયો સહિત શરીરને વશમાં કરીને દૃઢ નિશ્ચયવાળો છે. એવો મારામાં અર્પિત મન-બુદ્ધિવાળો મારો ભક્ત મને પ્રિય છે. 12/14

જેનાથી કોઈ જીવ ઉદ્વેગ પામતો નથી અને જે કોઈથી ઉદ્વેગ પામતો નથી, હર્ષ-શોક, ભય અને સમગ્ર વિકારોથી મુક્ત છે તે ભક્ત મને પ્રિય છે.

સાધકો માટે આ શ્લોક અત્યંત ઉપયોગી છે. દરેકને કેવી રીતે રહેવું જોઈએ કે જેનાં દ્વારા કોઈના મનને ઠેસ ન પહોંચે. આવું તો સાધકે કરવું જ જોઈએ. પરંતુ બીજા લોકો આવું આચરણ નથી કરે. એ તો સંસાર છે. આગ ઓકશે, ફણ ઘડશે પરંતુ સાધકમાં હૃદયમાંથી અનેક લોકો દ્વારા પડેલાં ઘાવોના આઘાત પર ઉપશમન થવા જોઈએ. તેના સુંદર ચિંતનમાં જ લાગ રહે, ક્ષમ ચૂકે નહીં. એ કોઈથી ડરને રહેવાનો જેવાભારી સાધક નથી જ છે. 12/15

જે અપેક્ષારહિત, પવિત્ર છે, આરાધના માં દક્ષ છે. કુશળ છે જે પક્ષપાતરહિત દુઃખોથી મુક્ત છે. સર્વ આરંભોનો ત્યાગ કરનાર મારો ભક્ત મને પ્રિય છે. કરવા યોગ્ય કોઈ ક્રિયાનો આરંભ જે તેને બાકી રહેતો જ નથી. 12/16

જે કષાયોનો ક્ષય કે ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે કામના કરવાનો વગેરે, શુભ-અશુભ સંપૂર્ણ કર્મોનાં ફળનો ત્યાગ છે. તેને શુભ-અશુભ અથવા કે શેષ રહેવું વગેરે તેવો મોક્ષના આ પરાક્રાયક્રાવાળો પુરુષ મને પ્રિય છે. 12/17

જે પુરુષ શત્રુ અને મિત્રમાં, માન-અપમાનમાં સમાન વર્તનવાળો છે. જેમાં અંતઃકરણની વૃત્તિઓ સર્વથા શાંત છે. કે શીત-ગરમી, સુખ-દુઃખો ના પ્રસંગોમાં સમાન ભાવવાળો અને આસક્તિરહિત છે. 12/18

જે નિંદા-સ્તુતિને સમાન સમજે છે. મનનશીલતાના ધારણ કરેલા પર પ્રકોપને, જેના મન સંકલ્પના ઈચ્છિત શાંત થઈ ચુક્યા છે. કોઈપણ પ્રકારે થતાં શારીરિનિર્વાહમાં જે સંતુષ્ટ છે, જે પોતાનાં નિવાસ-સ્થાનમાં મમતા થી પર છે તેવો સંકલ્પના પરાક્રાયક્રા પર પ્રકોપેલો સ્થિર બુદ્ધિવાળો પુરુષ મને પ્રિય છે. 12/19

જે મારા માં પરાયણ રહી, દ્રઢ ભક્તિ યુક્તવાળો પુરુષ દાર્શનિક અમૃતનું યોગ્ય પ્રકારે સેવન કરે છે તે મનુષ્ય મને અતિશય વહાલો છે. 12/20.

— — — —

13

ભગવાનુવાચ - કૌન્તેય, આ શરીર જ એક ક્ષેત્ર છે અને એનેજે શરીરોને જાણે છે તે ક્ષેત્રજ્ઞ છે. તે એમાં ફસાયો નથી પરંતુ એનો સંચાલક છે. આવું તે તત્વને જાણનારા મહાપુરુષો એ કહ્યું છે.

શરીરનો એક જ છે બધા એમાં ધર્મક્ષેત્ર અને કુરુક્ષેત્ર એવાં બે ક્ષેત્રો ક્યાંથી ? ફક્ત મા એક જ શરીરનાં અંતરાલ મા બે પ્રવૃત્તિઓ પુરાતન છે. એક તો પરમધર્મ પરમાત્મા મા પ્રવેશ કરાવનાર પુણ્યમયી પ્રવૃત્તિ દૈવી સંપત્તિ છે અને બીજી આસુરી સંપત્તિ છે- એનું દુષ્પરિણામ દરિદ્રતા જ આવ્યું છે; તે નશ્વર સંસાર મા વિશ્વાસ કરાવે છે.

જ્યારે આસુરી સંપત્તિ વધારે બલવત્તર છે ત્યારે આ શરીર કુરુક્ષેત્ર બની જાય છે અને આ જ શરીરનાં અંતરાલ મા જ્યારે દૈવી સંપત્તિ વધારે બલવત્તર છે ત્યારે આ શરીર ધર્મક્ષેત્ર કહેવાય છે. આ ચલાવવા-ઉપર એકધારો આપણે જ રહેવાનું હોય છે. પરંતુ તત્વદર્શી મહાપુરુષ નાં સાન્નિધ્યમાં જ્યારે કોઈ અનન્ય ભક્તિ દ્વારા આરાધના મા પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે બંને પ્રવૃત્તિઓમાં ગુણાત્મક યુદ્ધનાં મંડાણ થઈ જાય છે. ક્રમશઃ દૈવી સંપત્તિનો ઉન્મેષ અને આસુરી સંપત્તિનું શમન થઈ જાય છે. આસુરી સંપત્તિનાં સમૂળગા શમન પછી દર્શન થવાનાં સાથે જ પરમનાં દિવ્યદર્શન નો અવસર આવે છે. દર્શન થવાનાં સાથે જ દૈવી સંપત્તિનો આવશ્યકતા સમાપ્ત થઈ જાય છે. તેથી તે પણ પરમાત્મા મા સ્વતઃ વિલય થઈ જાય છે. મનુષ્ય પરમાત્મા મા પ્રવેશ પામે છે. 13/1

અર્જુને વિશ્વરૂપદર્શન મા જોયું કે કૌરવો તેમજ પાંડવો નાં પક્ષનાં યોદ્ધાઓ પણ યોગેશ્વર મા જ વિલીન

પડ રહ્યા છે. આ વિષય બાદ પુરુષનું જે સ્વરૂપ બાકી રહે છે તે જ ક્ષેત્રજ્ઞ છે. હવે આગળ. 13/1

હે અર્જુન! તું બધા ક્ષેત્રોમાં ક્ષેત્રજ્ઞ મને જ જાણ. એટલે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે હું પણ ક્ષેત્રજ્ઞ છું. આમ જે આ ક્ષેત્રને જાણનારને છે તે સર્વ ક્ષેત્રજ્ઞ છે. બાદરાયણ અને પરાશર જાણનાર મહાપુરુષ કહે છે. અહીં શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે હું પણ ક્ષેત્રજ્ઞ છું આમ શ્રીકૃષ્ણ સ્વયં એક યોગેશ્વર કહ્યા.

ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞ એટલે કે વિકારસહિત સમગ્ર પ્રકૃતિ તેમજ પુરુષને તત્ત્વ રૂપ જાણવું એ જ જ્ઞાન છે. પાંચમહાભૂત અહંકાર આદિનાં જાણપણાં એ જ્ઞાન નથી. 13/2

તે ક્ષેત્ર કેવું છે, જે વિકારોવાળું છે તથા જે જેવડું છે, અને જે ક્ષેત્રજ્ઞ જેવા પ્રભાવવાળો છે તે તું હવે સંક્ષેપમાં સાંભળ. આ હું જ કહું છું એવું બધા ઋષિઓ પણ આમ કહે છે. 13/3.

આ ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞનું જ્ઞાન ઋષિઓએ અનેક પ્રકારે ગાયું છે. વિવિધ પ્રકારે વેદોનાં મંત્રો દ્વારા વિભાજિત કરીને પણ કહેવામાં આવ્યું છે. યુક્તિયુક્ત બ્રહ્મસૂત્રનાં વાક્યો દ્વારા પણ કહેવાયું છે. કે આ વેદાન્ત, ઋષિઓ અને બ્રહ્મસૂત્ર તથા હું બધાં એક જ વાત ~~કહીએ~~ કહી રહ્યાં છે. શું આ શરીર (ક્ષેત્ર) જેટલું દેખાય છે એટલું જ છે? આ અંગે - 13/4

અર્જુન! પાંચમહાભૂત (પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ વાયુ અને આકાશ) અહંકાર, બુદ્ધિ અને ચિત્ત (~~અહંકાર~~ ચિત્ત પરાપ્રકૃતિ છે અહીં મૂળ પ્રકૃતિપર પ્રકાશ પાડ્યો છે કેમાં પરાપ્રકૃતિ પણ સંમિલિત છે. ઉપયુક્ત આઠ, અષ્ટધા મૂળ પ્રકૃતિ છે) તથા દશ ઇન્દ્રિયો આંખ, કાન, નાક, ત્વચા, જીભ, પગ, ઉપસ્થ, ગુદા અને વાચા, ઉપરાંત એકમન. અને પાંચ ઇન્દ્રિયો નાં વિષયો- તન્માત્રાઓ (રૂપ, રસ ગંધ, શબ્દ, સ્પર્શ - તથા. 13/5

ઇચ્છા, દ્વેષ, સુખ-દુઃખ અને બધાનો સમુહ ચેતન પિંડ નો આ પિંડ, ચેતના અને ધૈર્ય. આ રીતે જેનો વિકારો સહિત સંક્ષેપમાં કહ્યું તેનું સ્વરૂપ છે. એમાં લાવવું બાજ આરા અને પ્રારબ્ધ સંસ્કારો રૂપે ઉંગા નાકળે છે. માટે શરીર જ ક્ષેત્ર છે. શરીર એટલે જ પાંચતત્ત્વ દશ ઇન્દ્રિયો, મન નો સામુહિક સંઘાત. જ્યાં સુધી વિકાર રહેશે ત્યાં સુધી આ પિંડ કે શરીર રહે જ છે. શરીર મળે બદલાય પિંડરૂપે વિદ્યમાન રહે છે. કારણકે તે શરીર વિકારો નો સમૂહ બનેલું છે. 13/6

કુદે આ બાબુ ઈતિહાસ જે આ ક્ષેત્રમાં વિચલનથી પરેનું નિવૃત્ત છે.

હે અર્જુન! માન-અપમાન દંભ ~~અહંકાર~~ રહિત, અહિંસા (પોતાનાં કે અન્યનાં આત્માને કષ્ટ ન પહોંચાડવું એટલે કોઈ-મરજી ~~ય~~ ન મારવા એવું નહિ. બીજાઓ કરતાં પોતાનાં આત્માને અધોગતિમાં ન પહોંચાડે. અધોગતિમાં મુકવો એજ હિંસા છે અને આત્માનું ઉત્થાન એજ શુદ્ધ અહિંસા છે.

આવા મનુષ્ય અન્યનાં આત્મા નો ઉત્થાન માટે પણ ઉત્સુક રહે છે. કા એનો આરંભ કોઈને ઈજા ન પહોંચાડવી થી થાય. તેથી અહિંસા, ક્ષમાભાવ, મન-વાણીનાં સરળતા, આત્મચિંતન. એટલે શ્રદ્ધાસહિત અને નિષ્કપટભાવ પૂર્વક સદ્ગુરુ નાં સેવા અને એમનાં ઉપાસના, પવિત્રતા, અંતઃકરણ નો સ્થિરત્વ, મન અને ઈન્દ્રિયોસહિત શરીર નો નિગ્રહ - 13/7

આ બોધ તથા પરલોકનાં દોષોનું-ચોમટવું તમામ મોહો માં આસક્તિ નો અભાવ, અહંકાર નો અભાવ, જન્મ-મૃત્યુ, વૃદ્ધાવસ્થા રોગ અને ભોગો થી થતાં દુઃખ-દોષો નું વારંવાર ચિંતન - 13/8

પુત્ર, સ્ત્રી, ઘર અને ઘર માં આસક્તિ નો અભાવ તેમજ પ્રિય-અપ્રિય નાં પ્રાપ્તિમાં સદૈવ સમત્વ રહેવું. 13/9

મારામાં અનન્ય યોગ (શ્રીકૃષ્ણ એક યોગી છે એટલે કે એવા કોઈ મહાપુરુષમાં) થકી પરમ આત્મતત્વ કરું ચારેય નાં અવ્યભિચારણી ભક્તિ (દ્વારા સિવાય કોઈનું ચિંતન ન કરવું) એકાંત સ્થાન નું સેવન અને મનુષ્યોમાં-સમુહોમાં રહેવાની આસક્તિ નો ત્યાગ - 13/10

આત્મામાં પ્રભુત્વ રાખવાનાં જ્ઞાનમાં એકરસ સ્થિતિ એને તત્વજ્ઞાન માં અર્થ સ્વરૂપ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર - આ બધું જ્ઞાન છે.

છે. અને એનાથી જે વિપરીત જ્ઞેય તે બધું અસત્ છે. તે પરમતત્વ પરમાત્મામાં સાક્ષાત્કાર ના સાધે મનુષ્યની અજ્ઞાનતાનું નામ માત્ર છે. એ સંસારનું પાલન કરનાર સનાતન બ્રહ્મમાં પ્રવેશ મેળવે છે. આમ તત્વસ્વરૂપ પરમાત્મા નો સાક્ષાત્કાર નું નામ જ્ઞાન છે. આનાં થી વિપરીત બધું અજ્ઞાન છે. 13/11

અર્જુન! જે જાણવા યોગ્ય છે તથા જેને જાણીને મરણ-ધર્મ મનુષ્ય અમૃતતત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. તેઓ કહે છે. જેનો આદિ નથી તે પરબ્રહ્મ ના તો સત્ કહેવામાં આવે છે, ના અસત્ કહેવામાં આવે છે. કેમકે જ્યાં સુધી તે અલગ છે ત્યાં સુધી તે સત્ છે. જ્યારે મનુષ્ય તેમાં સમાહિત થઈ જાય ત્યારે કોણ કોને કહે? એકજ રહી જાય છે, અન્યનું ભાન કોનું નથી. આવા સ્થિતિમાં બ્રહ્મ ના સત્ છે ના અસત્ છે. પરંતુ જે સ્વયં સહજ છે તે જ છે. 13/12

તે બ્રહ્મ બધા બાજુ થી હાથ-પગવાળો, બધા બાજુથી આંખ-માથું અને મુખવાળો તથા બધા બાજુ થી કાનવાળો છે, કેમકે તે સંસારમાં બધાને વ્યાપ્ત ને ઉભો છે. 13/13.

તે તમામ ઇન્દ્રિયોનાં વિષયોને જાણે છે છતાં ઇન્દ્રિયો રહિત છે. તે આસક્તિરહિત, ગુણાતીત હોવા છતાં બધાને ધારણ કરનારો, પોષણ કરનારો છે. તે બધા ગુણોનો ભોક્તા છે એટલે એક એક કરીને બધા ગુણો નો પોતાનામાં લય કરી લે છે.

શ્રીકૃષ્ણે આગળ કહ્યું કે હવે હવે તમને જ્ઞાન-વિજ્ઞાન કહું છું અંતમાં બધા ગુણો મારામાં વિલીન થાય છે.

તે બ્રહ્મ બધા જીવધારીઓના અંદર-બહાર પરિપૂર્ણ છે અને ચર-અચર રૂપે પણ તે જ છે. સુક્ષ્મ હોવાથી દેખાતો નથી, અવિજ્ઞેય છે. મન અને ઇન્દ્રિયો થી પર છે. તેમ અત્યંત દૂર અને અત્યંત નજીક પણ તે જ છે. 13/14

અવિભાજ્ય હોવા છતાં પણ તે ચરાચર સંપૂર્ણ જીવો માં અલગ અલગ જ્ઞેય તેમ પ્રતીત થાય છે. જાણવા યોગ્ય તે પરમાત્મા તમામ પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરનારો, પાલન પોષણ કરનારો. અને અંત માં સંહાર કરનારો છે. એક બીજા - આંતરિક બંને ભાવો પૂર્ણ રૂપે કેંદ્રિત કરેલો છે, કેમ બ્રહ્મ જ્ઞાન મિલન માં જાગૃતિ, બ્રહ્મ પાલન મિલન માં યોગક્ષેમ નો નિર્વાહ, બ્રહ્મ શરીરનું પરિવર્તન અંદર અક્ષરિક્ષ નો લય એટલે કે પ્રાણી માત્રના ઉત્પત્તિ માં કારણો નો લય અને પ્રલય ના સાથેજ પોતાનાં સ્વરૂપ ને પ્રાપ્ત થઈ જવું આવા બધાં બ્રહ્મ નાં લક્ષણો છે.

13/15

તે સેવ બ્રહ્મ જ્યોતિસ્વરૂપમાં પડ્યા જ્યોતિ છે. અંધકાર ના પર કહેવાય છે. તે પૂર્ણજ્ઞાનસ્વરૂપ છે. પૂર્ણ સત્ય છે. જાણવા યોગ્ય છે અને જ્ઞાન દ્વારા પ્રાપ્ત થનાર છે. સાક્ષાત્કાર ના સાધે મળનારા જ્ઞાનકારો નું નામ જ્ઞાન છે. આવો જ્ઞાનકારો દ્વારા જ બ્રહ્મ ના પ્રાપ્ત સંભવિત છે. તે સૌમાં હૃદયમાં રહેલો છે. એવું નિવાસસ્થાન હૃદય છે. બે ના બાજે બધે ફાંફાં મારવાં તે બાજે કશાય મળશે નહીં. તેથી હૃદય માં ધ્યાન અને યોગ અભ્યાસ દ્વારા જ બ્રહ્મ ના પ્રાપ્તિનું વિધાન છે. 13/18

ફેરબદલ! બસ આટલું જ કરો, જ્ઞાન અને જાણવા યોગ્ય પરમાત્મા માં સ્વરૂપવિષે સંકલ્પમાં. આટલું જાણતે મારો ભક્ત મારા સાક્ષાત સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે.

~~ફ~~ કુવે, અત્યારસુધા ઓગોબ્બરે જેને કરેલા કહ્યું તેને પ્રકૃતિ અને જિને કેરેક્ટર કહ્યો તેને પુરુષ કહીને સમાજ્ય વધે છે 13/19

આ પ્રકૃતિ અને પુરુષ બંનેને અનાદિ જાણ. ~~સંપૂર્ણ~~ તમામ વિકાર તથા ગુણનું પ્રકૃતિમાંથી - પ્રકૃતિ માં જ ઉત્પન્ન થયેલાં જાણ. 13/20

કાર્ય અને કરણ જેના દ્વારા કાર્ય કરવામાં આવે છે. વિવેક વૈરાગ્ય વગેરે તથા અમુક કાર્ય કરવામાં ક્રિયા વગેરે કરણ બને છે) ના ઉત્પત્તિમાં પ્રકૃતિ કેમ છે. જ્યારે આ પુરુષ સુખ-દુઃખને ભોગવ-વામાં કારણ કહે છે.

પ્રશ્ન એ થાય છે કે તે શું ભોગવતો જ રહેશે કે એનાથી કદી છુટકારો પણ પામશે? જ્યારે પ્રકૃતિ-પુરુષ બંને અનાદિ છે ત્યારે તેમનો એકબીજાથી છુટે પડ્યા કેવા રીતે? એ વિષે કહે છે. 13/21

પ્રકૃતિના વચ્ચે ઉભેલો પુરુષ, પ્રકૃતિ પર પોતે થયેલાં ગુણોનાં

કાર્યરૂપ પદાર્થોને ભોગવે છે. અને આ ગુણોનો સંગાથે કરવો જ આત્મા સારો કે નરસા યોનિમાં જન્મ લે છે. તેમજ પ્રકૃતિના ગુણોનો સંગ સમાપ્ત થતાં, જન્મ-મૃત્યુમાંથી, સર્વાગમન થી મુક્તિ મેળવે છે. કયે તે પુરુષ
13/21
વિષે -

તે પુરુષ ઉપદ્રષ્ટા, ક્ષેત્રપ્રદેશમાં ખુબજ સમીપ, દ્રષ્ટા ના રૂપે રહે છે. એનો પ્રકાશમાં તમે સારું કરો કે ખરાબ કરો એને કોઈ પ્રયોજન નથી. તે તો ફિલ્મ જોનારૂપે બેઠો છે. સાધનાનો યોગ્ય ક્રમ હોય માં આવતાં પાંચક ઘોડો ઉપર ઉઠે છે. એનો તરફ સાગર વધે છે. દ્રષ્ટા પુરુષ નો ક્રમ બદલાઇ ગયા છે. તે સંમતિ. અનુમતિ આપે છે. અનુભવ આપે છે. સાધના દ્વારા વધુ નજીક પડોશમાં તે પુરુષ ભર્તા બનીને ભરણ-પોષણ કરે છે. જેમાં તમામ ભોગ-કર્મ ની વ્યવસ્થા પડા કરી દે છે. સાધના દ્વારા મુકામ બનાવે મોકલ્યા બની ગયા છે. ભોક્તાર

તત્વને જાણવાં ના ફોવાથી અન્યોન્ય: જાણે, કે તત્વને જાણનાર મહાપુરુષો છે એમના પાસેથી સાંભળીને ઉપાસના કરે છે. આમ ઋષિપરાયણ થયેલા લોકો પણ મૃત્યુરૂપ સંસાર-સાગર નિરંતર તરી જાય છે. આથી બીજો કોઈ માર્ગ ન મળે તો સત્સંગ અવશ્ય કરવો. 13/25

હે અર્જુન! સ્થાવર અને જંગમ જે કોઈ વસ્તુ પેદા થાય છે તે બધા ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા જાણ. પૃથ્વિ કયારે? તે અંગે કહે છે- 13/26

બધા નાશવંત પ્રાણીઓમાં જે અવિનાશી પરમેશ્વર તે સમાનપણે સ્થિત રહેલો જાણે છે તે જ સાચો જાણનાર છે. એટલે પ્રકૃતિ વિરોધરૂપે જોવા પામે ત્યારે જ તે પરમાત્મા સ્વરૂપ જે છે પરંતુ એનાથી પડેલાં નથી. અગાઉ અધ્યાય બારમાં પણ કહ્યું કે જીવો જો તે ભાવ, જે (સારો-ખરાબ) કોઈ પણ રચના કરે છે તેનું મહોત્સવ તે બંધ થઈ જાય તેમ કર્મોનાં પરાકાષ્ઠા છે. ત્યારે, તે સમયે જે કર્મ પૂર્ણ છે (પૂર્ણ થાય છે. નહિતો તે ઘડીએ નિરંતર થાય છે જ), તે જ અડી કહે છે કે જે ચરાચર જીવોને જાણ થતાં અને પરમેશ્વરને એમાં સમભાવથી સ્થિત જુએ છે તે જ યથાર્થ-સાચું જુએ છે. 13/28

કારણ કે તે પુરુષ સર્વત્ર સમભાવ થી સ્થિત પરમાત્માને સમાન એટલે કે જેવા છે તેવાં જ સમાન જેવો કોવાથી પોતાનાં થકી તે પોતાને નાશ કરતો નથી. કેમકે જેવું હોય તેવું એણે જોયું છે. એથી તે પરમગતિ પ્રાપ્ત કરી લે છે. પ્રાપ્તિ કરનાર પુરુષ નાં લક્ષણો? 13/29

જે પુરુષ સંપૂર્ણ કર્મો પ્રકૃતિ દ્વારા જ કરાય છે એમ જુએ છે. એટલે જ્યાં સુધર પ્રકૃતિ છે ત્યાં સુધી કર્મ થતાં જુએ છે. તથા આત્મા. આત્માને અકર્તા જુએ છે તે જ સાચું જુએ છે. 13/29

વ્યવસ્થાપક કુદરત

જે સમયે મનુષ્ય મૂલ્યોના ભિન્ન ભિન્ન ભાવોમાં એક પરમાત્માને એકસરખા રૂપે જુએ છે. અને એ પરમાત્મા માંથી જ બધાં મૂલ્યો નો વિસ્તાર થયેલો છે એમ જુએ છે. તે સમયે તે બ્રહ્મને પામે છે. (જે જગ્યા એ આ અવસ્થા આવી જાય તે જગ્યા બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરી કરીને છે. આ બધાજ પદ્ય સ્થિતપ્રજ્ઞ મહાપુરુષ નું છે. 13/30

કેવળ કોલ્હેય, અનાદિ કોલાથી, ગુણાતીત કોલાથી એ અવિનાશી પરમાત્મા શરીરમાં સ્થિત હોવા છતાં પણ કશું કરતો નથી અને કશામાં લેપાતો નથી. (તે બંધન માં નથી જ!) કેવા રૂપે? 13/31

જેમ સર્વત્ર વ્યાપેલું આકાશ સૂક્ષ્મ હોવાનો લીધે કશામાં લેપાતું નથી તેમ દેહને વિષે સર્વત્ર વ્યાપેલો આત્મા ગુણાતીત હોવાથી દેહ ના ગુણો માં લેપાતો નથી. આગળ- 13/32 કહે છે -

અર્જુન! એક જ સૂર્ય જેમ સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ એક જ આત્મા સંપૂર્ણ ક્ષેત્ર ને પ્રકાશિત કરે છે. 13/33

અંત માં નિર્ણય આપે છે કે -

આમ ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞ નાં ભેદને તથા વિકાર સહિત પ્રકૃતિમાંથી છુટવાનાં ઉપાયને જે જ્ઞાનચક્ષુ થી જોઈ શકે છે. તે મહાત્મા પરમજ્ઞ - પરમાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત ક્ષેત્ર-ક્ષેત્રજ્ઞને દેખવાના બાબત જ્ઞાન છે. અને જ્ઞાન એ સાક્ષાત્કાર 13/34 નો જ પર્યાય છે.

- - - - -

Note સ્થિતપ્રજ્ઞ મહાપુરુષ - આકાશ સર્વત્ર સમાન રહીને પણ નિર્લેપ છે. જેમ સૂર્ય સર્વત્ર પ્રકાશ કરતો હોવાં નિર્લેપ છે. તે સર્વત્ર સમ ઈશ્વર જેવો છે તેવો જ જોવાનાર કામનાવાળો પુરુષ - પ્રકૃતિ પર સર્વથા નિર્લેપ છે. ક્ષેત્ર-ક્ષેત્રજ્ઞ પર બહારકાર જ્ઞાનચક્ષુ નેત્રોથી જ રહિત છે. જ્ઞાન તે પરમાત્મા માં પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય મનાનારી અહંકાર? છે. અહંકાર, મહાપુરુષો પાસેથી કર્મ સમજી તે કરતાં મન-ઇન્દ્રિયો નો નિગ્રહ અને અંતે વિચારકાર્ય પરમતત્વને જોવાનાર થાય એવા અનુભૂતિ તે જ જ્ઞાન છે. કર્મ ક્રિયા જરૂરી છે.

ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ વ્યાપક છે. શરીર ક્ષેત્ર પણ તેનો અંદર ? સમગ્ર બ્રહ્માંડ મૂળ પ્રકૃતિનો જ વિસ્તાર છે તેમાંથી જ જીવન ઉર્ભસ્તર છે પોષાય છે. આ ભૂમંડળ, વિશ્વ, જગત, દેશ-પ્રદેશ અને આ દેખાતું શરીર પ્રકૃતિનો એક ટુકડો પણ નથી.

- - -

14

ગુજરાતી વિભાગ.

અગાઉ જ્ઞાનીપુરુષે જ્ઞાન નું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કર્યું. એમણે બતાવ્યું છે કે ' જે પુરુષ દ્વારા સંપૂર્ણપણે શરૂ કરેલ નિયત કર્મ, ક્રમશઃ ઉત્થાન પામ્યા જે એટલું સુકમ થઈ ગયું કે કામનાઓ અને સંકલ્પો સંપૂર્ણ પણે શાંત થઈ ગયાં. એ સમયે તે જેને જગવા માગે છે, તેની પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિ થઈ જાય છે. એ અનુભૂતિ જ સ્વયં જ્ઞાન છે.

અધ્યાત્મ ની વ્યાખ્યા કરી 'अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम्' આત્મજ્ઞાનમાં એકરસ સ્થિતિ અને તત્ત્વનાં અર્થસ્વરૂપ પરમાત્માનું પ્રત્યક્ષ દર્શન તે જ્ઞાન છે. જ્ઞેય - જ્ઞેયજ્ઞનાં ભિન્ન ને જગાડી તારવા બાદ જે જ્ઞાન છે.

જ્ઞાન એટલે શાસ્ત્રાર્થ નહીં. શાસ્ત્રો મોઢે કરી પોપટરમણ કરવું એ જ્ઞાન નથી, પરંતુ અભ્યાસ પરિપક્વ થતાં જે તબક્કે તત્ત્વ સમજાઈ જાય તે અવસ્થા - પરિસ્થિતિ જ જ્ઞાન છે. માટે પરમાત્માનાં સાક્ષાત્કાર ની સાથે પ્રગટતી અનુભૂતિનું નામ જ્ઞાન છે. બાકી બધું જ્ઞાન-અજ્ઞાન છે.

કૃષ્ણે અર્જુન - 'હે અર્જુન આ જ્ઞાન માં પણ પરમોત્તમ જ્ઞાન વિષે હું તને ફરી કહીશ. યોગેશ્વર એના પુનરાવૃત્તિ કરે છે. शास्त्रं सुचिन्तितं पुनः पुनः प्रेक्षितं ! જેના વિષે સારી રીતે ચિંતન કર્યું છે તે શાસ્ત્ર પણ વારંવાર જોતા રહેવું જોઈએ. સાધના-પથ પર જેમ જેમ જ્ઞાગળ જઈએ, જેમ જેમ ઈષ્ટમાં પ્રવેશ પામતાં જઈએ તેમ તેમ અહમના બદલે નવી અનુભૂતિઓ થશે. જ્ઞાની જાગૃતારી સદ્ગુરુ - મહાપુરુષ જ આપી શકે છે.

સ્મૃતિ - પટ એવો છે કે જેના પર સંસ્કારો અંકિત થતા રહે છે. પ્રથમના ઈષ્ટમાં પ્રવેશ અપાવનારી જાગૃતારી

પાયલો ~~તેમાં~~ સાવધાન! તેમાં સ્મૃતિપટ પર ફરી પુદ્ગલ અંકિત થયા માંડે છે તે તેમાં વિનાશનું કારણ બને છે. આથી સાધકે પૂર્વ પર્યંત દગ્ધ સંબંધ જ્ઞાન નું પુનરાવર્તન કર્યા જ કરવું જોઈએ. આજે સ્મૃતિ પ્રદેશ છે પડ્યા આગળના અવસ્થાઓમાં પ્રવેશ મળતાં જ સાથે આ અવસ્થા નાંખી દેશે, તે બદલાશે.

આથર પુત્રજી મહારાજ કહેતાં કે બ્રહ્મવિદ્યાનું નિદિધ્યાસન કર્યા જ કરો. રોજ એક માળા ફેરવો. ચિંતનથી ફેરવેલો માળા બજાર ના માળા નથી. - બાસ મજાકમાં મજાકે આવ્યો!

વાસ્તવિક સદ્ગુરુ કેમેરા પાછળ ના પાછળ ભાગેલા રહે છે. તેઓ અંદરથી તેમાં આત્મસ્થિર જાગૃત થઈને તથા બહાર પોતાના જીવનચર્યા વડે તેઓ સાધક ને પુષ્ટિ આપ્યા જ કરે છે. (બજારમાં, જો કોઈ સાધક પોતાને થયેલા અનુભૂતિ ને પોતાનાં, સ્વયં પોતે ઉપજાવેલા સમજી બેસે તો તે પડવાનો છે. તે સ્વયં માં પ્રગટેલો, બ્રહ્મપ્રસાદ છે, કેવળ કૃપા છે.

યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ સદ્ગુરુ છે મહાપુરુષ છે અર્જુન તેમનો શિષ્ય છે જેણે શ્રીકૃષ્ણને પોતાનો સંભાળ લેવા પ્રાર્થના કરી હતી. આથર તેઓ કહે છે. 'બધા જ્ઞાનોમાં પડ્યા બાદ ઉત્તમ જ્ઞાન, પરમજ્ઞાન ફરી ફરીને કહીશ. તે જાણીને બધા મુનિઓ આ સંસાર પાર કરીને ઉંચી સિદ્ધિ(?) ને પામે છે. તે પામ્યા પછી કંઈ પડ્યું પામવાનું બાકી રહેતું નથી. 14/1

આ જ્ઞાનનો આશ્રય લઈને, કર્મ કરીને જેઓ મારા સ્વરૂપને પામ્યા છે તેવા લોકો સૃષ્ટિના ઉત્પત્તિકાળે ફરી જન્મતા નથી અને પ્રલયકાળે - એટલેકે શરીરનાં અંત વેળાએ દુઃખ અનુભવતાં નથી કારણ? મહાપુરુષોનો અંત તો જ્યારે પડ્યા તે સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી લે ત્યારે જ આવ્યો હોય છે. ત્યારબાદ એમનું શરીર તો રહેવાનું છે. લોકો જ્યાં જન્મ લે છે એ પુનર્જન્મનું સ્થાન ક્યાં છે? શ્રીકૃષ્ણ કહે છે — 14/2

કે અર્જુન! મહદ્બ્રહ્મ એટલે અવ્યક્ત મૂળ પ્રકૃતિ સર્વ ભૂતોનાં યોનિ છે. તેમાં હું ચેતનરૂપ બીજ મુકું છું આ જડ-ચેતન ના સંયોગથી તમામ પ્રાણીઓનો ઉત્પત્તિ થાય છે.

સમજાયું કાંઈ? જડ-ચેતન નાં સંયોગથી ઉત્પત્તિ કેવે સાક્ષાત્કાર માં રહ્યું તો કહે છે. જડને જડ અને ચેતનને ચેતન બંનેનો સંયોગ ને જડનો ચેતનથી વિયોગ

ઉત્પન્ન થશે તે અત્યંત અશુદ્ધિ જ સાક્ષાત્કાર પ્રગટાવશે. 14/3

હે કૌન્તેય! બધા યોનિઓમાં જે જે જીવો પેદા થાય છે તો મૌલ યોનિ - ઉત્પત્તિ સ્થાન ; ગર્ભ ધારણ કરનારી માતા અને બીજ આપનાર પિતા હું. અન્ય કોઈ માતા પિતા નથી. જેમ જ્યાં સુધી ચેતન-જડ નો સંયોગ રહેશે ત્યાં સુધી જ જન્મ થતો રહેશે. ભલે કોઈ ને કોઈ તો નિમિત્ત તો બનતું રહેશે.

હવે ચેતન આત્મા, જડ પ્રકૃતિમાં કેમ બંધાય છે.? આ વિષે - 14/4

પ્રકૃતિ થી ઉત્પન્ન થતાં સત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ ત્રણેય ગુણો અવિનાશી જીવાત્મા ને દેહ માં બાંધે છે. કેવી રીતે? 14/5

એ ત્રણ ગુણોમાં પ્રકાશ કરનાર નિર્વિકાર સત્વગુણ તો નિર્મળ અને શુદ્ધ હોવા છતાં સુખ અને જ્ઞાન ની આસક્તિ થી દેહ માં આત્માને બાંધી રાખે છે. જેમ સત્વગુણ પણ બંધન જ છે. અંતર એટલું જ છે કે સુખ એકમાત્ર પરમાત્મા માં છે જે જ્ઞાન-સાક્ષાત્કાર નું બીજું નામ જ છે. આમ સત્વગુણી પણ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર ન કરીને ત્યાં સુધી બંધાયેલો જ છે. 14/6

અર્જુન! રાગ નું જીવંત રૂપ એ રજોગુણ છે. અને તું કર્મસંગે ઇચ્છાઓ અને આસક્તિથી ઉત્પન્ન થાય છે એવું સમજ. તે જીવાત્મા ને કર્મ અને એના ફળની આસક્તિ માં બાંધે છે. તે કર્મ માં પ્રવૃત્ત કેમ કર્યા જ કરે છે. 14/7

હે ભારત! બધા જીવોને મોહ માં જ પાડી રાખનાર એવા તમોગુણને અજ્ઞાનમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો જાણ. તે જીવાત્માને પ્રમાદ એટલે કે વ્યર્થ ચેષ્ટાઓ, આળસ અને કુશીયા કાર્યો કરવા વાળા વૃત્તિ

અને નિદ્રા વડે દેહ માં બાંધે છે. અહીં નિદ્રાનો અર્થ તમોગુણ વધારે છે એવું કે શરીર વધારે સૂવે છે એવું નથી. જાગતા જ રાત્રિ છે. તમોગુણ યુક્ત આ જાગતરૂપ રાત્રિ માં દિવસ-રાત ચાલતા રહે છે. તે પ્રકાશસ્વરૂપ પ્રીતિ અપ્રેત, અજ્ઞાન રહે છે. આ જ તમોગુણ નિદ્રા છે. જે યુક્ત એમાં ફસાયો તે મૂર્ખ જ છે.

હવે, આ ત્રણ ગુણો નું બંધન નું સામુહિક સ્વરૂપ બતાવે. 14/8

હે અર્જુન! સત્વગુણ સુખમાં બાંધી રાખે છે. જ્ઞાનયુક્ત પરમ-સુખના દ્વારા માં બાંધે છે. રજોગુણ કર્મ માં પ્રવૃત્ત રાખે છે, અને તમોગુણ જ્ઞાન ને આવરી લઈ ને પ્રમાદ માં અર્થાત્ કે અંત:કરણની વ્યર્થ ચેષ્ટાઓ બાંધ-દોડ માં મશગુલ રાખે છે.

જો ગુણ એક જ સ્થાન પર, એક જ ક્ષેત્રમાં જ છે તો પછી અલગ-અલગ કેવારીતે વિભક્ત થઈ જાય છે? એ અંગે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે. 14/9

હે અર્જુન! રજોગુણ અને તમોગુણ ને દબાવીને સત્વગુણ વૃદ્ધિ પામે છે સત્વગુણ અને તમોગુણ ને દબાવને રજોગુણ વૃદ્ધિ પામે છે. અને સત્વગુણ ને દબાવને તમોગુણ વૃદ્ધિ પામે છે - અત્યારે કયો ગુણ કામ કરી રહ્યો છે તે કેવા રીતે ઓળખી શકાય? 14/10

જ્યારે આ દેહમાં તથા અંત:કરણ અને બાહ્ય ઈન્દ્રિયો માં ઈશ્વરીય પ્રકાશ અને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાનાં સંયોગ કે સંયોગ ભાવો ઉત્પન્ન થાય ત્યારે સમજવું કે સત્વગુણ ની વિશેષ વૃદ્ધિ થઈ છે. અત્યારે તે Active છે અને બાકી બે dormant સુષુપ્ત છે. 14/11

હે ભરતશ્રેષ્ઠ! જ્યારે લોભ, પ્રવૃત્તિઓ, કર્મનો આરંભ અને મન ના સંચાલન તથા વિષયભોગોનાં લાલસાઓ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે રજોગુણ ની વૃદ્ધિ (Active) થાય છે. હવે તમોગુણ માં? 14/12

તમોગુણ ની વૃદ્ધિ થાય ત્યારે અપ્રકાશ: (પ્રકાશ પરમાત્મા નો દ્યોતક છે.) ઈશ્વરીય પ્રકાશ તરફ આગળ વધવાનો સ્વભાવ. કાર્યમિકર્મ જે કરવા યોગ્ય કાર્યવિશેષ છે તે ન કરવા, અંત:કરણ માં વ્યર્થ ચેષ્ટાઓનો પ્રવાહ અને સંસાર માં જ મુગ્ધ અને લુબ્ધ કરનારી પ્રવૃત્તિઓ - આ બધું ઉત્પન્ન થાય છે.

આ ગુણોના બાહ્યકરણ ~~કરણ~~ પર શું પરિણામ થશે? 14/13

સત્વગુણ ની વૃદ્ધિ થઈ હોય તે વેળા એ જો તેના મૃત્યુ પામે, શરીર ત્યાગ કરે તો ઉત્તમ કર્મ કરનારા નિર્મળ દિવ્ય લોક ને પામે છે. 14/14

જો રજોગુણ ની વૃદ્ધિ થઈ હોય ત્યારે જો મૃત્યુ પામે તો તે કર્મના આસક્તવાળા મનુષ્યોમાં જન્મે છે. અને તમોગુણ ની વૃદ્ધિ થઈ હોય ત્યારે મૃત્યુ પામે તો તે મૂઢ યોનિઓમાં

જન્મ પામે છે. જ્યાં કીટ-પતંગ રૂપાના યોનિમાં વિસ્તરેલા છે. તેવા ગુણોમાં પડ્યા મનુષ્યે આસુરિક ગુણોવાળા જ થવું જોઈએ.

પ્રકૃતિના આ બંને આયનમાં અર્જિત ગુણો મૃત્યુ પછી પડ્યા આયને પાછા સુરક્ષિત આપે છે. કુવે શું પરિણામ ? 14/15

આસુરિક કર્મનું ફળ આસુરિક અને નિમ્નકક્ષાના, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય વગેરે હોય છે. રાજસી કર્મનું ફળ દુઃખ હોય છે. અને તામસી કર્મનું ફળ અજ્ઞાન હોય છે. 14/16

સત્વગુણ થી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. (ઈશ્વરીય અનુભૂતિ નું નામ જ્ઞાન છે.) ઈશ્વરીય અનુભૂતિનો પ્રવાહ વહે છે. રજોગુણ થી લોભ અને તમોગુણ થી પ્રમાદ, મોહ, વિપરીત (અજ્ઞાન) જ ઉત્પન્ન થાય છે. આ ઉત્પન્ન થઈને કઈ ગતિ આપે છે ? 14/17

સત્વગુણમાં સ્થિત મનુષ્ય ઉર્ધ્વલોક ઊંચે પરમાત્મા માં ઉઠે છે, તે નિર્મલ લોક માં જાય છે. રજોગુણવાળો મનુષ્ય વચમાંના મનુષ્યલોક માં જ જન્મે છે. જેમ પાપે આસુરિક - વિવેકવૈરાગ્ય જાય એવા તો કીટ-પતંગ જેવા અધમ યોનિમાં જાય છે. વારંવાર પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત કરે છે. નિંદાપાત્ર તમોગુણવાળો તામસ પુરુષ અધોગતિ એટલેકે પશુ-પક્ષી, કીટ-પતંગ વગેરે અધમ યોનિ પ્રાપ્ત કરે છે.

આ રીતે ત્રણેય પ્રકારના ગુણો કોઈને કોઈ યોનિનું કારણ બને છે. જે મનુષ્ય આ ગુણોને પાર કરી લે છે તે જન્મબંધનમાંથી છુટી જાય છે, અને મારા સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. આ વિષે કહે છે — 14/18

જે કાળ માં દેહી આત્મા ત્રણ ગુણો સિવાય બીજો કોઈ કર્તા જોતો નથી તેમજ આ ત્રણ ગુણોથી અત્યંત પર એવા પરમતત્વ ને જાણી જાય છે તે ક્ષણે, તે પુરુષ મારા સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે.

ગુણા જ ગુણો માં વર્તે છે એ બૌદ્ધિક માન્યતા નથી. ફિક્ટ છે સત્ય છે. સાધના કરતાં કરતાં એક એવી અવસ્થા આવે છે કે જ્યાં આ પરમ નો અનુભૂતિ થાય છે. ગુણો સિવાય કોઈ કર્તા દેખાતો નથી. પરમ સમયે પુરુષ ત્રણ ગુણો પર થઈ ગયો છે. આ ક્રિયા (Prime time) માન્યતા નથી. 14/19.

પુરુષ આ સ્થૂળ દેહની ઉત્પત્તિ માં કારણરૂપ આ ત્રણેય ગુણોને પાર કરી જન્મ-મૃત્યુ અને વૃદ્ધાવસ્થા તથા સર્વ પ્રકારનાં દુઃખો માંથી વિશેષ રૂપે મુક્ત થઈને અમૃતત્વનું પાન કરે છે. 14/20.

અર્જુને પૂછ્યું કર્યો કે પ્રભુ! આ ત્રણ ગુણોને તરી પાર ઉતરનાર મનુષ્ય કેવા લક્ષણોવાળો હોય છે? તેનું આચરણ કેવું હોય? અને આ ત્રણ ગુણોને તે કેવા રૂપે ઓળંગી જાય છે? 14/21

શ્રીભગવાનુવાચ! જે મનુષ્ય સત્વગુણનાં કાર્યરૂપ દિવ્યરોશ પ્રકાશ, રજોગુણનાં કાર્યરૂપ પ્રવૃત્તિ અને તમોગુણનાં કાર્યરૂપ મોહમે પ્રવૃત્ત થવાં ના તો ખરાબ સમજે છે, અને તે રામ જ્યાં નથી તેમનો ઇચ્છા કરે છે. તથા 14/22

ઉદાસીન - (ઉત્ત-આસીન) [Depression માંથી] રહેલાં વ્યક્તિને ગુણો વિચલિત કરી શકતા નથી. ગુણો જ ગુણો માં વર્તે છે, એમ વસ્તુતઃ (ફિક્ટમાં, આ સત્ય છે) એવું જાણતો દરેક સ્થિતિમાં સ્થિર. અડોલ રહે છે ત્યારે તે ગુણોને પાર કરી જાય છે. 14/23

જે નિરંતર સ્વમાં એટલે કે આત્મભાવના માં જ સ્થિત છે, સુખદુઃખ માં સમ છે. જે સ્વસ્થ છે. માટી, પથ્થર અને સોનામાં જે સમાન ભાવ વાળો છે, ધૈર્યવાન છે, જે પ્રિય અને અપ્રિયને સરખા ગણે છે, જે પોતાની નિંદા અને સ્તુતિ માં સમાન ભાવવાળો છે, 14/24

જે માન અને અપમાનને સરખા માને છે, મિત્ર અને શત્રુપક્ષ માં પણ સમાન છે. અને જેણે કર્મોના બધા આરંભોને છોડી દીધા છે. તે પુરુષ ગુણાતીત કહેવાય છે.

22-25 આવો ગુણાતીત પુરુષ નો વર્તાવ અને આચાર બતાવે છે. ગુણાતીત વ્યક્તિ અસ્તિત્વમાં ભળી જાય, ગુણો પર તેને વિચલિત થવાનું બંધ થઈ ગયું છે, તે સ્થિર, અડોલ રહે છે. 14/25

કેવો ગુણો પર પાર પામનાર વિશેષ બતાવે છે.

જે પુરુષ અવ્યભિચારિણી ભક્તિ વડે એટલે કે ઇષ્ટદેવ સિવાયનાં બધાં સાંસારિક સમરણો પર સર્વથા મુક્ત થઈને યોગ દ્વારા એટલે કે નિયત કર્મ દ્વારા નિરંતર ભજે છે. તે આ ત્રણે

ગુરુજીને આદરપૂર્વક પાર કરીને પરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરવાને યોગ્ય બને છે. તેનું નામ કલ્પ છે. બ્રહ્મની સાથે એકાત્મભાવ સાધવો એ જ યોગ્ય મા કલ્પ છે. અનન્ય ભાવથી નિત્યત્વ કર્મનું આચરણ કર્યા વિના કોઈ યુગો ના પાર પહોંચી શકાતું નથી. અંતમાં યોગેશ્વર નિર્ણય આપે છે 14/26

હે અર્જુન! અવિનાશી બ્રહ્મનો (જેના સાથે તે કલ્પ કરે છે, જેમાં તે ગુણાતીત એકાત્મભાવથી પ્રવેશ કરે છે.) અમૃતનો, શાશ્વત ધર્મનો અને તે અખંડ એકરસ આનંદ નું જ આશ્રય હું. એટલે કે સદ્ગુરુ જ બધાનો આશ્રય છે. શ્રીકૃષ્ણ યોગેશ્વર કહ્યા.

તમને અવિકલ, અવિનાશી બ્રહ્મ, શાશ્વતધર્મ, અખંડ રસ એકરસ આનંદના આવશ્યકતા હોય તો કોઈ તત્ત્વનિષ્ઠ, અધ્યાત્મનિષ્ઠ મહાપુરુષ નું શરણ લો, એના દ્વારા જ આ શક્ય બનશે. 14/27

નિષ્કર્ષ:- મુજબના ઉપાસના દ્વારા મારું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે પછી તે સૃષ્ટિમાં જન્મ લેતો નથી. શરીર નું મૃત્યુ નિશ્ચિત છે જ પરંતુ તે સમયે તે વિચલિત થતો નથી. વાસ્તવમાં પરમાત્મા ની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્રિગુણથી, તે ગુણોના જ તે શરીર છોડી દે છે અર્થાત તેનો દેહભાવ સમાપ્ત થઈ જાય છે તે દેહ થી છુટો પડી જાય છે. તે વિ-દેહી બની જાય છે. અને આ અદ્ભુત પ્રાપ્તિ તો તેને જીવતાં જ થાય છે, પરંતુ શરીર નો અંત આવતાં તે દુઃખી થતો નથી.

- - - - -

પુરુષોત્તમ યોગ

આ પુરુષોત્તમ યોગમાં સંસારને વિવિધ દૃષ્ટાંતોથી સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. કેટલાક લોકો તેને ભયાવહ, કેટલાક સંસાર સાગર કહ્યો છે. અવસ્થામિટ જે કારણે લોકો તેને ભવનદી અને ભવકુપ પણ કહે છે. ક્યારેક લોકો વૃક્ષના ગોળ-પદથી એટલે કે દાંડીઓનો જેટલો વિસ્તાર છે એટલો જ સંસાર છે કહીને કહેલ છે. અંતે એવું પણ કહી દીધું કે ભવાંસંદ્ધ પણ સુકાઈ ગયો છે યોગેશ્વરે પણ સંસારને સમુદ્ર અને વૃક્ષના સંજ્ઞા આપી છે. સંસાર સમુદ્ર માંથી માણસોને કુંવારો દરિયો તોફાની કહ્યું કહ્યું. કવિ લોકો કહે છે કે સંસાર એક વૃક્ષ છે તેને કાપવાં કહીને યોગીજનો પરમતત્વને શોધે છે અને પામે છે.

ઉર્ધ્વમૂલમધઃ શાખમ્ અશ્વત્થં પ્રાહુરવ્યયમ્ ।
છંદાંસિ યસ્ય પર્ણાનિ યસ્તં વેદ સ વેદવિત્ ॥ ૧ ॥

અર્જુન! 'ઉર્ધ્વમૂલ' (ઉપર) પરમાત્મા જ જેનું મૂળ છે. 'અધઃશાખમ', નીચે પ્રકૃતિ જેની શાખા છે. આવા સંસારરૂપી પીપળા જો વૃક્ષને અવિનાશી કહેવામાં આવ્યું છે.

વૃક્ષ તો શ-શ્વ: એટલે કે કાલ સુધી પણ રહેનારું નથી. જ્યારે તે કયારેય ભવ્ય એવું કોચલા છતાં તે અવિનાશ છે. શ્રીકૃષ્ણ જો અનુસાર જે વસ્તુઓ અવિનાશી છે અને જાણ એનાથી પર પરમતત્વ અવિનાશી છે. વેદને આ અવિનાશી સંસારવૃક્ષનાં પાંદડાં કહેવામાં આવ્યા છે. જે વ્યક્તિ આ સંસારરૂપી વૃક્ષને (જેના છતાં મૂળને જાણે) જાણી લે છે, તે વેદનો જ્ઞાતા છે.

પુસ્તક વાંચનાર જાણે આ સંસારવૃક્ષ ને જોનાર જાણે વેદને જાણ્યો છે એમ કહી શકાય. પુસ્તક વાંચવાથી તે તરફ જાણવાનો માર્ગ પ્રેરણા મળી શકે છે

પુરુષ ભટકતો ભટકતો જે અંતિમ કુંપળ એટલે કે અંતિમ જન્મ પામે છે ત્યારે જ વેદના તે છેદ (કાપવાનું સર્જન કરનાર) પ્રેરણા આપે છે. ત્યારે જ એનો ઉપયોગ છે. ત્યારે ભટકવાનું બંધ થઈ જાય છે. તે સ્વરૂપ તરફ વળી જાય છે. 15/1

આ સંસારરૂપી વૃક્ષના ગણ ગુણો વાળા વિવિધ વિકસેલા વિષય અને જાવરૂપી શાખાઓ નીચે અને ઉપર સર્વત્ર ફેલાયેલા છે. અને માત્ર મનુષ્ય યોનિમાં કર્મો અનુસાર બાંધનારી છે. બાકી તમામ યોનિ ભોગવે કે ભોગવવા માટે છે. મનુષ્ય યોનિ જ કર્મો અનુસાર બંધન તૈયાર કરે છે. 15/2

આ સંસાર-વૃક્ષ નું આવું રૂપ છે તેનો આદિ-અંત જાણ્યો નથી. વળી તે સતત પરિવર્તનશીલ છે. તે સુદૃઢ મૂળવાળા સંસાર વૃક્ષને અસંગશસ્ત્રરૂપ એટલે વૈરાગ્યરૂપ વૃક્ષ-શસ્ત્ર દ્વારા

દ્વારા ફળ બાબતે જે પરમતત્વનો પ્રાપ્તિ કરવાનો છે. આમ સંસારવૃક્ષને છેદી કાઢવાનું છે બહુજે પીપળાનાં પાન માં વેદ છે એમ તેથી તે વૃક્ષનાં પૂજા-અર્ચની ફેરા કરવા પડ્યે. 15/3.

દઢ વૈરાગ્ય દ્વારા આ પ્રકૃતિનો સબંધ કપાઈ જાય છે આજ સબંધ કાપવાનો છે. શા માટે ? આ જે ઉપાય છે સંસાર પર છૂટવાનો. ઉપરાંત પરમેશ્વરને સારી રીતે શોધવા જોઈએ. કારણ ? એમાં જન્મ થયેલો પુરુષ પાછો સંસારમાં આવતો જ નથી તે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી લે છે. પરંતુ પ્રભુના બોજ કેવી રીતે સંભવિત છે.? આ માટે સમર્પણ આવશ્યક છે. જે પરમેશ્વર પર પુરાતન સંસારવૃક્ષ વિસ્તર્યો તે આદિપુરુષ પરમાત્માનાં શરણે જવું છું. એના શરણે ગયા વિના આવું વૃક્ષ મટશે નહીં. હવે શરણમાં ગયેલો, વૈરાગ્યમાં સ્થિત વ્યક્તિ કેવા રીતે સમજે કે મુક્તિ કપાઈ ગયું ? એનાં આંતરબાહ્ય ? આ વિશે કહે છે— 15/4.

સમર્પણના માર્ગદર્શક જે મનુષ્યનો મોહ અને માન વિનષ્ટ ગયા છે. આસક્તિરૂપ દોષદોષ પર જેણે વિજય મેળવ્યો છે; અને અધ્યાત્મનિત્ય પરમાત્મા નાં સ્વરૂપમાં જેમનો નિરંતર વાસ છે, જેમના કામનાઓ વિશેષરૂપે નિવૃત્ત થઈ ગઈ છે અને સુખદુઃખ નાં દ્વંદ્વોથી વિમુક્ત થયેલા જ્ઞાનીજન તે અવિનાશી પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાં મુક્તિ વૈરાગ્ય આવશ્યક છે. જેને પામે છે તે પરમ-પદનું સ્વરૂપ કેવું છે ? 15/5

તે પરમપદને સૂર્ય, ચંદ્ર કે અગ્નિ કોઈ ~~પ્રકાશિત~~ પ્રકાશિત કરી શકતું નથી. જે પરમપદને પ્રાપ્ત કરીને મનુષ્ય સંસારમાં પાછો આવતો નથી તે જ મારું પરમધામ છે. લઘુધામ પરમ ધામ એટલે પદ્મો તેનો જન્મ થયો. અથવા તે પુનર્જન્મનાં ફેરફારમાંથી છૂટી.

જાય છે. આ પદની પૂર્તિમાં બધાનો સરખો અધિકાર છે. આ અંગે આગળ લેખો કહું છે. 15/6

'ત્રિપાદોર્ધ્વ' એટલે કે આ દેહમાં આ જીવાત્મા મારો જ સનાતન અંશ છે. (શરીર જ બોડ છે.). અને તે જ આ ત્રિગુણાત્મક માયામાં મન સહિતની પાંચ ઇન્દ્રિયોને આકર્ષિત કરે છે. 15/7

જેમ વાયુ સ્થળપરથી ગંધને ગ્રહણ કરી સાથે લઈને ફરે છે. તે જ રીતે દેહનો સ્વામી જીવાત્મા જે પંચકોશ શરીરને ત્યાગે છે એમાંથી મન અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોનાં કાર્યકલાપને ગ્રહણ કરી (આકર્ષિત કરીને, સાથે લઈને ફરે છે.) ફરી જે શરીર પ્રાપ્ત કરે છે તેમાં જાય છે. ઇવે ત્યાં જઈને શું કરે છે? મન સાથેની જ ઇન્દ્રિયો કોણ છે?

(જે આગલું શરીર નિશ્ચિત જ કુદરતી બોડ, ચોખા નાં પિંડ બનાવને કોને પડોશાડો છે? કોણ તે છે? તે જ્યારે આપણે શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કુલું કે આ અજ્ઞાન તને કેવા રીતે મળ્યું? પિંડદાન ક્રિયા પૂર્ણ સમાપ્ત થઈ જશે.) 15/8

આ શરીર માં રહેલો જીવાત્મા કાન, આંખ, ત્વચા, નાક, જીભ અને મન નાં આશ્રયે વડે વિષયોનું સેવન કરે છે. આ બહાર દેખાતું નથી અને બધાં આ દેખી શક્યા પડ્યા નથી. 15/9

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે. 'શરીરને છોડીને જતાં, શરીર માં રહેલા વિષયોને ભોગવતાં તથા ત્રણ ગુણો સાથે જોડાયેલાં જીવાત્મા અંગે તેમજ આ ક્રિયાઓને મૂઢ બુદ્ધિવાળા, જ્ઞાની જાણતા નથી. માત્ર જ્ઞાનરૂપ દૃષ્ટિવાળા વિવેકી જ અંને જાણે છે. આ દૃષ્ટિ કેવા રીતે મળે? 15/10

યોગીજનો ચિત્તને બહારનુંથી સમેટી લઈને પ્રયત્ન કરતાં જ પોતાનાં હૃદયમાં આ જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ જુએ છે. પરંતુ અકૃતાર્થ જ્ઞાનવાળા - અશુદ્ધ અંતઃકરણ વાળા અજ્ઞાની લોકો પ્રયત્ન કરવા છતાં જ્ઞાનને જાણતાં નથી (કારણ? એમનું અંતઃકરણ - કરણ કુદરતી બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓમાં લાગેલું છે.) માટે ચિત્તને અંદર સમેટી લઈને અંતરાત્મા માં પ્રયત્ન કરનાર સાધકનો એને પામવા સમર્થ બને છે - તેથી અંતઃકરણ ની સતત સુધારણા - સરળ - આવશ્યક છે. ઇવે તેવા મનુષ્યો નાં સ્વરૂપમાં જે વિભૂતિઓ જોવા મળે છે. (અગાઉ વર્ણવેલ પણ છે) આ અંગે - 15/11

હું જ પુરુષ માં પ્રવેશ કરીને મારી શક્તિ વડે સર્વ પ્રાણીઓને ધારણ કરું છું અને ચંદ્ર માં રસસ્વરૂપ થઈને સર્વ વનસ્પતિઓને પોષણ આપું છું. 15/13

સૂર્યમાં રહેલું જે તેજ સમગ્ર જગતને પ્રકાશિત કરે છે અને જે તેજ ચંદ્રમાં તથા અગ્નિમાં છે, તેને તું મારું તેજ જાણ. 15/12

હવે તેમનું કામ -

હું અગ્નિ થઈ પ્રાણીઓના શરીરોમાં રહી પ્રાણ તથા અપાનવાયુથી યુક્ત થઈ ચાર પ્રકારના અન્ન પચાવું છું.

યોગ્ય અભ્યાસમાં રત્ત યોગેશ્વરે ઈન્દ્રિયાગ્નિ, યોગાગ્નિ, પ્રાણ-અપાનાગ્નિ, બ્રહ્મગ્નિ વગેરે તેર-ચૌદ અગ્નિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, એ દરેક નું પરિણામ જ્ઞાન છે. જ્ઞાન જ અગ્નિ છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે આવા અગ્નિસ્વરૂપ થઈને પ્રાણ તથા અપાનથી જોડાયેલા ચાર વિધિઓથી (જે કુંભક પ્રત્યાહાર, પ્રાણાયામ થાય છે. એના ચાર વિધિ છે - વૈખરી, મધ્યમા, પશ્યન્તી તથા પરા - આ ચાર વિધિઓથી) તૈયાર થતાં અન્ન ને હું પચાવું છું.

શ્રીકૃષ્ણ નાં કહેવા પ્રમાણે બ્રહ્મ જ એકમાત્ર અન્ન છે, જેનાથી આત્મા સંપૂર્ણ તૃપ્ત થઈ જાય છે. ફરી કદી અતૃપ્ત થતો નથી, શરીરનાં પોષક પ્રાણિત અન્ન ને યોગેશ્વરે આકારની સંજ્ઞા આપી છે. ચુક્લાકાર - વાસ્તવિક અન્ન તો પરમાત્મા છે. વૈખરી મધ્યમા, પશ્યંતી તથા પરાના ચાર વિધિઓથી અન્ન પરિપક્વ થાય છે. આને જ અનેક મહાપુરુષોએ, નામ, રૂપ, ગરમા, ધામ વગેરે જણાવ્યા છે.

પ્રથમ નામનો જપ થાય છે. ક્રમશઃ મધ્યમાં ઈશ્વરનું સ્વરૂપ પ્રગટવા લાગે છે. ત્યારબાદ એની ગરમા નો બોધ થાય છે, કે ઈશ્વર કેવા રૂપે કણ કણ માં વ્યાપેલા છે, તે કેવા રૂપે સર્વત્ર કાર્ય કરે છે. આ ક્રિયા-કલાપો નું દર્શન એ જ ગરમા છે. પ્રકાર ની રામ ગરમા - શ્યામ ગરમા નથી. આમ આ ઈશ્વરીય ગરમાને

પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરતાં કરતાં જ્યારે મૂળ નો સ્પર્શ થાય છે ત્યારે ધામ ની સ્થિતિ પ્રગટે છે અને સાધક એમાં પ્રતિષ્ઠિત થાય છે.

એમાં પ્રતિષ્ઠિત થવુ અને પરાવાણી ના પરિપક્વ અવસ્થા માં બ્રહ્મ નો સ્પર્શ મેળવવો એમાં પ્રતિષ્ઠિત થવુ બંને એકીસાથે થાય છે. આ રીતે પ્રાણ અને અપાન અર્થાત શ્વાસ-પ્રશ્વાસ યુક્ત થઈને ચારવિધિઓ અર્થાત વૈખરી, મધ્યમા, પશ્યન્તી અને ક્રમશ: ઉત્થાન થતાં પરાનાં પૂર્ણિકારમાં તે અજ્ઞ બ્રહ્મ પરિપક્વ થઈ જાય છે. બ્રહ્મ નો પ્રાપ્ત થાય છે તે અજ્ઞ પ્રજ્ઞા થઈ છે અને પ્રાણ પણ પરિપક્વ જ હોય છે. 15/14

ભગવાન કહે છે. 'હું સર્વ પ્રાણીઓના હૃદયમાં અંતર્યામી રૂપે રહેલો છું. મારે લીધે સ્વરૂપ ની સ્મૃતિ થાય છે. (સ્મૃતિ લાભ - પરમાત્મા ભૂલાઈ ગયો છે તેનું સ્મરણ થાય છે.) આ પૃથ્વિકારનું ચિત્રણ છે. સ્મૃતિની સાથે જ જ્ઞાન (સાક્ષાત્કાર) અને અપોહ - વિદનો - નું શમન મારા વડે જ થાય છે. સર્વ વેદો મારા દ્વારા જાણવા યોગ્ય હું જ છું. વેદાન્તના કર્તા વેદની અંતિમ સ્થિતિનો કર્તા હું જ છું. અલગ કર્યા એટલે ભગવાન થયા. ભગવાન રૂપે જ એ સ્વરૂપ માં પ્રતિષ્ઠિત થઈ ગયા. તો પછી કોણ કોને જાણે ? 'વેદવિત્' વેદનો જાણકાર પણ હું જ છું. 15/15

અર્જુન! આ સંસારમાં 'ક્ષર' નાશવંત, પરિવર્તનશીલ અને અક્ષર, અમર, અપરિવર્તનશીલ એમ બે પ્રકારનાં પુરુષ છે. એમાં પ્રાણીમાત્રનાં શરીર નાશવંત છે. પુરુષ ક્ષર છે અને કુટસ્થ પુરુષ અવિનાશ કહેવાય છે. સાધક દ્વારા મનસહિત ઈન્દ્રિયો નો નિરોધ અર્થાત જેમનો ઈન્દ્રિયસમુહ કુટસ્થ છે, તે અક્ષર કહેવાયછે. પરંતુ આ પણ પુરુષના અવસ્થા-વિશેષ જ છે. આ બંનેથર પર એક અન્ય પુરુષ પણ છે. 15/16

આ બંને કરતાં અતિ ઉત્તમ પુરુષ તો અન્ય જ છે, જે ત્રણે લોકમાં પ્રવેશ કરીને સમસ્તનું પાલન-પોષણ કરે છે તે અવિનાશી, પરમાત્મા, ઈશ્વર છે પરમાત્મા અવ્યક્ત, અવિનાશી પુરુષોત્તમ વગેરે જેનાં પર્યાયવાચક શબ્દો છે. વાસ્તવમાં તે અન્ય જ છે. અનિર્વચનીય છે. આ ક્ષર-અક્ષર પરથર મહાપુરુષની અંતિમ અવસ્થા છે. જેને પરમાત્મા વગેરે શબ્દ વડે સમજાવવામાં આવે છે. આ સ્થિતિમાં ત્રિકુટિપુરુષ યોગનો પરિચય થાય છે. 15/17

આ ભાશવાન, પરિવર્તનશીલ જગતના સર્વથા પર હું અને અક્ષર અવિનાશી, કુટસ્થ પુરુષથી પણ ઉત્તમ છું. તેથી લોકોમાં અને વેદોમાં હું પુરુષોત્તમ નામથી પ્રસિદ્ધ છું. 15/18

હે ભારત! જે મનુષ્ય મોહ વિનાનો થઈ મને આ પ્રમાણે પુરુષોત્તમ સાક્ષાત સ્વરૂપ જાણે છે, તે સર્વજ્ઞ હોઈ મને સર્વભાવથી ભજે છે, તે મારાથી અલગ નથી. 15/19

હે નિષ્પાપ અર્જુન! આ રીતે આ અત્યંત ગુપ્ત (અધ્યાત્મ) શાસ્ત્ર મેં તને કહ્યું. આને જાણીને મનુષ્ય પૂર્ણજ્ઞાની અને કૃતાર્થ થાય છે. અર્થ: યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણના આ વાક્ય સ્વયં એક પૂર્ણ શાસ્ત્ર છે.

શ્રીકૃષ્ણનું આ રહસ્ય અત્યંત ગુપ્ત કહ્યું. આ શાસ્ત્ર માત્ર અર્જુન અને ઉદ્ધવને જ બતાવેલું. આ અધિકારી વ્યક્તિ માટે જ કહ્યું હતું. એમ છે.

15/20

મહાપુરુષ નો સંદેશ વિસ્તૃત થયેલા માટે શું છે? 'કેવળ મારા સ્વરૂપને જુઓ. તમારામાં પરમતત્વને પામવાનો ચાહના હોય તો મને જ જુઓ. શંકા ન કરશો.

બ્રહ્મા એ વિચાર કર્યો કે મારો ઉદ્ગમ શો છે? ચારેને વિશ્વનો નિરોધ કરવા પ્રવૃત્ત થયા. ધ્યાન દ્વારા એમણે પોતાનું મૂળ-ઉદ્ગમ જોઈ લીધું. પરમતત્વનો સાક્ષાત્કાર કરીને એમની સ્તુતિ કરી. પરમસ્વરૂપ પાસેથી જ આદેશ મળ્યો કે - 'હું છું સર્વત્ર વ્યાપ્ત, પરંતુ મારી પ્રાપ્તિ કેવળ હૃદયમાં જ થાય છે. હૃદય-પ્રદેશમાં જે ધ્યાન ધરે છે તે જ મને પ્રાપ્ત થાય છે.'

બ્રહ્મા એક પ્રતારક છે. યોગસાધનાના એક પરિપક્વ અવસ્થામાં આવતા ભ્રાન્તિનો સ્થાપિત કરાવે છે. ઈશ્વર પ્રતિ

કેવળજ્ઞાન પ્રગટવાથી શુદ્ધ બુદ્ધિ જ પ્રગટી છે. નિર્મળ અને નિર્લેપ થવાં શુદ્ધ બુદ્ધિ કામલેમ આવે છે. નિર્મળ-નિર્લેપ થવાં જ તેને મન સહિત ઇન્દ્રિયો સમેટાઇ ને હૃદયમાં સ્થિર થાય છે. આ વિશેષ અવસ્થામાં જ પોતાનાં હૃદયમાં પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે.
આ માટે દરેક વૈરાગ્યયુક્ત શાસ્ત્ર દ્વારા આ સંસારરૂપી ખાપરાનાં વૃક્ષને કાપી ને પરમતત્વ ને શોધ કર.

પ્રાપ્તિ કરી લેનાર - મહાપુરુષ બધાની સમજ આ વાત કરતાં ગયા. પરંતુ અધિકારી ચકિતના તે આ ઉપાયોથી. સ્પષ્ટ કરે છે જુઓ તે પણ પરમતત્વ પામી શકે.

- - - -

દૈવાસુર સંપદ 16 વિભાગ યોગ.

ભગવદ્ ની એક અદ્ભુત કળા વિશે છે પ્રસ્તુત કરવાની. તેણે પ્રથમ તબક્કે વિશિષ્ટતાઓ રજુ કરે છે જેમ કે વિસારુ, મુમુક્ષુ, સાધક તે તરફ આકર્ષિત. પછી તે મૂળભૂત ભાવ રજુ કરે છે. દા.ત. કર્મ. તેઓએ બાબ અર્જુનને જ પ્રેરણા આપી કે 'અર્જુન કર્મ કર.' ગીતામાં નિર્ધારિત કર્મની વાત કરી. તે શું છે? તો કહ્યું કે 'યજ્ઞ કરવો એ કર્મ છે. ત્યાં યજ્ઞ નું સ્વરૂપ ન બતાવતાં પહેલાં યજ્ઞ કયાં કેટલાં પ્રકારે થાય તે બધું જણાવ્યું પછીના તેર-ચૌદ વિભૂતિમાં યજ્ઞ નું સ્વરૂપ સમજાવ્યું. જે કરવું તે કર્મ છે. અહીં કર્મની વ્યાખ્યા આપી કે તેનો અર્થ છે યોગ, ચિંતન, આરાધના જે મન-ઇન્દ્રિયો ની ક્રિયા સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત છે. કર્મ એટલે સાંસારિક વ્યવહારની ક્રિયા નથી.

વળી બીજામાં દૈવી-આસુરી સંપત્તિનો ઉલ્લેખ કરી કહ્યું કે 'આસુરી સ્વભાવવાળા મને તુચ્છ ગણીને પોકારે - બોલે છે. કુ પણ મનુષ્ય શરીરનો આધાર વાળો હું મને પ્રાપ્ત આ મનુષ્ય શરીરમાં થઈ છે. પરંતુ આસુરી સંપત્તિવાળા મૂઢો મને ઉપાસતા નથી પરંતુ દૈવી સંપત્તિવાળા મને અનન્ય હૃદયથી ઉપાસે છે. કુલ સંપત્તિ નું સ્વરૂપ - વર્ગીકરણ બતાવતાં નથી કુલ સોળ માં તેના સ્વભાવ આપે છે. પ્રથમ દૈવી સંપત્તિ -

જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થા - અભય, - મનનો સંપૂર્ણ અભાવ, અંતઃકરણની શુદ્ધિ, તત્ત્વજ્ઞાન માટે ધ્યાનમાં દૃઢતા, નિરંતર ચિંતન, સર્વસ્વ નું સમર્પણ, ઇન્દ્રિયો નું સુંદર દમન, યજ્ઞ નું આચરણ સ્વાધ્યાયમાં રહેવા, ઇન્દ્રિયોમાં રહેવા, પ્રાણ-અપાન માં રહેવા અંતે સાનામાં રહેવા, અર્થાત આરાધનાના પ્રક્રિયા કે જે કેવળ

કેવળ મન-ઇન્દ્રિયો નો સંબંધ કહ્યો છે.

જ્યાં બધા વગેરેવાળા શબ્દને ગીતા માં ભગવાને ભોગવવા શબ્દ સાથે કોઈ સંબંધ જ નથી. શ્રીકૃષ્ણે આવા કર્મકાંડ ને યજ્ઞ નથી માન્યો. સ્વાધ્યાય એટલે સ્વયં પરનું અવલોકન કરવાનું અધ્યયન, તપ, મનસહિત ઇન્દ્રિયોને યોગ્ય રીતે વાપરવા અને આજકાલ શરીર અને ઇન્દ્રિયો સંબંધિત અંતરંગની સરળતા - 16।1

અહિંસા એટલે આત્મા નો ઉદ્ધાર [આત્માને અધોગતિ માં લઈ જવો તે જ હિંસા છે. શ્રીકૃષ્ણે સ્વયં કહ્યું છે - જો હું આવશ્યકતા પર કર્મ માં પ્રવૃત્ત ન થાઉં તો આ સમગ્ર પ્રજા નો નાશ કરનાર અને વર્ણશંકર નો કર્તા બનું જ્યારે આત્મા નો શુદ્ધ વર્ણ છે કેવળ પરમાત્મા. પ્રકૃતિ માં રહીને મરવા કરવું એ વર્ણસંકર છે. આત્માનું હિંસા છે અને આત્માનો ઉદ્ધાર એજ અહિંસા છે.) સત્ય - સત્યના અર્થ સાચું અને મિથ્યાભાષણ નથી. જ્યારે તમે કહો કે આ કપડો - વસ્તુઓ મારા છે. તો શું તે સત્ય છે? ના. કારણ, જ્યારે શરીર જ તમારું નથી તે જ્યાં છે, તો પછી તેને ઓઢવું વસ્ત્ર તમારું કેવા રીતે હોઈ શકે ?

સત્યનાં સ્વરૂપ વિષે સ્વયં યોગેશ્વરે કહ્યું કે હું અર્જુન સત્ય નો ત્રણેય કાળ માં કોઈ અભાવ નથી. આ આત્મા જ સત્ય છે આ જ પરમસત્ય છે. તેથી જ આ સત્ય પર અવિચલ દૃષ્ટિ રાખવા જોઈએ.

ક્રોધનો અભાવ, સર્વસ્વ નું સમર્પણ, શુભાશુભ કર્મફળો નો સંપૂર્ણતાઃ ત્યાગ, મનના ચંચળતા નો સર્વથા અભાવ, લક્ષ્ય વિરુદ્ધ નિંદિત કાર્યો ન કરવા, સૌ પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયાભાવ, અને ઇન્દ્રિયો નાં વિષયો સાથે સંયોગ થવા છતાં પડ્યા તેમાં આસક્તિ નો અભાવ, કોમળતા, પોતાનાં લક્ષ્યથી વિમુખ થવામાં લજ્જા, વ્યર્થ ચેષ્ટાઓ નો અભાવ તથા - 16।2

તેજ (જે એકમાત્ર ઈશ્વર માં જ છે.) જેના વડે બધું પ્રકાશિત થાય છે. દા.ત. મહાત્મા બુદ્ધના દૃષ્ટિ પડતાંજ જ અંગુલિમાર નાં વિચારો બદલાઈ ગયા આ તેજ નું પરિણામ હતું. જેના વડે કલ્યાણ નું સર્જન થાય છે.) ક્ષમા, ધૈર્ય, શુદ્ધિ, કોઈ માં પડ્યા શત્રુભાવ ન હોવો, અભિમાનિતા - વસ્તુ પડતાં માનાપમાન નો અભાવ આ બધાં દૈવ સંપત્તિવાળા પુરુષ નાં લક્ષણો છે.

ભગવાને આમ છવ્વીસ ગુણો બતાવ્યા. આ બધા તો માત્ર સાધનાના પૂર્ણ અવસ્થાવાળા પુરુષ માં જ સંભવે. અર્થાત; આ ગુણો તમારામાં પડ્યા છે અને જ્યારે આસપાસની સંપત્તિવાળા માં પડ્યા આ ગુણો છે પરંતુ અપ્રગટ સ્થિતિમાં છે.

તેથી જ દોષ પાપને પડ્યા કરવાનો અધિકાર છે.' 16/3

હવે આસુરી સંપત્તિ વિષે - હે પાર્થ! દંભ, દર્પ, ઘમંડ, અભિમાન ક્રોધ, કઠોરવાણી અને અજ્ઞાન - આ બધાં આસુરી લક્ષણો છે. હવે તે શું કરે છે. ? 16/4

આ બંને પ્રકારના વૃત્તિઓમાંથી દૈવી સંપત્તિ તો વિમોક્ષાય મોક્ષ માટે છે. જ્યારે આસુરી સંપત્તિ બંધન-કર્તા છે હે અર્જુન! તું શોક ન કર, કારણ, તું દૈવી સંપત્તિ પામેલો છે તું મોક્ષને પ્રાપ્ત થઈશ. મને પામીશ. આ વૃત્તિઓ કયા રહે છે ? 16/5

અર્જુન! આ લોકમાં પ્રાણીઓનાં સ્વભાવ બે પ્રકારનાં હોય છે. દેવ સમાન કે અસુર અસમાન. હવે જ્યારે હૃદયમાં દૈવી સંપત્તિ સક્રિય હોય ત્યારે મનુષ્ય દેવ જ છે, અને જ્યારે આસુરી સંપત્તિની પ્રબળતા હોય ત્યારે મનુષ્ય અસુર હોય છે, આ સૃષ્ટિમાં આ બે જ જાતિ છે. દેવ અને અસુર. માનવ રહિત અવકાશમાં જ્યાં કે અવકાશમાં જ્યાં પૃથ્વીક માનવ આ બે માંથી એક વૃત્તિવાળો હોય. અહીં આપણે દેવોનો સ્વભાવ વિસ્તાર પૂર્વક કહ્યો હવે અસુરોનો સ્વભાવ તું મારી પાસેથી સાંભળ. 16/6

હે અર્જુન! અસુરો કાર્યમૂઢ કર્મમાં પ્રવૃત્ત રહેવાનું કે જાણે કરવાનાં કાર્યો માંથી નિવૃત્ત થવાનું જાગતા નથી એટલે તેઓમાં પવિત્રતા, સદાચાર અને સત્ય રહેતાં નથી. એવા પુરુષોનાં વિચારો કેવા હોય? 16/7

આસુરી પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યો કહે છે કે જગત આશ્રય-રહિત છે, અસત્ય છે, ઈશ્વર વગર આપમેળે જ સ્ત્રી-પુરુષનાં સંયોગથી ઉત્પન્ન થયું છે તે કેવળ ભોગો ભોગવવા માટે જ છે. 16/8

આચાર આવા મિથ્યા દૃષ્ટિકોણ નો લાંબો ક્રમનો સ્વભાવ ધારી બેઠેલો છે એવા મંદબુદ્ધિ, અપકારી, ક્રૂરકર્મી મનુષ્યો કેવળ જગતનો નાશ કરવા માટે જ પેદા થાય છે. 16/9

આવા મનુષ્યો દંભ, માન અને મદવાળા, કોઈ રીતે પૂરો ન કરી શકાય એવી કામનાઓનો આશ્રય લઈ અજ્ઞાનથી મિથ્યા સિદ્ધાંતો પકડીને અશુભ તથા નાશ સંસારમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. તેઓ ક્રૂર લોકો છે પરંતુ અશુદ્ધ છે. 16/10

તેઓ અંતિમ શ્વાસ સુધી અનંત ચિંતાથી ઘેરાયેલા રહે છે અને વિષય ભોગવવા માં તત્પર રહી માને છે કે ભોગો માં જ આનંદ છે. અને ભોગવાય એટલાં ભોગ ભોગવી જ લો. તેનાથી આગળ બીજું કશું છે જ નહિ. 16/11

સેંકડો આશાઓના ~~પાશ~~ પાશોથી (એક ફાંસલા થી પડ્યા મોટો મૃત્યુ પામે છે પરંતુ બધુંજ તો સેંકડો ફાંસલાથી) બંધાયેલા કામ-ક્રોધપરાયણ વિષયભોગો ભોગવવા તેઓ અન્યાય થી ધન આદિ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ધન મેળવવા તેઓ દિન-રાત અસામાન્ય પ્રવૃત્તિઓ કર્યા જ કરે છે. 16/12

તેઓ વિચારે છે કે મેં આજે આ મેળવ્યું છે. હું આ મનોરથ પૂર્ણ કરીશ. મારા પાસે આટલું ધન છે અને ફરી પાછા અર્થશાસ્ત્ર આટલું મેળવીશ. 16/13

મેં તે શત્રુને માર્યો અને બીજા શત્રુઓને પણ હું મારીશ. હું જ ઈશ્વર અને ઐશ્વર્યનો ભોગવનારો છું. હું પ્રતિષ્ઠાવાળો, બળવાન અને સુખી છું. 16/14

હું મોટો ધનિક, મોટા કુટુંબવાળો છું. મારા જેવો બીજો કોણ છે? હું યજ્ઞ કરીશ, દાન દઈશ, મને હર્ષ થશે - આવા પ્રકારનાં અજ્ઞાનથી તે વધુ મોહિત છે. શું યજ્ઞ-દાન પણ અજ્ઞાન છે.? તેઓ સુખી ન થવાનાં અનેક ભ્રમોથી ઘેરાયેલાં જ રહે છે. 16/15

અનેક પ્રકારે ભ્રમિત થયેલાં ચિત્તવાળા, મોહજાલમાં ફસાયેલાં, વિષયભોગો માં અતિ આસક્ત એવા આસુરી સ્વભાવ વાળા મનુષ્ય અપવિત્ર નરક માં જાય છે. આ નરક શું છે? 16/16

પોતાને ઊંચા માનનારા, ધન અને માનનાં મદવાળા તે ઘમંડી લોકો શાસ્ત્રવિધિરહિત માત્ર નામનાં જ યજ્ઞો કરે છે. વિધિ વગરનાં યજ્ઞ કરે છે, વિધિ તો યોગેશ્વર સ્વયં અગાઉ વર્જીત છે. (~~૯-૨૩-૩૩~~ ૯-૨૪-૩૩ અને ૬-૧૦-૧૭) 16/17

તેઓ અન્યના નિંદો કરનારા, અહંકાર, બળ, ગર્વ કામ તથા ક્રોધવાળા લોકો પોતાનાં તથા અન્યનાં દેહ માં સ્થિત

અંતર્યામી પરમાત્મા એવો મારો જ દ્વેષ કરે છે. શાસ્ત્રવિધિથી - પરમાત્માનું સ્મરણ એક યજ્ઞ છે. જેઓ આ વિધિ છોડીને મોજ મોજથી યજ્ઞ કરે છે, યજ્ઞનાં નામે કોઈને કઈ કર્યા જ કરે છે, તેઓ પોતાના અને બીજાના શરીર માં સ્થિત મારો - પરમાત્માનો દ્વેષ કરનારા છે. આ લોકો દ્વેષ કર્યા જ કરે છે અને બહુ ભય છે. શું આ લોકો પડ્યા કરશે? ત્યારે કહે છે. 16/18

મારો જ દ્વેષ કરનારા તે પાપાચારી ક્રૂરકર્મી નરાધમોને હું સંસારમાં વારંવાર આસુરી યોનિઓમાં જ નાખું છું. જેઓ શાસ્ત્ર વિધિ ત્યજી ને યજ્ઞ કરે છે તેઓ પાપયોનિ છે, મનુષ્યો માં અધમ છે. તે બધા ક્રૂરકર્મીઓ કહેવાય, બીજા કોઈ અધમ નથી. પહેલાં કહ્યું કહ્યું - આવા નરાધમોને હું નરકમાં નાખું છું. આ જ નરક છે. ~~બીજા કોઈ~~ આધારણ જેલના બાકીના ભયંકર હોય છે. ત્યારે અહીં તો વારંવાર આસુરી યોનિમાં પડવાનો ડર કેટલો દુઃખદ છે. એટલા માટે જ કોઈ પણ સંપત્તિ માટે જ પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. 16/19

કૌન્તેય, મૂર્ખ લોકો જન્મ-જન્માંતરો સુધી આસુરી યોનિવાળા મને જ પામતાં પહેલાં કરતાં પડ્યા બાદ અધમ યોનિ-ગતિને પામે છે- એનું નામ નરક છે. ઉપે નરક નું દ્વાર શું છે? 16/20

કામ, ક્રોધ, લોભ આ ત્રણ નરક નાં મુખ્યદ્વાર છે- તે આત્મા નો નાશ કરનારા અને અધોગતિ માં લઈ જનારા છે. એટલે આ ત્રણ નો ત્યાગ કરવો જોઈએ. આ ત્રણ પર જ આસુરી સંપત્તિ ટકી રહી છે. એને ત્યાગ ને શો લાભ? 16/21.

કૌન્તેય! નરક ના આ ત્રણ દ્વારથી મુક્ત થયેલો મનુષ્ય પોતાનાં પરમકલ્યાણ માટે આચરણ કરે છે. જેનાથી પરમગતિ એટલે કે મને પામે છે. એનું પારમ્પરામ પરમશ્રેય છે. 16/22

જે મનુષ્ય શાસ્ત્રવિધિ ત્યાગીને [તે શાસ્ત્ર કોઈ બીજું શાસ્ત્ર નથી. દૈવી સુરક્ષાલક્ષ શાસ્ત્રમ્ 15-20) ગીતા સ્વયં સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર છે. સ્વયં શ્રીકૃષ્ણે તે કહ્યું છે. જે વિધિને ત્યાગી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનાર, ન તો સિદ્ધિ પામે છે, ન તો પરમગતિ, ન તો સુખ પામે છે. 16/23

માટે હે અર્જુન! તારા માટે કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યની વ્યવસ્થા માં હું શું કરું અને શું ન કરું આનો નિર્ણય કરવામાં શાસ્ત્ર જ એક પ્રમાણ છે. એમ જાણીને શાસ્ત્રવિધિથી નિશ્ચિત કરેલાં કર્મ જ તારે કરવા યોગ્ય છે.

અર્થાત, ઈશ્વરનો નિવાસ દરેકના હૃદય-પ્રદેશમાં છે. માટે નિરંતર યાદ રહેવું જોઈએ કે કોઈ અવળા કામને જોઈ રહ્યું છે. માટે શાસ્ત્ર નિર્દિષ્ટ ક્રિયાનું આચરણ જ કરવું અન્યથા શિક્ષા - દંડ ચોક્કસ જ છે.

- - - -

QATM QUALITY ASSURED

17

શ્રદ્ધાત્રય વિભાગ યોગ.

અર્જુન ઉવાચ - હે કૃષ્ણ ! જે મનુષ્ય શાસ્ત્રવિધિને છોડીને શ્રદ્ધાસહિત પૂજન કરે છે તેની કઇ ગતિ છે? સાત્વિક, રાજસ કે તામસ? પૂજન માં દેવતા, યજ્ઞ, ભૂત વગેરે બધાં આવી જાય છે. 17|1.

ત્યારે શ્રદ્ધાત્રય માં યોગેશ્વરે કહ્યું હતું કે અર્જુન! આ યોગ માં નિર્ધારિત ક્રિયા એક જ છે. અવિવેકીઓના બુદ્ધિ અનંત શાખાઓવાળી હોય છે. તેથી તેઓ અનંત ક્રિયાઓનો વિસ્તાર કરી લે છે. દેખાડો કરવા શોભાયુક્ત વાઙ્મય માં તેને વધારે પડતા કરે છે. તેમના વાઙ્મયની અસર જેમનાં ચિત્ત પર પડે છે તેમની બુદ્ધિ પણ ભ્રષ્ટ થઇ જાય છે. એનાથી કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થતા નથી.

અહીં તેની પુષ્ટિપ્રવૃત્તિ છે કે શાસ્ત્રવિધિને ત્યાગીને જે શ્રદ્ધા પૂજા ત્રણ પ્રકારની હોય છે. આ વિષે કૃષ્ણે કહ્યું, મનુષ્યના આદત પર ઉત્પન્ન થતા તે શ્રદ્ધા સાત્વિક, રાજસ અને તામસ એવા ત્રણ પ્રકારની હોય છે. એ અંગે તું મારી પાસેથી સાંભળ. મનુષ્યનાં હૃદય માં તે શ્રદ્ધા અવિરત છે. 17|2

કૌન્તેય! બધા જ મનુષ્યોના શ્રદ્ધા તેમનાં ચિત્ત ની પ્રકૃતિ મુજબ હોય છે. આ પુરુષ શ્રદ્ધામય છે. માટે જે પુરુષ જેવા શ્રદ્ધાવાળો છે તે પોતે પણ તે જ છે. ઘણીવાર લોકો પુછે છે - હું કોણ છું.? કોઇ કહે છે હું તો આત્મા છું. પરંતુ અહીં કૃષ્ણે કહ્યું કે જેવા શ્રદ્ધા જેવા પ્રકૃતિ - તેવો પુરુષ.

ત્રીજા યોગદર્શન છે. મહર્ષિ પતંજલિ પણ ત્રણ યોગ કર્યા. તેમનું પણ યોગ-દર્શન છે. યોગ શું છે? તેમણે કહ્યું ચિત્તના પ્રકૃતિઓ નો નિરોધ તે યોગ. કોઇએ પરિશ્રમ થી ચિત્તનો નિરોધ કર્યો. તેનો લાભ શો? તે સમયે આ દૃષ્ટા - જ્યાત્મા

part of VERDER scientific

પોતાનાં સ્વરૂપમાં · શાશ્વત સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ જાય છે. શું સ્થિર પગ પકડવો તે મહિમા કહેવાય ? પતંજલિ કહે છે. જેનું વૃત્તિનું રૂપ તોડ્યું છે તે દ્રષ્ટા છે. અહીં યોગેશ્વર કૃષ્ણ કહે છે - આ પુરુષ શ્રદ્ધામય છે, શ્રદ્ધાથી ઓત-પ્રોત. ક્યાંક ને ક્યાંક તો શ્રદ્ધા અવશ્ય કોઈની પ્રત્યે રાખે જ તે શ્રદ્ધાળુ છે, તે પોતે પણ તે જ છે. જેવા વૃત્તિ તેવો પુરુષ, ઉપર મુજબ શ્રદ્ધાઓનું વિભાજન કરે છે. 17/3

શાસ્ત્રીક પુરુષ દેવતાઓને પૂજે છે, રાજસી યક્ષ રાક્ષસોને અને તામસી ભૂત-પ્રેતને પૂજે છે. તેઓ આવા પૂજનમાં અધોગતિ પ્રવેશમ કરે છે. 17/4

મનુષ્ય શાસ્ત્રવિધિથી રહિત, ઘોર કલ્પિત, (કલ્પિત ક્રિયાઓ રચને) તપ કરે છે. દંભ અને અહંકારથી યુક્ત, કામના અને આસક્તિનાં બળ પર તેઓ અનાવશ્યક ક્રિયા છે. 17/5

તેઓ શરીરરૂપમાં રહેલાં ભૂતસમુદાય (અહીં પંચમહાભૂતોનો વાત છે બહારે કે ભૂત-પ્રેતનો) અને અંતઃકરણમાં રહેલાં મારા જેવા અંતર્યામીને પણ કૃશ કરે છે - દુર્બળ બનાવે છે. આત્મા વિકારોથી દુર્બળ અને રાગ દ્વેષાદિથી રહિત બને છે તેવા અર્થનો (અભ્યાસ) તો તું અવશ્ય આસુર જાણ. 17/6

તેઓ આહાર પણ અલગ પ્રકારનો કરે છે, બહારે મનગમતું. જેમને તું આસુરી જાણ અર્થાત દેવતાઓને પૂજનારા પણ આસુરી જ છે. આનાથી વધુ કોઈ શું કહે ? માટે જેના અંશ માત્ર છે તેમનાં મૂળ એવા પરમાત્માનું ભજન કરીએ. આના પર યોગેશ્વરે ભાર મુક્યો છે.

અર્જુન ! જેમ શ્રદ્ધા ત્રણ પ્રકારની હોય છે, તેમ સર્વે જીવોને પોતપોતાની પ્રકૃતિ મુજબ ત્રણ પ્રકારનાં ભોજન પણ જોવા મળે છે. એમ જ યજ્ઞ, તપ અને દાન પણ ત્રણ ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે. તેમાં પહેલું ભોજન - પ્રથમ આહાર - 17/7

આયુષ્ય, બુદ્ધિ, બળ, આરોગ્ય, સુખ અને પ્રીતિ જે વધારનારા રસયુક્ત - સ્નિગ્ધ અને સ્થિર રહેનાર તથા સ્વભાવ પર જ હૃદયને પ્રિય લાગે તેવાં સાત્વિક પદાર્થ સાત્વિક પુરુષને પ્રિય હોય છે. જે સાત્વિક પદાર્થ સાત્વિક છે તે જ સાત્વિક ~~પુરુષ~~ મનુષ્યને પ્રિય હોય છે. આમ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે કોઈપણ બાહ્ય વસ્તુ સાત્વિક, રાજસી અને તામસ બની હોતી.

આમ જ કૃષ્ણ સાત્વિક છે, જે કુળની રાજસી અને જે તો વિકરાળ તામસ છે.

જેમ સુકા બળ, બુદ્ધિ, આરોગ્ય અને કૃષ્ણને

પ્રિય ખાવા જેવા, બજાર, બુદ્ધિ-આરોગ્ય વર્ધક ખાદ્યપદાર્થો તો વિશ્વભરમાં મનુષ્યને પોતપોતાની પ્રકૃતિ, વાતાવરણ અને પરિસ્થિતિ મુજબ વિભિન્ન ખાદ્ય-સામગ્રીઓ પ્રિય હોય છે. જેમકે બંગાળી-મદ્રાસીઓમાં ચોખા પ્રિય હોય છે અને પંજાબીઓને રોટલા, મરાઠીઓને ઢેબા, રાજાઓને દૂધપાક તો ઇંગ્લેન્ડમાં માંસાહાર ગુજરો થતો નથી. રશિયા અને મોંગોલિયા જેવા ઠંડા પ્રદેશમાં ઘઉંનો ઉપયોગ કરે છે, યુરોપમાં ગાય અને ભૂંડનો ઉપયોગ કરે છે, કેટલાક પ્રિય, બુદ્ધિ, વિકાસ તથા ઉન્નતિમાં અમેરિકા તથા યુરોપવાસી પ્રથમ ક્રમાંકમાં ગણાય છે.

ગરીબ પ્રમાણે રસયુક્ત, ચીકણાં અને સ્થિર રહેવાવાળા ભોજ્ય પદાર્થ સાત્વિક હોય છે જે બાકી મનુષ્ય, અનુકૂળ બજર-બુદ્ધિ દાયકારક આરોગ્યવર્ધક પદાર્થ સાત્વિક છે. તે સ્વભાવથી હૃદયને પ્રિય હોવા જરૂરી પડતા છે માટે કયાંક કોઈ ખાદ્ય પદાર્થને ઘટાડવા જેવું કે વધારવા જેવું નથી. પરિસ્થિતિ, પરિવેશ અને દેશકાળ મુજબ જે ભોજ્ય વસ્તુ સ્વભાવ જે પ્રિય લાગે અને જીવનશક્તિ પ્રદાન કરે, તે જ સાત્વિક છે. વસ્તુ સાત્વિક, રાજસ અથવા તામસ તથા કોની તેનો પ્રયોગ સાત્વિક રાજસ અને તામસ હોય છે.

આ જ અનુક્રમમાં જે વ્યક્તિ ઘર-પરિવાર જો ત્યાગ કરી માત્ર ઈશ્વરાધના માં લિપ્ત છે, સંન્યાસ-આશ્રમમાં છે, તેના માટે માંસ-મદિરા ત્યાજ્ય છે. કારણ કે અનુભવ પર માલૂમપડ્યું છે કે આવા પદાર્થો આધ્યાત્મિક માર્ગ જે વિપરીત મનોભાવને ઉત્પન્ન કરે છે. જેનાથી સાધના પથ પર મૃત્યુ પ્રવાસ અધિક સંભાવના છે. જે એકાંત સેવન કરનાર વિરક્ત હોય છે તેમના માટે યોગેશ્વરે છઠ્ઠા અધ્યાય માં આઠમા નિયમ માં યુક્તાહારવિહારસ્ય બતાવ્યો છે એને જ ધ્યાન માં રાખી આચરણ કરવું જોઈએ જે મનમાં સકારાત્મક

બીજા લોકો એને બહલો જ બાકાર ગુણગાન કરવો જોઈએ.

કડવા, ખાટો, વધારે બળકીન, અત્યંત ગરમ, તીખો, તૂરો, દાહકારક અને દુઃખ, ચિંતા તથા રોગો ઉત્પન્ન કરવાવાળો, આહાર, રાજસ પુરુષને પ્રિય હોય છે. 17/9

જે નિયત એક પ્રહર (ત્રણ કલાક) વધુ સમય પહેલાં બનેલું હોય છે. ગતરસ રસરહિત, દુર્ગંધયુક્ત, વાસી ઉચ્છિષ્ટ (એઠું) અને અપવિત્ર બને છે. તે તામસ પુરુષને પ્રિય હોય છે. પૂજા પૂજો 17/10

કૃષ્ણે પ્રસ્તુત કે યજ્ઞ, જે યજ્ઞ શાસ્ત્રવિધિથી નિર્ધારિત કરાયેલો છે. જોધા અધ્યાયમાં યજ્ઞનાં ૩ પ્રકારનો બતાવ્યા. જે બધાં જ્ઞાન પુરુષનાં અંતરને રાખવાવાળો એક જ પ્રક્રિયા જ્ઞ (યજ્ઞ-નાચાર અવસ્થાઓ) છે. અંકોપમાં યજ્ઞ વિજ્ઞાન વિશેષની પ્રક્રિયાનું ચિત્રણ છે, જેનું પરિણામ સનાતન બ્રહ્મમાં પ્રવેશ છે. જે શાસ્ત્રોક્ત છે. 17/10

એમ જ શાસ્ત્ર વિધાન પર ફરી ભાર મુકીને કહે છે કે અર્જુન, શાસ્ત્રવિધિથી નિયત કરેલા, જેને કરવું જ જોઈએ. તથા જે મનનો નિશ્ચય કરવાવાળો છે, જે ફળને જ ઇચ્છનારા પુરુષો દ્વારા કરવામાં આવે છે તે યજ્ઞ સાત્ત્વિક છે, 17/11

હે અર્જુન! જે યજ્ઞ કેવળ દંભ આચરણ માટે જ હોય અથવા ફળને ઉદ્દેશ્ય બનાવને કરવામાં આવતો હોય, તેને રાજસ યજ્ઞ જાણ. આ કર્મ યજ્ઞના વિધિને અનુકૂળ છે, પરંતુ દંભ આચરણ અથવા ફળને ઉદ્દેશ્ય બનાવને કરે છે કે અમુક વસ્તુ મળશે તથા લોકો જોશે કે યજ્ઞ કરે છે, પ્રશંસા કરશે, આવા યજ્ઞકર્મ રાજસ છે. હવે તામસ યજ્ઞ નું સ્વરૂપ - 17/12

જે યજ્ઞ શાસ્ત્રવિધિથી રહિત છે, જે અન્ન (પરમાત્મા) ના વિતરિત કરવામાં અસમર્થ છે. મનને અંતરાય માં નિયુક્ત કરવા ના કામવાળા રહિત છે દાંડાના અભાવે અર્થાત્ અનુષ્ઠાનમાં ભૂલ પડવા પર રહિત છે. તથા જે મંત્રહીન છે, આવા યજ્ઞને તામસ યજ્ઞ કહેવાય આવો પુરુષ વાસ્તવિક યજ્ઞ જાણતો જ નથી. 17/13

હવે પ્રસ્તુત છે તપ. પરમાત્મા, દેવ પર વિશ્વ પ્રાપ્ત કરનાર ચિત્ત, સદ્ગુરુ અને જ્ઞાનીજનો નું પૂજન, પવિત્રતા, સરળતા, બ્રહ્મચર્ય તથા અહિંસા, શારીર સબંધી તપ કહેવાય છે. શારીર કર્મોના વાસના તરફ ઢળે છે. આજે અંતઃકરણના ઉપર જગાવેલ મુખના પુતળાને અનુરૂપ બનાવવું એ શારીરિક તપ છે. 17/14

ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન ન કરનાર, પ્રિય, હિતકારક, સત્ય-ભાષણ તથા પરમાત્મામાં પ્રવેશ કરાવનારાં શાસ્ત્રોનાં ચિંતન નો અભ્યાસ, નામ-જપ વગેરે વાણી સબંધી તપ કહેવાય છે, વાણી વિષયોનુકૂળ વિચારોને પડ્યા વ્યક્ત કરતા રહે છે. આને એ બાધુથા સમિતીને

પરમ સત્ય પરમાત્માના દિશા માં લઇ જવું એ વાડ્મ અભંદા ત્યા છે.

17/15

ક્રોધ મન અભંદા ત્યા. મન ની પ્રસન્નતા, સૌમ્યભાવ. મિત્ર એટલે ઇષ્ટ સિવાય અન્ય વિષયોનું સ્મરણ પણ ન હોય, મન નો નિરોધ અંત:કરણના સર્વથા પરિવર્તન એ મન અભંદા ત્યા કહેવાય છે. આ રાગદ્વેષ - શરીર, વાણી અને મન નું ત્યા મનોજ્ઞે સાત્વિક ત્યા છે. 17/16

ફિર તે ન ઇચ્છતા, નિયમિત કર્મ ફળ ફુરુષ દ્વારા પરમ-ઋદ્યાન કરેલા ઉપકૃતિ ત્યાગ એ સામુહિક રીતે સાત્વિક ત્યા કહે છે. 17/17

ક્રોધે રાજસ ત્યા. જે ત્યા સત્કાર, માન, પૂજા માટે કે કેવળ પાખંડ ધ્વ કરવા માં આવે તે અનિશ્ચિત અને અસ્થાયી ફળવાળું ત્યા રાજસ કહેવાય છે. 17/18

જે ત્યા મૂર્ખતાપૂર્વક, કષ્ટ પર મન, વાણી અને શરીર ની પીડા સહિત અથવા બીજાનું અનિષ્ટ કરવા, બદલાની ભાવના થી કરવા માં આવે તે તામસ ત્યા છે.

આમ સાત્વિક ત્યા માં શરીર, મન, વાણી ને મીઠા ઇષ્ટને અનુરૂપ કોળવાનું છે. રાજસ ત્યા ને ક્રિયા તો જ ફળ્યા હતાં દેખા માત્રમાં મન ભાવતા ત્યા કરે છે. ઘણીવાર મફાત્માઓ પણ ધરબાર છોડ્યા પછી પણ અને વિકાર નો શિકાર થઈ જાય છે. ત્રીજું તામસ ત્યા અવિવેકપૂર્વ નું હોય છે. બીજાં ને પીડા આપવા નો હેતુ હોય છે. 15/19

દાન આપવું કર્તવ્ય છે - આ ભાવથી કે દાન - હેરફાર [સ્થળ - સમય] ને અનુરૂપ અને સારું પાત્ર પ્રાપ્ત થતાં બદલા માં ઉપકાર ની ભાવનાથી રહિત થઈને આપવા માં આવે છે તે દાન સાત્વિક કહેવાય છે. 15/20

જે દાન ક્લેશપૂર્વક (જેને આપવાની ઇચ્છાનથી છતાંય આપવું પડે છે) તથા પ્રત્યુપકારના ભાવનાથી કે ફળ કરીને તો ફળ મળશે. અથવા ફળકેન્દ્રિત આકુલ આપવામાં આવે તે રાજસ કહેવાયું છે.

17/21

જે દાન સત્કાર કર્યા વગર, તિરસ્કારપૂર્વક તોછડાઇથી અયોગ્ય દેશ-કાળમાં અનધિકારીઓને આપવામાં આવે છે તે દાન તામસ કહેવાયું છે. પૂજ્ય મહારાજશ્રી કહેતા કરતાં કુપાત્ર ને દાન કરવાથી દાતા નરક પડી જાય છે.'

શ્રીકૃષ્ણનું કહેવાનું છે, કે દાન આપવું જ કર્તવ્ય છે. દેશ-કાળ અને પાત્રનો પ્રાપ્ત થવાથી બદલામાં ઉપકાર ન ઇચ્છવાની ભાવના રાખે ઉદારતાથી આપાતું દાન સાત્વિક છે. મુશ્કેલીથી નીકળતું, બદલામાં ફળની ભાવનાથી આપવામાં આવતું દાન રાજસ અને વગર સત્કારે, તોછડાઇથી, કુત્સિત દેશ-કાળમાં કુપાત્રને આપાતું દાન તામસ પડ્યા છે તો દાન જ.

જે દેહ, માન બધાં મમત્વ ત્યાગને એક ઈશ્વરજ નિર્મિત ક્રિયા છે એમાં માટે દાનનું વિધાન કુછ વધુ ઉન્નત છે તે છે સર્વસ્વ નું સમર્પણ. સંપૂર્ણ વાસનાઓથી મુક્ત થઈને મનનું સમર્પણ.

17/22

હવે, ૐ તત્ સત્. અર્જુન! ૐ, તત્ અને સત્ એવા ત્રણ પ્રકાર નો નામ બ્રહ્મનો નિર્દેશ કરે છે. સ્મૃતિ કહ્યા છે, સંકેત કરે છે અને બ્રહ્મનો પરિચાયક છે. આ સ્વાભાવિક છે, એમાંથી પુરા પૂર્વમાં (આરંભમાં) બ્રાહ્મણ, વેદ, યજ્ઞાદિ રચાયેલો છે. બ્રાહ્મણ, યજ્ઞ અને વેદ એમનાથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ યોગ્ય છે. ૐ નાં સ્મરણ ચિંતનથી જ આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે.

17/23

આથી બ્રહ્મનું કથન કરનારા પુરુષોના શાસ્ત્રોક્ત નિયત થયેલ યજ્ઞ, દાન અને તપ-ક્રિયાઓ નિરંતર ૐ નામનું ઉચ્ચારણ કરીને જ કરવામાં આવે છે. જેમાં એ બ્રહ્મ નું સ્મરણ થઈ જાય.

17/24

તત્ નો પ્રયોગ:- તત્ એટલે પરમાત્મા જ સર્વત્ર છે. આ ભાવના ફળને ન ઇચ્છતાં શાસ્ત્ર દ્વારા નિર્દિષ્ટ વિવિધ યજ્ઞ, તપ અને દાન ની ક્રિયાઓ પરમ કલ્યાણ ની ઇચ્છા કરવાવાળા પુરુષો દ્વારા કરવામાં આવે છે. તત્ શબ્દ પરમાત્મા પ્રત્યે સમર્પણસૂચક છે. અર્થાત જપ ૐ ૐ નો કરવો. યજ્ઞ, દાન અને તપના ક્રિયાઓ એમાં પર આધાર મુકીને કરો.

17/24

હવે સત્ નો પ્રયોગ નું સ્થળ બતાવે છે. યોગેશ્વરે કહ્યું કે સત્ શું છે?

ત્યારે જ અર્જુને કહ્યું હતું કે કુળધર્મ શાશ્વત છે, સત્ય છે, તો શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું હતું આવા અસત્ય ક્યાંથી મળ્યું? સત્ પરનો જો ગાઢ્ય ભાવમાં ક્યારેય અભાવ નથી. તેને દુર ન કરો રાખવા.

અને અસત્ નુ અસ્તિત્વ ત્રણેય કાળ માં નથી. તેમ કોઈ પણ વસ્તુ કે જે ત્રણેય કાળ માં અભાવ નથી અને અસત્ કે જેનું અસ્તિત્વ જ નથી.

તો કહ્યું કે આ આત્મા જ સત્ય છે. અને મૂળભૂત માં સમસ્ત શરીર બનાવેલ છે. આત્મા અનાદિ છે. અવિકારી છે, નિત્ય અને અમૃત સ્વરૂપ છે. આ જ પરમ સત્ય છે.

સત્ એવા પરમાત્મા નુ આ નામ અનેક સત્ય પૂર્વક અને સાદ્ભાવ માં પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. કે પાર્થ! જ્યારે કર્મ સંસ્કાર સારી રીતે થવા માંડે છે ત્યારે સત્ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. સત્ નો અર્થ એ નથી કે આ વસ્તુ અમારી છે. જ્યારે ગમે ત્યારે આપણું નથી તો પછી તેનાં ઉપયોગ ના કોઈ પણ વસ્તુ કેવા રીતે ઉપયોગ કરીએ? આ સત્ ના કહેવાય.

સત્ નો પ્રયોગ કેવળ એક જ છે સદ્ભાવ માં. આત્મા જ પરમ સત્ય છે. આ સત્ય પ્રત્યે ભાવ હોય તેને સાધવા માટે સાદ્ભાવ હોય અને તેના પ્રાપ્તિ કરાવવા વાળા કર્મ પ્રશસ્ત રીતે થવા લાગે ત્યાં જ સત્ શબ્દ નો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. 17/26

યજ્ઞ, તપ અને દાનમે કરવા માં જે સ્થિતિ મળે છે તે પણ સત્ છે. તદુપરાંત તે પરમાત્મા ની પ્રાપ્તિ માટે કરેલાં કર્મ જ સત્ છે. એટલે તે પરમાત્માને પ્રાપ્તિ કરાવનારા કર્મ જ સત્ છે. યજ્ઞ, દાન, તપ તો કર્મ માં પૂરક છે. અંતમાં નિર્ણય આપ્યો કે આ બધા માટે શ્રદ્ધા આવશ્યક છે. 27

કે પાર્થ! શ્રદ્ધા વગર કરેલો હવન, આપેલું દાન, તપેલું તપ અને જે કોઈ પણ કરેલાં કર્મ છે તે બધું અસત્ છે તે આલોક કે પરલોક માં લાભદાયક નથી માટે સમર્પણ ભાવે શ્રદ્ધા રાખવી આવશ્યક છે.

સંન્યાસ યોગ.

મનુષ્ય જે કાંઈ કરે છે તેના પાછળ કયું કારણ છે? કોણ કરાવે છે? ભગવાન કરાવે છે કે પ્રકૃતિ? આ પ્રશ્ન અર્જુનને પણ હતો. એથી અર્જુને પુછ્યું: હે હૃષિકેશ! હું સંન્યાસ અને ત્યાગ નો સાચો સ્વરૂપ ને અલગ અલગ રીતે વિસ્તાર થી જાણવા ઇચ્છુ છું. પૂર્ણ ત્યાગ સંન્યાસ છે જેમાં સંકલ્પો અને સંસ્કારોનું પડ્યા સમાપન છે અને તે પછીનો સાધના પૂરી કરવા માટે ઉત્તરોત્તર આસક્તિ છોડવા એ ત્યાગ છે. આ વિષે કહો. 18/1

શ્રીભગવાનુવાચ:. અર્જુન કેટલાક પંડિતો કામ્ય કર્મનો ત્યાગને સંન્યાસ કહે છે. કેટલાક વિચારશીલ પુરુષો કર્મ-ફળ નો ત્યાગને ત્યાગ કહે છે. 18/2

કેટલાકનો મત એવો છે કે બધા જ કર્મો દોષયુક્ત છે, તેથી તેનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે. જ્યારે કેટલાક વિદ્વાનો કહે છે કે યજ્ઞ, દાન, તપ એ ત્યાગવા યોગ્ય નથી. આમ અનેક મતો પ્રચલિત હોવાને લીધે અર્જુને પોતાનો નિશ્ચિત મત દર્શાવ્યો છે. 18/3

હે અર્જુન! આ ત્યાગના વિષયમાં તું મારો નિર્ણય સાંભળ. કે પુરુષશ્રેષ્ઠ, ત્યાગ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે. 18/4

યજ્ઞ, દાન અને તપ આ ત્રણ પ્રકારનો કર્મ ત્યાગ કરવા જેવો નથી. તે કરવા જ જોઈએ કારણ કે તેનો ત્યાગ પુરુષને પવિત્ર કરનારા રાખનારા છે.

શ્રીકૃષ્ણે ચાર પ્રકરણ માં રહેલો મતોનો ઉલ્લેખ કર્યો. કામ્યકર્મનો ત્યાગ સંપૂર્ણ કર્મફળનો ત્યાગ, બધા જ કર્મો નો ત્યાગ અને ~~અને~~ યજ્ઞ, દાન, તપ ત્યાગવાળા જોઈએ વાળો અંતિમ મત. આમાંથી આખરી મત રજૂ પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવતા તે કહ્યું, અર્જુન મારો પક્ષ એ નિશ્ચિત મત છે કે યજ્ઞ, દાન, અને તપરૂપ ક્રિયાઓ ત્યાગવા યોગ્ય કર્મ નથી. તે સમયોપયોગ મતમતાંતરો ચુંટ્યા મહાપુરુષો જ્યારે દુનિયામાં અવતરે છે ત્યારે આવા મતમતાંતરો માંથી કલ્યાણકારી મત પોતાને રજુ કરે છે. શ્રીકૃષ્ણે પણ આ જ કર્યું. 18/5

યોગેશ્વરે નિરપૂર્વક જણાવ્યું કે હે પાર્થ! યજ્ઞ, દાન અને તપરૂપ કર્મો કોઈપણ ફળની અપેક્ષા વગર અને કુળની ઇચ્છા ત્યાગને અવશ્ય કરવાં જોઈએ. આ મારો નિશ્ચિત-ઉત્તમ મત છે. હવે ત્યાગ વિષે:-

હે અર્જુન! નિયત કર્મ કર (શ્રીકૃષ્ણ નો મતે નિયત કર્મ એક જ છે. યજ્ઞનો પ્રક્રિયાનો. નિયત શબ્દ પર પૃથ્વા તેઓએ નિરપૂર્વક આગ્રહ પૂર્વક કર્યો છે. કેમ સાધક મૂળને બીજું કાંઈ કરવાનું જરૂરી નથી. આ આગ્રહ વિષે મુજબ નિશ્ચિત કર્મ નો

ત્યાગ કરવો ઉચિત નથી. મોહ થી તેનો ત્યાગ કરવો એ તામસ ત્યાગ કહ્યો છે. શારીરિક પદાર્થોના આસક્તિ માં ફસાઈને કાર્યમકર્મ (નિયતકર્મ) નો ત્યાગ તામસ છે. આવો પુરુષ અધઃ ગચ્છતિ કીટ-પતંગ પર્યંત અધમ યોનિઓ માં જાય છે. કારણ કે તેણે સત્ત્વ ના પ્રકૃતિ નો ત્યાગ કર્યો છે. 18/7

કર્મને દુઃખમય સમજીને, શારિરિક પીડા ના ભયથી તેનો ત્યાગ કરનાર ત્યાગી રાજસ ત્યાગ કરીને પણ ત્યાગનું ફળ મેળવી શકતો નથી. જેનાથી મનુષ્ય ને ધારે છે અને શરીરપીડાના ભયથી કર્મને ત્યાગે છે એવો મનુષ્ય નો ત્યાગ રાજસ છે. તેને ત્યાગ કરવાથી પરમશાંતિ મળતી નથી. 18/8

હે અર્જુન! કરવું એ જ કર્તવ્ય છે. એમ સમજીને નિયતમ્ - શાસ્ત્રવિધિ થી નિર્ધારિત કરેલું તેમજ સંગદોષ અને ફળને ત્યાગીને કરેલું કર્મ જ સાત્વિક ત્યાગ છે. આથી નિયત કર્મ જ કરવું અને તે સિવાય જે કાંઈ છે તેનો ત્યાગ. આ નિયત કર્મ પણ કરતાં જ રહેવું કે તેનો પણ ત્યાગ કરવો પડે ? તે વિશે કહે છે. હવે અંતિમ ત્યાગનું રૂપ જોઈએ. 18/9

હે અર્જુન! જે પુરુષ અકુશલકર્મ એટલે કે અકલ્યાણકાર? કર્મથી દ્વેષ કરતો નથી અને કલ્યાણકારી કર્મ માં આસક્ત થતો નથી. જે કરવાનું હતું તે પણ બાકી નથી એવું વિચારનારો સાત્વિક પુરુષ સંશયરહિત અને ત્યાગી છે. તેણે બધાનો ત્યાગ કર્યો છે. કિંતુ પ્રાપ્તિ સાથે સંપૂર્ણ ત્યાગ જ સંન્યાસ છે. કોઈ સરળ માર્ગ? જેવાજ છે ના. 18/10

ત્રણગુણના મત અનુસાર, પ્રકૃતિ થી ઉત્પન્ન થયેલાં સત્ત્વ, રજસ અને તમસ - આ ત્રણે ગુણો જ - આ જગતમાંના શરીર માં બાંધે છે. જ્યાં સુધી આ ગુણો છે ત્યાં સુધી જીવધારી છે. કોઈને કોઈ રૂપ માં શરીર બદલાતું રહેશે. બધા જ કર્મોનો સંપૂર્ણ ત્યાગ સંભવ નથી, જે પુરુષ કર્મનાં ફળ નો ત્યાગી છે તે જ સાચો ત્યાગી

છે. આથી, જ્યાં સુધી આ શરીર ટકેલ છે ત્યાં સુધી નિયત કર્મ કરો અને તેના ફળો નો ત્યાગ કરો. બલ્કે કોઇ જ ફળ ની કામના ન કરો. સકામ પુરુષોનાં કર્મોનું ફળ તો ઉત્પન્ન થાય છે. 18/11

સકામ પુરુષોના કર્મોનાં સારા, ખરાબ અને મિશ્ર એવા ત્રણ પ્રકાર નાં ફળ મર્યા પછી પડતા હોય છે. તે જન્મજન્માંતરો સુધી મળે છે. પરંતુ સંન્યાસીનાં સર્વસ્વ નો ત્યાગ (અંત) કરનાર પૂર્ણ પુરુષોનાં કર્મનાં ફળ કદી ઉત્પન્ન થતાં નથી. આ જ શ્રેષ્ઠ સંન્યાસ છે. સંન્યાસ પરમ ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થા છે. સારા-ખરાબ કર્મોનું ફળ તથા પૂર્ણ ન્યાય ફળ માં એમનો પડતા બંધ. 18/12

કેવા પુરુષ જે શુભ-અશુભ કર્મ કરે છે તેનું મરણ શું? કે મહાબાહો! સંપૂર્ણ કર્મોના સિદ્ધિ માટે પાંચ કારણો સાંખ્ય સિદ્ધાંત માં કહ્યા છે તે તું મારા પાસેથી સારી રીતે જાણી લે. 18/13

આ વિષયમાં કર્તા (મન) પૃથક પૃથક કરણ (જેનાં દ્વારા કરાય છે તે જે શુભ હોય તો વિવેક, વૈરાગ્ય, શમ, દમ, ત્યાગ, નિરંતર ચિંતન ના પ્રયાસો કરણ કરે. જો અશુભ હોય તો કામ, ક્રોધ, રાગ-દ્વેષ વિષય વગેરે પ્રયાસો કરણ કરે. કાર્ય તેનો દ્વારા પ્રેરાય કરે.) વિવિધ પ્રકારના જુદા જુદા ચેષ્ટાઓ (અનેક ઇચ્છાઓ), આધાર (અધિષ્ઠાન જે ઇચ્છા કરાયે સાધન મળ્યું તે ઇચ્છા પૂરી થવા લાગે છે.) અને પાંચમો હેતુ છે. દૈવ અથવા સંસ્કાર તેના પુષ્ટિ કરે છે. 18/14

મનુષ્ય. મન, વાણી અને શરીરના શાસ્ત્ર અથવા ~~ખોટા~~ તેનાથી વિપરીત જે કોઇ કાર્ય કરે છે, તેનાં આ પાંચ જ કારણો છે. પરંતુ આવું હોવા છતાં પણ — 18/15

જે પુરુષ અશુદ્ધ બુદ્ધિના લીધે વિષયમાં કેવળ કેવલ સ્વરૂપ આત્માને કર્તા જુએ છે, એવો દુર્બુદ્ધિવાળો સાચું જોઇ શકતો નથી. એટલે કે ભગવાન કોઇ કરતા નથી.

આ બાબત પર શ્રીકૃષ્ણે ફરીવાર ભાર મુક્યો. અગાઉ પાંચમા અધ્યાયમાં એમણે કહ્યું કે પ્રભુ નથી કરતો કે નથી કરાવતો પણ તો ક્રિયાનાં સંયોગોને જોડે છે. તો પછી લોકો આવું કેમ કહે છે? લોકો ની બુદ્ધિ મોહ થી ઢંકાઇ ગયેલા છે. આથી તેઓ કોઇ પણ કહે છે.

બીજી પક્ષ — કર્મ થવાનાં પાંચ કારણો છે ત્યાં પણ કેવલ સ્વરૂપ પરમાત્માને કર્તા માને છે. તે મૂઢમતિવાળો આવું જોઇ શકતો જ નથી.

કેવી ભગવાન કોઇ કરતા નથી પણ અર્જુન માટે તો એકદમ તૈયાર થઇ જાય છે. નિમિત્તમાત્રં ભવ: કર્તા-કર્તા તો કંઇ જ છું. તું નિમિત્ત બનાને ઉભો રહે. જ આ મહાપુરુષ આખરે શું કહેવા માંગે છે?

વાસ્તવમાં ભગવાન અને પ્રકૃતિ વચ્ચે એક આકર્ષણરેખા છે. જ્યાં સુધી સાધક પ્રકૃતિના ક્ષેત્રમાં છે, ત્યાં સુધી ભગવાન જાણે કરતો, પડ્યા પ્રભુ જ નાકદ રહીને પડ્યા દેખાડ્યે જ રહે છે. ભક્ત જ્યારે અનન્યભાવે ઈશ્વરને શરણે જાય ત્યારે તે હૃદયમાં બિરાજી એનાં સંચાલક બની જાય છે. સાધક હવે પ્રકૃતિના ક્ષેત્રમાંથી પરિણામમાંથી બહાર નીકળી એમનાં ક્ષેત્રમાં આવી જાય છે.

આવા અનુરાગી ભક્ત માટે ઈશ્વર સદાય તત્પર બની ઉભા છે. ભગવાન મારા એના માટે જ કરે છે. માટે ખૂબ વિચાર કરો. એમ પ્રભુ કહી ચૂક્યા. 18/16

કે પુરુષના અંતઃકરણમાં 'હું કર્તા છું' એવો ભાવ જ્યાં લેવો પુરુષ એમ બધા લોકોને મારીને પણ કોઈને મારતો નથી કે જ્યાં તે કોઈથી, કશામાં બંધાતો. લોકો વિષેનાં સંસ્કારો જો જાશે તો જ લોકસંગ્રહ છે.

હવે નિયત કર્મનો પ્રેરણા કેવા રીતે થાય છે? 18/17

હે અર્જુન! પરિસ્થિતિ એટલે પૂર્વજન્મના મહાપુરુષો પાસેથી જ્ઞાન લઈને એને જગાડવાના વિધિ બધા લેવા જોઈએ. જેથી, જગાડવા યોગ્ય વસ્તુઓમાંથી ઊભા થઈ કહ્યું હતું કે - હું જ શ્રેષ્ઠ છું, જગાડવા યોગ્ય છું.) કર્મ કરવાની પ્રેરણા મળે છે. પ્રથમ તો પૂર્વજન્મના કોઈ મહાપુરુષ કોવો જોઈએ. તેમની પાસે જ્ઞાન કેવા રીતે મેળવવું એનો વિધિ બધા લેવો. મહત્વ - શ્રેષ્ઠ પર દૃષ્ટિ કોય તો જ કર્મ કરવાની પ્રેરણા મળે છે અમે કર્તા (મનના ભાગ) કરણ, (બુદ્ધિ, ચેતન્ય જીવ, ઈન વગેરે) તથા કર્મના બંધારણ પર કર્મ યોગ રચાયેલ છે, કર્મ કરવા પાછળ કોઈ કારણ રહેલું નથી અને જો કર્મ છોડવા પર ભાર બધા થાય છે. છતાં બધા લોકસંગ્રહ એટલે પાછળ રહેનારા એમનાં હૃદયમાં કલ્યાણકારી ભાવનો જાગૃતિ માટે તે

તે કર્મ કરતો રહે છે. ફલની, ફરજ અને કર્મ દ્વારા તેનો સંબંધ થાય છે.

18/14

આમ, કર્મ અને ફલની બાબત જ્ઞાન મિટે છે. - તે પછી વાસ્તવિક સ્વરૂપે યથાવત્ રહે છે. પ્રથમ જ્ઞાનનો મિટે સ્વભાવ.

18/15

અર્જુન! જે જ્ઞાનથી મનુષ્ય જુદાં જુદાં તમામ પ્રાણીઓમાં એક અવિનાશી પરમાત્માને વિભાગરહિત અખંડ અને સમરસ જુએ છે. તે જ્ઞાનને તું સાત્વિક જ્ઞાન જાણ. જ્ઞાન અને પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિ છે. એનો સ્વાર્થ કે ગુણગાનો અંશ રહેતો નથી. આ જ્ઞાન ની પાકટ અવસ્થા છે. તેને રાજસી જ્ઞાન

18/20

જે જ્ઞાન સૌ પ્રાણીઓમાં જુદાં જુદાં પ્રકારે અનેક ભાવોને અલગ અલગ પાડીને જુએ છે કે આ સારું છે, આ ખરાબ છે. - એવા જ્ઞાનને તું રાજસ જાણ.

18/21

આવો વિચાર જે તમારા કોઈપણ પ્રાણીનું જ્ઞાન રાજસ જ્ઞાન છે. તેને તામસ જ્ઞાન જોઈએ.

18/22

શરીર જ સર્વ કાંઈ છે એવું માનવું જે જ્ઞાનથી તુચ્છ છે. દેહ જો કેન્દ્રે મોટું છે, યુક્તિરહિત એવું જેના પાછળ કોઈ કારણ નથી, તત્ત્વનો અર્થસ્વરૂપ પરમાત્માના બોધમાંથી વિમુખ કરાવે તેવું અને તુચ્છ એવા જ્ઞાનને તામસ કહેવું છે.

18/23

હવે કર્મનાં પ્રકારો વિષે - જે કર્મ નિયતમ્ શાસ્ત્ર-વિધિ થી નિર્ધારિત કરેલું છે. અન્યથા નહીં. કોઈપણ પ્રકાર નાં સંગદોષ અને ફળની ઇચ્છા ન રાખનારા પુરુષ દ્વારા રાગ દ્વેષ રહિતપણે જે કર્મ કરાય તેને સાત્વિક કર્મ કહે છે. નિયતકર્મ [ફરજ] એ જ ચિંતન છે. જે પરમતત્ત્વમાં પ્રવેશ કરાવે છે

18/24

જે કર્મ અતિશય મહેનતભર્યું હોય, ફળની ઇચ્છા રાખનાર અને અહંકારી પુરુષ દ્વારા થતું હોય, તેવા કર્મને રાજસકર્મ કહેવાય છે. આ પુરુષ પણ તો જ નિયત કર્મ કરે છે. પરંતુ ફેર એટલો જ કે તે કર્મ ફળની ઇચ્છાવાળું અને અહંકારવાળું હોય છે, આમાં તેનો દ્વારા કરાયેલું ફળ એ રાજસ કર્મ છે. હવે તામસ કર્મ જોઈએ.

18/25.

જે કર્મ અંતે નાશ પામનારું હોય, હિંસા અને પોતાની શક્તિનો વિચાર કર્યા વગર ફક્ત એકમોટીવેશન શરૂ કરવામાં આવ્યું હોય તેવું કર્મ તામસ કર્મ છે. આમાં એ શાસ્ત્રનિયત કર્મ નથી. એ ફેવર એક ભ્રાંતિ છે.

18/26

હવે કર્તાનાં પ્રકાર જોઈએ. જે કર્તા સંગદોષ રહિત મનને આત્મામાં પર વચન બોલ્યા વગર ધીરજ અને ઉત્સાહયુક્ત મનને કાર્યમાં સફળતા-નિષ્ફળતા, કર્મ કે કોઈ

વગેરે વિકારોના સર્વથા પર રહીને કર્મ કરે છે તે કર્તા સાત્વિક કહેવાય છે. આ જ ઉત્તમ સાધક નાં લક્ષણો છે. નિયત કર્મ શ્રેષ્ઠ છે. 18/26

આસક્તિવાળા, કર્મનાં ફળના ઇચ્છા રાખનારા, લોભુ, અશુદ્ધ, અન્યને ક્લેશ પહોંચાડનારા, અપવિત્ર અને હર્ષ-શોક પામનાર તામસ કર્તા જે રાજસી કર્તા ગણ્યો છે. 18/27

જે અંચળ મનવાળો, અસભ્ય, ઘમંડી, ધૂર્ત અને બીજાનાં કાર્યોમાં વિઘ્ન કરનારો, શોક કરવાનાં સ્વભાવવાળો, આળસુ અને દીર્ઘસૂત્રી છે તામસ પ્રકારનો કર્તા છે. દીર્ઘસૂત્રી એટલે જેના કર્મ કરવાના ઇચ્છા તો હોય, પરંતુ સરલ કરવાનું કર્મ કાલ પર રાખનારો. આમ કર્તાનાં લક્ષણો પૂરા 18/28

હવે યોગેશ્વર નવા પ્રશ્ન ઉપાડ્યો - હે ધનંજય! ગુણોને કારણે બુદ્ધિ અને ધારણાશક્તિ નાં ત્રણ પ્રકારો તું સંપૂર્ણ -પણે વિભાગપૂર્વક મારી પાસેથી સાંભળ. 18/29

હે પાર્થ! પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિને, કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યને, ભય અને અભયને તથા બંધન અને મોક્ષને જે બુદ્ધિ સારી - યથાર્થ રીતે જાણે છે તે બુદ્ધિ સાત્વિક છે. એટલેકે પરમાત્માનોમાર્ગ આવા-જામન પથ બંનેના સારા રીતના જાણકારી સાત્વિક બુદ્ધિ છે. 18/30

જે બુદ્ધિ વડે મનુષ્ય ધર્મ અને અધર્મને તથા કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યને સારી રીતે ~~જાણે છે~~ જાણતો નથી, અધૂરું જાણે છે તે બુદ્ધિ રાજસ છે. હવે તામસ બુદ્ધિ વિષે - 18/31

તમોગુણના ઢંકાયેલા જે બુદ્ધિ અધર્મને ધર્મ માને છે, તથા તમામ વિષયોને ઉલટા જ જુએ છે તે બુદ્ધિ તામસ છે. 18/32

હવે ધારણા નાં ત્રણ પ્રકારો વિષે - જે યોગેન- યોગિક પ્રક્રિયા દ્વારા અવ્યભિચારિણી યોગ, ચિંતન સિવાય બીજે કોઈ પડ્ય

વિચાર આવવો તે વ્યભિચાર છે. મનનું બહેકવું એ વ્યભિચાર છે. આવા મનુષ્ય ધર્મિ-અવ્યભિચારી દ્વારકાના મન, પ્રાણ અને ઇન્દ્રિયો ને શ્રદ્ધાવાન રાખે તેના દ્વારકા આધિપત્ય છે. 18/33

કૃષ્ણ ની ઇચ્છાવાળો, મનુષ્ય અવિનાશ આત્મામાંથી કેવળ ધર્મ, અર્થ અને કામની ધારણા કરે છે (મોક્ષના નહીં.) આ ધારણા રાજસ છે. આ ધારણામાં પ્રાણ પકડ્યા એ જ છે, કેવળ ઇચ્છાઓ કરે છે. જે કાંઈ કરે છે તેમાં બદલામાં કાંઈક મેળવવાની ઇચ્છા એ રાખે છે. હવે તામસ ધારણાનાં લક્ષણો જોઈએ. 18/34

હે પાર્થ! દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય જે ધારણાથી નિદ્રા, ભય, ચિંતા, દુઃખ અને અભિમાન ને (છોડવાવાળી) ધારણા કરે છે તેવી ધારણા તામસી છે. આવા પુરુષ કુબુદ્ધિ અશુભ. 18/35

અર્જુન હવે ત્રણ પ્રકારનાં સુખ અંગે પ્રાણનું સંભાળ. જે સુખમાં આપણે અભ્યાસમાં લીન થઈએ અર્થાત મનને અમૃત જે દુઃખનું ચિંતન કરે છે અને જે દુઃખોનો અંત કરનારું છે. 18/36

આવું સુખ આદિના શરૂઆતમાં ઝેર સમાન લાગે છે. (પુસ્તકને ઘરે પડ્યો, મારા ને કેરમાંથી તમને પ્રાણ સુખ આકરું લાગે.) પરંતુ પરિણામે તે જ સ્વરૂપ સમાન છે. અમૃત તત્વ ના પ્રાપ્તિ કરાવે તેવું છે આપણ આત્મા ના બોધ કરીને પ્રસાદીરૂપ ઉત્પન્ન થયેલું સુખ સાત્વિક કહેવાય છે. 18/37

જે સુખ વાસના અને ઇન્દ્રિયોના સંયોગથી પ્રાપ્ત થાય છે તે આ ભોગવવા માં સમયે અમૃત જેવું લાગે છે પરિણામે ઝેર સમાન છે કારણ કે તે જન્મ-મૃત્યુ અને યોનિઓમાં ભટકાવે છે. આવા સુખને રાજસ સુખ કહે છે. 18/38

જે સુખ ભોગ પ્રમાદ અને પરિણામમાં પ્રાણ આત્માને મોહમાયા માં ફસાવનારું છે. દુનિયાદારી રીતમાં બેદરકારી રાખનારું છે. આળસ અને વ્યર્થ ચેષ્ટાઓ થી ઉત્પન્ન થયેલું એવું સુખ તામસ કહેવાય છે. 18/39

હવે યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ગુણોના વર્ણન કરાવે છે. જે બધાના પાછળ લાગેલા છે.

અર્જુન! પૃથ્વી માં, આકાશમાં અને દેવોમાં એવું કોઈ પ્રાણ નથી કે જે પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલ ત્રણ ગુણોથી રહિત હોય, અર્થાત બધામાં આ ત્રણ ગુણો સદૈવકાલ ક્રિયાશીલ અને જીવન-મરણશીલ છે. ત્રણ ગુણોના અંદર જ છે. અર્થાત દેવો પણ ત્રણ ગુણો ને વિકાર છે. નશ્વર છે.

બ્રહ્મા અને દેવતાઓની વાત યોગેશ્વરે અહીં બીજી વાર કરી. (૨,૪૫,૧૭,૧૪) દેવતાઓ પણ ત્રણ ગુણોના અંતર્ગત છે. જે એને ભજે છે તે નશ્વર ને પૂજા કરે છે.

સ્ત્રી-પુરુષ પ્રેમ માટે સરકાર-પાર્ટનરની, આરોગ્ય માટે સ્વસ્થનીકુમારોનું વિકાસ માટે ઈશ્વરના વધારાના માટે કુદરતના પૂજા કરે છે. વિવિધ કામનાઓ બલવાનને અંતમાં નિર્ણય આપવા જેવાયું કે સંપૂર્ણ કામનાઓની પૂર્તિ અને મોજ માટે એકમાત્ર બાયપાસના પૂજા કરવા જોઈએ. અર્ધ-વ્યાપક પ્રભુનું સ્મરણ કરવું, જેના માર્ગદર્શન માટે સદ્ગુરુનું શરણ નિષ્કપટ ભાવથી પૂજન અને સેવા એ જ એકમાત્ર ઉપાય છે.

અંતઃકરણના બે પ્રવૃત્તિઓ છે: આસુરી અને દૈવી. એમાં દૈવી સંપત્તિ પરમતત્ત્વનું દર્શન કરાવે છે આથી દૈવી કહેવાય. પરંતુ આ સંપત્તિ પણ ગુણ ગુણોમાં સમાવિષ્ટ થયેલા છે. ગુણો શાંત થતાં જેના પણ શાંતિ થઈ જાય છે. ત્યાર બાદ આવા આત્મતૃપ્ત યોગીને માટે કોઈ કર્તવ્ય બાકી રહેતું નથી. ૬।૪૦

હવે વર્ણ-વ્યવસ્થાનો પ્રશ્ન: વર્ણ જન્મપ્રધાન છે કે કર્મોથી પ્રાપ્ત અંતઃકરણના શ્રેષ્ઠતાનું નામ છે?

હે પરંતપ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રોનાં કર્મો ગુણોનું વિભાજન કરવામાં આવ્યું છે. સ્વભાવમાં સાત્વિક ગુણો કારણે જો તેમાં નિર્મળતા, કારણે. દયાન સમાધિના કામના કારણે. તામસગુણ કારણે જો આળસ, નિદ્રા અને પ્રમાદ કારણે રહેશે અને તે જ રીતે તમારા કર્મો થશે. જે ગુણોના શક્તિ તમારામાં સાર્થક્ત છે તે જ તમારો વર્ણ છે, સ્વરૂપ છે. આમ અર્ધસાત્ત્વિક અને અર્ધ-રાજસ પર એક વર્ણ ક્ષત્રિય નો બને છે. અત્યારે અડધાથી સાથે તામસ ગુણ અને વિશેષ રાજસ ગુણ પર વૈશ્ય બીજા નંબરે આવે છે.

બ્રહ્મની બોધ કરવા એ બ્રહ્મકારક છે. એકી ગુણો એક માત્ર છે, જેના દ્વારા કર્મ કરવાના શક્તિને ચાર વિભાગમાં વહેંચવા

આ કુરુક્ષેત્ર ના શબ્દોમાં કર્મ એ એકમાત્ર સ્થૂલદેહ પુરુષ ના પ્રવૃત્તિ નો
રૂઢિ છે. ઈશ્વર પ્રવૃત્તિનું આચરણ આરાધના છે. એમાં શરૂઆત
મારા હાથ માં જ્યારે આવવાની થાય છે. ચિંતનનો વિષય
છે. યથાર્થ કર્મને ૪ ચાર વિભાગો માં વહેંચવા માં આવ્યું છે. કૃષ્ણે
તે કેમ સમજાવ્યું કે આપણા માં કયા ગુણો છે, અને કયા વર્જ
ના છે? તે વિષે કહે છે - 18/41

મનનું શમન, ઇન્દ્રિયોનું દમન, પૂર્ણ પવિત્રતા, મન, વાણી
અને શરીર ને ઈશ્વર ના અનુકૂળ બનાવવું, ક્ષમાભાવ, મન-ઇન્દ્રિયો
અને શરીર ની સરળતા, આસ્તિક બુદ્ધિ અર્થાત એક
ભગવાન માં સાચા જ્ઞાન, જ્ઞાન અર્થાત પરમાત્મા ના અસ્તિત્વ ની
તો સંસાર, વિજ્ઞાન અર્થાત પરમાત્મા સાથે મિલન કરાવનાર
નિર્દેશ ની પ્રાપ્તિ અને તે મુજબ ચાલવાની શક્તિ, આ બધા જ
સ્વભાવ થી ઉત્પન્ન થયેલાં બ્રાહ્મણ ના કર્મ છે એટલે કે જન્મે
સ્વભાવ માં આ પ્રમાણે યોગ્યતા હોય, કર્મ દ્વારા પણ આપને
સ્વભાવ માં આવી જાય તો તે બ્રાહ્મણ ગુણોનું કર્મ છે. તથા - 18/42

શૂરવીરતા, તેજ તેમજ ધૈર્ય, દક્ષતા, ચિંતન માં અડગતા,
એટલે કે કર્મ કરવા માં કુશળતા, પ્રકૃતિ ના સંઘર્ષ માં નહીં ભાગવાનો
સ્વભાવ, દાન એટલે કે સર્વસ્વનું સમર્પણ, બદલા જેવો ભાવ પર
સ્વામીભાવ અર્થાત ઈશ્વરભાવ - આ બધા ક્ષત્રિયો ના સ્વભાવથી
ઉત્પન્ન થયેલાં ગુણો છે. સ્વભાવ માં આ યોગ્યતા આવે તો તે
કર્મ ક્ષત્રિય છે. 18/43

હવે વૈશ્ય અને શૂદ્ર ના સ્વરૂપ વિશે સાંભળ -
ખેતી, ગાયોના રક્ષા અને વેપાર એ વૈશ્યો ના સ્વભાવજન્ય
કર્મ છે. વૈદિક યુગ માં ગો શબ્દ અંતઃકરણ તેમજ ઇન્દ્રિયો ના
માટે પ્રયોજાતો હતો. ગો-રક્ષા નો અર્થ છે ઇન્દ્રિયો ના રક્ષા
વિવેક, વૈરાગ્ય અને શમ-દમથી ઇન્દ્રિયો સુરક્ષિત રહે છે. કામ,
ક્રોધ, લોભ અને મોહ પર તે વિજયી બનાવ્યા હોય છે. આસ્તિક
સંપત્તિ જ સિયર સંપત્તિ છે. આ આપણું પોતાનું ધન છે.
જે એકવાર આપણું થઈ જાય પછી સદા માટે આપણું જ રહે છે.
પ્રકૃતિના ક્ષેત્રો માં જ તેમણે થોડે થોડે ફેરફાર કરવા જે પ્રયત્નશીલ છે.
વિદ્યાધન એ પ્રધાન (મુખ્ય) ધન છે. તેની પ્રાપ્તિ એ પ્રાથમિકતા છે.
ખેતી? શરીર જ એક ક્ષેત્ર છે. તેમાં અંતરમાં વાવેલું બીજ
સંસ્કારરૂપે સારું-ખોટું ફોલ્યા છે. જે અર્જુન આ નિયતકર્મ માં
જોડ્યા પ્રારંભ માં બારા થતો નથી. (કર્મના ત્રીજા પ્રકાર માં કર્મ
એટલે ઇષ્ટચિંતન - નિયતકર્મ) પરમતત્વના ચિંતન માં જે બીજ
આ ક્ષેત્ર માં પડ્યું છે તેને સુરક્ષિત રાખવા માટે તેમાં આવતાં વિઘ્નોથ

વિકારોનું નિરાકરણ કરતાં જેનું નામ મેળવે છે.

આમ ઇન્દ્રિયોના રૂપરંગ તથા પુદ્ગલના ગુણધર્મોમાંથી આસક્તિ રહિત બની એકકી કરવા રૂપ જે આત્મામાં પરમતત્ત્વનો ચિંતન નું સંવર્ધન એ વૈશ્વ ક્ષેત્રનું કર્મ છે.

ગીતાકારના અનુસાર, પૂર્તિકાળમાં થયા જે રહ્યો છે તે પરાત્પર બ્રહ્મ. તેનું ધ્યાન કરવાવાળા સાધકનો સંપૂર્ણ પાપોમાંથી છૂટો થાય છે. દરમ્યાન ચિંતનક્રિયાનો ઉત્તરોત્તર વધારો થાય છે. તેનું સુરક્ષા મેળવે છે. વૈદિક ગ્રન્થોમાં સત્ય નો અર્થ છે પરમાત્મા. આમ પરમાત્મા પણ એક સત્ય છે! ચિંતન ની પૂર્તિકાળમાં જ્યા આત્મા પૂર્ણ રૂપે સંતોષ પામે છે અને ફરી પછી કદી પણ અતૃપ્તિ અનુભવતો નથી. એટલે તે જન્મ-મરણના ચક્ર માં ફસાતો નથી અને અનન્ય ભાવ થી પ્રભાવને સમર્પણ થઈ જાય છે.

પોતાનાથી સારા અવસ્થાવાળા ગુરુજનો ની સેવા કરવા એ શુદ્ર નું સ્વભાવજન્ય કર્મ છે. આવધાન, અકડુ શુદ્ર નો અર્થ નાચ કે નાચવા ગાવા નો નથી. જે સાધક નિમ્નક્ષેત્ર ના સાધના કરે છે તે શુદ્ર કહે. લૌકિકવ્યવહાર પરિચર્યા નો સ્વીકાર કરવા. થોડી ઘોડી સેવાથી જેના હૃદયમાં સંસ્કારોનું સિંચન થાય છે. અને ધર્મપરાયણ વૈશ્વ ક્ષત્રિય અને બ્રાહ્મણ ક્ષેત્ર માં આવવા અંતે વર્ણોને પાર કરીને બ્રહ્મ માં પ્રવેશ કરી શકે છે. સ્વભાવ પરિવર્તનશીલ છે. સ્વભાવ માં પરિવર્તન ના સાથે જ વર્ણ પણ પરિવર્તિત થઈ જાય છે.

ચાલો આ ચાર સ્તોત્ર ના સારી જેવું જે છે અકડો કર્મ એક જ છે, નિયતકર્મ. ગીતાકારના કહે છે કે પરમસિદ્ધિ ના પ્રાપ્તિ માટે આ જ એક રસ્તો છે કે સ્વભાવ માં જેવા યોગ્યતા હોય ત્યાંથી આરંભ કરો.

18/44

પોતપોતાના સ્વભાવમાં રહેલી યોગ્યતા પ્રમાણે કર્મમાં લાગેલો મનુષ્ય સંસિદ્ધિમ - ભગવત પ્રાપ્તિરૂપ પરમસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. પહેલા પડ્યા કહ્યું છે કે આ કર્મને કરીને તું પરમસિદ્ધિને પ્રાપ્ત થઈશ. તો કયું કર્મ કરીને? અર્જુન! તું શાસ્ત્રમાં બતાવેલ નિયત કર્મ કર, યથાર્થ કર્મ કર. ઉપરનું મારા પાસેથી સ્વકર્મ કરવાની શક્તિ દાતારવાળા મનુષ્ય પરમ-સિદ્ધિને કયા રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તે વિધિ બતાવે છે. ઉલ્લાસ રાવલ 18/45

જે પરમાત્મા થી પ્રાણીમાત્રની ઉત્પત્તિ થઈ, જેનાથી આ સંપૂર્ણ જગત વ્યાપ્ત છે તે પરમેશ્વરનું સ્વકર્મોથી, પોતા સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલા કર્મથી પૂજા કરી અને પરમસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કર. આથી પરમાત્માની ભાવના અને પરમાત્માની સક્રિય પૂજા કરવા અને કામ્ય. આગાર. વસ્તુ. તમે ઉલ્લાસ ભાવે છે પરંતુ આરંભ ત્યાંથી જ કરો જ્યાં તમે છો ડિલિટ્સ. આ વિધિ છે - પરમાત્મા પ્રતિ સમર્પણ છે 18/46

સારી રીતે આચરેલું બીજાના ધર્મથી ગુણરહિત સ્વધર્મ પરમકલ્યાણકારી છે. સ્વભાવનિયતં કરેલું સ્વભાવથી નિયંત્રિત કરેલું કાર્ય કરતો મનુષ્ય પાપ રૂપવિત જન્મ-મરણને પ્રાપ્ત થતા નથી.

ઘણા સાધકને મનમાં ઉઘાટ થાય છે કે અમારે શું તેમણી સેવા જ કર્યા કરવાની? તેઓ તો ઉલ્લાસમાં જ મગ્ન રહે છે. તેમનાં સારા ગુણોથી તેમનું સન્માન થાય છે. આમ સાધકો બકવા માંડે છે.

બીજાઓનાં કરેલા પ્રમાણે બકવું કે કાર્યો કરવામાં કશું મળવું નથી. પોતાનાં સ્વભાવજ કર્મ કરવાના કામમાં અનુસાર કર્મ કરીને જ પરમસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. સ્વકર્મનો ત્યાગ કરીને નહીં. 18/47

શ્રીલેશ! દોષયુક્ત સહજકર્મ સ્વભાવજ ઉત્પન્ન થયેલાં સહજ કર્મને ત્યાગવું ન જોઈએ. (બધાંજ ક્રિયાવિધિઓ કે તેમાં કિંચિત્ દોષો તો અવશ્યજ છે,) કારણકે ધુમાડા થી જેમ અગ્નિ પણ કોઈને કોઈ દોષથી યુક્ત છે. બ્રાહ્મણ વર્ણને પણ કર્મ તો કરવું જ પડે છે. જ્યાં બ્રાહ્મણ જેવું કર્મ પણ બ્રાહ્મણનો પ્રવેશ પામને વિલીન થઈ ગયું છે, ત્યારે ત્યાં સર્વ દોષો નું નિવારણ થઈ ગયું છે. એવા પ્રાપ્તિવાળા નો શું બડાઈ? ક્યાં કર્મનું પ્રયોજન જ રહેતું નથી. એ શું થઈ ગયું છે? 18/48

સર્વત્ર આસક્તિથી રહિત બુદ્ધિવાળો, સ્પૃહા વગરનો, જેણે પોતાનાં અંતઃકરણ પર વિજય મેળવ્યો છે. એવો પુરુષ નૈષ્કર્મ્ય ની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે સર્વ નો ત્યાગ કરે છે. આવી સંન્યાસ અને ~~નૈષ્કર્મ્ય~~ નૈષ્કર્મ્ય સિદ્ધિ એકબીજાનાં પૂર્યાય છે. આ સિદ્ધિ બંને માટે સમાન છે. 18/49

કૌન્તેય! જે જ્ઞાન જી પરાકાષ્ઠા, પરાનિષ્ઠા છે એવા પરમ-સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરનારો પુરુષ બ્રહ્મ ને જાણે પ્રાપ્ત કરી લે છે તે વિધિને સંક્ષેપ માં જાણ. 18/50

અર્જુન! ધારણ કરીને વૈરાગ્ય, શુભ દેશ નું સેવન કરનારો, સાધના માટે જેટલો જરૂરી છે એટલો જ આહાર કરવાવાળો; વાણી અને મન-વાણી ને જીતવાવાળો અને દૃઢતા થી વૈરાગ્ય ને પ્રાપ્ત ધ્યાનયોગ ને સારી રીત અને આ બધાને ધારણ કરવાવાળો તથા અંતઃકરણ ને પોતાના માં વશ કરીને શબ્દ આદિ ભોગોને ત્યાગી ને રાગ-દ્વેષ ને નષ્ટ કરવાવાળો. તથા — 18/51

અહંકાર, બળ, ઘમંડ, કામ, ક્રોધ, બિનજરૂરી વસ્તુઓ અને વ્યર્થ ચિંતનો નો ને ત્યાગી ને, માયારહિત અને શાંત અંતઃકરણવાળો. પુરુષ પરબ્રહ્મ સાથે એક થવાનો યોગ્યતા રાખે છે. 18/53

બ્રહ્મ ના સાથે એકીકાર થયેલ ના કોઈ વસ્તુ માટે શોક કરે ના કોઈ ની ઇચ્છા. બધા જ મનુષ્યો પ્રત્યે સમભાવ રાખવો એ ભક્તિ નો પરાકાષ્ઠા છે. ભક્તિ પોતાનું પરિણામ આપવાની સ્થિતિ માં છે, જ્યાં બ્રહ્મ માં પ્રવેશ મળે છે. 18/54

તે ભક્તિ ને તે મને સારી રીતે જાણે છે એ તત્વ શું છે? હું જે અને જેવા પ્રભાવવાળો છું. સ્વરૂપ-સ્વભાવ અને ગુણોથી યુક્તોવાળો છું. તેને એ જાણે છે અને મને તત્વથી જાણી તરત જ મારામાં પ્રવેશ થઈ છે. પ્રાચિનકાળ માં તો ભગવાન દેખાતા છે એમ પ્રાપ્તિ નો સમય પછી તે જ કારણે પોતાનો જ આત્માને ઈશ્વર? બુદ્ધિમાં યુક્ત માને છે કે આત્મા જ સ્વરૂપ-સ્વભાવ, ગુણો અને ચેતનાવાળ છે.

બીજા અધ્યાય માં કહ્યું કે આત્મા જ સત્ય છે.

આત્મા સનાતન, અવિકલ્પ અને અમૃતસ્વરૂપ છે. આવા વિભૂતિઓ બધા આત્માને કેવળ તત્ત્વદર્શીઓ જ જોયે. તો આ તત્ત્વદર્શિતા છે શું?

ઘણાં લોકો પોતાં તત્ત્વ, પરમતત્ત્વ જો બુદ્ધિથી ગોઠવાયા કરતાં જોવાય છે. આ બંને બુદ્ધિયુક્તિ અહંકારમાં અધ્યાત્મમાં નિર્ણય આપ્યો કે પરમાત્મા એ પરમતત્ત્વ છે, કે તેનાથી કે જે તત્ત્વદર્શી છે. જેવો તમને તત્ત્વ બોધ્યું છે, તે પરમતત્ત્વના ઇચ્છા છે તો પછી મનન-ચિંતન આવશ્યક છે. આવો મધ્ય-55 મુજબ યોગેશ્વરે આપ્યું કહ્યું કે જ્ઞાનમાર્ગ માં પણ કર્મ કરવું જોઈએ. સંન્યાસ વડે કર્મ કરતાં કરતાં અહંકારરહિત, આસક્તિ વગર અને જેણે સંપૂર્ણ કરણ જીત્યા છે એવા પુરુષ કે જેને બુદ્ધિથી જ પરમસિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે તે સંકેત માં જોવાવાશે.

અહંકાર, ભય, દર્પ, કામ-ક્રોધ મદ-મોહ વગેરે સ્વભાવ જોવાવાનાં વિકારો જ્યારે સંપૂર્ણ ક્ષીણ થઈ જાય છે અને વિવેક, વૈરાગ્ય શમ-દમ, અપેક્ષાસેવન, ધ્યાન, વગેરે જે પુરુષમાં પૂર્વક્ષ સ્વભાવના છે તે જ્યારે પરિપક્વ થાય છે ત્યારે તે સમયે તે પુરુષને જોવાવા~~યોગ્ય~~ યોગ્ય બનાવે છે એવા યોગ્યતાનું નામ જ પરાભક્તિ છે તેનાથી તે જોવે છે કે તત્ત્વ શું છે?

મને જે જોવે તે જોવાવા તે જે વિભૂતિઓથી યુક્ત છે તેને જોવે છે. અને મને જોવાને તત્ક્ષણ મારામાં જ સ્થિત થઈ જાય છે. એટલે પુરુષ, તત્ત્વ, ઈશ્વર, પરમાત્મા અને જ્ઞાનમાં આ બધા એકાકાર નાં પર્યાય છે. જ્યાં તે એકના જોવાકારો ના સાથે જ તમામ ના જોવાકારો થઈ જાય છે. આને જ પરમસિદ્ધિ, પરમગતિ અને પરમધામ પણ છે.

આવા સંન્યાસ અને નિષ્કામ કર્મયોગ બંને પરમસિદ્ધિઓ ને મેળવવા માટે નિયતકર્મ-ચિંતન આવશ્યક છે. 18/55

મારા પર વિશેષકૃપાથી આસક્તિ પુરુષ કરાવવા કરતાં કર્મ કરતાં કરતાં મારો કૃપાપ્રસાદ જ્ઞાનવાશે, અવિનાશી પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે. કર્મ એક જ કરવાનું, નિયત કર્મ, ઈશ્વરના પૂજા. પૂર્ણ યોગેશ્વર સદ્ગુરુનો આશ્રય લેનાર સાધક એમનાં કૃપાપ્રસાદ પર જ્ઞાન લેને પામે છે. તેને પામવા માટે સમર્પણ આવશ્યક છે. 18/56

આથી કે અર્જુન! સંપૂર્ણ કર્મો (જેટલાં તારાથી થાય એટલાં) તું મને મનથી અર્પણ કરીને, તારા પોતાનાં નિશ્ચયે જોડી, પરંતુ મને સમર્પિત કરીને, મારામાં પરાયણ થઈને, યોગબુદ્ધિનો આશ્રયો લઈ તું નિરંતર મારામાં મન પરોવ. યોગ એક જ છે, જે બધા જ દુઃખોનો નાશ કરે છે, પરમતત્ત્વ પરમાત્મા સાથે મિલન કરાવે છે. તેની ક્રિયા પણ એક જ છે.

ચક્ર ના પ્રકૃતિ. તે મન અને ઇન્દ્રિયોનાં સંયમ, ત્યાગ-ઉપેક્ષાથી તથા ધ્યાન વગેરે પર નિર્ભર છે. તેનું પરિણામ પણ એક જ છે.

અર્જુન પ્રશ્ન સનાતન. આ વિશે આગળ કહે છે. 18/57

મારામાં નિરંતર ચિત્ત સમર્પિત કરીને તું મારી કૃપાથી મન અને ઇન્દ્રિયો ના બધા જ કિલ્લાઓ પ્રયાસ વગર કૂદી જઈ શકીશ. મન અને ઇન્દ્રિયો જ દુર્ભેદ્ય દુર્ગ છે. આ બધા વિઘ્નોને તું મારી કૃપાથી સહજતાથી જ પાર થઈશ.

પરંતુ જો અહંકાર ને લીધે મારા વચનો ને, જાકી સાંભળે તો વિનાશ થઈ જશે. પરમાર્થિક વિમુખ થઈ જઈશ. ફરીથી શ્રીકૃષ્ણ આના પર બાર મૂકે છે — 18/58

જો તું અહંકાર ના વશ માને કે હું યુદ્ધ નહીં કરું, તો આ તારો નિર્ણય ખોટો છે, કારણકે તારો સ્વભાવ તને પરાણે યુદ્ધમાં ધકેલશે. 18/59

કૌન્તેય! સાંભળ, તું જે કર્મ કરવા નથી માગતો તેને પણ તારા સ્વભાવ પર ઉત્પન્ન થયેલા કર્મ ના બંધાયેલો તું પરવશ બનીને કરીશ. પૃથ્વીનાં સંઘર્ષ ના ભાગવાનો તારો જાંગૈય સ્વભાવ તને વારંવાર તે કર્મ માં પ્રેરિત જ કરશે. આ પૂજા અધૂરી પૂરો. હવે આ ઈશ્વર રહે છે ક્યાં? તેના પર કહે છે — 18/60

અર્જુન! આ ઈશ્વર પ્રાણીમાત્ર ના હૃદય માં નિવાસ કરે છે. ઈશ્વર આટલો નજીક છે તો તોડો ભગવાન કેમ નથી? માયારૂપી યંત્ર પર આરૂઢ સૌ તોડો ગુણવશ અક્કર ચલાવ્યા જ કરે છે, તેથી ઈશ્વર ને જાગા રહેવાં નથી. આ યંત્ર ઘણું બારીક છે તે જ ઈશ્વર શરીર માં આવન-જાવન કરાવ્યા કરે છે. તો પછી શરણ કોનું લે? 18/61

આધાર કે આશ્રય! તું સંપૂર્ણપણે પૂરા આત્મા સમેત શરણે આ. (કે હૃદયમાં વિચાર કરે છે.) એના કૃપાપ્રસાદથી તું પરમશાંતિ, શાશ્વત પરમધામને પ્રાપ્ત થઈશ. આપણ ધ્યાન કરવું છે તો હૃદયમાં કરો. એમ તો કું સર્વત્ર છું, પરંતુ હૃદયમાં ધ્યાન કરવાથી જ પ્રાપ્ત થાઉં છું.

તો જાણ્યો કે મંદિરો, મસ્જિદ, ચર્ચ કે અન્ય સ્થળો એ બેની શોધ કરવા તે સમયનો, શક્તિનો અને ધનનો વ્યર્થ બગાડ છે. જોકે આ ન જાણ્યો ત્યાં સુધી તેમ કરવું સ્વાભાવિક છે. 18/62

આમ, આરંભથી ગોપનીય માં પણ અતિ ગોપનીય જ્ઞાન મેં તને કહ્યું છે. આ પૂર્ણરૂપે વિચાર કર. પછી તું જેમ ઇચ્છા હોય તેમ કર. સત્ય આ જ છે. શોધનું સ્થળ આ જ છે. પ્રાપ્તિ માટે આ જ ઉપાય છે.

પરંતુ હૃદયમાં વસેલો ઈશ્વર દેખાતો નથી, તેનો ઉપાય બતાવે છે. 18/63

હે અર્જુન! અત્યંત ગોપનીય માં અતિ ગોપનીય એવું મારા વચનો તું ધ્યાન પૂર્વક સાંભળ. (અગાઉ પણ કહ્યું કહ્યું અહીં ફરીથી કહે છે. મુક્તિ માટે ઈશ્વર અહં તોડવાનું છે.) શરણ કે હું મારો અત્યંત પ્રિય છે. તેથી જ આ પરમ હિતકારી વચનો હું તારા માટે ફરીથી કહીશ. તે શું? 18/64

અર્જુન! તું મારામાં અનન્ય મનવાળો થા. મારો અનન્ય ભક્ત થા. મારામાં પરમ શ્રદ્ધા થી પૂજનારો થા. (મારા પ્રત્યેના સમર્પણ માં બાકીનાં બધું વહ્યું જાય.) મને જ પ્રણામ કર. એમ કરવાથી તું મને જ પામશે. હું સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરીને તને કહું છું કે તું મને અત્યંત પ્રિય છે.

પાછળ કહ્યું તેમ ઈશ્વર હૃદયમાં છે. તેનો શરણે જા. અહીં કહે છે મારા શરણમાં આવ. આ બાકી રહેલ વચન સાંભળ કે તું મારા શરણમાં આવ.

આપણ માટે સદ્ગુરુનું શરણ જતાં જ્ઞાન આવશ્યક છે. શ્રીકૃષ્ણ પરમ યોગેશ્વર છે તેથી સમર્પણ ની વિધિ બતાવે છે. 18/65

સર્વ ધર્મોનો ત્યાગ કરીને એટલે કે તું બ્રાહ્મણ વર્ણનો ભક્ત થું કે ક્ષત્રિય વર્ણનો, વૈશ્ય કે શૂદ્ર વર્ણનો બધાં વિચારો ને ત્યાગ ને કેવળ મારા જ શરણે આવ. હું તને તમામ પાપો માંથી મુક્ત કરાવીશ. તું શોક ન કર.

સર્વધર્મોનું પરિત્યાગ માંથી શરણાગતિ

અથવા સર્વપાપોનાથી મોક્ષવિષયાર્થિ મા શુચ:॥

આ બધા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વગેરે વર્ણોનો વિચાર ન કર.

(કે આ ધર્મપથનાં કયા સ્તર પર હું.) જે અનન્ય ભાવ થી શરણે આવે છે, ઈશ્વર સિવાય કોઈને પણ નથી જોતો. તેનાં ક્રમશઃ વર્ણ પરિવર્તિત ના જેવા થઈ તમામ પાપોથી મુક્તિ ના જવાબદારી તે સદ્ગુરુ પોતાના શિરે લઈ લે છે.

દરેક મહાપુરુષે આમ જ કહ્યું છે. સાંભળવામાં આવે છે ત્યારે લાગે છે કે આ બધા જ માટે છે. વાસ્તવ માં તે કૃષ્ણાવામ માટે જ છે. અર્જુન અધિકારી હતો. તેથી તેને બાર દઈને કહ્યું. હવે યોગેશ્વર પોતે નિર્ણય આપે છે કે તેનો અધિકારી કોણ છે? 18/66

અર્જુન! આ તારા ચિત્ત માટે કહેલાં આ ગીતા નાં ઉપદેશને કોઈ પણ કાળ માં ભૂલ થી પણ તપરહિત મનુષ્યને કહેવા ન જોઈએ. ન ભક્તિ વગર નાં મનુષ્યમ પણ કહેવો જોઈએ. જેને સાંભળવાની ઇચ્છા ન રાખનાર ને પણ ન કહેવો. જે મારી નિંદા કરે, અરે દોષ છે એવા ખોટી દલીલ કરે તેને પણ ન કહેવો. તો કોને કહેવો? 18/67

જે મનુષ્ય મારા પર પ્રેમ કરીને આ પવિત્ર રહસ્યયુક્ત ગીતાનો ઉપદેશ મારા ભક્તોને કહેશે તે નિઃસંદેહ મને જ પ્રાપ્ત થશે. જે સાંભળનારને ઉપદેશ ને યોગ્ય રીતે હૃદય માં ધારણ કરશે, તે માર્ગે ચાલશે, પાર થઈ જશે. 18/68

હવે ઉપદેશકર્તા માટે કહે છે - તેનાથી પ્રિય ન તો કોઈ આ પૃથ્વી પર છે. જે મારા ભક્તો માં ઉપદેશ કહેશે, તેમને તે પથ પર ચલાવશે. તે મારો અત્યંત પ્રિય કાર્ય કરવાવાળો છે. ધારણ કે કરવાવાળો એક જ સ્તોત્ર છે. રાજમાર્ગ છે. 18/69

જે પુરુષ આ ધર્મમય સંવાદ બંને નો સારી રીતે અભ્યાસ કરશે તેના દ્વારા જ્ઞાનયજ્ઞ થી હું પૂજાઈશ. એવો મત છે કે જેનું પરિણામ જ્ઞાન છે. તેનું સ્વરૂપ પણ

બતાવ્યું છે. જેનું તાત્પર્ય છે – સાક્ષાત્કાર ના માર્ગે જ પ્રાપ્ત થનારો અંતઃકરણ. આ મારો નિશ્ચિત મત છે. 18/70

જે પુરુષ શ્રદ્ધાપૂર્વક અને ઈર્ષ્યારહિત થઈને કેવળ સાંભળશે, તે પણ પાપોથી મુક્ત થશે અને ઉત્તમ કર્મો કરવાવાળા નાં શ્રેષ્ઠ લોકને પ્રાપ્ત થશે.

આ કાર્ય કરતાં પાર ન આવે તો સંભવાવાને મૃત્યુ પામે. ઉત્તમલોકો ત્યારે પણ હોય છે. કારણ કે મન માં ઉપદેશ ને ગ્રહણ કરે છે.

ભગવાને કહ્યું કે (67-71) ગીતાનો ઉપદેશ જે યોગ્યમનુષ્યો ગણ તેમને જ કહેવો જોઈએ. પરંતુ જે અધિકારી છે (લાયક છે) તેમને જરૂર કહેવો જોઈએ. જે સાંભળશે તે નિશ્ચિત મને પામશે - કારણ ? તે અંતિ રહસ્યમય જ્ઞાન સાંભળીને પુરુષ ભાગ્યવાન થઈ જશે. જે મારા ઉપદેશને ભક્તો માં કહેશે અનેમાંથી પ્રિય કરનાર મારા માટે જગમાં કોઈ નથી. જે અભ્યાસ કરશે તેના દ્વારા હું જ્ઞાન યજ્ઞ થી પૂજાઈશ. યજ્ઞ નું પરિણામ જ્ઞાન છે, જે ગીતા પ્રમાણે કર્મ કરવામાં અસમર્થ છે. પરંતુ શ્રદ્ધાથી મારા સાંભળશે તેઓ પણ શ્રેષ્ઠ લોક ને પામશે.

આમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગીતા નાં ગૂઢ જ્ઞાન અને અધ્યયન થી પ્રાપ્ત થનાર ફળ વિષે પૂર્ણ અર્થ પૂરો થયો. અંતમાં તેઓ અર્જુન ને પુછે છે કે કોઈ સમજ્યું ? 18/71

કે અર્જુન! શું મારા આદેશનો તે એકાગ્રચિત્ત થઈને સાંભળ્યો ? શું તારા અજ્ઞાન થી ઉત્પન્ન થયેલો મોહ નાશ પામ્યો ? આ વિષે અર્જુને કહ્યું. 18/72

અચ્યુત, તમારી કૃપાથી મારો મોહ નાશ પામ્યો છે. મને સ્મૃતિ પ્રાપ્ત થયા માંડી છે. સંશયરહિત થયો છું અને તમારી આજ્ઞા નું પાલન કરીશ.

અર્જુને શ્રીકૃષ્ણ સમક્ષ પ્રશ્નો-પ્રતિપ્રશ્નોના શુભારંભ કરી દીધા. જે તે ગડબડો કરી શકતો તે ગોપીનાથ રહસ્ય ભગવાને સ્વયં દર્શાવ્યું. અર્જુને સમાધાન થઈ જતાં પ્રશ્નો પુછવાનું બંધ કર્યું અને કહ્યું : કે ગોવિંદ, હવે હું આપના આજ્ઞા નું પાલન કરીશ.

વસ્તુતઃ, આ પ્રશ્નો માનવમાત્ર માટે છે. આ પ્રશ્નો ના સમાધાન વિના કોઈ પણ સાધક શ્રેય-પથ પર અગ્રેસર થઈ શકતો નથી. આપણ સદ્ગુરુ નાં આદેશ નું પાલન કરવા માટે અને શ્રેય-પથ માં અગ્રેસર થવા માટે સંપૂર્ણ ગીતા નું જ્ઞાન આવશ્યક છે. 18/73

સંજય ઉવાચ:- આમ મેં વાસુદેવ અને મહાત્મા અર્જુન ના વિલક્ષણ અને રોમાંચકારી સંવાદને સાંભળ્યો. (અર્જુન એક મહાત્મા છે, યોગ્ય છે સાધક છે નહીં કે કોઈ ધનુર્ધર જે મારવા માટે ઉભો છે.) એનામાં સાંભળવા ના ક્રમવા કેવા રીતે આવી ? જ્યારે કહે છે :- 18/74

જ્યારે વ્યાસજી ની કૃપા થી મળેલ દિવ્ય દૃષ્ટિ થી મેં આ પરમ ગોપનીય યોગ ને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ને પ્રત્યક્ષ કહેતા સાંભળ્યા. સંજય શ્રીકૃષ્ણને યોગેશ્વર માને છે. જે સ્વયં યોગી છે અને બીજા ને પણ યોગ પ્રદાન કરવાની શક્તિ ધરાવે છે. તેવા યોગેશ્વર છે. 18/75

હે રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર ! કેશવ અને અર્જુન નો આ પરમ કલ્યાણકારી અદભૂત સંવાદને ફરી ફરી યાદ કરીને હું વારંવાર આનંદ અનુભવું છું.

આપણે આ સંવાદ નું ક્રમવાર સ્મરણ કરવું જોઈએ અને તો જ સ્મૃતિમાં પ્રસન્ન રહેવું જોઈએ. હવે તેમનાં સ્વરૂપ નું સ્મરણ કરીને સંજય કહે છે - 18/76

હે રાજન્ ! [illegible] ભગવાન ના અતિ અદભૂત રૂપ ને વારંવાર યાદ કરીને મારા મનમાં આશ્ચર્ય થાય છે અને હું વારંવાર આનંદિત થઈ જાઉં છું. પણ નું સ્મરણ વારંવાર થતું કરવા નો વસ્તુ છે. અંતમાં, સંજય પોતાનો નિર્ણય આપે છે. 18/77

રાજન્ ! જ્યાં યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ અને ધનુર્ધર અર્જુન છે ત્યાં જ શ્રી - એશ્વર્ય, વિજય છે, એવા વિભૂતિ અને આ સંસાર માં અચળ રહેનારી નીતિ છે. એવો મારો મત છે. (ધ્યાન જ ધનુષ્ય છે. ઇન્દ્રિયો નો દમવા જ બાંધીએ છે. અર્જુન તીરવા લક્ષ્યને ધ્યાન ધરવાવાળો મહાત્મા અર્જુન છે.). 18/78

યોગેશ્વરે બતાવ્યું કે હું દરેક ના હૃદયમાં વાસ કરું છું તમારા હૃદયમાં પણ તે જ છે. અનુરાગ જ અર્જુન છે. અનુરાગ

[તમારા હૃદયકમળની, પ્રભુને પામવાની તાલાવેલીનું નામ છે. જે ક્ષણે પ્રભુનો અનુરાગ તમારામાં છે, તો એ ક્ષણે તમારો વાસ્તવિક વિકાસ છે. એને અચાનક સ્થગિત થઈ જવાની તમારે પડખા ફેરા માટે રહેશે, બહારને કયારેક કુટવી.

જ્યાં સુધી પ્રાણ રહેશે, પરમાત્માનો નિવાસ તેમનાં હૃદયમાં રહેશે. વિકટ ક્ષણમાં તેને પામવા માટે સદા ઉત્સુક રહેશે. અને તેમાંથી જેમાં હૃદયમાં તેને પામવાનો અનુરાગ જાગશે તો જ અર્જુનના કદાવાળો બહાર કરશે. કારણ કે અનુરાગ જ અર્જુન છે.]

— — — —